

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

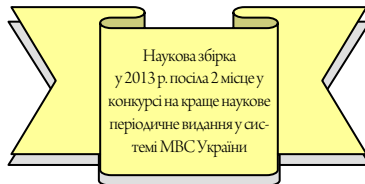
ВІСНИК
Харківського
національного
університету
внутрішніх справ

Збірник наукових праць

Засновник і видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік
Заснований у грудні 1995 р.

№ 3 (94) 2021

Харків 2022

*Збірник належить до категорії «Б»
Переліку наукових фахових
видань України (наказ
Міністерства освіти і науки України
від 17.03.2020 № 409)
і є фаховим з юридичних наук
(наказ МОН України
від 06.03.2015 № 261)*

Рекомендовано
до друку та до поширення
через мережу Інтернет
Вченою радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ,
протокол № 8 від 28.09.2021

Редакційна колегія:

Л. В. Могілевський – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ) – головний редактор; **О. В. Джафарова** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС) – заступник головного редактора; **В. В. Чумак** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС) – відповідальний секретар; **С. Є. Абламський** – канд. юрид. наук (ХНУВС); **О. С. Бакумов** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **І. О. Бандурка** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **С. М. Бортник** – д-р юрид. наук (ХНУВС); **І. В. Бригадир** – канд. юрид. наук (ХНУВС); **К. А. Бугайчук** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **М. Ю. Бурдін** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **А. В. Войціховський** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Є. О. Гладкова** – канд. юрид. наук, ст. наук. співробітник (ХНУВС); **Г. І. Глобенко** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Т. І. Гудзь** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. М. Головка** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна); **С. М. Гусаров** – д-р юрид. наук, член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (ХНУВС); **П. ван Дайне** – д-р філософії (Утрехтський університет, Нідерланди); **А. І. Денисов** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. О. Житний** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУ ім. В. Н. Каразіна); **Ю. М. Жорнокуй** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. А. Зайцев** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **В. В. Кікінчук** – канд. юрид. наук (ХНУВС); **Н. В. Коломоєць** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Д. Ю. Кондратов** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **А. В. Красницька** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. В. Лазарєв** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **К. Б. Левченко** – д-р юрид. наук, канд. філос. наук, проф. (Кабінет Міністрів України); **С. С. Лукаш** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **М. І. Марчук** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Т. П. Матюшкова** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **К. Ю. Мельник** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **Ю. В. Орлов** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **І. В. Панова** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Є. Ю. Подорожний** – д-р юрид. наук, ст. наук. співробітник (ХНУВС); **В. Б. Пчелін** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **В. Д. Пчолкін** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. Ю. Салманова** – д-р юрид. наук, проф., засл. працівник освіти України (ХНУВС); **О. Ю. Синявська** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **Д. Сігель** – д-р кримінології, проф. (Утрехтський університет, Нідерланди); **С. В. Слінько** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **С. О. Сліпченко** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. В. Сокурєнко** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (ГУНП в Харківській обл.); **Т. Спаленс** – д-р кримінології, проф. (Тільбурзький університет, Нідерланди); **М. В. Стащак** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **Р. А. Степанюк** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. С. Устименко** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **С. О. Шатрава** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **Д. В. Швець** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **В. В. Шендрик** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (ХНУВС); **А. М. Шульга** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. М. Шуміао** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. О. Южно** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **М. Ягер** – д-р філософії, проф. кримінології (Люблянський університет, Словенія)

MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

BULLETIN **of Kharkiv National University** **of Internal Affairs**

Collection of scientific papers

Founder and publisher -
Kharkiv National University of Internal Affairs

The frequency: 4 issues per year

Founded in December, 1995

No. 3 (Vol. 94) 2021

Kharkiv 2022

*The collection belongs to the category
“B” of the List of scientific professional
editions of Ukraine
(order of the Ministry
of Education and Science of Ukraine
dated from March 17, 2020, No. 409)
and is a professional edition in the
field of juridical science*

Recommended for publishing
and distribution through
Internet by the Academic
Council of Kharkiv National
University of Internal Affairs,
protocol No. 8 dated from
September 28, 2021

Editorial Board:

L. V. Mohilevskiy – Doctor of Juridical Sciences (J.S.D.), Prof. (Kharkiv National University of Internal Affairs) – Chief Editor; **O. V. Dzhafarova** – J.S.D., Prof. – Deputy Editor; **V. V. Chumak** – J.S.D., Docent (KhNUIA) – Executive Secretary; **S. Ye. Ablamskiy** – Candidate of Juridical Sciences (Ph.D.) (KhNUIA); **O. S. Bakumov** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **I. O. Bandurka** – J.S.D., Docent (KhNUIA); **S. M. Bortnyk** – J.S.D. (KhNUIA); **I. V. Bryhadyr** – Ph.D. (KhNUIA); **K. L. Buhaichuk** – J.S.D., Docent (KhNUIA); **M. Yu. Burdin** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **A. I. Denysov** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **P. C. van Duyne** – Prof. (Utrecht University, Netherlands); **T. I. Gudz** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **S. M. Gusarov** – J.S.D., Prof., Corresponding Member of the National Academy of Law Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA); **Ye. O. Hladkova** – Ph.D., Senior Research Fellow (KhNUIA); **H. I. Hlobenko** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **O. M. Holovko** – J.S.D., Prof., Honored Lawyer of Ukraine (V. N. Karazin Kharkiv National University); **M. Jager** – Ph.D., Prof. (University of Ljubljana, Slovenia); **V. V. Kikinchuk** – Ph.D. (KhNUIA); **N. V. Kolomoiets** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **D. Yu. Kondratov** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **L. V. Krasytyska** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **V. V. Lazariev** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **K. B. Levchenko** – J.S.D., PhD in Philosophy, Prof. (Cabinet of Ministers of Ukraine); **S. S. Lukash** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **M. I. Marchuk** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **T. P. Matiushkova** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **K. Yu. Melnyk** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **Yu. V. Orlov** – J.S.D., Docent (KhNUIA); **I. V. Panova** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **Ye. Yu. Podorozhnyi** – J.S.D., Senior Research Fellow (KhNUIA); **V. B. Pchelin** – J.S.D., Docent (KhNUIA); **V. D. Pcholkin** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **O. Yu. Salmanova** – J.S.D., Prof., Honored Worker of Education of Ukraine (KhNUIA); **S. O. Shatrava** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **V. V. Shendryk** – J.S.D., Prof., Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA); **D. V. Shvets** – J.S.D., Docent (KhNUIA); **A. M. Shulha** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **O. M. Shumilo** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **D. Siegel** – Prof. (Utrecht University, Netherlands); **S. V. Slinko** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **S. O. Slipchenko** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **V. V. Sokurenko** – Doctor of Judicial Sciences (J.S.D.), Prof., Honored Lawyer of Ukraine (National Police Main Division in Kharkiv Region); **T. Spapens** – Prof. (Tilburg University, Netherlands); **M. V. Stashchak** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **R. L. Stepaniuk** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **O. Yu. Syniavska** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **O. S. Ustymenko** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **A. V. Voitsikhovskiy** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **O. O. Yukhno** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **O. L. Zaitsev** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **Yu. M. Zhornokui** – J.S.D., Docent (KhNUIA); **O. O. Zhytnyi** – J.S.D., Docent (V. N. Karazin Kharkiv National University)

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ ТА ЧИТАЧІВ	11
ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОВИЗНАВСТВО; ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ	
Греченко В. А. Правові та організаційні засади діяльності міліції Української РСР у 1956 році	15
ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ НАПРЯМ У СФЕРІ ПРИВАТНОГО ПРАВА	
Маляр С. А., Грищенко Л. В. Племінники як суб'єкти спадкування: теоретичні та практичні аспекти	26
ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	
Бортник С. М. Деякі аспекти правового регулювання обмежень прав та свобод поліцейських.....	34
Верегін С. В. Окремі проблеми правового регулювання трудової правосуб'єктності роботодавця як сторони контракту.....	49
Коваленко К. В. Проблеми правового регулювання дистанційної роботи працівників в умовах пандемії.....	58
Могілевський Л. В., Бершадськ Ю. В. Поняття, сутність та ознаки трудової діяльності авіаційного персоналу в системі авіаційної складової внутрішніх справ України.....	66
ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО	
Бригадир І. В. Економіко-правові проблеми заборони продажу земель сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності	78
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО	
Агапова О. В. Мін'юст – головний суб'єкт реалізації публічного адміністрування у сфері експертного забезпечення правосуддя.....	87

Джафарова О. В., Князюк О. Г.

Сучасний погляд на інформаційні послуги сервісних центрів
МВС України.....99

Лазебний В. М.

Актуальні аспекти правового регулювання моніторингу
електронних комунікацій та зняття інформації
з електронних комунікаційних мереж в Україні 113

Медведенко С. В., Забурашний М. В.

Особливості поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб.....126

Подзіров А. О.

Адміністративний договір у сфері медичного туризму:
поняття та особливості 135

Салманова О. Ю., Комзюк А. Т.

Адміністративна відповідальність за порушення правил зупинки,
стоянки та паркування транспортних засобів 150

Сокурченко В. В.

Презумпція правоти поліцейських: історія, сучасність
і можливість впровадження в законодавство України 162

Теремецький В. І., Куценко К. Д.

Правовий статус апарату суду.....170

Чумак В. В.

Прокурор як суб'єкт забезпечення прав людини в Україні 181

Яценко В. П., Єлісеєва О. С.

Сфера надання похоронних послуг в Україні:
сучасна проблематика 188

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Лизогуб Я. Г.

Види покарань у санкції ч. 1 ст. 296 чинного Кримінального
кодексу України: неприховані хиби з прихованим змістом.....197

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Білевський П. С.

Актуальні аспекти розшуку і повернення активів:
проблеми та перспективи для України 209

Гайдар О. В.

Сучасний стан наукового забезпечення використання
спеціальних знань під час розслідування крадіжок 224

Головін Д. В.

Криміналістична характеристика злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів 234

Гусева В. О.

Криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, учинених проти працівників правоохоронних органів: поняття і складові..... 243

Салманов О. В.

Перспективи реформування кримінального процесуального законодавства щодо регламентації слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи 254

Степанюк Р. Л., Матюшкова Т. П.

Криміналістика та forensic sciences: проблеми диференціації та інтеграції 263

Чиж А. П.

Криміналістична характеристика умисного знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу: сутність і зміст..... 273

Шаповал А. О.

Огляд та обшук транспортного засобу адвоката..... 284

Юхно О. О.

Криміналістичне забезпечення діяльності органів досудового розслідування і дізнання у протидії злочинності 292

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ НАПРЯМ

Катеринчук К. В., Мацюк О. Л.

Порівняльна характеристика міжнародно-правових стандартів у галузі захисту прав дитини..... 304

Швець Д. В., Расторгуєва Н. О.

Вимоги до особистості поліцейського в умовах глобалізації та впровадження міжнародних стандартів поведінки правоохоронців 316

НАШІ АВТОРИ 331

ДО УВАГИ АВТОРІВ..... 334

Періодичні наукові видання Харківського національного університету внутрішніх справ 334

CONTENT

ACTUAL INFORMATION FOR AUTHORS AND READERS..... 13

THEORY AND PHILOSOPHY OF LAW; COMPARATIVE LAW;
HISTORY OF LAW AND STATE

Grechenko V. A.

Legal and Organizational Principles of Militia Activities of the Ukrainian
Soviet Socialist Republic in 1956 (*Ukr*).....15

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL
AND LEGAL DIRECTION IN THE SPHERE OF PRIVATE LAW

Maliar S. A., Gryshchenko L. V.

Nephews as Subjects of Inheritance: Theoretical
and Practical Aspects (*Ukr*).....26

LABOR LAW; SOCIAL GUARANTEEING LAW

Bortnyk S. M.

Some Aspects of legal Regulation of restricting
the Rights and Freedoms of Police Officers (*Ukr*).....34

Vereitin S. V.

Some Problems of Legal Regulation of Employer's Labor Legal
Personality as a Party to Contract (*Ukr*).....49

Kovalenko K. V.

Problems of Legal Regulation of Employees' Remote Work
in Terms of Pandemic (*Ukr*).....58

Mohilevskiy L. V., Bershadska Yu. V.

Concept, Essence and Characteristics of Aviation Personnel
in the System of the Aviation Component of the Internal Affairs
of Ukraine (*Ukr*) 66

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENTAL LAW;
NATURAL RESOURCES LAW

Bryhadyr I. V.

Economic and Legal Problems of Banning the Sale
of Agricultural Lands of State and Municipal Ownership (*Ukr*) 78

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW

Agapova O. V.

Ministry of Justice is the Main Subject for Implementing Public
Administration in Providing Forensic Science Services (*Ukr*) 87

Dzhafarova O. V., Kniaziuk O. H.

Modern View on Information Services Provided by Service
Centers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (*Ukr*) 99

Lazebnyi V. M.

Current Aspects of Legal Regulation for Monitoring Electronic
Communications and Removal of Information from Electronic
Communication Networks in Ukraine (*Ukr*) 113

Medvedenko S. V., Ziburanyi M. V.

Specific Features of Police Care Regarding the Minors (*Ukr*) 126

Podzirov A. O.

Administrative Contract in the Field of Medical Tourism:
Concept and Specific Features (*Ukr*) 135

Salmanova O. Yu., Komziuk A. T.

Administrative Liability for Violating the Rules of Stopping,
Parking, Vehicle Parking (*Ukr*) 150

Sokurenko V. V.

Police Officers' Presumption of Innocence: History,
Contemporaneity and Possibility to Implement
into Ukrainian Legislation (*Ukr*) 162

Teremetskyi V. I., Kutsenko K. D.

Legal Status of the Court Administration (*Ukr*) 170

Chumak V. V.

Prosecutor as a Subject of Guaranteeing Human Rights in Ukraine (*Ukr*)... 181

Yatsenko V. P., Yeliseieva O. S.

Sphere of Providing Funeral Services in Ukraine:
Current Problems (*Ukr*) 188

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAW

Lyzohub Ya. H.

Types of Penalties in the Sanction of Part 1
of the Article 296 of the Current Criminal Code of Ukraine:
Non-Hidden Challenges with a Hidden Sense (*Ukr*) 197

CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION;
OPERATIVE AND SEARCH ACTIVITY

Bilevskyi P. S.

Current Aspects for Searching and Returning Assets:
Problems and Perspectives for Ukraine (*Ukr*) 209

Haidar O. V.

Current Situation of Illegal Usage of Special Expertise
while Investigating Thefts (*Ukr*) 224

Golovin D. V.

Forensic Characteristics of Crimes in the Field of Trafficking in Narcotic Drugs, Psychotropic Substances, Their Analogues or Precursors (*Ukr*) 234

Husieva V. O.

Forensic Support for Investigating Criminal Offenses Committed against Law Enforcement Officers: Concept and Components (*Ukr*) 243

Salmanov O. V.

Perspectives for Reforming Criminal Procedural Legislation Regarding the Regulation of Investigative (Search) Actions Restricting the Inviolability of Housing or Other Personal Possession (*Ukr*) 254

Stepaniuk R. L., Matiushkova T. P.

Criminalistics and Forensic Sciences: Problems of Differentiation and Integration (*Ukr*) 263

Chyzh A. P.

Forensic Characteristics of Intentional Destruction or Damage of Property Belonging to a Law Enforcement Officer: Essence and Content (*Ukr*) 273

Shapoval A. O.

Examination and Search of a Defense attorney's Vehicle (*Ukr*) 284

Yukhno O. O.

Forensic Support of Pre-Trial Investigative and Inquiry Agencies' Activities on Combating Crime (*Ukr*) 292

INTERNATIONAL AND LEGAL AREA

Katerynychuk K. V., Matsiuk O. L.

Comparative Characteristics of International and Legal Standards in the Field of Children Rights Protection (*Ukr*) 304

Shvets D. V., Rastorguyeva N. O.

Requirements for Police Officer's Personality in Terms of Globalization and the Implementation of International Standards of Law Enforcement Officers' Conduct (*Ukr*) 316

OUR AUTHORS (UKR) 331

TO AUTHORS' ATTENTION (UKR) 334

SCIENTIFIC PERIODICALS

of Kharkiv National University of Internal Affairs (*Ukr*) 334

АКТУАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ ТА ЧИТАЧІВ

Редакційна колегія інформує, що збірник наукових праць «**Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ**»:

I. Із серпня 2015 р. **включено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus International».**

Паспорт видання в базі даних можна переглянути за посиланням:

<http://journals.indexcopernicus.com/+++++p24783655,3.html>.

II. Включено до рейтингу видань, що мають бібліометричні профілі в Google Академії, за версією проекту «Бібліометрика української науки».

Доступ до рейтингу видань:

http://nbuviap.gov.ua/bpnu/index.php?page_sites=journals.

Доступ до профілю видання в Google Академії:

https://scholar.google.com.ua/citations?user=mfG_xhkAAAAJ.

III. Підтримується **репозитарієм Харківського національного університету внутрішніх справ (KhNUAIR – <http://v2.sherpa.ac.uk/id/repository/3190>)**, який має міжнародну реєстрацію.

IV. У серпні 2015 р. **zareestrovano в «Polska Bibliografia Naukowa» (PBN, Польська наукова бібліографія) – на порталі Польського міністерства науки і вищої освіти, який акумулює інформацію, що стосується польських і зарубіжних академічних наукових журналів, а також про публікації польських науковців.**

Паспорт видання в базі даних порталу можна переглянути за посиланням:

<https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/51408>.

V. У серпні 2015 р. **zareestrovano в «Research Bible»**, більш відомий як «ResearchBib» – міжнародній мультидисциплінарній відкритого доступу базі даних наукових журналів, публікацій та конференцій.

Поточну інформацію про видання в базі даних можна переглянути за посиланням:

<http://journalseeker.researchbib.com/view/issn/1999-5717>.

VI. Описано в україномовній версії **Вікіпедії** – Вільної енциклопедії за посиланням: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вісник_Харківського_національного_університету_внутрішніх_справ.

Дописувачем статті про збірник може стати кожний.

VII. Із жовтня 2018 р. **співпрацює з Агентством Crossref**, усім опублікованим матеріалам присвоюється ідентифікатор DOI.

Більш детальну інформацію про збірник наукових праць «Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ» дивіться на сайті видання за адресою: <http://visnyk.univd.edu.ua>.

Про зміни в редакційній політиці видання

Починаючи з наступного номера відповідно до змінених у 2018 році програмних цілей (основних принципів) змінюються рубрики (предметні напрями досліджень) видання. Програмними цілями збірника є: поширення результатів наукових досліджень і передового досвіду науково-педагогічного складу Університету й інших закладів вищої освіти, висвітлення актуальних проблем боротьби зі злочинністю, охорони, правопорядку та підготовки кадрів для Національної поліції, вдосконалення правового регулювання цивільних, трудових та інших відносин в Україні тощо. **Предметними напрямами досліджень** (рубриками), що висвітлюватимуться на сторінках збірника, стають:

- теорія та філософія права; порівняльне правознавство; історія права та держави;
- конституційне право; муніципальне право;
- цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародно-правовий напрям у сфері приватного права;
- господарське право; господарське процесуальне право;
- трудове право; право соціального забезпечення;
- земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право;
- адміністративне право і процес; фінансове право;
- кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право;
- кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність;
- судоустрій; прокуратура та адвокатура;
- міжнародно-правовий напрям;
- інформаційне право; право інтелектуальної власності;
- право національної безпеки; військове право.

Триває **формування оновленого складу редколегії** збірника згідно з новими рубриками. Перевага під час прийняття вчених у члени редколегії надається тим, хто, маючи науковий ступінь з юридичних наук, має також публікації відповідного профілю у виданнях, включених до баз Scopus чи Web of Science Core Collection (бажаною є наявність щонайменше 3 статей у 2 різних виданнях). **Запрошуємо** таких науковців до виконання покладених на членів редколегії завдань, основними з яких є участь у визначенні редакційної політики видання і формуванні редакційного портфелю наукових публікацій, організація рецензування (пошук рецензентів) або особисте здійснення рецензування за профілем, вирішення питань щодо прийняття статей до публікації. Бажання (готовність) стати членом редколегії оформлюється письмовою згодою науковця (форма нами розроблена), дані про нього стають доступними на сайті видання та у певних наукових базах.

Продовжуючи заходи з належного рецензування наукових статей, також **запрошуємо до виконання функцій рецензентів**; ними можуть стати вчені, які здійснюють дослідження за спеціальністю і мають за останні 3 роки не менше 1 публікації у виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, або закордонних виданнях, включених до Web of Science Core Collection та/або Scopus.

Пропозиції з цих питань просимо направити на адресу електронної пошти редакції visnyk.hnuvs@ukr.net.

ACTUAL INFORMATION FOR AUTHORS AND READERS

Editorial Board informs, that the collection of scientific papers “**Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs**”:

I. Since August 2015 is **comprised into the international scientometric database Index Copernicus International**.

The passport of the edition can be viewed in the database by the following link:

<http://journals.indexcopernicus.com/++++,p24783655,3.html>.

II. It is included into the ranking of editions with bibliometric profiles in Google Scholar according to the project «Bibliometrics of Ukrainian Science».

Access to the ranking of editions:

http://nbuviap.gov.ua/bpnu/index.php?page_sites=journals.

Access to the edition’s profile in Google Scholar:

https://scholar.google.com.ua/citations?user=mfG_xhkAAAAJ.

III. Supported by the **repository of Kharkiv National University of Internal Affairs** (KhNUiAIR – **<http://v2.sherpa.ac.uk/id/repository/3190>**), which has the international registration.

IV. On August 2015 is **registered in «Polska Bibliografia Naukowa»** (PBN, Polish scientific bibliography) – on the web portal of Polish Ministry of Science and Higher Education, which accumulates information concerning Polish and international academic scientific journals, as well as about publications of Polish scholars.

The passport of the edition can be viewed in the database by the following link:

<https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/51408>.

V. On August 2015 is **registered in «Research Bible»**, more famous as «ResearchBib» – international multidisciplinary open access database of scientific journals, publications and conferences.

Current information about the edition can be viewed in the database by the following link:

<http://journalseeker.researchbib.com/view/issn/1999-5717>.

VI. Described in the Ukrainian version of **Wikipedia** – Free Encyclopedia by the link: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вісник_Харківського_національного_університету_внутрішніх_справ. Anyone can be a contributor to the article about the collection.

VII. Since October 2018 cooperates with the **Crossref Agency**, all published materials have the DOI identifier.

More detailed information about the collection of scientific papers “Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs”, please view at the edition’s website: <http://visnyk.univd.edu.ua>.

Updated headings since 2019:

- Theory and Philosophy of Law; Comparative Law; History of Law and State;
- Constitutional Law; Municipal Law;
- Civil Law and Civil Procedure; Family Law; International and Legal Direction in the Sphere of Private Law;
- Commercial Law; Commercial Procedural Law;
- Labor Law; Social Guaranteeing Law;
- Land Law; Agrarian Law; Environmental Law; Natural Resources Law;
- Administrative Law and Procedure; Financial Law;
- Criminal Law and Criminology; Penal Law;
- Criminal Procedure and Criminalistics; Forensic Examination; Operative and Search Activity;
- Judicial System; Procuracy and Legal Profession;
- International and Legal Area;
- Informational Law; Intellectual Property Law;
- National Security Law; Military Law.

**ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА; ПОРІВНЯЛЬНЕ
ПРАВознавство; ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ**

УДК 343.9:[343.37+343.55](477)“1956” DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.3.01>

Володимир Анатолійович Греченко,

*доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра соціально-гуманітарних дисциплін;*

 <https://orcid.org/0000-0002-6046-0178>,
e-mail: grechenko18@gmail.com

**ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ МІЛІЦІЇ
Української РСР у 1956 році**

Розкрито основні аспекти організації та діяльності міліції УРСР у 1956 р. Тоді відбулася зміна керівників МВС СРСР та УРСР. Недаліком у діяльності міліції була недостатня активність у боротьбі зі злочинністю. Управління МВС та управління міліції в областях реорганізували в єдині управління внутрішніх справ виконкомів обласних рад депутатів трудящих, а відділи (відділення) міліції в містах і районах перетворили на відділи (відділення) міліції виконкомів міських і районних рад. Це означало поновлення подвійного підпорядкування місцевих органів внутрішніх справ водночас виконкомам рад і МВС. Але ця реорганізація не дала належного ефекту.

Ключові слова: Україна, 1956 рік, Міністерство внутрішніх справ, міліція, протидія злочинності.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

1956 р. в історії був знаковим не лише для України та СРСР, але й без будь-якого перебільшення для всесвітньої історії також. Смерть Й. В. Сталіна у 1953 р. поклала початок частковій лібералізації політичного режиму в Радянському Союзі, але найсильнішим імпульсом для продовження та інтенсифікації цього процесу став саме 1956 р. – рік XX з'їзду КПРС і Постанови ЦК КПРС «Про подолання культу особи Сталіна та його наслідків», де вперше було сказано багато страшної правди про радянське минуле. Це суттєво змінило політичну й соціально-економічну ситуацію в державі, фактично унеможливило подальші масові репресії населення та помітно змінило роль правоохоронних органів, які дійсно почали набувати ознак правоохоронних.

Стан дослідження проблеми

Ми не знайшли жодної публікації в українській науковій літературі, де б безпосередньо досліджувалася організація та діяльність міліції УРСР у вказаний період. Є лише роботи, де дається загальна характеристика діяльності міліції у середині 1950-х рр. Це дослідження А. П. Склягіна «Радянська міліція в період будівництва розвиненого соціалізму: 1945–1958 рр.» [1], видане ще за радянських часів та написане з марксистських методологічних позицій. У 2002 р. була захищена дисертація К. М. Ковальнової «Організаційно-правові основи діяльності радянської міліції по боротьбі зі злочинністю в післявоєнний період відбудови народного господарства і лібералізації політичного режиму, соціально-економічних реформ (1945–1960 рр.)» [2], написана на загальносоюзному матеріалі. Отже, ця тема є недостатньо дослідженою.

Мета і завдання дослідження

Ми поставили собі за *мету* висвітлення основних напрямів діяльності міліції та змін в її організації в указаний період. Ця мета конкретизується в таких *завданнях*:

- охарактеризувати загальний стан міліції у 1956 р., зміни в його керівництві та структурі;
- висвітлити криміногенну ситуацію, що склалася в цей період у республіці;
- показати, які заходи вживалися міліцією для протидії злочинності;
- дослідити, якими були досягнення та недоліки в діяльності міліції у вказаний період.

Наукова новизна дослідження

Основна новизна статті полягає в тому, що вперше комплексно розкрито трансформації структури та основні аспекти діяльності міліції УРСР у 1956 р. Новація в підході до дослідження полягає також і в тому, що матеріал висвітлюється за хронологічно-проблемним принципом, тобто розглядається не одна головна проблема впродовж достатньо тривалого історичного періоду, як це узвичаєно в історико-правовій літературі, а низка проблем (аспектів діяльності міліції) протягом одного року. Уперше також уведено в науковий обіг матеріали з Центрального державного архіву громадських об'єднань України, де зафіксовано заходи МВС УРСР з виконання рішень XX з'їзду КПРС і дано характеристику криміногенної ситуації в республіці (фонд 299). Це значно розширює знання про діяльність міліції у вказаний період.

Виклад основного матеріалу

Почнемо із загальної характеристики соціальної ситуації, яка склалася у 1956 р. в республіці. Чисельність населення Української

РСР у 1956 р. становила 40 млн 587 тис. осіб. Середня пенсія по старості становила 230 руб., стипендія у вишах та училищах – від 220 до 880 руб., середня зарплата в народному господарстві – 750 руб., зарплата керівника СРСР М. С. Хрущова – 8000 руб. [3, с. 19, 20], зарплата доктора наук, професора – 5000 руб., кандидата наук, доцента – 3200 руб., оперуповноваженого в міліції – 970 руб.

Після смерті Й. В. Сталіна було взято курс на певне обмеження впливу правоохоронних органів, посилювався партійний контроль над їх діяльністю, зокрема над МВС. 31 січня 1956 р. був відсторонений від посади міністр МВС СРСР С. Н. Крутлов, який обіймав її з 1945 р. При цьому було дано вкрай різкі оцінки діяльності відомства. Створена у зв'язку з прийомом і здачею справ міністерства (новим міністром став завідувач відділом будівництва ЦК КПРС Микола Дудоров) спеціальна урядова комісія зауважила тоді, що «Міністерство внутрішніх справ СРСР незадовільно виконує поставлені перед ним урядом завдання. Колишній міністр Крутлов, члени колегії та інші керівні працівники МВС СРСР не зробили належних висновків з постанов ЦК КПРС 1953 року... у роботі МВС СРСР переважає канцелярсько-бюрократичний стиль керівництва місцевими органами МВС. Критика і самокритика в МВС не розвинена»¹.

У 1956 р. відбулася зміна і очільника МВС УРСР. Т. А. Строкач, який обіймав цю посаду протягом 10 років – у 1946–1956 (з невеликою перервою), був звільнений від обов'язків міністра внутрішніх справ Української РСР у зв'язку з переходом його на іншу роботу². Тоді він уже працював у Москві й очолював щойно організоване Головне управління прикордонних і внутрішніх військ (ГУПВВ) МВС СРСР, одночасно він обіймав посаду заступника міністра внутрішніх справ СРСР [4, с. 38]. Зауважимо, що від обов'язків міністра МВС УРСР Т. А. Строкач був звільнений наказом МВС СРСР № 551 ще від 31 травня 1956 р.³ Цей факт показує, як зневажливо ставилося керівництво МВС СРСР до керівних органів республіки. Міністром внутрішніх справ призначили О. М. Бровкіна⁴, який до того обіймав

¹ Крутлов Сергей Никифорович // Семейные истории : сайт. URL: http://www.famhist.ru/famhist/ber_se/00076dbe.htm (дата звернення: 11.08.2021).

² Про увільнення Т. А. Строкача від обов'язків міністра внутрішніх справ УРСР : Указ Президії Верховної Ради УРСР від 09.08.1956. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1956. № 10. Ст. 121.

³ МВД СССР март 1954 г. – 1960 г. // Исторические материалы : сайт. URL: <http://istmat.info/node/38998> (дата звернення: 11.08.2021).

⁴ Про призначення О. М. Бровкіна міністром внутрішніх справ УРСР : Указ Президії Верховної Ради УРСР від 09.08.1956. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1956. № 10. Ст. 122.

посаду заступника міністра внутрішніх справ – начальника Управління міліції і мав можливість ознайомитися зі специфікою функціонування відомства, попрацювавши під керівництвом того ж Т. А. Строкача.

Ще до цих кадрових змін, у березні 1956 р., в союзному МВС відбулася велика нарада, на якій були присутні міністри внутрішніх справ союзних республік. Новий міністр внутрішніх справ М. П. Дурдов виступив із критичною промовою, де стверджував: «Органи МВС, особливо міліція і ГУЛАГ, працюють настільки погано, настільки огидно, що... створили не особливо гарну славу МВС в народі... Два найголовніші недоліки: перший – органи міліції не ведуть справжньої боротьби зі злочинністю в країні, в результаті чого у нас злочинці діють і орудують в більшості випадків безкарно роками, і жодних заходів до них ніхто не застосовує; друге – це те, що у нас в органах міліції дуже багато злочинів здійснюють самі працівники міліції» [5, с. 178].

5 червня 1956 р. ЦК КПРС ухвалив Постанову «Про скасування політорганів міліції»¹, згідно з якою посади заступників начальників по політчастині зберігалися лише в стройових частинах міліції.

Важливою для подальшого функціонування міліції була Постанова Ради Міністрів СРСР і ЦК КПРС «Про заходи щодо поліпшення роботи МВС СРСР» від 25 жовтня 1956 р. № 1443-719с². У ній зауважувалося, що за останні роки МВС була проведена велика робота щодо зміцнення законності в країні. Однак ще не були вжиті всі необхідні заходи щодо підвищення якості роботи і незадовільно виконувалася основна функція – забезпечення охорони громадського порядку, слабо велася боротьба зі злочинцями та іншими злісними порушниками законності, не забезпечувалася надійна охорона життя громадян і їхнього майна від зазіхань з боку кримінальних елементів, тоді як у низці міст і населених пунктів країни спостерігалось зростання рівня злочинності. Оперативна робота з попередження та розкриття злочинів була поставлена погано. До 30 % таких небезпечних злочинів, як вбивства, розбійні напади, крадіжки державного, громадського й особистого майна, залишалися нерозкритими, а злочинці – непокараними. Робота карного розшуку перебувала в занедбаному стані. МВС СРСР і міністерства союзних

---

¹ Об упразднении политорганов милиции : Постановление ЦК КПРС от 5 июня 1956 г. // История советской милиции : в 2 т. / под ред. Н. А. Щелочкова. М. : Акад. МВД СССР, 1977. Т. 2: Советская милиция в период социализма (1936–1977 гг.). С. 181–182.

² О мерах по улучшению работы МВД СССР : Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР. *Партийная жизнь*. 1957. № 4. С. 64–65.

республік не вели належної боротьби з усталеною антидержавною практикою, коли місцеві установи внутрішніх справ у низці випадків приховували від обліку скоєні злочини і часто необґрунтовано відмовляли у порушенні кримінальних справ за заявами громадян. Не забезпечувалося виконання важливого державного завдання – виправлення і перевиховання злочинців і повернення їх до чесного трудового життя. Погано була поставлена справа добору і розстановки кадрів як у МВС СРСР, так і в міністерствах союзних республік. У багатьох випадках на важливі ділянки оперативної і слідчої роботи в міліції призначалися особи без належної підготовки. Значна частина працівників міських і районних відділів, відділень міліції, а також дільничних уповноважених не відповідали поставленим до них вимогам. Керівники установ внутрішніх справ слабо вели роботу щодо підвищення кваліфікації працівників і закріплення їх на службі. Централізація керівництва з боку МВС СРСР місцевими установами МВС у низці випадків призводила до їх безконтрольності. З метою усунення великих недоліків у роботі Міністерства внутрішніх справ СРСР і міністерств внутрішніх союзних автономних республік, крайових, обласних, міських і районних установ внутрішніх справ і докорінного поліпшення їх діяльності Рада Міністрів СРСР і ЦК КПРС постановляли: «Вважати головним завданням МВС СРСР, міністерств внутрішніх справ союзних і автономних республік та місцевих установ внутрішніх справ забезпечення охорони громадського порядку та безпеки громадян, докорінне поліпшення роботи по боротьбі з кримінальною злочинністю, своєчасне попередження і припинення кримінальних злочинів, особливо вбивств, зґвалтувань, крадіжок, хуліганства, а також забезпечення повної розкритості всіх злочинів. Для того щоб боротьба з кримінальною злочинністю була успішною, необхідно поліпшити оперативну роботу й особливо роботу карного розшуку, вивільнити з управлінського апарату і канцелярій кваліфікованих працівників і направити їх на зміцнення найважливіших ділянок служби міліції, зобов'язати начальників установ внутрішніх справ особисто направляти і контролювати роботу карного розшуку. Вважаючи неправильною нинішню централізацію керівництва місцевими установами внутрішніх справ з боку МВС СРСР, а також поділ на органи МВС та органи міліції, визнати за доцільне реорганізувати управління МВС і управління міліції в областях і краях в єдині управління внутрішніх справ виконавчих комітетів обласних (крайових) Рад депутатів трудящих, а відділи (відділення) міліції в містах і районах перетворити на відділи (відділення) міліції виконавчих комітетів міських і районних Рад депутатів трудящих. Установити, що начальники обласних і крайових управлінь внутрішніх справ, а також міністри внутрішніх справ автономних

республік водночас є начальниками міліції області, краю, автономної республіки і що начальники зазначених управлінь є підзвітними у своїй діяльності як відповідній Раді депутатів трудящих і її виконавчому комітетові, так і вищій установі внутрішніх справ.

З метою подальшого поліпшення роботи міліції з боротьби зі злочинністю та з підтримки громадського порядку визнати за необхідне покращити оснащення міліції автотранспортом, засобами зв'язку, а також обладнанням службових приміщень. Визнати за доцільне провести додатково заходи з боротьби з хуліганством і внести на затвердження Президії Верховної Ради СРСР проєкт Указу з цього питання. На роботу в міліцію приймати, як правило, осіб, які мають освіту не нижче семи класів середньої школи.

Прийняти пропозицію МВС СРСР про комплектування середніх шкіл міліції співробітниками МВС і солдатами та сержантами Радянської Армії, що підлягають демобілізації і які мають середню освіту. Зобов'язати Ради Міністрів союзних і автономних республік, виконавчі комітети обласних і міських Рад депутатів трудящих забезпечувати дільничних уповноважених міліції в містах і робітничих селищах житловою площею на території дільниці їхньої діяльності»¹.

Ця постанова була конкретизована та взята до виконання у наказі МВС СРСР від 27 жовтня 1956 р. № 0500, де вона й оголошувалася. У наказі, зокрема, вказувалося: «Начальнику Головного управління міліції МВС СРСР: а) підготувати та подати заходи щодо докорінної перебудови роботи міліції, передбачаючи різке поліпшення охорони громадського порядку і безпеки громадян, посилення боротьби з кримінальною злочинністю; б) під час розроблення заходів особливу увагу приділити різкому поліпшенню роботи служби карного розшуку та організації суворого контролю за його роботою; в) забезпечити використання технічних засобів, що надходять на оснащення міліції, тільки для оперативних цілей»².

У результаті ухвалення цих нормативно-правових актів було відновлено подвійне підпорядкування місцевих органів внутрішніх справ – радам та їх виконкомам і вищому органу внутрішніх справ. В УРСР це було продубльовано Указом Президії Верховної Ради УРСР «Про перетворення управлінь Міністерства внутрішніх справ УРСР при обласних радах депутатів трудящих в управління внутрішніх

---

¹ Там само.

² Приказ МВД СССР № 0500 от 27 октября 1956 г. с объявлением Постановления Совета Министров СССР и ЦК КПСС «О мерах по улучшению работы Министерства внутренних дел СССР» // Фонд Александра Н. Яковлева : сайт. URL: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1009162> (дата звернення: 11.08.2021).

справ виконавчих комітетів обласних рад депутатів трудящихся і управлінь, відділів (відділків) міліції в містах і районах в управління, відділи (відділки) міліції виконавчих комітетів міських і районних рад депутатів трудящихся» від 30 грудня 1956 р.¹, тобто ухваленим більш ніж через місяць після вищевказаної постанови центральних органів влади СРСР. Таке рішення передбачало посилення контролю за діяльністю міліції з боку радянської влади і подолання надмірної централізації. Однак ця практика не призвела ні до зниження рівня злочинності в країні, ні до зміцнення дисципліни серед співробітників. У таких умовах це означало прагнення посилити їх залежність від місцевої партійної та радянської номенклатури. Оскільки кадрова чехарда в органах МВС стала хронічною, а скорочення і реорганізації головним чином проводилися механічно, вони не призвели до реальної оптимізації внутрішньої структури відомства. Зокрема, це показало вищевказане об'єднання. Аналізуючи досвід його створення, керівники МВС СРСР зауважували, що ця реорганізація не дала належного ефекту. Начальники УВС, маючи у своєму підпорядкуванні низку інших апаратів, крім міліції, прямими начальниками міліції себе «не відчували», і практичне керівництво міліцейськими апаратами зазвичай покладалося за лініями роботи на заступників начальників УВС, які здебільшого не були міліцейськими працівниками і не знали специфіки діяльності міліції. Водночас реформа призвела до помітного посилення уваги до ідеї існування кримінальної злочинності в країні як наслідку поганої матеріально-технічної оснащеності міліції.

Завдання та проблеми діяльності міліції розглядалися на зборах партактиву МВС України від 29 березня 1956 р. з порядком денним «Про підсумки XX з'їзду КПРС і завдання партійної організації міністерства», про це доповідав перший заступник міністра внутрішніх справ Р. Є. Булдович (Р. Є. Булдович був уродженцем Кіровоградщини, раніше працював директором цукрових заводів, був одним з очільників виконкомів Одеської, Харківської та Чернівецької обласних рад депутатів трудящих. У 1952–1953 рр. – заступник міністра державної безпеки Української РСР, 1953–1954 рр. – заступник міністра внутрішніх справ УРСР, 1954–1960 рр. – 1-й заступник міністра внутрішніх справ УРСР [6]).

---

¹ Про перетворення управлінь Міністерства внутрішніх справ УРСР при обласних радах депутатів трудящихся в управління внутрішніх справ виконавчих комітетів обласних рад депутатів трудящихся і управлінь, відділів (відділків) міліції в містах і районах в управління, відділи (відділки) міліції виконавчих комітетів міських і районних рад депутатів трудящихся : *Указ Президії Верховної Ради УРСР від 30.12.1956. Відомості Верховної Ради УРСР. 1956. № 10. Ст. 168.*

У його доповіді зауважувалося, що у 1955 р. було попереджено у півтора рази більше кримінальних злочинів, ніж у попередньому 1954 р., покращилося їх розкриття, менше стало необґрунтованих затримань. Але у таких промислових областях, як Ворошиловградська, Стаалінська і Дніпропетровська, кількість злочинів не лише не зменшилася, але й збільшилася, особливо таких небезпечних, як грабунки і крадіжки. Деякі групи розкрадачів розкривалися дуже повільно. Відчувалася слабкість агентурної роботи. Слабо також працював оперативний відділ управління. У 1955 р. було розшукано лише 40 % злочинців, які перебували в розшуку. Більшість рецидивістів на оперативному обліку не перебувала, і за ними спостереження не велось. Серйозні недоліки були в роботі з підтримки паспортного режиму – в обласних центрах проживало чимало осіб, що ніде не працювали, робота з їх виявлення велася недостатньо. Не була зжита практика незаконних арештів, укриття від звіту злочинів, хоча деякі начальники органів міліції були за це покарані. Понад 50 співробітників центрального апарату не мали спеціальної підготовки. Порушення дисципліни були у 35 співробітників, траплялись випадки пияцтва. Наводився конкретний приклад із якимось Сукачовим, який був прийнятий на роботу в апарат МВС, хоча перед цим був звільнений із КДБ за пияцтво, але через 2 місяці довелося звільнити його і з МВС. Доповідач навів і такий факт, який стосувався морально-психологічного клімату в апараті МВС: між окремими працівниками, що проживали у відомчих домах, відбувалися чвари та сварки. Оприлюднення цього факту в доповіді одного з очільників МВС республіки свідчило, що це не випадковість, а стосунки між окремими співробітниками були досить напруженими, і конфлікти мали поширений характер. На зборах оголосили ще й про такий факт: за 1 квартал 1956 р. до органів МВС надійшло 2889 скарг і заяв. Це теж показувало, що в діяльності міліції є чимало недоліків.

Але в доповіді і у виступах співробітників апарату МВС на зборах наводилися і інші факти, які мали й позитивні сторони. У 1 кварталі 1956 р. за хуліганство було притягнуто на 69 % більше, ніж у 4 кварталі 1955 р. З одного боку, це свідчило про посилення протидії цьому явищу, а з іншого, – говорило про його зростання. Кількість особливо тяжких злочинів зменшилася на 9 %. Розкриття цих злочинів збільшилося з 75 до 78 %. Кількість співробітників ВКР, ВБРСВ, слідчих апаратів і начальників райорганів, що мають вищу і середню освіту, збільшилося з 20 до 40 %¹.

---

¹ ЦДАГО України (Центр. держ. архів громадських об'єднань України). Ф. 299. Оп. 9. Спр. 80. Арк. 31–113.

Виступав і майбутній міністр, а тоді заступник міністра внутрішніх справ О. М. Бровкін. Він зазначив: «Погано керуємо роботою на місцях, слабо ведеться робота з розкраданнями та спекуляцією. Слабо також контролюємо дільничних уповноважених, є претензії до працівників Господарського управління». Серед цих претензій він звертав увагу на те, що не обладнано приміщення ОВІР, і навіть не встановлено вентилятор¹.

У ці часи з огляду на гостру потребу в кадрах продовжувала вдосконалюватись та розширюватись мережа навчальних закладів МВС УРСР. Так, 14 квітня 1956 р. було видано наказ МВС СРСР про створення Станіславської школи міліції, 20 серпня 1956 р. – про створення Київської спеціальної середньої школи міліції [7, с. 26].

Як свідчить аналіз джерел, робота органів міліції залишалася суперечливою: попри декларовані принципи «відновлення справедливості», помітно давалася взнаки звичка до незаконних методів «наведення ладу». З огляду на це цілком зрозумілим стає своєрідне розшарування інформаційного масиву із зазначеної проблеми на дві умовні групи джерел. Перша становить переважно хвацькі кореспонденції працівників міліції про їхню роботу щодо «зміцнення соціалістичної законності» [8]. Другу групу джерел утворюють публікації негативного змісту, що свідчать про усталену звичку тих, хто мав стояти на варті закону, до адміністративного свавілля, що часто-густо призводило до службових зловживань чи карних злочинів. Такий стан справ на місцях повною мірою віддзеркалила українська преса, зокрема районні й навіть багатотиражні газети. У жанровому вигляді ця інформація переважно була представлена малими формами: замітками, листами (70 %), інколи – фейлетонами і кореспонденціями (15 %) [9, с. 38].

Що стосується матеріалів про результати роботи міліції, то тут в принципі тональність публікацій залишалася дозованою, ішлося переважно про покарання правопорушників, притягнення до відповідальності за дрібне хуліганство. Водночас важливо зазначити, що час від часу самі засоби масової інформації ставали прискорювачем провадження справ, своїми гострими виступами сприяли відновленню соціальної справедливості, про що інформували у стислих повідомленнях під рубриками «Слідами виступів», «Газета виступила – що зроблено», «Нам відповідають», «Відгук на кореспонденцію» тощо.

Газети друкували лише невелику частину листів, які розкривали факти порушення законності на місцях та діяльність міліції щодо протидії злочинності, частина таких листів залишалася неопублікованою.

---

¹ Там само.

Проте багато з них зберігається в державних архівах. Документи свідчать, що серед правопорушників нерідко були і працівники міліції.

Питома вага таких матеріалів у масиві джерел, які розкривали процес перебудови правоохоронних органів, хоча й залишалася невисокою (18 %) [9, с. 40], проте була вельми критичною, оскільки мала високий коефіцієнт інформаційної насиченості. Здебільшого, щоправда, такі матеріали створювалися на основі вторинної інформації, тобто використовувалися відповідні викривальні матеріали, які надходили від партійних органів, що здійснювали контроль за роботою суду, міліції та прокуратури.

Висновки

У 1956 р. міліція працювала у зовсім інших політичних умовах, ніж раніше. Поглибився процес політичної лібералізації режиму, що створило передумови для поліпшення діяльності міліції, відбулася зміна керівництва МВС СРСР та УРСР. Проте в діяльності міліції були суттєві недоліки, пов'язані з її недостатньою активністю у протидії злочинності та значними порушеннями законності, що вчинялися самими міліціонерами. Інерція минулого в роботі правоохоронних органів ще залишалася досить відчутною. Недоліки були в оперативній та агентурній роботі, невідомим був відсоток розкриття злочинів. Це було пов'язано і з помилками у доборі кадрів, їх недостатніми професіоналізмом та освітою. Вихід намагалися знайти в організаційній перебудові органів внутрішніх справ, які отримали у 1956 р. подвійне підпорядкування – не лише МВС, але й радам місцевих депутатів. Проте до істотних змін у діяльності міліції в аспекті її покращення це не призвело.

Список бібліографічних посилань: 1. Скилягин А. Т. Советская милиция в период строительства развитого социализма: 1945–1958 гг. Ленинград : ВПУ МВС СССР, 1976. 285 с. 2. Ковалева Е. М. Организационно-правовые основы деятельности Советской милиции по борьбе с преступностью в послевоенный период восстановления народного хозяйства и либерализации политического режима, социально-экономических реформ (1945–1960 гг.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 2002. 156 с. 3. Лурье Л., Малярова И. 1956 год. Середина века. СПб. : Нева, 2007. 640 с. 4. Строкач Тимофій Амвросійович (1903–1963). Генерал-лейтенант // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : наук. вид. : у 6 т. / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, В. О. Криволапчук та ін. ; за заг. ред. А. Б. Авакова. Київ ; Харків : Мачулін, 2016. Т. 6: Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку Радянської України в період десталінізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.). С. 38. 5. История органов внутренних дел России : учеб. пособие / А. Д. Гуляков, В. Н. Колемасов, А. В. Лобанов и др. ; под общ. ред. В. В. Гошуляка. Пенза :

Изд-во ПГУ, 2018. 216 с. **6.** Петров Н. В. Кто руководил органами госбезопасности: 1941–1954. М. : Мемориал ; Звенья, 2010. 1007 с. **7.** Міністерство внутрішніх справ УРСР у період десталінізації (5 березня 1953 – 5 вересня 1962 р. // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : наук. вид. : у 6 т. / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, В. О. Криволапчук та ін. ; за заг. ред. А. Б. Авакова. Київ ; Харків : Мачулін, 2016. Т. 6: Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку Радянської України в період десталінізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.). С. 26. **8.** Гонтовой Р. В защиту прав граждан. *Правда Украины*. 1956. 13 июля. **9.** Ганжуров Ю. С. Черно-біла «відлига» у дзеркалі преси: газетні публікації як джерело вивчення політичної системи України (1956–1964 рр.). Київ : Оріяни, 1999. 151 с.

Надійшла до редколегії 16.08.2021

Grechenko V. A. Legal and Organizational Principles of Militia Activities of the Ukrainian Soviet Socialist Republic in 1956

The year 1956 was significant both in the history of Ukraine and the USSR, but also for world history. The death of I.V. Stalin in 1953 marked the beginning of the partial liberalization of the political regime in the Soviet Union; the strongest impetus for the continuation and intensification of this process was in 1956, the year of the XX Congress of the CPSU and the CPSU Central Committee Resolution "On overcoming the Stalin's cult of personality and its consequences", where a lot of terrible truth about the Soviet past was told for the first time. This significantly changed the political and socio-economic situation in the country, in fact prevented further mass repression of the population and significantly changed the role of law enforcement agencies, which really began to acquire the characteristics of law enforcement. There was a change of the heads of the Ministry of Internal Affairs of the USSR and the Ukrainian SSR, which was another step in clearing the state leadership of the most odious Stalinist personnel and meant strengthening the control of the communist party agencies over the militia. The new leadership of the Ministry of Internal Affairs believed that the main shortcoming in the activities of the militia was the lack of activity in the fight against crime and the significant level of crime among police officers themselves. There were also shortcomings in the operative work on crime prevention and detection. The selection and placement of personnel was badly organized in the Ministry of Internal Affairs. There were many cases, when people without proper training were assigned to important areas of operative and investigative work in the militia. Departments of the Ministry of Internal Affairs and militia divisions in oblasts were reorganized into unified departments of internal affairs of executive committees of oblast Soviets of Workers' Deputies, and militia departments in cities and districts were transformed into militia divisions of executive committees of city and district councils. That meant the resumption of dual subordination of local law enforcement agencies to executive committees of councils and the Ministry of Internal Affairs. But that reorganization did not have the desired effect.

Key words: Ukraine, 1956, Ministry of Internal Affairs, militia, counteraction to crime.

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ НАПРЯМ
У СФЕРІ ПРИВАТНОГО ПРАВА**

УДК 347.65/66(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.3.02>

Станіслав Анатолійович Маляр,

адвокат,

Інститут екології, економіки і права (м. Київ);

 <https://orcid.org/0000-0003-3136-853X>,

e-mail: st.malyar@gmail.com;

Леонід Володимирович Грищенко,

кандидат педагогічних наук,

фаховий коледж «Універсум»

Київського університету імені Бориса Грінченка,

циклова комісія суспільних дисциплін і правознавства;

 <https://orcid.org/0000-0002-3434-1300>,

e-mail: l.hryshchenko@kubg.edu.ua

**ПЛЕМІННИКИ ЯК СУБ'ЄКТИ СПАДКУВАННЯ:
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ**

Статтю присвячено особливостям спадкування за законом такою категорією спадкоємців, як племінники. Здійснено аналіз наукових праць, автори яких вивчали особливості спадкування за законом. Установлено, що поряд з іншими суб'єктами, які мають право на спадщину, законодавець захищає майнові права та інтереси племінників, урегулювавши цю процедуру спадкування у вигляді права представлення. Зазначено особливості спадкування племінниками за правом представлення, охарактеризовано, яким саме чином здійснюється доказування родинних та інших відносин спадкоємців зі спадкодавцем.

Ключові слова: спадкове право, спадкування за законом, спадкоємці, право представлення.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Інститут спадкового права розпочав своє становлення ще за часів Римської імперії. Саме римські юристи визначили перехід спадкового майна за заповітом та за законом. Те, що спадкове право існувало, існує та існуватиме ще тривалий час як у нашій країні, так і в багатьох країнах світу, вказує на актуальність і важливість правовідносин, пов'язаних із переданням майна від спадкодавця до спадкоємців.

Процедура спадкування постійно вдосконалюється з урахуванням розвитку суспільних відносин, однак зважаючи на багатостолітню історію розвитку спадкового права й те, що майнові права завжди мали провідне значення в житті кожної людини, можна бути впевненими, що правовідносини у цій сфері завжди матимуть актуальний характер.

Інститут спадкового права є одним із найважливіших інститутів, покликаних захищати майнові права й інтереси осіб і визначати правову долю майнових прав та обов'язків людини у разі її смерті. Судову практику перенасичено цивільними справами щодо визнання порушень процедури належного спадкування. У нашій державі науковці і юристи-практики здійснили багато досліджень, їхні праці спрямовано на подолання проблем у спадкових правовідносинах, пов'язаних зі спадкуванням як за заповітом, так і за законом. Однак багато питань виникає з приводу можливості захисту майнових прав у вигляді набуття права власності на спадкове майно у разі спадкування за законом такою категорією спадкоємців, як племінники. Саме тому дослідження правової природи спадкування за законом племінниками є актуальними.

Стан дослідження проблеми

Проблематику спадкування за законом у своїх працях досліджувала низка вчених. Зокрема, Л. В. Козловська розглядала теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав у цивільному праві України [1]. В. А. Чуловський вивчав правове регулювання спадкових відносин в Україні [2]. І. Я. Федорич визначав та досліджував питання щодо здійснення права на спадкування за цивільним законодавством України [3]. Сучасні проблеми спадкового права у своїх працях досліджував В. І. Теремецький [4].

Однак зазначені дослідження або частково розкривають особливості спадкування племінниками, або не враховують положення оновленого законодавства у цій сфері. Ураховуючи проблеми, які виникають на практиці, наразі існує потреба в дослідженні та деталізації процедури отримання спадщини такими особливими суб'єктами спадкування, як племінники.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – визначити проблемні питання, що виникають у процесі спадкування за законом спадкоємцями п'ятої черги – племінниками, й ті, що виникають у процесі спадкування за правом представлення.

Для досягнення поставленої мети у статті виконано такі *завдання*: визначено головні види спадкування, зазначено підстави спадкування за законом, проаналізовано процедуру спадкування племінниками у

вигляді права представлення, деталізовано особливості спадкування племінниками за правом представлення.

Наукова новизна дослідження

Розглянуті в роботі проблеми спадкування племінниками за правом представлення належать як до теорії, так і до практики застосування. Комплексно досліджено правову природу спадкування племінниками за правом представлення.

Виклад основного матеріалу

В усі часи в усіх розвинутих, сучасних цивілізованих державах вагоме, пріоритетне значення для особистого приватного життя людини завжди мало й має право на здійснення власного розпорядження на випадок смерті – укладення заповіту. Як правило, предметом заповіту є майнові права та обов'язки спадкодавця, а також і майно. З розвитком економічних відносин, розповсюдженням міграційних процесів і зростанням ринкової економіки дедалі більшої актуальності набуває спадкове право як інститут цивільного права.

Головним завданням інституту посвідчення заповіту є регулювання відносин, що стосуються передання спадщини, та пов'язаних із цим нотаріальних відносин, де провідним завданням є забезпечення охорони та реалізації волі спадкодавця за допомогою формально визначеної процедури. Функціональна роль вищезазначеного інституту залежить передусім від потреб соціуму, розвитку цивільно-правових відносин і належного стану законодавства.

Водночас у судовій практиці була і досі залишається досить значною частка спорів, пов'язаних із прийняттям спадщини у випадку, коли заповіт заповідачем не був складений. У такому разі Цивільний кодекс України закріплює альтернативний перехід майнових прав від спадкодавця до спадкоємців шляхом спадкування за законом, закріплюючи п'ять спадкових черг. Складність спадкування за законом полягає в тому, що коли заповіт відсутній і волю спадкодавця формально не визначено, головне відповідальне завдання органів державної влади полягає в тому, щоб відповідно до засад справедливості та згідно з чинним законодавством передати спадкову масу спадкоємцям за законом з урахуванням їх п'яти черг.

Порівняно з Цивільним кодексом Української РСР у редакції 1964 р., який закріплював лише дві черги спадкоємців, новелою чинного Цивільного кодексу України є збільшення кількості черг за законом до п'яти. Це вказує на гуманність законодавця нашої країни і на те, що представники законодавчої гілки влади передбачили та врегулювали випадки переходу майнових прав від спадкодавця до спадкоємців без складання та посвідчення заповіту, збільшивши межі родичів залежно від споріднення.

На практиці спадкування за законом породжує багато непорозумінь у зв'язку з тим, що після смерті спадкодавця законні спадкоємці інколи починають «боротьбу» за спадщину, не можуть визначитися у розмірах часток спадщини, які їм належать за законом, і тим, хто саме з них має пріоритет у спадкуванні над іншими. Саме від органів нотаріату і суду залежить справедливий та чесний поділ спадщини між законними представниками.

Отже, чинним законодавством України передбачено два види спадкування: 1) спадкування за заповітом; 2) спадкування за законом.

Цілоком погоджуємося із С. Я. Фурсою, що у складенні заповіту немає сенсу, якщо спадкодавця влаштовує спадкування за законом, а саме:

- коло осіб, які спадкуватимуть його майно за законом;
- величини часток спадщини, які їм належать за законом [5, с. 60].

Зауважимо, що спадкування за законом відбувається у випадку, коли заповідач не встиг або не мав бажання здійснити власне, особисте письмове доручення стосовно своїх майнових прав, або якщо після відкриття спадщини виявилось, що заповіт складено з порушенням вимог чинного законодавства, що призвело до визнання його недійсним. У разі, коли спадкоємці не прийняли заповіт, або якщо спадкодавець лише частково розпорядився своїм майном, спадкування також настає за законом. Непоодинокими є випадки, коли заповіт все ж таки укладено, однак спадкоємці помирають раніше, ніж відбувається відкриття спадщини. В усіх цих випадках законодавець передбачив спадкування за законом.

Спадкування за законом передбачено законодавчими і підзаконними актами України. Відповідно до статей 1261–1265 Цивільного кодексу України у першу чергу право на спадкування за законом мають діти спадкодавця, зокрема зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той із членів подружжя, який його пережив, і батьки; у другу чергу право на таке спадкування мають рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері; у третю чергу – рідні дядько й тітка спадкодавця; у четверту чергу – особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менше п'яти років до часу відкриття спадщини; у п'яту чергу – інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення. У п'яту чергу право на спадкування за законом одержують також утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї¹.

---

¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 20.09.2021).

Якщо ж із дітьми, дружинами, чоловіками й батьками більш-менш зрозуміло, то непоодинокими є випадки, коли на практиці виникають колізії з приводу спадкування за законом такими суб'єктами, як племінники. У таких правовідносинах із приводу спадкування виникають практичні й теоретичні проблеми, пов'язані з процедурою переходу спадщини до вищезазначених суб'єктів. Виникає питання, до якої з черг їх можна віднести. Чи можливе спадкування племінниками за таким специфічним порядком, як право представлення? Більш того, державні та приватні нотаріуси інколи відмовляють цій категорії спадкоємців у прийнятті спадщини, мотивуючи це тим, що племінники не можуть приймати спадщину та бути спадкоємцями за законом, оскільки вони не належать до близьких родичів першого ступеня споріднення.

Однак законодавець захищає майнові права й інтереси племінників, урегулювавши цю процедуру спадкування за допомогою права представлення, враховуючи те, що нині це залишається одним із проблематичних питань у практичному застосуванні. Спадкування за правом представлення відбувається у разі, якщо на час відкриття спадщини не залишилося живого відповідного родича (із згаданих вище осіб), який повинен бути власником частини спадкового майна, що належала йому за законом.

Під час аналізу п'ятої черги спадкоємців за законом встановлено, що законодавець закріплює категорію «інші родичі спадкодавця», тобто це всі ті особи, не зазначені в попередніх чергах, проте на законодавчому рівні права яких закріплено однаково з правами тих родичів, які мають законне право на спадкування. Специфікою та особливістю п'ятої черги є встановлення своєрідних «підчерг» родичів до шостого ступеня споріднення, де племінники очолюють третій ступінь споріднення. Теорія цивільного права не виділяє спадкування за законом у вигляді права представлення як самостійну підставу чи вид спадкування, а тільки закріплює, що за правом представлення перехід спадщини є особливим порядком спадкування за законом.

А. В. Сегенюк справедливо зазначила, що за правом представлення онуки (правнуки), прабаба, прадід, двоюрідні брати і сестри та племінники спадкодавця спадкують ту частку, яка б належала їхньому відповідному родичу, якби він був живий. Спадкоємцями вони виступають, ніби представляючи родича, який був більш близьким спадкодавцю, але на момент відкриття спадщини помер. Тобто розуміються батько чи мати, дід чи баба, брат чи сестра, дядько чи тітка спадкодавця, які мали б успадковувати, але померли ще до моменту відкриття спадщини [6, с. 147].

Також погоджуємося з думкою Ю. В. Желіховської, що суть спадкування за правом представлення полягає в тому, що деякі родичі

спадкодавця не входять до складу жодної з черг спадкування за законом, проте їх повністю не усувають від спадкування, і вони набувають права на спадкування за деяких певних умов [7, с. 262].

Отже, особливості спадкування племінниками за правом представлення є такими:

- основні положення щодо спадкування за правом представлення племінниками полягають у тому, що вони спадкують ту частку спадщини, яка за законом належала б їхнім батьку, матері (тобто брату або сестрі спадкодавця), якби на момент відкриття спадщини вони були б живими;

- якщо спадкоємцями є декілька осіб (племінник, племінниця), то частка померлого спадкодавця ділиться між спадкоємцями порівну; у разі, якщо спадкоємці за усною угодою зможуть домовитись, розмір частки спадщини може змінитися; спадкоємці, які щось успадковують за такою особливою процедурою, не мають права на спадкування обов'язкової частки, яка належала їх померлому родичу-спадкодавцю;

- процедура переходу спадщини від спадкодавця до спадкоємців (племінників) за правом представлення здійснюється за процедурою, передбаченою законодавством: діють усі правила спадкування за законом, включно з черговістю закликання до спадщини;

- особа, яка має намір прийняти спадщину за правом представлення, повинна особисто подати заяву про виявлене бажання;

- установлений законодавцем термін для прийняття спадщини дорівнює 6 місяцям, відлік часу починається з моменту відкриття спадщини.

Важливим залишається питання, яким саме чином здійснюється доказування родинних та інших відносин спадкоємців зі спадкодавцем. У зв'язку з тим, що племінники не є близькими родичами першого ступеня споріднення, процес установлення родинних зв'язків ускладнюється, проте має дуже важливе значення для настання правових наслідків. Тому законодавчо закріплено, що доказом родинних та інших відносин можуть виступати свідоцтва органів реєстрації актів цивільного стану, повний витяг з реєстру актів цивільного стану громадян щодо актового запису, копії актових записів, копії рішень суду, що набрали законної чинності, про встановлення факту родинних та інших відносин¹.

Племінники як суб'єкти спадкування можуть успадковувати різні речі: квартири, будинки, інше нерухоме майно, автотранспорт,

---

¹ Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ М-ва юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12> (дата звернення: 20.09.2021).

право на отримання страхових виплат, право на банківський вклад, право на відшкодування моральної шкоди тощо. Однак законодавець передбачив, що спадкоємці не мають права на спадкування особистих немайнових прав спадкодавця, тобто саме тих прав, які є тісно пов'язаними з особою.

Висновки

Дослідження спадкування за законом дає змогу зробити висновок, що перехід майнових прав та обов'язків саме у вигляді спадкування за законом є важливим у спадкових правовідносинах, проте потребує вдосконалення регулювання процедури переходу спадкових прав від спадкодавців до спадкоємців-племінників. Ураховуючи, що людям завжди є що залишити після себе, інститут спадкування завжди матиме актуальний характер та залишається одним із проблематичних у практичному застосуванні.

Науковці-правознавці та юристи-практики в усі часи займалися пошуком шляхів удосконалення особливостей спадкування племінниками та племінницями, враховуючи наявність суперечливих судових рішень із цього питання. Чинний Цивільний кодекс України є більш прогресивним, ефективним та справедливим порівняно з Цивільним кодексом Української РСР, новелою саме чинного Кодексу є регулювання та захист прав на спадщину спадкоємцями. Однак все ж таки існують прогалини та колізії саме у регулюванні спадкових відносин, яким необхідно приділяти увагу за допомогою науково-теоретичних досліджень, що у майбутньому на належному рівні забезпечить практичне застосування.

Уважаємо за необхідне розробити вдосконалені концептуальні основи інституту спадкового права та процедури переходу спадкового майна до племінників, удосконалити законодавство, що визначає цей порядок, і переорієнтувати наукові дослідження на нові підходи до вирішення зазначених проблем.

Список бібліографічних посилань: 1. Козловська Л. В. Функціональна спрямованість форм заповіту: призначення, елементи, перспективи розвитку (порівняльний аналіз). *Порівняльно-правові дослідження*. 2009. № 1. С. 125–130. 2. Чуловський В. А. Правове регулювання спадкових відносин в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Івано-Франківськ, 2018. 18 с. 3. Федорич І. Я. Здійснення права на спадкування за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Львів, 2018. 21 с. 4. Теремецький В. І. Сучасні проблеми спадкового права України. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 14. С. 95–102. 5. Драгневич Е. В. Наследование: по закону и по завещанию. Киев : Изд. Фурса С. Я., 2007. 60 с. 6. Сегенюк А. В. Особливості спадкування за законом. *Часопис цивілістики*. 2016. Вип. 20. С. 146–150. 7. Желіховська Ю. В. Поняття та

юридична природа «спадкового представлення». *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2013. Т. 26 (65), № 2-1, Ч. 1. С. 261–265.

Надійшла до редколегії 23.09.2021

Maliar S. A., Gryshchenko L. V. Nephews as Subjects of Inheritance: Theoretical and Practical Aspects

The article is focused on the problems of legal succession by a special category of lawful heirs – nephews. The analysis of scientific works, the authors of which studied specific features of legal succession, has been carried out. All stages of legal succession in accordance with the Civil Code of Ukraine have been listed. The current legislation, court decisions, legal doctrine have been analyzed; and it has been established that inheritance by nephews has problems in practical application.

The procedure of inheritance by nephews according to the right of representation has been studied taking into account that it currently remains one of the problematic issues in practical application. It has been established that it is the way how the legislator protects the property rights and interests of the latter. The authors have determined that if there are several lawful heirs (nephew, niece), the share of the deceased testator is divided equally between lawful heirs.

It has been noted that inheritance law as an institution of civil law occupies a leading place in the system of protecting human rights and interests. It is due to the fact that hereditary relations began to be formed and protected by Roman lawyers. Both our state and many foreign states still pay much attention to improving the legislation in the field of inheritance law.

The authors have noted that the relevance of the above institution is the fact that the subject matter of these legal relations are always property rights and responsibilities, and their protection depends on the proper implementation of the law enforcement function of state authorities. Given that the legal consequences for lawful heirs occur after the death of the testator, the main task of state authorities is to ensure the proper transfer of inheritance to lawful heirs.

The authors of the paper have focused on the way how to prove the family and other relations of lawful heirs with the testator, because it is an important aspect of inheritance relations, since the correct establishment of family relationship influences the legal transfer of inheritance. It has been established that there are practical and theoretical problems in these legal relations, which are related to the procedure of inheritance transfer to the above-mentioned subjects.

Key words: inheritance law, legal succession, lawful heirs, right of representation.

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.3.03>

Сергій Миколайович Бортник,

доктор юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет
внутрішніх справ (проректор);

 <https://orcid.org/0000-0002-5281-6007>,
e-mail: bortnyk@univd.edu.ua

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБМЕЖЕНЬ ПРАВ
ТА СВОБОД ПОЛІЦЕЙСЬКИХ**

Розглянуто обмеження прав і свобод громадян, які встановлюються законодавством у разі прийняття на службу в поліцію. Проаналізовано норми загального та спеціального законодавства, що регулюють службову діяльність поліцейських, на кшталт обмеження прав поліцейських і встановлення заборони на окремі види діяльності. Досліджено матеріали судової практики та наукові погляди вчених із зазначеного питання. Виявлено окремі прогалини в законодавстві, що обмежують права поліцейського під час проходження служби в поліції. Запропоновано шляхи вдосконалення та зміни до чинного законодавства, що регламентує питання встановлення обмежень для поліцейських під час проходження служби.

Ключові слова: поліцейський, права, правове регулювання, обмеження прав, спеціальне законодавство.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Сучасна Україна впевнено крокує до стандартів європейської спільноти. На законодавчому рівні ухвалюється ціла низка нових законодавчих актів, вносяться зміни та доповнення в уже наявні, триває національна імплементація міжнародних норм права у закони та підзаконні акти національного рівня.

Триває трансформація і у структурі правоохоронної системи. Як відомо, одним із масштабних кроків стало реформування органів Міністерства внутрішніх справ України, метою якого було налаштування на соціально-сервісну функцію служби та максимальне її наближення до моделі європейського зразка.

У контексті цього важливим кроком зазначеного етапу розвитку системи органів Національної поліції стало ухвалення в липні 2015 р. Закону України «Про Національну поліцію», який набрав чинності

7 листопада 2015 р. Необхідно зауважити, що в цьому нормативному акті законодавець намагався закріпити максимальну кількість положень, які визначають правові засади організації та діяльності Національної поліції України, статусу поліцейських, а також порядку проходження служби в Національній поліції України, однак певні «правові недоліки» все ж таки є.

Конституція України проголошує, що конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. Не допускається звуження змісту й обсягу наявних прав і свобод у разі ухвалення нових законів або під час внесення змін до чинних. У ч. 1 ст. 64 Конституції України також ідеться про те, що не можуть бути обмежені права і свободи людини та громадянина, крім окремих випадків, передбачених Конституцією України¹.

Водночас трудове законодавство для деяких категорій працівників та службовців передбачає низку обмежувальних критеріїв, на які повинен погодитись кандидат на службу чи працівник. Стосовно них і досі тривають дискусії серед науковців на кшталт того, що такі критерії певним чином не лише звужують, а і значно обмежують конституційні та трудові права і свободи спеціальних категорій працівників, зокрема поліцейських.

Стан дослідження проблеми

Проблема обмеження трудових та конституційних прав і свобод є актуальним напрямом дослідження як для вітчизняних науковців, так і для закордонних. Окремі проблемні питання, пов'язані з правовим регулюванням порушень конституційних прав і свобод громадян, а також трудових прав та інтересів громадян, у своїх наукових працях досліджували М. І. Іншин, Т. О. Коломоєць, О. І. Косілова, О. В. Лавріненко, Р. С. Мельник, С. М. Прилипка, М. В. Савчин, В. А. Федоренко, О. В. Худякова, В. І. Щербина та інші. Проте, незважаючи на досить велику кількість досліджень правового регулювання захисту прав та інтересів громадян і працівників, у юридичній літературі питання звуження та обмеження трудових прав поліцейських досліджувалось недостатньо.

Водночас, оскільки сьогодні поліцейські виконують надважливі для суспільства та держави завдання, забезпечують публічну безпеку та порядок, охороняють інтереси суспільства й держави, права та свободи громадян, національним законодавством встановлено спеціальні вимоги до зазначеної категорії працівників як спеціального

---

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 03.09.2021).

суб'єкта трудових відносин. А отже, зазначена проблематика наукових досліджень у сучасних умовах не лише не втрачає своєї актуальності, а навпаки, ще більше потребує нових наукових поглядів і дослідження.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз обмеження прав і свобод у відносинах з працевлаштування, що встановлюються для кандидата у разі прийняття на службу в поліцію, у трудових і тісно з ними пов'язаних відносинах на підставі вивчення та узагальнення доктринального доробку юридичної науки, чинного вітчизняного і зарубіжного законодавства та практики його застосування.

Досягненню вказаної мети сприятимуть такі *завдання* дослідження: 1) здійснення загального огляду прав і свобод людини та громадянина; 2) аналіз національного й міжнародного законодавства щодо обмежень, передбачених для спеціальних категорій працівників; 3) установа диференціації передбачених законодавством обмежень для поліцейських; 4) виявлення проблемних питань у правовому регулюванні обмежень прав поліцейських та надання пропозицій щодо вдосконалення законодавства в зазначеній площині.

Наукова новизна дослідження

Стаття є однією з перших наукових праць у сфері трудового права, де звернено увагу на сучасний стан правового регулювання встановлених законодавством критеріїв та обмежень прав і свобод, серед іншого трудових, що встановлюються для окремих категорій працівників, зокрема поліцейських, та окреслено можливі кроки щодо вдосконалення норм Закону України «Про Національну поліцію» із зазначеного питання.

Виклад основного матеріалу

Одним із найактуальніших та найскладніших питань реалізації прав та свобод як громадян, так і працівників, є їх обмеження. Як уже було вказано, в Конституції України визначено, що права і свободи гарантуються кожному і не можуть бути скасовані. Не допускається звуження змісту й обсягу наявних прав і свобод у разі ухвалення нових законів або внесення змін до чинних законів¹. Примітно, що у наведеному тлумаченні ст. 22 Конституції України йдеться виключно про наявні конституційні права і свободи людини, тому можна припустити, що така юридична позиція не стосується звуження змісту та обсягу наявних прав і свобод громадянина.

Убачається важливим той факт, що обмеження прав і свобод людини – інститут права, який складається з досить великої кількості

---

¹ Там само.

взаємопов'язаних та узгоджених між собою норм трудового, конституційного, кримінального, адміністративного та інших галузей права. Крім того, всі норми законодавства доповнюються не лише судовою практикою національних судів, а і практикою Європейського суду з прав людини, що відповідає євроатлантичному спрямуванню розвитку України та Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (ч. 1 ст. 17)¹, де вказано, що суди повинні застосовувати під час розгляду справ Конвенцію та практику Суду як джерело права.

Проте, незважаючи на зазначене, Конституція України залишається основним джерелом інституту обмеження прав людини як нормативно-правовий акт прямої дії вищої юридичної сили національного рівня. Конституція в статті 21 закріплює вихідні й фундаментальні положення, що права і свободи людини є непорушними й невідчужуваними, а у ст. 22 – що не допускається звуження змісту та обсягу чинних прав і свобод під час ухвалення нових законів або внесення змін до чинних.

Рівність усіх людей у їхніх правах і свободах, що гарантується Конституцією України, означає необхідність забезпечення громадянам рівних юридичних можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації прав і свобод, однакових за змістом та обсягом; порушення рівності конституційних прав і свобод означає, що особа за визначеними у ст. 24 Конституції України ознаками отримує привілеї або зазнає обмеження у виконанні, реалізації чи користуванні правами і свободами в будь-якій формі, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та потрібними (абзаци 3–4 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України (Перший сенат) від 12 липня 2019 р. № 5-р(І)/2019)².

Необхідно зауважити, що інститут обмеження прав і свобод людини відповідає духу права й закріплюється в міжнародній нормі

---

¹ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення: 03.09.2021).

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Давимоки Олександра Григоровича, Бойка Миколи Вікторовича, Крюка Володимира Миколайовича, Токаренка Віталія Леонідовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 4 частини першої статті 97 Закону України «Про Національну поліцію» : від 22.10.2020 № 12-р/2020 // Конституційний Суд України : офіц. сайт. URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/12-r2020> (дата звернення: 03.09.2021).

права, а саме в статті 29 Загальної декларації прав людини¹, відповідно до якої під час здійснення своїх прав і свобод кожен повинен зазнавати лише тих правових обмежень, які передбачаються законом і мають на меті виключно забезпечення загального добробуту, громадського порядку та справедливих вимог моралі в демократичному суспільстві.

Механізм і порядок обмеження прав виходять із положень Загальної декларації прав людини і конкретизуються практикою Європейського суду з прав людини. У теорії права такий механізм має назву трикутника правомірності обмеження прав людини. Він же визнається базисом, на основі якого ґрунтується діяльність самого Європейського суду й національних судів і здійснюється правомірне обмеження прав людини. Примітно, що зазначений механізм має у своєму складі три обов'язкові складові, а саме: 1) законність обмеження, тобто наявність у національному законодавстві держави підстави такого обмеження права; 2) правомірна мета – захист, забезпечення й реалізація прав та інтересів інших осіб, суспільства, національної безпеки й інші цілі, що здебільшого так само передбачаються законодавством; 3) необхідність у демократичному суспільстві, тобто неможливість вирішити ситуацію в інший спосіб без таких обмежень, а також досягнення пропорційності між обмеженням права однієї особи та захистом прав інших осіб.

Вважаємо, що права, свободи й інтереси поліцейських заслуговують на особливу увагу науковців та належний правовий захист, тому що лише надійно захищений працівник може виконувати свої функціональні (службові) обов'язки належним чином на високому професійному рівні. Необхідно звернути увагу на те, що права, свободи й інтереси поліцейських регулюються цілою низкою національних законодавчих актів, зокрема законами України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VIII, «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII, «Про очищення влади» від 16 вересня 2014 р. № 1682-VII, Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення спеціальної перевірки стосовно осіб, які претендують на зайняття посад, які передбачають зайняття відповідального або особливо відповідального становища, та посад з підвищеним корупційним ризиком» від 25 березня 2015 р. № 171²,

---

¹ Загальна декларація прав людини : від 10.12.1948 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 03.09.2021).

² Про затвердження Порядку проведення спеціальної перевірки стосовно осіб, які претендують на зайняття посад, які передбачають зайняття відповідального або особливо відповідального становища, та посад з підвищеним корупційним ризиком, і внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів

Наказом Міністерства внутрішніх справ України, який містить Типовий порядок проведення конкурсу на службу до поліції та/або зайняття вакантної посади, від 25 березня 2015 р. № 1631¹ тощо. Як бачимо, перелік нормативно-правових актів, які містять спеціальні критерії та обмеження для поліцейських, є досить суттєвим. Зазначені законодавчі акти України про проходження служби в поліції передбачають обмеження, які **поширюються як на трудові відносини** поліцейських, так і тісно з ними пов'язані (як під час прийняття особи на службу до поліції, так і під час проходження служби) тощо.

На думку українських науковців, сутність обмежень фундаментальних прав людини відповідно до принципу верховенства права полягає у забезпеченні легітимно вмотивованого втручання держави у приватну автономію індивіда з метою забезпечення загального блага [1, с. 151–152]. При цьому під межами обмежень прав людини науковець визначає «сукупність усіх явищ, які окреслюють зміст та обсяг прав людини. До складу цих явищ можуть входити, зокрема, юридичні норми, встановлені міжнародним чи національним правом. У такому разі певні обмеження (межі) прав людини є наслідком нормотворчої діяльності відповідно міжнародних чи державних органів» [1, с. 151].

Конституційний Суд України тлумачить зміст терміна «обмеження прав і свобод» як звуження їх змісту й обсягу та наголошує, що встановлення обмежень прав і свобод людини та громадянина допускається виключно за умови, що таке обмеження є домірним (пропорційним) і суспільно необхідним [2, с. 31]. Диференціація обмежень прав і свобод, які передбачено для поліцейських, дасть змогу уявити сутність обмеження та межі його поширення. Кандидат на службу в поліцію повинен відповідати низці вимог та погодитись на низку обмежень, які встановлюються до нього під час проходження конкурсного відбору та прийняття на службу, тому що служба в поліції потребує високого рівня фізичного розвитку, сили й витривалості та відповідних рис психологічного профілю, саме тому до кандидатів ставляться особливі вимоги щодо стану здоров'я, фізичного розвитку та індивідуальних психофізіологічних особливостей [3]. Спеціальні норми обмежують права та деякі свободи поліцейського як під час

України : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 № 171 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/171-2015-п> (дата звернення: 03.09.2021).

¹ Типовий порядок проведення конкурсу на службу до поліції та/або зайняття вакантної посади : затв. Наказом МВС України від 25.12.2015 № 1631 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0050-16> (дата звернення: 03.09.2021).

здійснення службової діяльності, так і під час виходу поліцейського на пенсію протягом деякого часу. Однак ураховуючи, що найбільша кількість обмежень припадає саме на трудові відносини, вважаємо доречним приділити увагу саме цій групі критеріїв та обмежень, які передбачено для поліцейських спеціальним законодавством.

Закон України «Про Національну поліцію» окремою статтею передбачає низку обмежень, пов'язаних зі службою в поліції. Так, відповідно до ст. 61 вищевказаного Закону, не може бути поліцейським особа, в установленому законом порядку визнана недієздатною або обмежено дієздатною¹.

Обмежується в правах щодо служби в поліції і особа, засуджена за умисне вчинення тяжкого й особливо тяжкого злочину, серед іншого і якщо судимість була погашена чи знята відповідно до порядку, визначеного законом. Не можуть бути прийняті на службу особи, до яких були застосовані заходи адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією. Закон України «Про Національну поліцію» передбачає обмеження щодо служби в поліції особи, яка має непогашену (незняту) судимість за вчинення злочину, крім реабілітованої категорії громадян. До обмежень, які перешкоджають службі в поліції, законодавець відніс і низку захворювань, що унеможливають процес проходження служби особи в поліції. Перелік захворювань, що перешкоджають проходженню служби в поліції, затверджується Міністерством внутрішніх справ України спільно з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я. Відмова особи від процедури спеціальної перевірки під час прийняття на службу в поліцію або від процедури оформлення допуску до державної таємниці, якщо такий допуск потрібен для виконання нею службових обов'язків, також є однією з підстав, що позбавляє кандидата права на службу в поліції. Відповідно до законодавства не може бути поліцейським особа, щодо якої було припинено кримінальне провадження з nereабілітуючих підстав. Особа, яка надала завідомо неправдиву інформацію під час прийняття на службу в поліції, також позбавляється права на службу. Обмеження щодо служби в поліції передбачено для осіб, які втратили громадянство України або мають громадянство чи підданство іноземної держави, або для осіб без громадянства. Як бачимо, за поліцейськими відповідно до чинного законодавства (ч. 3 ст. 61 Закону України «Про Національну поліцію») зберігаються всі права,

---

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 03.09.2021).

визначені для громадян України Конституцією та законами України, крім обмежень, установлених зазначеним та іншими законами України.

З аналізу чинного законодавства випливає, що законодавець окремо виділив обмеження для поліцейських у політичній сфері, обмеживши конституційне право поліцейських на членство в політичних партіях. Окремо в статті Закону України «Про Національну поліцію» акцентовано увагу на найсуттєвішому обмеженні поліцейських, що порушує основні права громадян, у таких трудових правах, як організація страйків і право брати участь у страйках як одному із способів врегулювання конфліктів між керівником і підлеглим. Важливим є те, що, забороняючи поліцейським брати участь у страйках, чинне законодавство України дотримується загальноприйнятих правил наявних у світовій практиці заборон на появу людей у поліцейській формі в лавах цивільних громадян, які висловлюють протест проти державного устрою або які намагаються вирішити в такий спосіб свої політичні або соціальні проблеми. Основним нормативним актом, відповідно до якого поліцейські зобов'язані координувати всі свої дії та за допомогою якого мають вирішуватися всі конфліктні ситуації, що виникають, є Дисциплінарний статут Національної поліції України. Саме він містить заборону на виконання злочинного або явно незаконного наказу, що суперечить закону, тощо¹.

У сфері запобігання і протидії корупції обмеження, встановлені для поліцейських, передбачено міжнародним законодавством, яке імплементується в національне і стосується низки відносин. У Декларації про поліцію, ухваленій Парламентською асамблеєю Ради Європи 1979 р. (резольція № 690), задекларовано основні правила проходження служби в поліції, а також окреслено базові етичні положення, дотримуватися яких повинні поліцейські різних відомств країн. Так, зокрема, в п. 2 Декларації про поліцію викладено, що поліцейський повинен діяти неупереджено та чесно, з почуттям особистої гідності, має утримуватись від будь-яких корупційних дій і рішуче протидіяти їм². Деякі науковці зауважують, що на міжнародному рівні більш конкретні заходи, які стосуються питань протидії корупції в органах

---

¹ Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19> (дата звернення: 03.09.2021).

² Резольція № 690 (1979) Парламентської асамблеї Ради Європи «Декларація про поліцію» : від 08.05.1979 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_803 (дата звернення: 03.09.2021).

поліції, містяться у Загальних стандартах боротьби з корупцією в поліцейських підрозділах і службах, ухвалених на 71-й сесії Генеральної асамблеї Інтерполу (2002 р., Камерун). Підтримуємо думку науковців щодо того, що викладені в цих документах стандарти спрямовано на забезпечення непідкупності, чесності та етичної поведінки працівників поліції під час виконання ними функцій з охорони правопорядку. Вони сприяють розробленню заходів, необхідних для здійснення превентивних заходів щодо попередження, виявлення, покарання та викорінення корупції у поліції, а також притягнення корумпованих працівників поліції до відповідальності [4].

Найбільшу кількість обмежень для поліцейських закріплено в Законі України «Про запобігання корупції». Статті 10, 19, 22, 23, 25, 27, 32, 45, 56 зазначеного Закону передбачають для поліцейського низку обмежень¹. Це, зокрема, обмеження у сфері трудового права, які торкаються питань сумісництва поліцейських та суміщення з іншими видами діяльності. Поліцейському забороняється займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю; обмеження, визначені Законом України «Про запобігання корупції», торкаються і спільної роботи близьких осіб (забороняється мати у прямому підпорядкуванні близьких осіб або бути прямо підпорядкованими у зв'язку з виконанням повноважень близьким їм особам).

Передбачені статтями обмеження щодо заборони на здійснення окремих видів діяльності під час проходження служби в поліції в більшості європейських країн є поширеними й апробованими на практиці століттями існування поліцейських формувань. Створюючи та модернізуючи поліцейську систему, законодавець закріплює конкретні функції, мету та завдання. Важливо наголосити, що основні завдання поліції сьогодні це: а) надання поліцейських послуг у сфері охорони прав та свобод людини; б) забезпечення публічної безпеки і порядку; в) протидія злочинності; г) надання допомоги особам, які з різних причин – економічних, особистих, соціальних чи внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. Кандидат, який поступає на службу в поліцію, для виконання зазначених завдань добровільно і свідомо реалізує своє конституційне право на працю в правоохоронних органах. Відповідно, кандидат на службу в поліцію має бути психологічно та морально готовим до того, що його службова діяльність суттєво відрізнятиметься від роботи неатестованих працівників.

Примітно, що Законом України «Про Національну поліцію» не передбачено спеціальних заходів попередження чи подолання корупції

---

¹ Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 03.09.2021).

у поліції. Законодавець передбачив коло заходів боротьби з корупцією в Законі України «Про запобігання корупції», положення якого торкаються правового статусу поліцейських та їх трудових і тісно з ними пов'язаних відносин.

Важливою особливістю передбачених законодавством заходів запобігання корупції є те, що вони мають юридичну форму обмежень, тобто певних обмежень та заборон для поліцейських. Розділ IV зазначеного Закону «Запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням» повністю присвячено низці обмежень, яких має дотримуватись чітко окреслене коло осіб, серед іншого поліцейський під час несення служби.

У межах нашого дослідження зупинимось на деяких з обмежень детальніше. Так, наприклад, у ст. 22 Закону України «Про запобігання корупції» законодавець передбачив заборону стосовно конкретної форми використання своїх службових повноважень (становища) з метою використання будь-якого комунального чи державного майна (коштів) у приватних інтересах, одержання неправомірної вигоди як для себе, так і інших осіб¹. Це «використання» майна може відбуватися як тимчасово, так і на постійній основі у вигляді привласнення. Іншою формою корупції виступає так зване хабарництво. Проте цей термін вже дещо застарів і застосовується тут для позначення дій, пов'язаних з обіцянкою, пропозицією, наданням або прийняттям обіцянки, пропозиції чи одержанням неправомірної вигоди.

У статті 23 Закону України «Про запобігання корупції» закріплено «Обмеження щодо одержання подарунків», якими встановлюється заборона для чітко зазначеного законодавцем кола службовців та працівників для себе чи близьких безпосередньо або через інших осіб одержувати, просити чи вимагати подарунки від юридичних або фізичних осіб: 1) у випадку, коли особою здійснюється діяльність, пов'язана з виконанням функцій місцевого самоврядування чи держави; 2) у випадку, якщо особа, яка дарує, перебуває в підпорядкуванні такої особи². Поняття подарунка (дарунка), а також інші положення щодо дарування традиційно є цивільно-правовими поняттями і детально визначаються у статтях Цивільного кодексу (717–730). Дарунком (ст. 718 Цивільного кодексу України) можуть бути рухомі речі, зокрема гроші, цінні папери, нерухомі речі, майнові права, якими дарувальник володіє або які можуть виникнути у нього в майбутньому³.

---

¹ Там само.

² Там само.

³ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 03.09.2021).

Наступна норма «Обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності» заслуговує на особливу увагу, тому що дублюється законодавцем і в Законі України «Про Національну поліцію» (ст. 66), і в Законі України «Про запобігання корупції» (ст. 25), що, на нашу думку, є не досить вдалим. Відповідно до чинного законодавства поліцейським забороняється займатися деякими видами робіт, до яких належать такі, як інша оплачувана або підприємницька діяльність (окрім діяльності творчої, наукової і викладацької, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту), також їм забороняється входити до складу правління, інших виконавчих чи контрольних органів, наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку. У назві статті Закону йдеться про сумісництво та суміщення з іншими видами діяльності, але зміст цих термінів та відмінність між ними не розкриваються. Варто зауважити, що вказану статтю сформульовано нечітко, її положення є суперечливими, містять колізійні норми, а тому застосування зазначених положень на практиці часто викликає складнощі. У цьому разі доречно пригадати положення однієї з ухвал колегії суддів Вищого адміністративного суду України від 31 серпня 2016 р.: «Принцип правової визначеності вимагає чіткості, зрозумілості та однозначності правових норм... правова визначеність вимагає, щоб правові норми були чіткими й точними, спрямованими на те, щоб забезпечити постійну прогнозованість ситуацій та правовідносин, що виникають. Відповідно до вимог принципу правової визначеності правозастосовний орган у випадку неточності, недостатньої чіткості, суперечливості норм позитивного права має тлумачити норму на користь невідданого суб'єкта (якщо однією зі сторін спору є представник держави або органу місцевого самоврядування), адже якщо держава нездатна забезпечити видання зрозумілих правил, то саме вона і повинна розплачуватися за свої прорахунки. Це так зване правило пріоритету норми за найбільш сприятливим для особи тлумаченням»¹.

Пригадаємо, що під оплачуваною діяльністю розуміють діяльність, за виконання якої особа відповідно до чинного законодавства отримує винагороду в грошовій чи натуральній формі незалежно від того, систематична вона чи одноразова і виплачується за трудовим договором або іншою угодою, за виконану роботу чи як аванс, за фізичну роботу чи інтелектуальну, є прямою чи непрямою, обліковується вона чи ні, сплачує особа з цієї винагороди податки чи не сплачує, тощо.

---

¹ Ухвала Вищого адміністративного суду України від 31.08.2016 : справа № 310/2777/14-а // Zakon Online : сайт. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/61353810> (дата звернення: 03.09.2021).

Однак наукова, викладацька і творча діяльність, так як і інструкторська, суддівська та медична практика зі спорту, можуть бути й видами підприємницької діяльності. Підприємництвом (господарською комерційною діяльністю) в законодавстві визнається діяльність, до головних ознак якої належать: а) систематичність; б) самостійність; в) ініціативність; г) здійснення її на власний ризик; ґ) здійснення її з метою досягнення економічних і соціальних результатів; д) здійснення її з метою одержання прибутку (ст. 42 Господарського кодексу України)¹. Тому, якщо відповідна особа займається такою діяльністю як підприємництвом (самостійно або через підставних осіб, зокрема родичів), це буде відверте порушення заборони, встановленої антикорупційним законодавством (п. 1 ч. 1 ст. 25 Закону України «Про запобігання корупції»)².

Водночас такі види «іншої оплачуваної діяльності», як творча, викладацька та наукова, суддівська практика, інструкторська та медична практика із спорту, не є забороненими за сукупності двох умов: 1) особа не займається цим як підприємництвом; 2) особі не забороняє займатися ними Конституція або інший закон України. У зв'язку з цим насамперед треба пригадати, що згідно зі ст. 102-1 Кодексу законів про працю України умови роботи за сумісництвом працівників державних підприємств, установ та організацій визначає Кабінет Міністрів, а Постанова № 245 «Про роботу за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій» від 3 квітня 1993 р. не поширюється на працівників, яким законодавчими актами заборонено здійснювати певну діяльність за сумісництвом (згідно із зазначеною Постановою № 245 сумісництвом визнається робота на тому чи іншому підприємстві, в установі, організації або в громадянина у вільний від основної роботи час, і вона не може перебільшувати 4 годин на день і повного робочого дня у вихідний день)³. Не має значення, яку саме роботу особа виконувала за сумісництвом – основну чи додаткову. Тільки-но особа потрапляє в перелік осіб, зазначених в п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», вона підпадає під дію відповідного обмеження, визначеного ст. 25.

---

¹ Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 03.09.2021).

² Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 03.09.2021).

³ Про роботу за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.04.1993 № 245 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/245-93-p> (дата звернення: 03.09.2021).

Проте не визнається корупційним правопорушенням входження особи до складу редакційної колегії періодичного видання журналу чи газети у разі, якщо ці органи створено з метою розвитку науки, культури, мистецтва, вдосконалення медичної практики (п. 12 Постанови Пленуму Верховного Суду «Про практику розгляду судами справ про корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією» від 25 травня 1998 р. № 13)¹. Те ж саме стосується і інших неприбуткових організацій, на кшталт провадження благодійної діяльності чи меценатства, метою діяльності яких не є одержання прибутку.

Наступне обмеження, яке передбачено для поліцейських статтею 27 Закону України «Про запобігання корупції», торкається спільної роботи близьких осіб, де закріплено, що поліцейські не можуть мати у прямому підпорядкуванні близьких їм осіб або бути прямо підпорядкованими у зв'язку з виконанням повноважень близьким їм особам. У разі прийняття на роботу поліцейський зобов'язаний повідомити керівництво органу, на посаду в якому він претендує, про працюючих у цьому органі близьких йому осіб². Застосовуючи положення ст. 27 Закону, треба також урахувувати положення окремих статусних та інших законів. Так, обмеження щодо спільної роботи родичів передбачено також ст. 25-1 Кодексу законів про працю України. Зазначені обмеження можна розглядати з декількох поглядів. З одного боку, вони є більш широкими, тому що торкаються не лише суб'єктів, уповноважених на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування, а і працівників будь-яких установ чи організацій. З іншого боку, обмеження охоплюють конкретне коло осіб, а саме близьких родичів (брати, сестри, діти, подружжя, батьки) і свояків, які не проживають спільно із суб'єктом, щодо якого передбачено це обмеження, не пов'язані з ним спільним побутом і не мають взаємних прав та обов'язків. Примітно, що обмеження передбачає не лише пряме підпорядкування, а й підконтрольність родичів один одному. Проте, з іншого боку, юридична відповідальність за порушення зазначених обмежень законодавством не передбачається.

Співвідносячи відповідні норми Кодексу законів про працю України (ст. 25-1) з проаналізованими нормами Закону України «Про запобігання корупції» (ст. 27), слід урахувувати, що в організаціях та

---

¹ Про практику розгляду судами справ про корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25.05.1998 № 13 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-98> (дата звернення: 03.09.2021).

² Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 03.09.2021).

установах державної форми власності порядок запровадження розглянутих обмежень передбачено законодавством. Тому, виходячи з розділу VIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про запобігання корупції» (п. 3), інші акти законодавства, якими регламентуються питання спільної роботи родичів, якщо такі є, треба привести у відповідність до Закону України «Про запобігання корупції».

На підставі аналізу можемо умовно об'єднати всі заборони і обмеження в декілька нерівнозначних за обсягом і характером впливу на права особистості блоки: а) заборони і обмеження політичного характеру; б) заборони і обмеження економічного характеру; в) обмеження, які випливають зі специфіки поліцейської служби та її особливого характеру; г) заборони та обмеження у сфері засобів масової інформації та свободи слова.

Висновки

Отже, можемо констатувати, що проблему правового закріплення обмежень прав і свобод поліцейських та низку критеріїв, яким має відповідати поліцейський, належним чином врегульовано міжнародними нормативно-правовими актами. До проблемних аспектів правового закріплення обмежень, передбачених для поліцейських, належить їх нечітке формулювання та розпорошеність у різних законодавчих актах, що є підставою для виникнення суперечностей і правових непорозумінь. У зв'язку з цим усі критерії, обмеження та правові дефініції до них, передбачені для поліцейського, необхідно закріпити в окремому розділі Закону України «Про Національну поліцію». Водночас у трудовому законодавстві визначено низку випадків, які згідно із загальновизнаними міжнародно-правовими нормами не розглядаються як такі, що обмежують право на працю. Їх призначенням є забезпечення охорони здоров'я і праці осіб, що потребують підвищеного соціального і правового захисту, а також можливість застосування у разі прийняття на роботу відмінностей, винятків та обмежень, властивих вимогам до певного виду роботи. Убачається, що мета встановлення низки вимог до правового статусу поліцейських працівників має бути істотною, а самі вимоги, що переслідують таку мету, мусять відповідати конституційним положенням, бути об'єктивно виправданими, обґрунтованими та справедливими. У протилежному разі встановлення обмежень на зайняття посади означало б дискримінацію. Імплементация міжнародного законодавства в національне законодавство та перейняття позитивного європейського досвіду мають відбуватися більш виважено та з урахуванням особливостей національних здобутків.

Список бібліографічних посилань: 1. Савчин М. В. Порівняльне конституційне право : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 328 с. 2. Косілова О. І. Теоретичні та практичні аспекти обмеження прав і свобод:

вітчизняний та зарубіжний досвід. *Інформація і право*. 2020. № 3 (34). С. 26–33. **3.** Бортник С. М. Спеціальна трудова правосуб'єктність поліцейських. *Право і безпека*. 2017. № 1 (64). С. 90–95. **4.** Хань О. Заходи запобігання та протидії корупції в органах поліції // Фонд Місцевої Демократії : сайт. 18.11.2019. URL: <http://fmd.kh.ua/news/zahodi-zapobigannya-ta-protidiyi-koruptsiyi-v-organah-politsiyi.html> (дата звернення: 03.09.2021).

Надійшла до редколегії 10.09.2021

Bortnyk S. M. Some Aspects of legal Regulation of restricting the Rights and Freedoms of Police Officers

The problem of restricting labor rights and freedoms, which is an important area of research for both domestic and foreign scholars, has been studied. International and national legislation on the establishment of restrictions on police officers while being recruited and during their service has been analyzed.

The author has carried out analysis of the norms of general and special legislation regulating the official activities of police officers, such as restricting the rights of police officers and establishing a ban on certain activities. The materials of judicial practice and scientific views of scholars on this issue have been studied.

Based on the conducted analysis the author has offered to combine all prohibitions and restrictions into four blocks unequal in scope and nature of the impact on individual rights: a) prohibitions and restrictions of a political nature; b) prohibitions and restrictions of an economic nature; c) restrictions arising from the specifics of the police service and its special nature; d) prohibitions and restrictions in the field of mass media and freedom of speech.

It has been clarified that the problem of legalization of restrictions on the rights and freedoms of police officers and a number of criteria that a police officer must meet has been properly regulated by international regulatory legal acts.

The author has revealed some gaps in the legislation that limit the rights of a police officer during his service in the police. The problematic aspects of the legal consolidation of restrictions for police officers include their vague wording and ramifications in various legislative acts that is the basis for inconsistencies and legal misunderstandings. In this regard, all the criteria, restrictions and legal definitions to them, which are provided for the police officer, should be enshrined in a separate Section of the Law of Ukraine "On the National Police".

The author has suggested the ways to improve and amend the current legislation regulating the establishment of restrictions for police officers during their service. The implementation of international law into national legislation and the adoption of positive European experience should be more balanced and should take into account the specifics of national achievements.

Key words: a police officer, rights, legal regulation, restriction of rights, special legislation.

УДК 349.2

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.3.04>

Сергій Володимирович Вереїтін,

*Харківський національний університет внутрішніх справ (аспірант);
e-mail: melnik_k.u@ukr.net*

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ РОБОТОДАВЦЯ ЯК СТОРОНИ КОНТРАКТУ

Розглянуто наукові підходи до визначення трудової правосуб'єктності роботодавця у трудових правовідносинах. Досліджено норми Кодексу законів про працю України та проєктів Трудового кодексу України щодо трудової правосуб'єктності роботодавця – юридичної особи та роботодавця – фізичної особи. Запропоновано передбачити у Кодексі законів про працю України та у майбутньому Трудовому кодексі України таку норму: «Роботодавцем може бути фізична особа, яка досягла 18-річного віку. За наявності письмової згоди батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування фізична особа, якій виповнилось 16 років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю, може бути роботодавцем. Роботодавчі повноваження у фізичної особи виникають з моменту державної реєстрації її як підприємця».

Ключові слова: контракт, трудові правовідносини, трудова правосуб'єктність, роботодавець, працівник.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Проблематика правового регулювання трудової правосуб'єктності роботодавця у трудових правовідносинах є сьогодні надзвичайно актуальною з огляду на реформування трудового законодавства. Слід звернути увагу на те, що чинний Кодекс законів про працю України чітко не визначає момент виникнення трудової правосуб'єктності роботодавця, крім цього, трудове законодавство для позначення цієї сторони контракту використовує різні терміни. З огляду на це важливим у сучасних умовах є дослідження трудової правосуб'єктності роботодавця як сторони контракту та вироблення відповідних рекомендацій.

Стан дослідження проблеми

Проблеми трудової правосуб'єктності роботодавця у трудових правовідносинах за часів незалежності України досліджували такі науковці, як В. С. Венедіктов, С. В. Венедіктов, О. В. Гоц, В. В. Єрьоменко, В. В. Жернаков, М. І. Іншин, К. Ю. Мельник, Н. О. Мельничук, Н. М. Неумивайченко, П. Д. Пилипенко, С. М. Прилипко, В. І. Прокопенко, О. І. Процевський, С. О. Сільченко, О. В. Тищенко, О. В. Худякова, Г. І. Чанишева, Р. І. Шабанов, В. І. Щербина, О. М. Ярошенко

та ін. Незважаючи на наявність певної кількості публікацій, у яких досліджуються проблеми трудової правосуб'єктності роботодавця у трудових правовідносинах, комплексного сучасного теоретичного дослідження трудової правосуб'єктності роботодавця як сторони контракту ще не було.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є надання пропозицій і рекомендацій з удосконалення теоретичних положень трудового права та норм національного трудового законодавства щодо трудової правосуб'єктності роботодавця як сторони контракту. *Завданнями* дослідження є вивчення поглядів науковців щодо трудової правосуб'єктності роботодавця у трудових правовідносинах і розроблення пропозицій до відповідного законодавства.

Виклад основного матеріалу

Роботодавець і працівник є сторонами контракту в трудовому праві. Звернемо увагу на те, що сьогодні національне законодавство для визначення поряд із працівником іншої сторони контракту застосовує різні терміни. Так, Кодекс законів про працю України використовує терміни «власник або уповноважений ним орган» і «власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи фізична особа», Закон України «Про відпустки» від 15 листопада 1996 р. № 504/96-ВР – «власник або уповноважений ним орган» та «підприємство, установа, організація незалежно від форм власності, виду діяльності та галузевої належності, а також фізична особа», закони України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 р. № 2694-XII, «Про колективні договори і угоди» від 1 липня 1993 р. № 3356-XII, «Про оплату праці» від 24 березня 1995 р. № 108/95-ВР, «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 3 березня 1998 р. № 137/98-ВР, «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15 вересня 1999 р. № 1045-XIV, «Про соціальний діалог в Україні» від 23 грудня 2010 р. № 2862-VI, «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» від 22 червня 2012 р. № 5026-VI, «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 р. № 5067-VI – «роботодавець».

На наш погляд, необхідно змінити в усіх актах національного законодавства всі синоніми терміна «роботодавець» власне на термін «роботодавець».

Як зазначає В. А. Костюк, «для національного трудового права та законодавства поняття “роботодавець” є новим. Як відомо, роботодавця КЗпП України позначає терміном “власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи фізична особа” (ст. 21). Така правова конструкція є недосконалою» [1, с. 88].

Нині законодавче визначення терміна «роботодавець» міститься у Законі України «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» від 22 червня 2012 р. № 5026-VI. Так, відповідно до ст. 1 цього Закону «роботодавець – юридична особа (підприємство, установа, організація) або фізична особа – підприємець, яка в межах трудових відносин використовує працю фізичних осіб»¹.

Слід погодитися з В. В. Жернаковим, який зазначив: «Словосполучення “використовує працю” не зовсім точно відображає правову та економічну сутність трудових відносин. Оскільки здібності до праці не можна відокремити від працівника, то вони не можуть бути “передані” у використання роботодавцеві. Не роботодавець використовує працю, а працівник виконує роботу, застосовуючи здібності до праці. Роботодавцю як власнику майна та організатору процесу праці належить право власності тільки на результати праці з його трьома елементами – володіння, користування, розпорядження» [2, с. 34].

Виходячи з вищезазначеного, роботодавцями в Україні можуть бути фізичні та юридичні особи. Як зазначає К. Ю. Мельник, «для того щоб брати участь у трудовому правовідношенні, роботодавець, як і працівник, повинен мати трудову правосуб'єктність. Трудова правосуб'єктність роботодавця полягає у визнанні за ним можливості надавати людині роботу. З огляду на вказане окремі вчені називають цю правосуб'єктність “роботодавчою”, маючи на увазі в даному випадку під “роботою”, яка надається працівнику, гарантовану зайнятість виконанням відомої трудової функції з оплатою праці за її кількістю та якістю» [3, с. 164]. П. Д. Пилипенко уточнює, що «надавати роботу на законних підставах можна і спираючись на цивільно-правові угоди (договір підядру, доручення, перевезення тощо) або на основі адміністративно-владних повноважень (виправні роботи). Роботодавцем виступає і правління чи інший орган кооперативу щодо членів кооперативу або фермер, який залучає свою сім'ю до роботи у фермерському господарстві на підставі сімейно-трудова стосунків, та ін. Роботодавець як суб'єкт трудового права – це, насамперед, особа, яка надає роботу іншій особі на підставі трудового договору у формі будь-якого з його різновидів, передбачених законодавством, у тому числі при обранні чи призначенні на посаду» [4, с. 78].

Звернемо увагу на те, що ні КЗпП України, ні акти трудового законодавства не визначають вимог до набуття статусу роботодавця-юридичної та роботодавця-фізичної особи. В. Л. Костюк указує:

---

¹ Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності : Закон України від 22.06.2012 № 5026-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5026-17> (дата звернення: 10.06.2021).

«Визнаючи за фізичною особою право виступати роботодавцем, КЗпП України не називає вимог набуття ним трудової правосуб'єктності. Тому неясно, чи може особа бути роботодавцем у віці 3, 10 чи, скажімо, у 18 років. Застосовуючи норми ЦК України, можна припустити, що такою особою може бути людина, що володіє повною цивільною дієздатністю» [1, с. 88]. Крім цього, вчений пише: «КЗпП України не визначає вимог до набуття статусу роботодавця для юридичних осіб. На відміну від КЗпП України, проект ТК роботодавцем називає юридичну особу незалежно від організаційно-правової форми, форми власності, галузевої належності, підпорядкування та інших ознак. Проте автори проекту ТК не називають інших ознак, за яких юридична особа може вважатися роботодавцем (наприклад, потреба у працівниках; можливість організувати та належним чином забезпечити умови праці, трудові права та соціально-трудова гарантії працівникам тощо)» [1, с. 88].

В юридичній літературі існують різні підходи до визначення трудової правосуб'єктності роботодавця. Так, на думку М. Г. Александрова, «роботодавча» правоздатність юридичних осіб полягає у визнаній державою можливості надавати громадянам гарантовану роботу, допускаючи їх додавати свою робочу силу до засобів виробництва, які входять у відосблений майновий комплекс даної юридичної особи, за винагороду, що сплачується із зазначеного комплексу» [5, с. 203]. М. П. Карпушин писав: «Ознаки, які тягнуть виникнення як цивільної, так і трудової правоздатності юридичних осіб, збігаються. До ознак цивільної правоздатності вчений відносив: а) організаційну єдність, що забезпечує діяльність колективного утворення як єдиного цілого; б) майнову відосбленість; в) самостійну майнову відповідальність» [6, с. 91–93]. На думку П. Д. Пилипенка, «до ознак правосуб'єктності роботодавців відноситься наступне: 1) можливість приймати і звільняти працівників; 2) майнова самостійність; 3) здатність забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін» [7, с. 166–170]. Із погляду Є. Б. Хохлова, «змістом правосуб'єктності роботодавця слід вважати його здатність: 1) надавати роботу, 2) оплатити працю працівника, 3) нести юридичну відповідальність відповідно до норм трудового права (бути деліктоздатним)» [8, с. 55].

Для вироблення власної думки з приводу трудової правосуб'єктності роботодавця – юридичної особи дослідимо наукові положення та національне законодавство. Так, К. Ю. Мельник зауважує: «Виходячи із сучасного національного законодавства слід констатувати, що можливість юридичної особи бути суб'єктом трудових правовідносин виникає з моменту державної реєстрації або з моменту видання розпорядчого акта Президента України, органу державної

влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування (акт створення)» [3, с. 166].

В останніх проєктах Трудового кодексу України, поданих до Верховної Ради України, звертається увага на те, що будь-яка юридична особа може бути роботодавцем. Так, ч. 3 ст. 12 проєкту Трудового кодексу України № 1658, підготовленого до другого читання 24 липня 2017 р., та ч. 3 ст. 12 проєкту Трудового кодексу України від 8 листопада 2019 р. № 2410-1 передбачають, що юридична особа може бути роботодавцем незалежно від організаційно-правової форми, форми власності, галузевої належності, підпорядкування та інших ознак¹.

Відповідно до ст. 80 Цивільного кодексу України «юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Юридична особа наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді»².

Окремі представники науки трудового права вважають, що не можна ототожнювати трудову правосуб'єктність із цивільною правосуб'єктністю юридичних осіб. Так, П. Д. Пилипенко пише: «Право найму та звільнення працівників може належати і деяким суб'єктам, що не користуються статусом юридичної особи. Але їх трудова правосуб'єктність все одно пов'язана з цивільною правосуб'єктністю і залежить від неї. Так, філії чи представництва, що утворюються юридичними особами для забезпечення виконання статутних цілей і завдань цих юридичних осіб, наділяються ними певними повноваженнями для самостійної участі у цивільному обороті. Отож можна говорити про їх цивільну правосуб'єктність, яка хоча і не повною мірою відповідає правосуб'єктності юридичної особи, проте вона наявна. Якщо юридична особа як власник частину своїх повноважень делегує утвореним нею відокремленим підрозділам, то вони, реалізуючи право власності, мають право використовувати працю громадян, тобто бути роботодавцями» [4, с. 80].

Сьогодні роботодавчі повноваження юридичних осіб покладаються на посадових осіб (начальників, директорів, президентів

---

¹ Проєкт Трудового кодексу України : від 27.12.2014 № 1658 / ініціатори В. Б. Гройсман, А. А. Денісова, М. М. Папів // ЛІГА ЗАКОН : сайт. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/DH1A200B.html (дата звернення: 10.06.2021); Проєкт Трудового кодексу України : від 08.11.2019 № 2410-1 / ініціатори Ю. В. Тимошенко, В. Є. Івченко, М. М. Цимбалюк, С. В. Шахов // ЛІГА ЗАКОН : сайт. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/DI00297A.html (дата звернення: 10.06.2021).

² Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 10.06.2021).

тощо), яким надано право приймати на роботу та звільняти з неї працівників. Відповідні норми прописано більш детально у проектах Трудового кодексу. Так, ч. 4 ст. 12 проекту Трудового кодексу України № 1658, підготовленого до другого читання 24 липня 2017 р., та ч. 4 ст. 12 проекту Трудового кодексу України від 8 листопада 2019 р. № 2410-1 передбачають, що «повноваження юридичної особи як роботодавця реалізуються її органами та посадовими особами відповідно до законодавства, установчих документів та нормативних актів роботодавця. У разі здійснення окремих повноважень роботодавця стосовно певних працівників загальними зборами, установчими документами або нормативними актами роботодавця визначається постійно діючий орган чи посадова особа, яка вирішує невідкладні питання, пов'язані з реалізацією працівником своїх прав та виконанням ним обов'язків. Невизначення такого органу чи посадової особи або тимчасова відсутність посадової особи не є перешкодою для реалізації трудових прав працівника. Установчими документами або нормативними актами роботодавця частина повноважень у сфері трудових відносин може передаватися керівникам відокремлених підрозділів юридичних осіб»¹.

Виходячи з вищезазначеного, роботодавцем може бути будь-яка юридична особа. Її роботодавчі повноваження виникають з моменту державної реєстрації. Роботодавчі повноваження юридичних осіб покладаються на посадових осіб (начальників, директорів, президентів тощо), яким надано право приймати на роботу та звільняти з неї працівників. Відокремлені підрозділи юридичних осіб можуть бути роботодавцями, якщо відповідна юридична особа делегує їм частину своїх повноважень з прийняття та звільнення працівників та використання їхньої праці.

У теорії трудового права трудова правосуб'єктність роботодавця – фізичної особи, як правило, пов'язується з володінням повною цивільною дієздатністю [9, с. 20].

Дійсно, вважаємо, що під час визначення трудової правосуб'єктності роботодавця – фізичної особи слід відштовхуватися від повної цивільної дієздатності фізичної особи. Про це, до речі, йдеться і в проектах Трудового кодексу України. Так, ч. 2 ст. 12 проекту Трудового кодексу України № 1658, підготовленого до другого читання

---

¹ Проект Трудового кодексу України : від 27.12.2014 № 1658 / ініціатори В. Б. Гройсман, А. А. Денісова, М. М. Папів // ЛІГА ЗАКОН : сайт. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/DH1A200B.html (дата звернення: 10.06.2021); Проект Трудового кодексу України : від 08.11.2019 № 2410-1 / ініціатори Ю. В. Тимошенко, В. Є. Івченко, М. М. Цимбалюк, С. В. Шахов // ЛІГА ЗАКОН : сайт. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/D100297A.html (дата звернення: 10.06.2021).

24 липня 2017 р., та ч. 2 ст. 12 проекту Трудового кодексу України від 8 листопада 2019 р. № 2410-1 передбачають, що «Роботодавцем може бути фізична особа, яка має повну цивільну дієздатність»¹.

Відповідно до ст. 34 Цивільного кодексу України «повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла вісімнадцяти років (повноліття). У разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. У разі припинення шлюбу до досягнення фізичною особою повноліття набута нею повна цивільна дієздатність зберігається. У разі визнання шлюбу недійсним з підстав, не пов'язаних з протиправною поведінкою неповнолітньої особи, набута нею повна цивільна дієздатність зберігається». Стаття 35 Цивільного кодексу України передбачає можливість надання повної цивільної дієздатності у такому випадку: «Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю. За наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування така особа може бути зареєстрована як підприємець. У цьому разі фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця. У разі припинення фізичною особою підприємницької діяльності надана їй повна цивільна дієздатність зберігається»².

Отже, трудова правосуб'єктність роботодавців – фізичних осіб за загальним правилом настає у 18 років, а за певних обставин може бути надана їй у 16 років. Крім цього, як виходить із вищезазначених положень Цивільного кодексу України, така правосуб'єктність може наставати ще раніше.

В юридичній літературі висловлювалися протилежні пропозиції з приводу вікового цензу трудової правосуб'єктності роботодавців – фізичних осіб. Так, на думку А. М. Слюсара, «На відміну від найманих працівників та учасників цивільного обороту вимоги до віку роботодавців – фізичних осіб повинні бути більш високими. Найбільш прийнятним було б правило, за яким роботодавча правосуб'єктність встановлюється з 18-річного віку. Таке положення визначається значно більш широким колом прав і обов'язків роботодавця-фізичної особи, його більш високим ступенем відповідальності за організацію праці, чим у звичайного найманого працівника» [10, с. 324]. Г. В. Казакова вказує: «Соціалізація фізичної особи може наставати і до 14-ти

---

¹ Там само.

² Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 10.06.2021).

років, тому слід допустити у сферу праці як роботодавців фізичних осіб, які досягли віку 14 років, за умови, що вони мають самостійний дохід (заробіток). Так, відповідно до ст. 32 ЦК України фізична особа у віці від 14 до 18 років має право самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами, а також відповідно до ст. 33 ЦК України неповнолітня особа особисто несе відповідальність за порушення договору, укладеного нею самостійно відповідно до закону. Тому одним із способів розпорядження власним заробітком може бути укладення трудового договору з працівником» [11, с. 19].

На наш погляд, позиція А. М. Слюсара є більш обґрунтованою. Дійсно, від віку фізичної особи зазвичай залежить стан її світоглядних, моральних, ділових та інших якостей. І чим старшою є фізична особа, тим у більш розвинутому стані перебувають зазначені якості. Це більш важливо у трудових правовідносинах, де вона керуватиме працівниками та відповідатиме перед ними і державою.

Висновок

Доцільно у Кодексі законів про працю України та у майбутньому Трудовому кодексі України передбачити таку норму: «Роботодавцем може бути фізична особа, яка досягла 18-річного віку. За наявності письмової згоди батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування фізична особа, якій виповнилось 16 років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю, може бути роботодавцем. Роботодавчі повноваження у фізичної особи виникають з моменту державної реєстрації її як підприємця».

Список бібліографічних посилань: 1. Костюк В. А. Проблеми правового становища роботодавця за КЗпП України та проекту Трудового кодексу України: порівняльно-правовий аналіз. *Наукові записки НаУКМА*. 2009. Т. 90. С. 87–90. 2. Трудове право : підручник / В. В. Жернаков, С. М. Прилипка, О. М. Ярошенко та ін. ; за ред. В. В. Жернакова. Харків : Право, 2012. 496 с. 3. Мельник К. Ю. Проблеми правового регулювання трудових відносин службовців правоохоронних органів : монографія. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2009. 360 с. 4. Трудове право України. Академічний курс : підручник / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, З. Я. Козак та ін. ; за ред. П. Д. Пилипенка. 2-е вид., перероб. і допов. Київ : Ін Юре, 2006. 544 с. 5. Александров Н. Г. Трудовое правоотношение. М. : Юрид. изд-во М-ва юстиции СССР, 1948. 336 с. 6. Карпушин М. П. Социалистическое трудовое правоотношение. М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1958. 174 с. 7. Пилипенко П. Д. Проблеми теорії трудового права : монографія. Львів : Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 1999. 214 с. 8. Маврин С. П., Филишова М. В., Хохлов Е. Б. Трудовое право России : учебник. СПб. : Юрид. ф-т СПб. гос. ун-та, 2005. 448 с. 9. Мельник К. Ю. Трудове право України : підручник. Харків : Діса плюс, 2014. 480 с. 10. Слюсар А. М. Критерії правосуб'єктності роботодавця. *Держава і*

право. 2010. Вип. 50. С. 318–326. 11. Казакова Г. В. Проблемы правосубъектности работодателя : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. СПб., 2005. 23 с.

Надійшла до редколегії 13.06.2021

Vereitin S. V. Some Problems of Legal Regulation of Employer's Labor Legal Personality as a Party to Contract

Scientific approaches to determining the employer's labor legal personality within labor legal relations have been studied. The norms of the Labor Code of Ukraine and the drafts of the Labor Code of Ukraine in regard to labor legal personality of the corporate employer and the employer being an individual have been researched. It has been found out that the current Code of Labor Laws of Ukraine does not clearly define the moment of emergence of labor legal personality of the employer. Besides, labor law uses different terms to denote this aspect of the contract. It has been recommended to change all synonyms of the term of "employer" for the specified term in all acts of national legislation.

It has been stated that the employer can be any legal entity. The employer powers arise from the moment of state registration. Employer powers of legal entities are vested in officials (chiefs, directors, presidents, etc.) who are given the right to hire and fire employees. Separate divisions of legal entities may be employers, if the relevant legal entity delegates part of its authority to them in order to accept the dismissal of employees and the use of their labor.

It has been substantiated that we should rely on the full civil capacity of an individual while determining the employment status of the employer being an individual.

The author has offered to envisage the following norm in the Labor Code of Ukraine and in the future Labor Code of Ukraine: "An employer may be any individual who has reached the age of eighteen. An individual who has reached the age of sixteen and wishes to be engaged in entrepreneurial activity may be an employer with the written consent of the parents (adoptive parents), guardian or a guardianship authority. An individual has employment powers from the moment of state registration as an entrepreneur".

Key words: contract, labor legal relations, labor legal personality, an employer, an employee.

Костянтин Вікторович Коваленко,

кандидат юридичних наук, доцент,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

кафедра трудового та господарського права (доцент);

 <https://orcid.org/0000-0002-2105-9664>,

e-mail: kovalenko.k.v.k@gmail.com

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ РОБОТИ ПРАЦІВНИКІВ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ

Аргументовано, спираючись на аналіз наукових поглядів учених та норм чинного законодавства України, що останнім етапом правового регулювання дистанційної зайнятості стало чітке відмежування надомної роботи та дистанційної роботи. Зазначено, що до проблем правового регулювання дистанційної роботи в умовах пандемії доцільно віднести нормативно-правову регламентацію захисту трудових прав під час дистанційної роботи, зокрема питання нормування та оплати праці. Наголошено, що в чинному законодавстві слід визначити групи працівників, зокрема перелік посад посадових осіб, які за специфікою своєї діяльності не можуть працювати дистанційно.

Ключові слова: *правове регулювання, дистанційна робота, пандемія, трудове законодавство.*

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Оголошення пандемії і впровадження карантинних заходів суттєво вплинули на ринок праці як у всьому світі, так і в Україні. Як зазначає Д. Михайлишина, у Сполучених Штатах Америки протягом 6 тижнів карантину 33 млн осіб звернулись за виплатами із безробіття. Найбільше постраждали люди на низькооплачуваних роботах – їх рівень зайнятості впав майже на 40 % порівняно із січнем. В Україні ж вважається, що через карантинні обмеження роботу втратили сотні тисяч осіб¹. Одним з ефективних засобів збереження робочих місць можна вважати перехід на дистанційну роботу. Саме карантинні заходи, обумовлені проголошеною пандемією, стали значним поштовхом до забезпечення нормативно-правового регулювання дистанційної роботи. Були внесені зміни до трудового законодавства,

---

¹ Михайлишина Д. Якою була ситуація на ринку праці під час карантину та чи відбувається відновлення? // Центр економічної стратегії : сайт. 28.07.2020. URL: <https://ces.org.ua/labor-market-during-quarantine-ukraine> (дата звернення: 13.09.2021).

запроваджено норми, які регулюють надомну роботу та дистанційну роботу, разом із цим деякі питання залишаються недостатньо врегульованими.

Стан дослідження проблеми

Дослідження питань правового регулювання дистанційної роботи в умовах пандемії спиралося, зокрема, на праці А. Доценка та М. Кузнецова, які досліджували специфіку дистанційної роботи, не відокремлюючи дистанційну роботу від надомної [1; 2]; Б. Довгаль та А. Амелічева [3], які приділяли увагу проблемам правового регулювання гнучкого режиму робочого часу, дистанційної та надомної роботи; В. Тютюнник та А. Котова, які приділяли увагу специфіці дистанційної роботи на державній службі [4], та ін. Зазначені праці сприяли виробленню комплексного підходу до розгляду проблем правового регулювання дистанційної роботи працівників в умовах пандемії.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб установити проблеми правового регулювання дистанційної роботи працівників в умовах пандемії. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі *завдання*: з'ясувати сутність поняття дистанційної роботи та здійснити її розмежування з подібними науковими категоріями; проаналізувати чинне законодавство у відповідній сфері та надати йому оцінку; встановити коло наявних проблем у досліджуваній сфері.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що стаття є однією із перших спроб встановити коло проблем правового регулювання дистанційної роботи працівників в умовах пандемії та знайти шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу

Розвиток цифрових технологій зробив можливим продовження роботи багатьма працівниками в умовах карантину. Слід зазначити, що дистанційна робота набула поширення ще до початку карантинних заходів. Так, А. Доценко виділяв п'ять основних видів дистанційної зайнятості, поділеної за кількома місцями роботи: частково – вдома, частково – у приміщенні, що є власністю роботодавця; повністю надомна робота, що складається з одноманітних, часто повторюваних операцій, які не потребують високої кваліфікації; позаштатна дистанційна робота, що цілком ґрунтується на надомній роботі та здійснюється позаштатними працівниками, які виконують різноманітні завдання на основі договорів з роботодавцем (клієнтом); мобільна дистанційна робота, що передбачає застосування можливостей нових технологій у традиційних формах мобільної діяльності; робота у спеціально обладнаному офісі (робота на відстані здійснюється в

забезпеченому телекомунікаційним зв'язком приміщенні роботодавця або субпідрядника) [1, с. 23]. Отже, автор відносив до дистанційної зайнятості всі форми роботи працівників, які повністю або частково реалізуються поза межами приміщень роботодавця.

У правовій літературі дистанційна робота розглядалася як: а) вид зайнятості, що ґрунтується на віддаленні працівника від традиційного робочого місця, гнучкому режимі робочого часу, використанні інформаційних і телекомунікаційних технологій як основи організаційних зв'язків; б) взаємодія працівника та роботодавця на ринку праці; в) гнучка можливість працювати в місцевості, розташованій поза звичайним робочим місцем; г) різновид трудової діяльності, що здійснюється у місці, віддаленому від центрального офісу, що виключає можливість спілкування працівника з керівництвом та колегами; ґ) модифікована форма надомної праці, що охоплює її як вид та використовується здебільшого для роботи найбільш кваліфікованих працівників [5, с. 101–102]. Перелічені визначення характеризують дистанційну роботу з погляду різних її функціональних проявів, обумовлених специфікою дистанційної роботи.

До особливостей, які відрізняють застосування дистанційної роботи від класичних трудових відносин, учені відносять такі: звуження організаційного елемента (неможливість контролю з боку роботодавця за режимом доступу до робочого місця дистанційного працівника третіми особами, відсутність необхідності забезпечувати належні умови праці на робочому місці такого працівника тощо), самостійне визначення працівником режиму робочого часу та часу відпочинку, непоширення на дані відносини деяких положень трудового законодавства (оплата роботи в нічний або надурочний час, накладення дисциплінарного стягнення за запізнення на роботу або прогул тощо) [2, с. 161].

Розглянемо хронологію розвитку нормативно-правового забезпечення дистанційної роботи в українському законодавстві з часів оголошення пандемії. Недостатня правова регламентація питання дистанційної роботи на час введення карантинних заходів зумовила необхідність внесення доповнень до трудового законодавства. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 30 березня 2020 р. № 540 (набрав чинності 2 квітня 2020 р.) було внесено доповнення до Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) у формі ст. 60-1 «Надомна робота», в якій зазначено визначення надомної роботи, під якою розуміється форма організації праці, за якої робота виконується працівником за місцем його проживання або в інших визначених ним приміщеннях, що характеризуються

наявністю закріпленої зони, технічних засобів або їх сукупності, необхідних для виробництва продукції, надання послуг, виконання робіт або функцій, передбачених установчими документами, але поза виробничими чи робочими приміщеннями власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу¹.

Разом із правовим регулюванням надомної роботи дистанційна робота не була чітко виокремлена в законодавстві та фактично ототожнювалася з надомною. Дистанційна (надомна) робота визначалася як така форма організації праці, коли робота виконується працівником за місцем його проживання або в іншому місці на його вибір, серед іншого за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, але поза приміщенням роботодавця². При цьому в літературі наголошувалося на тому, що під час дистанційної (надомної) роботи працівники розподіляють робочий час на свій розсуд, і на них не поширюються правила внутрішнього трудового розпорядку. Дистанційна (надомна) робота передбачає оплату праці в повному обсязі та в строки, визначені чинним трудовим договором, якщо працівник і роботодавець письмово не домовилися про інше. Отже, в односторонньому порядку роботодавець не має права зменшувати заробітну плату працівнику [6, с. 99].

Пізніше, з лютого 2021 р. правове регламентування видів дистанційної роботи охарактеризувалося чітким відокремленням надомної роботи від дистанційної роботи шляхом внесення змін до КЗпП України. Зокрема, останній було доповнено ст. 60-2 «Дистанційна робота», під якою розуміється форма організації праці, за якої робота виконується працівником поза робочими приміщеннями чи територією власника або уповноваженого ним органу, в будь-якому місці за вибором працівника та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій³.

На підставі аналізу змісту ст. 60-2 КЗпП України можна виділити такі види дистанційної роботи залежно від первинної спрямованості

---

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-2019) : Закон України від 30.03.2020 № 540-IX // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20> (дата звернення: 10.09.2021).

² Дистанційна робота та гнучкий графік: як оформити відносини із працівником // HR Ліга : сайт. 11.08.2020. URL: <https://hrliga.com/index.php?module=profession&op=view&id=1932> (дата звернення: 10.09.2021).

³ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 10.09.2021).

волі працівника та роботодавця на здійснення дистанційної роботи: 1) дистанційна робота, яка виконується відповідно до укладеного між роботодавцем та працівником договору під час прийняття його на роботу; 2) тимчасове до двох місяців виконання дистанційної роботи на вимогу працівника, якщо на робочому місці стосовно нього були вчинені дії, що містять ознаки дискримінації, якщо працівник навів факти, які підтверджують, що дискримінація, сексуальне домагання чи інші форми насильства були; 3) запровадження дистанційної роботи наказом (розпорядженням) власника або уповноваженого ним органу без обов'язкового укладення трудового договору про дистанційну роботу в письмовій формі на час загрози поширення епідемії, пандемії, необхідності самоізоляції працівника у випадках, установлених законодавством, та/або у разі виникнення загрози збройної агресії, надзвичайної ситуації техногенного, природного чи іншого характеру¹.

За місцем виконання дистанційної роботи можна виокремити дистанційну роботу, яка здійснюється: а) виключно у місці (у місцях), яке визначається самим працівником; б) у місці, яке визначено самим працівником з поєднанням виконання ним роботи на робочому місці у приміщенні чи на території власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу за погодженням між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом.

До ознак, які відрізняють дистанційну роботу від надомної, віднесено, по-перше, місце здійснення дистанційної роботи, а саме «поза межами робочих приміщень чи території власника або уповноваженого ним органу за вибором працівника»; по-друге, обов'язкове використання інформаційно-комунікаційних технологій. Під час виконання надомної роботи важливим є також місце її здійснення. Це обов'язково має бути приміщення, що не є виробничим чи робочим приміщенням власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу. Місцем здійснення надомної роботи може бути місце проживання працівника або інші визначені ним приміщення. Робоче місце надомного працівника є фіксованим та не може бути змінено з ініціативи працівника без погодження з власником або уповноваженим ним органом, тоді як робоче місце дистанційного працівника обирається безпосередньо працівником за дотримання основної умови – використання інформаційно-комунікаційних технологій. Як у разі надомної, так і в разі дистанційної роботи з працівником укладається трудовий договір про відповідну роботу; типові форми трудових договорів затверджуються центральним

---

¹ Там само.

органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері трудових відносин. Разом із цим, якщо у ст. 60-1 безпосередньо вказано про те, що виконання надомної роботи не тягне за собою змін у нормуванні, оплаті праці та не впливає на обсяг трудових прав працівників, то такої норми стаття, присвячена дистанційній роботі, не передбачає, що можна вважати прогалиною правового захисту інтересів дистанційних працівників.

У результаті проведених ще у 2013–2014 рр. опитувань працівники, які виконували роботу дистанційно, називали як переваги, так і недоліки подібної форми роботи. До основних переваг віддаленої зайнятості працівники відносили гнучкий графік роботи, відсутність конкретного робочого місця та жорсткого графіка роботи. До головних недоліків відносили нестабільність роботи, відсутність соціальних гарантій та проблеми з оплатою праці [1, с. 22]. Слід зауважити, що і досі зазначені проблеми не є повністю вирішеними у законодавстві. Як підкреслюють Б. Довгаль та Л. Амелічева, відсутність норми про те, що дистанційна робота не тягне за собою змін у нормуванні, оплаті праці та не впливає на обсяг трудових прав працівників, говорить про те, що виконання дистанційної роботи може потягти за собою ці зміни, що надає можливість зменшувати розмір заробітної плати. Якщо дистанційна робота передбачає зміни умов нормування, оплати праці тощо, то має бути відповідна норма, яка визначає правила, порядок та межі цих змін, інакше виникає прогалина в трудовому законодавстві стосовно цього питання [3, с. 125].

Також уявляється, що недостатньо чітко виокремлено види робіт, у разі яких яких дистанційна робота може бути заборонена. Так, ч. 3 ст. 60-2 КЗпП України передбачає заборону на укладення трудового договору про дистанційну роботу за наявності небезпечних і шкідливих виробничих (технологічних) факторів. При цьому відсутнє пояснення, що слід вважати такими факторами. До того ж не визначено, які категорії працівників не можуть працювати дистанційно за характером виконуваних ними обов'язків. Зокрема, залишається відкритим питання стосовно можливості всіх державних службовців працювати дистанційно. Як справедливо зазначають В. Тютюнник та Л. Котова, застосування дистанційної роботи безпосередньо на державній службі сприятиме внесенню відповідної норми в Закон України «Про державну службу», а також у новий Трудовий кодекс України. Резонним здається закріплення положення про дистанційний характер здійснення службових обов'язків у ст. 31-1 «Контракт про проходження державної служби з особою, яка призначається на посаду державної служби» Закону України «Про державну службу». Перелік програмних продуктів, за допомогою яких здійснюється дистанційна взаємодія, порядок використання електронного цифрового

підпису та інші умови здійснення дистанційної роботи слід закріпити в посадовому регламенті. Крім цього, ст. 31-1 вищезазначеного Закону варто доповнити умовою про те, що дистанційний характер служби допускається з посиланням на перелік посад, що затверджується нормативним актом державного органу, за яким передбачається особливий порядок здійснення службових обов'язків у дистанційному режимі [4, с. 178].

Висновки

Отже, оголошення пандемії та запровадження заходів, спрямованих на обмеження контактів населення, прискорили нормативно-правове врегулювання видів дистанційної зайнятості, що вже певним чином склалися до всесвітнього карантину. Передбачені нормами КЗпП України надомна робота, а також дистанційна робота – це пріоритетні форми дистанційної зайнятості в умовах пандемії, які сприяють ужиттю протиепідемічних заходів. Останнім етапом правового регулювання дистанційної зайнятості стало чітке відмежування надомної роботи та дистанційної роботи. Разом із цим деякі питання залишаються недостатньо врегульованими. Наприклад, до проблем правового регулювання дистанційної роботи в умовах пандемії доцільно віднести нормативно-правову регламентацію захисту трудових прав під час дистанційної роботи, зокрема питання нормування та оплати праці. Також доцільно визначити групи працівників, серед іншого перелік посад посадових осіб, які за специфікою своєї діяльності не можуть працювати дистанційно.

Список бібліографічних посилань: **1.** Дощенко А. В. Розвиток дистанційної зайнятості як складова трансформації соціально-трудової сфери. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2014. № 4. С. 21–25. **2.** Кузнецова М. Ю. Гарантії прав працівників при виконанні роботи дистанційно (на дому). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 159–161. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2020/40.pdf (дата звернення: 10.09.2021). **3.** Довгаль Б. В., Амелічева Л. П. Деякі проблеми правового регулювання гнучкого режиму робочого часу, дистанційної та надомної роботи за трудовим законодавством. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету ім. Василя Стуса*. 2021. Вип. 13, т. 1. С. 121–126. **4.** Тютюнник В. К., Котова Л. В. Правове регулювання дистанційної роботи на державній службі. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2020. № 1 (39). С. 173–180. **5.** Вапнярчук Н. М. Дистанційна зайнятість: проблеми правового регулювання. *Право та інновації*. 2016. № 1 (13). С. 101–106. **6.** Боднарчук О. Г., Боднарчук О. І. Щодо переведення науково-педагогічних (наукових) працівників на дистанційну (надомну) роботу у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): новації законодавства. *Юридичний*

науковий електронний журнал. 2020. № 5. С. 96–99. URL: http://lsej.org.ua/5_2020/23.pdf (дата звернення: 10.09.2021).

Надійшла до редколегії 13.09.2021

Kovalenko K. V. Problems of Legal Regulation of Employees' Remote Work in Terms of Pandemic

Based on the analysis of scientific views of scholars and current legislation of Ukraine, it has been argued that the announcement of a pandemic and the introduction of measures aimed at limiting public contact have accelerated the normative and legal regulation of remote employment, which has already developed into global quarantine. Teleworking, as well as remote work provided by the Labor Code – are priority forms of remote work in a pandemic, which contribute to the implementation of anti-epidemic measures.

It has been emphasized that the last stage of legal regulation of remote employment was a clear distinction between teleworking and remote work. It has been substantiated that the features that distinguish remote work from teleworking should include: first of all, the place of remote work, namely: outside the working premises or territory of the owner or his authorized agency by the employee's choice; secondly, the mandatory use of information and communication technologies.

It has been noted that according to the place of remote work we can distinguish remote work, which is carried out: a) only in a place (places), which is determined by the employee; b) in a place determined by the employee with a combination of the employee's work at the working place in the premises or on the territory of the owner of the enterprise, institution, organization or its authorized agency by the agreement between the employee and the owner of the enterprise, institution, organization or authorized agency.

It has been generalized that the problems of legal regulation of remote work in a pandemic should include the legal regulation of protecting labor rights during remote work, in particular the issue of rationing and remuneration. It has been emphasized that the current legislation should define groups of employees, including a list of positions of officials who, due to the specifics of their activities, cannot work remotely.

Key words: legal regulation, remote work, pandemic, labor legislation.

УДК 34.08

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.3.06>

Леонід Володимирович Могілевський,

*доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
Харківський національний університет внутрішніх справ (проректор);*

 <https://orcid.org/0000-0002-6994-6086>,
e-mail: mogilewskiu@gmail.com;

Юлія Володимирівна Бершадська,

*Харківський національний університет внутрішніх справ (аспірант);
Кременчуцький льотний коледж
Харківського національного університету внутрішніх справ,
відділення юридичного забезпечення (завідувач);*

 <https://orcid.org/0000-0001-7699-1208>,
e-mail: yuliyaklk@gmail.com

**ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ОЗНАКИ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
АВІАЦІЙНОГО ПЕРСОНАЛУ В СИСТЕМІ АВІАЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

Наукове дослідження присвячено розгляду поняття та сутнісних характеристик авіаційного персоналу в системі авіаційної складової внутрішніх справ України. Актуальність статті зумовлюється світовими тенденціями, пов'язаними з тим, що авіація стає основним елементом у розвитку багатьох держав. Відповідно, звернення до проблем, що виникають у межах трудових відносин у сфері авіації, є однією зі значущих складових аналізу. У межах цієї статті розглянуто поняття, сутність та ознаки трудової діяльності авіаційного персоналу як у цивільній, так і в державній авіації.

Ключові слова: трудове право, авіаційний персонал, наземний авіаційний персонал, цивільна авіація, державна авіація, повітряне судно.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Використання повітряного простору в різних цілях стає дедалі важливішим, а іноді й пріоритетним напрямом ефективного запровадження важливих перетворень у політичній, економічній, правовій, освітній, військовій та соціальній сферах більшості країн світу, серед іншого й України. Найбільш ефективно й інтенсивно такий простір використовується за допомогою різних видів і типів літальних апаратів, що потребує формування ефективної та дієвої системи правового регулювання трудової діяльності авіаційного персоналу.

У цій статті на основі чинного законодавства, а також аналізу нормативних актів, що діють і діяли у різних видах авіації (як цивільної,

так і державної), розглянемо деякі концептуальні підстави й особливості правового регулювання праці, визначення терміна «авіаційний персонал», його складових і ключових ознак складу авіаційного персоналу. Стаття є оглядово-теоретичною, головним її завданням є розгляд та аналіз основних понять і концептів, пов'язаних з функціонуванням авіаційного персоналу в системі авіаційної складової внутрішніх справ України.

Стан дослідження проблеми

Трудова діяльність авіаційного персоналу та її особливості в системі внутрішніх справ України регулюються значною кількістю нормативно-правових актів, ухвалених законодавцем¹, міжнародними організаціями, такими як ІКАО², міністерствами та відомствами України. Що стосується розроблення цієї тематики в науковому та дослідницькому аспектах, то зазначимо, що ступінь розробленості питання українськими дослідниками є незначним, що також актуалізує звернення до розгляду зазначеного аспекту та зумовлює наукову новизну дослідження.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є оглядовий розбір поняття «авіаційний персонал» з подальшим визначенням його ознак та особливостей правового регулювання трудових відносин в авіаційній складовій внутрішніх справ України. Завдання пов'язано, по-перше, із систематичним аналізом чинного законодавства, яке регулює специфічну сферу суспільно-правових відносин, що виникають в авіаційній сфері; по-друге, з нагальною потребою уточнення визначення «авіаційний персонал» та суміжних понять.

Наукова новизна дослідження

У статті розглянуто поняття «авіаційний персонал» як системне утворення, яке потребує комплексного огляду й аналізу, та визначено істотні характеристики авіаційного персоналу. Крім того, в межах роботи зосереджено увагу на онтологічній проблемі, яка виникає

---

¹ Про Державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації : Закон України від 21.03.2017 № 1965-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1965-19> (дата звернення: 11.09.2021); Повітряний кодекс України : Закон України від 19.05.2011 № 3393-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17> (дата звернення: 11.09.2021).

² Додаток 1 до Конвенції про міжнародну цивільну авіацію 1944 р. «Видача свідоцтв авіаційному персоналу» // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_655 (дата звернення: 11.09.2021).

внаслідок того, що питання врегулювання суспільно-правових відносин у сфері трудової діяльності авіаційного персоналу поступово актуалізується в українських реаліях, але разом з тим спостерігається недостатня дослідницька цікавість до цієї тематики. Тому у статті зроблено спробу систематизованого огляду поняття «авіаційний персонал» з метою подальшої аналітичної роботи та поглибленого вивчення наявних проблем, що можуть виникати в системі авіаційної складової внутрішніх справ України.

Виклад основного матеріалу

Термін «авіаційний персонал» чинним законодавством України було запроваджено в кінці ХХ століття. Авіаційним персоналом названо особовий склад цивільної авіації, безпосередньо спрямований на діяльність з використання повітряних суден цивільної авіації, який відповідно до займаної за штатом посади був зобов'язаний мати спеціальну авіаційну підготовку, чітко усвідомлювати і впроваджувати у практичній діяльності вимоги інструкцій, що регламентують експлуатацію авіаційної техніки та використання спеціальних засобів наземного забезпечення польотів, а також інших нормативно-правових актів, які регулюють льотну роботу за напрямками фахової діяльності [1].

Із метою поглибленого з'ясування поняттєвого змісту терміна «авіаційний персонал» у цілому доцільно розглядати його зміст фрагментарно, тобто розкрити сутність кожної складової словосполучення окремо. Розпочнемо з розгляду поняттєвого визначення та з'ясування змістового значення терміна «авіаційний», що є похідним від слова «авіація», яке прийшло до нас із французької мови – «*aviation*». До французької, своєю чергою, воно було запозичене з латинської мови, на якій «*avis*» за прямим перекладом означає *птаха*.

Науково-теоретична та довідкова-енциклопедична література містить неоднозначне визначення терміна «авіація». Так, у Повітряному довіднику зазначено, що авіація – це літання повітрям на апаратах, важчих за повітря (повітряних суднах) [2, с. 282], а Словник іншомовних слів визначає авіацію, *по-перше*, як теорію та практику пересування в навколосемному повітряному просторі на літальних апаратах, важчих за повітря; *по-друге*, як цивільний і військовий повітряний флот [3, с. 16–17]. Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає авіацію як теорію та практику пересування в повітрі на літальних апаратах, важчих за повітря; сукупність літальних апаратів; повітряний флот [4, с. 3].

Думка провідних авіаційних науковців М. Ковтюха, Ф. Скрипника та О. Рєви загалом збігається з першою частиною тлумачення терміна «авіація» за Великим тлумачним словником. Вони стверджують, що авіація – це теорія та практика пересування в навколосемному

повітряному просторі на літальних апаратах, важчих за повітря [5, с. 4]. Своєю чергою, не менш всесвітньо відомі видатні діячі авіаційної науки В. Марчук та В. Хоменко зазначають, що поняття «авіація» використовується щонайменше у двох значеннях: як засіб пересування повітрям на апаратах, важчих за повітря, та як організація (служба), що використовує для польотів апарати, важчі за повітря [6, с. 5].

Разом із цим у ст. 2 Повітряного кодексу України від 4 травня 1993 р. № 3167-ХІІ установлювалось, що авіація як галузь – це всі види підприємств, організацій та установ, діяльність яких спрямовано на створення умов та використання повітряного простору людиною за допомогою повітряних суден¹.

На підставі аналізу цих визначень можна зробити висновок, що термін «авіація» використовується як у широкому, так і у вузькому розумінні:

а) в широкому розумінні цим терміном позначають теорію і практику пересування в повітрі на літальних апаратах, важчих за повітря, та сукупність літальних апаратів, повітряний флот, тобто сферу діяльності людей, пов'язану з пересуванням на штучно створених літальних апаратах (цивільна, військова, поштова, санітарна, сільськогосподарська, спортивна авіація тощо);

б) у вузькому розумінні цим терміном позначають галузь, до якої віднесено всі види підприємств, установ та організацій, діяльність яких спрямовано на створення умов та використання повітряного простору людиною за допомогою повітряних суден.

Термін «персонал» прийшов до нас із латинської мови, він походить від слова «persona», що прямо перекладається як «особа, особистий».

Словник іншомовних слів визначає персонал як особовий склад, колектив працівників певної установи, підприємства, як штат та як групу робітників установи, підприємства, що працюють в одному відділі, на одній ділянці роботи або виконують ті самі функції, мають той самий фах [3].

Згідно з Юридичною енциклопедією персонал – це сукупність працівників певної галузі або конкретної юридичної особи, які перебувають в організаційно-правовому зв'язку і забезпечують виконання відповідних функцій і завдань [7, с. 506].

Отже, під терміном «авіаційний персонал» розуміють особовий склад авіаційної установи, підприємства або частину цього складу як групу авіаційних спеціалістів, утворену за фаховими ознаками. Це означає, що до *авіаційного персоналу віднесено не весь особовий*

---

¹ Повітряний кодекс України : Закон України від 04.05.1993 № 3167-ХІІ // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3167-12> (дата звернення: 11.09.2021). Втратив чинність.

склад авіаційної установи чи підприємства, серед якого є або можуть бути й медичні працівники, і секретарі, і прибиральники тощо, а саме авіаційних спеціалістів. Інакше кажучи, осіб, сферу діяльності яких безпосередньо пов'язано з авіацією у широкому розумінні. Або, як визначено в Авіаційній енциклопедії, авіаційний персонал – це працівники цивільної авіації, діяльність яких безпосередньо пов'язана з її використанням [8, с. 414].

Термін «авіаційний персонал» своєрідно трактують провідні авіаційні науковці М. Ковтюх, Ф. Скрипник та О. Рева. Вони впевнено наполягають на тому, що авіаційний персонал – це спеціалісти авіаційних підприємств, установ, організацій і навчальних закладів, які мають відповідну професійну підготовку та допуск до забезпечення та виконання польотів [5, с. 4]. Хоча допуск до забезпечення та виконання польотів для авіаційного персоналу є суттєвим для визначення терміна «авіаційний персонал», але фактично поняття «допуск до авіаційної діяльності» є широко-родовим і охоплює поняття «допуск до забезпечення та виконання польотів», як ціле охоплює часткове.

Під час розгляду цього питання доцільно також урахувувати альтернативні думки деяких науковців авіаційної галузі, які пропонують відносити до авіаційного персоналу працівників цивільної авіації, діяльність яких безпосередньо спрямовано на здійснення цілей використання цивільної авіації [9, с. 72], не розкриваючи сутності цього терміна. Інші ж ззагалі не використовують термін «авіаційний персонал», а вживають такі терміни, як «авіапрацівники», «авіаційні спеціалісти» або «працівники цивільної авіації» [10; 11].

Чинний Повітряний кодекс України дає таке визначення терміна «авіаційний персонал»: особи, які пройшли спеціальну фахову підготовку, мають відповідне свідоцтво і здійснюють льотну експлуатацію, технічне обслуговування повітряних суден, організацію повітряного руху, технічну експлуатацію наземних засобів зв'язку, навігації, спостереження¹. Крім того, Повітряний кодекс України регламентує склад і порядок підготовки та встановлює вимоги щодо сертифікації, допуску авіаційного персоналу до авіаційної діяльності, а також формат трудових відносин та соціального захисту.

Поглиблений аналіз змісту статей чинного Повітряного кодексу України показує, що терміном «авіаційний персонал» позначають осіб, які мають спеціальну підготовку за професійною ознакою, відповідне свідоцтво (сертифікат) і здійснюють льотну експлуатацію, випробування або технічне обслуговування повітряних суден, засобів

---

¹ Повітряний кодекс України : Закон України від 19.05.2011 № 3393-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17> (дата звернення: 11.09.2021).

аеронавігаційного обслуговування, організацію повітряного руху та використання повітряного простору, забезпечення безпеки польотів та авіаційну безпеку, а також діяльність з регулювання, організації, забезпечення, обслуговування та виконання польотів, авіаційних перевезень та авіаційних робіт. Інакше кажучи, Повітряний кодекс України дає визначення авіаційного персоналу через перелік усіх основних напрямів авіаційної діяльності, якими займаються особи, які належать до цієї категорії.

Значачмо, що останнім часом серед принципів правотворчості великого значення набув принцип застосування правового досвіду, коли законодавець широко використовує світовий законодавчий досвід, усе найкраще з накопиченого та досягнутого світовою юридичною думкою [12, с. 303–305], що також підтверджується аналітичними здобутками останніх досліджень учених-юристів та аналізом сучасної нормативно-правової бази. Однак при цьому, на нашу думку, має відбуватись не формальне, суто технічне, перенесення наявної юридичної норми на українське підґрунтя, а мають домінувати очевидна юридична доцільність і логіка застосування в практичній діяльності. Водночас під час розроблення проектів законів слід урахувати і приписи Правил оформлення законів та основних вимог законодавчої техніки, якими встановлено, що текст законопроекту слід викладати стисло, державною діловою мовою, якщо це можливо, короткими фразами (реченнями)¹.

Зважаючи на викладене, стає очевидним, що визначення терміна «авіаційний персонал» у Повітряному кодексі України є важким для сприйняття і містить надмірну конкретизацію та деталізацію, тому, на наш погляд, більш раціонально формулювати термін «*авіаційний персонал*» як *визначений особовий склад авіаційної установи, підприємства або навчального закладу, що складається з авіаційних фахівців за професійною ознакою*.

Не менш важливим кроком характеристики ознак авіаційного персоналу є питання визначення його складових, тобто сукупності окремих частин, які утворюють разом єдине ціле цього персоналу [4, с. 1136]. Стандартами, вимогами та рекомендаціями з видання свідоцтв на авіаційну діяльність, які регламентуються Конвенцією про міжнародну цивільну авіацію² та наказами Державної авіаційної

---

¹ Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки (Методичні рекомендації) // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0002451-06> (дата звернення: 11.09.2021).

² Конвенція про міжнародну цивільну авіацію : від 07.12.1944 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_038 (дата звернення: 11.09.2021).

служби України¹, визначено перелік фахових посад з обов'язковим отриманням свідоцтва на професійну діяльність – це льотно-підйомний склад (пілоти різного рівня підготовки, штурмани-навігатори, бортінженери та інші спеціалісти, які можуть залучатись до складу екіпажу повітряного судна), а також особи, які здійснюють технічне обслуговування повітряних суден (технік, інженер, механік), диспетчер повітряного руху, співробітник із забезпечення польотів, оператор авіаційних засобів зв'язку тощо. Отже, простежується конкретний поділ складу авіаційного персоналу на дві основні групи, а саме склад льотних екіпажів та інший авіаційний персонал. Найсуттєвіше значення у такому разі має критерій виконання авіаційним персоналом своїх службових обов'язків у польоті або на землі.

Чинний Повітряний кодекс України визначає такі ключові ознаки складу авіаційного персоналу:

1) відповідність кваліфікаційним вимогам за професійною ознакою, станом здоров'я та наявністю належним чином оформленого свідоцтва згідно з авіаційними правилами України;

2) видання свідоцтва окремо на кожну спеціальність осіб авіаційного персоналу. У свідоцтво можуть вноситися відмітки про право на виконання деяких функцій, передбачених іншими спеціальностями;

3) наявність при собі свідоцтва під час здійснення професійної діяльності й провадження такої діяльності згідно з умовами та обмеженнями, передбаченими свідоцтвом;

4) наявність свідоцтва є необхідним для таких спеціальностей авіаційного персоналу: пілот повітряного судна, диспетчер управління повітряним рухом (диспетчер служби руху), персонал з технічного обслуговування повітряних суден, члени випробувального екіпажу, член екіпажу пасажирського салону (бортпровідник), диспетчер із забезпечення польотів;

5) для інших осіб авіаційного персоналу, які виконують певні функції у складі екіпажу повітряного судна або інші обов'язки з авіаційної

---

¹ Про затвердження Авіаційних правил України «Технічні вимоги та адміністративні процедури для льотних екіпажів цивільної авіації»: Наказ Держ. авіац. служби України від 20.07.2017 № 565 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1056-17> (дата звернення: 11.09.2021); Про затвердження Правил сертифікації авіаційних навчальних закладів цивільної авіації з підготовки льотного складу в Україні: Наказ Держ. служби України з нагляду за забезпеченням безпеки авіації від 17.08.2005 № 601 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0981-05> (дата звернення: 11.09.2021).

діяльності, уповноважений орган з питань цивільної авіації може встановити вимогу про необхідність наявності свідоцтв¹.

Оскільки до першої групи належать особи, які виконують свої основні обов'язки в повітрі, то основний її склад – це члени льотного екіпажу. Однак, крім льотного екіпажу, до цієї групи належать весь наявний на борту повітряного судна екіпаж, а саме особи інспекторського й інструкторського складу, до функціональних обов'язків яких належить здійснення контролю за діяльністю осіб льотного екіпажу повітряного судна в польоті. Також до цієї ж групи можуть належати й інші категорії осіб авіаційного персоналу, які виконують основні свої обов'язки в польоті, наприклад особи, які здійснюють керівництво льотно-випробувальними службами й беруть участь у дослідницьких польотах як члени екіпажу повітряного судна.

Що стосується другої групи осіб, то до неї належать особи авіаційного персоналу, які виконують основні свої функції на землі, а саме:

- спеціалісти, які здійснюють регулювання та обслуговування повітряного руху;
- спеціалісти, які здійснюють організацію і технічне обслуговування повітряних суден, а також усі види забезпечення польотів;
- спеціалісти, які здійснюють забезпечення авіаційної безпеки та безпеки авіації в цілому тощо.

Тобто всі вказані категорії фахівців – авіаційний персонал, який можна визначити як наземний авіаційний персонал або, якщо користуватися термінологією Міжнародної організації цивільної авіації, інший авіаційний персонал, хоча, на нашу думку, термін «наземний авіаційний персонал» точніше відображає критерій поділу авіаційного персоналу на значні дві групи.

Ураховуючи різноманітність авіаційної складової системи Міністерства внутрішніх справ України, необхідно розглянути термін «авіаційний персонал» під іншим ракурсом. До складових органів спільної діяльності системи Міністерства внутрішніх справ України належать підрозділи Національної поліції України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної прикордонної служби України, Державної міграційної служби України та Національної гвардії України, що реалізують державну політику у відповідних сферах.

Проаналізуємо статус авіаційного персоналу авіаційних підрозділів органів системи МВС, включно із Кременчуцьким льотним коледжем Харківського національного університету внутрішніх справ, у форматі базових визначень, наведених у Повітряному кодексі України:

---

¹ Повітряний кодекс України : Закон України від 19.05.2011 № 3393-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17> (дата звернення: 11.09.2021).

– *аеродром державної авіації* – аеродром, призначений для використання державними повітряними суднами;

– *аеродром спільного використання* – аеродром, що використовується для польотів повітряних суден цивільної та державної авіації;

– *аеродром цивільної авіації* – аеродром, призначений для використання повітряними суднами цивільної авіації;

– *аеронавігаційне обслуговування* – обслуговування, яке здійснюється провайдерами аеронавігаційного обслуговування на всіх етапах польоту повітряних суден, що охоплює організацію повітряного руху, зв'язок, навігацію, спостереження (радіотехнічне забезпечення), пошук і рятування, метеорологічне обслуговування та надання аеронавігаційної інформації;

– *державна авіація* – авіація, що використовує повітряні судна з метою виконання функцій із забезпечення національної безпеки й оборони держави та захисту населення, які покладаються на Збройні сили України, інші військові формування, утворені відповідно до законів України, органи Національної поліції, спеціально уповноважені центральні органи виконавчої влади з питань цивільного захисту, органи охорони державного кордону України, органи доходів і зборів;

– *державне повітряне судно* – повітряне судно, що застосовується у військовій, прикордонній службі, службі цивільного захисту або в органах Національної поліції та органах доходів і зборів;

– *експериментальне повітряне судно* – прототип повітряного судна, модифіковане або нове повітряне судно, на якому проводяться випробування або дослідно-конструкторські, експериментальні та науково-дослідні роботи;

– *об'єднана цивільно-військова система організації повітряного руху* – організаційне та функціональне об'єднання, повноваження та діяльність якого пов'язано з організацією використання повітряного простору, організацією повітряного руху та його обслуговуванням у повітряному просторі України та повітряному просторі над відкритим морем, де відповідальність за обслуговування повітряного руху міжнародними договорами покладено на Україну;

– *цивільна авіація* – авіація, яка використовується для задоволення потреб економіки та громадян у повітряних перевезеннях і авіаційних роботах, а також для виконання польотів у приватних цілях;

– *цивільне повітряне судно* – повітряне судно, що не належить до державних повітряних суден¹.

Стає очевидним що термін «аеродром» розповсюджується на державні, цивільні та спільного використання аеродроми, термін «авіація» – на державну і цивільну, термін «повітряне судно» – на державне,

---

¹ Там само.

цивільне та експериментальне судно, а терміни «аеронавігаційне обслуговування» і «об'єднана цивільно-військова система організації повітряного руху» взагалі мають універсальний характер і спільне використання. Проводячи адекватну аналогію, доцільно впевнено пропонувати розширити діапазон поняттєвого змісту терміна «авіаційний персонал» за напрямками фахового функціонування в державних або в цивільних, або в експериментальних чи дослідно-конструкторських структурах працевлаштування.

Висновки

Зважаючи на викладене, можна зробити *висновок*, що залежно від різних критеріїв *склад авіаційного персоналу* визначається по-різному. Так, за критерієм віднесення авіаційного персоналу до того чи іншого виду авіації він може бути поділений на *три групи*: до першої групи належать особи авіаційного персоналу, які виконують свої основні обов'язки в авіаційних підрозділах структур державного підпорядкування, тобто *авіаційний персонал державної авіації*; до другої групи належать особи авіаційного персоналу, які виконують свої основні обов'язки в авіаційних підприємствах цивільних структур, в авіаційних навчальних закладах, у приватних фірмах тощо, тобто *авіаційний персонал цивільної авіації*; до третьої групи належать особи авіаційного персоналу, які виконують свої основні обов'язки в авіаційних структурах підприємств, на яких проводяться випробування або дослідно-конструкторські, експериментальні та науково-дослідні роботи, тобто *авіаційний персонал експериментальної авіації*.

Разом із цим залежно від виконання авіаційним персоналом своїх службових обов'язків у польоті чи на землі цей персонал можна поділити ще на дві підгрупи: до першої підгрупи належать особи авіаційного персоналу, які виконують свої основні обов'язки в польоті, – *льотно-підйомний авіаційний персонал*, а до другої – особи авіаційного персоналу, які виконують свої основні обов'язки на землі, – *наземний авіаційний персонал*.

Роль авіації поступово зростає, з огляду на це вважаємо своєчасним і доцільним унесення певних коректив і доповнень до чинних державних і галузевих нормативних актів, які регламентують функціонування авіаційних структур на землі та в повітрі, зокрема йдеться про оновлення та конкретизацію трактування поняття авіаційного персоналу.

Нині чинний Повітряний кодекс України, ухвалений Верховною Радою України 19 травня 2011 р., який набув чинності 17 вересня 2011 р., на відміну від попереднього Повітряного кодексу України 1993 р., не дає нормативного визначення поняття авіації. У його преамбулі зазначається, що Повітряний кодекс установлює правові засади діяльності галузі авіації. Застосовується термін «використання

повітряного простору», під яким розуміють провадження діяльності, пов'язаної з використанням повітряних суден, з переміщенням (перебуванням) матеріальних об'єктів у повітряному просторі України, а також підривними роботами, пусками ракет, усіма видами стрільб, зокрема з метою впливу на гідрометеорологічні апарати в атмосфері, що становлять загрозу безпеці польотів повітряних суден та інших літальних апаратів (п. 1 ст. 1 ПК України)¹. На цьому тлі актуалізується проблема визначення поняття «авіаційний персонал», власне на це і звертаємо увагу в межах нашої статті, оскільки, з одного боку, виникає соціальний і правовий запит з огляду на те, що розвиток авіації сьогодні є одним з важливих аспектів стратегій розвитку багатьох країн; а з іншого боку, залишаються певні законодавчі прогалини, зумовлені не лише недоліками законодавства, але і певними глобалізаційними тенденціями. Отже, виникає онтологічна проблема, вирішення якої має починатися зі звернення до концептуального рівня. Тож, у межах цієї статті здійснювалася спроба систематизованого огляду поняття авіаційного персоналу з метою подальшої аналітичної роботи та поглибленого вивчення наявних проблем, що можуть виникати в системі авіаційної складової внутрішніх справ України.

Список бібліографічних посилань: 1. Алексеев С. С. Право. Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования. М. : Статут, 1999. 710 с. 2. Воздушный справочник. М. : Авиоиздательство, 1925. Т. 1. 213 с. 3. Морозов С. М., Шкарапута Л. М. Словник іншомовних слів. Київ : Наук. думка, 2000. 680 с. 4. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с. 5. Ковтюх Н. Г., Скрипник Ф. И., Рева А. Н. Организация лётной работы в вопросах и ответах. Киев : Междунар. ун-т гражд. авиации, 1998. 211 с. 6. Марчук В. М., Хоменко В. Н. Особенности правового регулирования деятельности гражданской авиации в новых условиях хозяйствования. Киев : КНИГА, 1989. 316 с. 7. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1999. Т. 4. 720 с. 8. Свищев Г. П. Авиация. Энциклопедия. М. : Большая российская энциклопедия, 1994. 741 с. 9. Остроумов Н. Н. Советское воздушное право. М. : Воздушный транспорт, 1990. 228 с. 10. Хоменко В. Н. Материальная ответственность авиаработников за ущерб, причиненный авиапредприятию. Киев : КНИГА, 1988. 286 с. 11. Лебедева М. Ю. Основы правового регулирования труда работников гражданской авиации. М. : Воздушный транспорт, 1990. 169 с. 12. Корельский В. М. Теория государства и права. М. : Инфра-М, 2002. 616 с.

Надійшла до редколегії 14.09.2021

¹ Там само.

Mohilevskyi L. V., Bershadska Yu. V. Concept, Essence and Characteristics of Aviation Personnel in the System of the Aviation Component of the Internal Affairs of Ukraine

The scientific research is focused on studying the concept and essential characteristics of aviation personnel in the system of aviation component of Internal Affairs of Ukraine. The relevance of the article is due to global trends, which are associated with the fact that aviation is becoming a key element in the development of many countries. The use of airspace for various purposes is becoming an increasingly important and sometimes a priority direction in the political, military and social strategy of most countries, including Ukraine. Legal issues of interaction between the Ukrainian system of internal affairs and the aviation system are important for Ukraine in addition to specific domestic economic, technical and legal problems in this area. A legal issue in regard to the organization of the movement of aircraft is a systemically interconnected group of special legal principles of air law. A special place in the system is occupied by the regulation of labor relations of aviation personnel. Accordingly, addressing the problems that arise in the framework of labor relations in the field of aviation is one of the important components of the analysis of aviation as a component of the internal affairs system. The concept of aviation personnel in both civil and state aviation has been studied in the framework of this article. The purpose of theoretical research is a systematic review and clarification of the concept of "aviation personnel for further analytical work and in-depth study of existing problems that may arise in the system of aviation component of Internal Affairs of Ukraine. Certain concepts were generalized; key differences between aviation and aviation ground personnel were identified; and basic conceptual imperfections were identified through the synthesis and analysis.

Key words: labor law, aviation staff, ground aviation staff, civil aviation, state aviation, aircraft.

**ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО;
АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО**

УДК 349.42

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.3.07>

Іван Васильович Бригадир,

кандидат юридичних наук, доцент,

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра трудового та господарського права (доцент);*

 <https://orcid.org/0000-0003-3181-3410>,

e-mail: iv_b@ukr.net

**ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЗАБОРОНИ ПРОДАЖУ ЗЕМЕЛЬ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ
ТА КОМУНАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ**

Досліджено законодавство щодо скасування мораторію на продаж земель для ведення товарного сільськогосподарського виробництва й запроваджуваної заборони на їх продаж зі складу державної та комунальної власності. Виявлено основні проблеми, пов'язані із забороною продажу земель сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності. Запропоновано внести зміни до земельного законодавства щодо обмеження заборони продажу та підвищення ефективності державної політики в цій сфері.

Ключові слова: права на землю, землі сільськогосподарського призначення, Земельний кодекс України, мораторій на продаж земель, право власності на землю.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

У 2019 р. Верховна Рада України з великими труднощами все ж таки змогла ухвалити закон, яким знімають мораторій на продаж земель для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. Слід зауважити, що цей мораторій проіснував близько 20 років, і протягом його дії, по суті, виросло одне покоління українців, для яких це явище було постійним.

У світлі «великої» земельної реформи багато уваги приділяється питанням суб'єктного складу майбутніх покупців земель сільськогосподарського призначення, обмежень щодо набуття права власності, розмірів ділянок, визначення механізмів усунення «спекулятивних» ризиків тощо. Усе це є досить важливими аспектами реформування

земельних відносин, однак у більшості випадків стосується приватної власності на земельні ділянки та їх власників. Проблемою стає використання земель сільськогосподарського призначення державної власності. Постійно викликають сумніви ефективність їх використання, як і саме перебування у власності держави земель, які могли б і мають генерувати доходи. З ухваленням змін до законодавства, які дозволяють з 2021 р. купівлю-продаж земель для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, залишилося невирішеним питання включення до вільного ринку земель державної власності.

Стан дослідження проблеми

Проблемні питання правового регулювання права власності на землю висвітлювалися у роботах В. І. Андрейцева, Г. І. Балюк, О. Г. Бондаря, Д. В. Бусуйок, М. Я. Ващишин, Ю. О. Вовка, А. П. Гетьмана, В. М. Єрмоленка, Н. В. Ільків, І. І. Каракаша, Т. О. Коваленко, І. О. Костяшкіна, А. В. Котелевець, П. Ф. Кулиничка, А. В. Лейби, Н. Р. Малишевої, А. М. Мірошниченка, І. В. Мироненка, В. В. Носіка, О. О. Погрібного, А. І. Ріпенка, М. В. Шульги та інших учених-правознавців. Однак через новітність законодавчих нововведень ще не знайшли достатнього наукового опрацювання питання економіко-правових засад обігу земель сільськогосподарського призначення державної власності в умовах скасування мораторію на продаж земель для ведення товарного сільськогосподарського виробництва.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у визначенні необхідності збереження державної та комунальної власності на землі сільськогосподарського призначення після 1 липня 2021 р. Відповідно до зазначеної мети наукового дослідження поставлено такі *завдання*: дослідити законодавчі новели запровадження вільного обігу земель сільськогосподарського призначення, визначити основні проблеми запроваджуваної заборони продажу земель сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності й обґрунтувати пропозиції стосовно змін до законодавства щодо заборони продажу земель сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності після 1 липня 2021 р.

Наукова новизна дослідження

На підставі дослідження обґрунтовано низку пропозицій стосовно змін у законодавстві щодо обмеження заборони продажу земель сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності.

Виклад основного матеріалу

Держава сьогодні є найбільшим власником земель сільськогосподарського призначення; певну їх кількість передано в оренду недержавним суб'єктам господарювання, а значну частину не передано

в користування комерційним організаціям, і вона перебуває або в запасі, або у віданні державних установ. Так, лише Національна академія аграрних наук України є одним із найбільших землекористувачів країни [1] та використовує близько 400 тис. га.

Значна частина державних земель не має формального користувача, але фактично майже всі землі обробляються. Дедалі більше уваги приділяється різним державним підприємствам, у користуванні яких перебувають великі обсяги земельних ділянок, але такі підприємства опинилися в незадовільному фінансовому стані, не показують прибутковості або взагалі не подають звітності про результати обробки земель [2]. Тому в суспільстві досить складною є проблема, як розпорядитися державними землями і як їх можна використовувати.

Відповідно до ст. 14 Конституції України «земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону»¹.

Спираючись на зафіксовані в тій же Конституції України рівність форм власності перед законом, логічним можна вважати висновок, що в разі запровадження ліберального ринку землі сільськогосподарського призначення держава може вільно продавати та купувати землі.

Зрозуміло, що про викуп земель приватних власників у власність держави поки що не йдеться, хоча всі необхідні законодавчі можливості для цього є. На сьогодні в держави немає ані фінансової спроможності входити в ринок земель приватної власності як покупець, ані певної стратегії, ані розуміння, для чого це необхідно робити, а також немає інституції, яка б здійснювала такий викуп.

При цьому продаж державних земель розглядався як стартовий майданчик ринку землі. Існувала і протилежна думка – щодо повної заборони продажу земель державної власності. Результатом соціального та політичного діалогу стало ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення»², згідно з яким з

---

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96вр> (дата звернення: 01.08.2021).

² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення : Закон України від 31.03.2020 № 552-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20> (дата звернення: 01.08.2021).

1 липня 2021 р. частина 7 ст. 130 Земельного кодексу України матиме таку редакцію: «Продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної і комунальної власності забороняється».

На нашу думку, заборона продавати землі державної власності є недоцільною і такою, що певною мірою порушує Конституцію України та створює певні проблеми, зокрема недоцільність такого законодавчого кроку полягає в запровадженні обмеження рівності всіх форм власності. І в цьому разі необхідно розглядати не стільки право держави чи територіальної громади відчувувати земельні ділянки, що їм належать, скільки відсутність у громадян та юридичних осіб можливості придбати такі землі в разі їх перебування у користуванні таких потенційних набувачів, адже велика кількість фермерських господарств на початку 90-х років минулого століття створювалася саме на базі земель державної власності, які передавалися засновникам таких господарств на праві постійного користування з подальшим переоформленням на право оренди або без такого. Тому значна частина земель сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності перебуває у користуванні діючих фермерських господарств.

Однією з причин та передумов скасування мораторію на вільний продаж земель сільськогосподарського призначення називалася необхідність запровадження додаткових механізмів підвищення капіталізації сільськогосподарських підприємств і забезпечення зацікавленості фермерів у збереженні родючості ґрунтів та підвищенні ефективності господарювання шляхом передання у їхню власність основного засобу виробництва – земель. Такий крок мав підвищити спроможність аграрних підприємств щодо отримання кредитних ресурсів для розвитку бізнесу шляхом створення додаткового обсягу заставного майна.

З ухваленням заборони відчуження земель сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності значна частина землекористувачів залишилася поза запровадженим ринком земель. Такі користувачі були позбавлені перелічених вище переваг, пов'язаних з наявністю земель у власності. Більш того, та обставина, що велика кількість громадян, які майже 30 років тому отримали на своє ім'я в користування землі для ведення фермерського господарства, стали непрацездатними або померли, створює додаткові проблеми з продовженням господарської діяльності заснованих ними господарств і є потенційно високим корупціонним фактором. Практично щомісяця в засобах масової інформації з'являються повідомлення та сюжети про чергову «земельну аферу» із землями фермерських господарств, головною причиною яких виступають саме проблеми з переоформленням права постійного користування, або із

землями фермерських господарств, що раніше були надані громадянинові, який на сьогодні вже помер. Зазвичай такі землі передаються на земельних торгах не у користування іншим суб'єктам господарювання, а у власність громадянам для ведення особистого селянського господарства. Отже, держава не отримує жодної репутаційної, фінансової або економічної користі від такого збереження статусу «державних» за землями, які вже обробляються наявними суб'єктами господарювання.

Більше того, саме певна безперспективність отримання суб'єктами господарювання у власність земель сільськогосподарського призначення державної або комунальної власності спонукає користувачів використовувати землі виснажливо, але в короткостроковій перспективі економічно більш ефективно. У зв'язку з високою вартістю процесу паспортизації земель і складною процедурою оцінювання динаміки зміни родючості земель на практиці неможливо притягти до відповідальності несумлінних землекористувачів та стягнути збитки, завдані виснажливим способом використання земель, недотриманням сівозміни тощо. Тому без механізму реального притягнення до юридичної відповідальності за зменшення родючості ґрунтів не працює закладений у законодавстві механізм збереження родючості лише шляхом зобов'язання користувача здійснювати необхідні досить дорогі або «економічно малоефективні» заходи.

Слід наголосити й на тому, що вказане вище жодним чином не означає, що всі землі сільськогосподарського призначення державної та комунальної форми власності мають стати об'єктом купівлі-продажу або що їх використання має стати предметом економічного аналізу ефективності використання порівняно із землями, які обробляються комерційними суб'єктами господарювання. Значна частина земель державної та комунальної власності використовується для виконання завдань, які далеко не обов'язково повинні генерувати дохід у вигляді реалізованої сільськогосподарської продукції. Така продукція є побічним результатом їх роботи. Так, наприклад, основою статутної діяльності наукових установ у сфері сільського господарства є саме наукова діяльність. Відповідні наукові дослідження, пов'язані із селекцією рослин і тварин, сортовипробуванням, дослідженням технологій виробництва продукції рослинництва та тваринництва або реєстрації засобів захисту рослин, можуть мати різні результати, в тому числі негативні – відсутність продукції для реалізації. Однак такі результати для держави та аграрного виробництва є в цілому корисними, оскільки дозволяють уникнути помилок та розвинути аграрне виробництво в усій країні, запропонувати власні сорти, розробити сучасні високоефективні технології землеробства у відповідних агрокліматичних умовах нашої держави тощо.

Ще одним схожим напрямком є навчальна мета використання земель сільськогосподарського призначення під час підготовки відповідних фахівців. Підготовка майбутніх агрономів, технологів сільськогосподарського виробництва, ветеринарів, зоотехніків та інженерів сільського господарства потребує створення та використання бази для набуття практичних навичок. Саме тому при аграрних навчальних закладах створюються навчальні господарства, на базі яких проходять практичну підготовку майбутні фахівці. Зрозуміло, що останні можуть помилятися, що в цілому знижує результати господарської діяльності таких підприємств, але головним результатом їх роботи є саме формування необхідних навичок у майбутніх фахівців, які у виробничих умовах не будуть допускати помилок і знижувати ефективність роботи суб'єктів господарювання.

Тому збереження окремих земель у власності держави чи територіальних громад є доцільним кроком, але лише у випадку використання ділянок для статутних цілей державних та комунальних установ чи організацій. При цьому абсолютно недоцільно встановлювати суцільну заборону на продаж земель державної власності. Жодного зобов'язання щодо продажу земель відповідні державні установи не мають, їх адміністрації не примушують продавати надані їм земель. Питання розпорядження такими землями є питанням державної політики у відповідній галузі.

Водночас, виходячи з практики застосування вітчизняного земельного законодавства, перебування земель у державній або комунальній власності інколи створює більше ризиків заподіяння економічних втрат державі, аніж їх продаж особам, які такі ділянки використовують сьогодні. Ідеться про механізми безкоштовного отримання земельних ділянок у власність у нормах безоплатного передання, закладених у ст. 121 Земельного кодексу України. Як зазначалося вище, зі складу земель державної та комунальної власності передаються безоплатно у власність для ведення особистого селянського господарства до 2 га земель. Керівники державних органів повідомляють, що за їх оцінками в період незалежності України з державної власності передано в приватну близько 5 млн га земель [3]. І хоча вказується на «незаконність» такого виведення з точки зору законодавства, таке передання здійснюється на законних підставах та у чіткій відповідності до законодавства.

Інші питання, кому саме такі ділянки надаються, і як такі особи ведуть особисте селянське господарство. Такий механізм дійсно використовується для передання у приватну власність земель із використанням корупційних «схем». Однак відповідні положення законодавства щодо безоплатного передання у власність громадянам земель попервах розроблялися саме як гарантія отримання земель

тими, хто їх дійсно нагально потребує. Аналіз змісту ст. 121 Земельного кодексу України вказує саме на її спрямованість на створення механізму закріплення у власності громадян земель, які уже надано їм у користування ще за рішеннями органів радянської влади. Отримання земель для ведення особистого селянського господарства, серед іншого, мало на меті зафіксувати у власності громадян ті землі, які вони вже використовують. Увесь правовий механізм розроблявся з огляду на те, щоб такі громадяни навіть за умови протидії окремим посадових осіб мали б можливість отримати у власність земельну ділянку, а посадові особи компетентних органів, відповідно, не мали б права відмовити в наданні земельної ділянки для потреб і в нормах, передбачених ст. 121 ЗК України за умови наявності земельних ділянок, передання яких допускалося і не порушувало землевпорядної або містобудівної документації.

На нашу думку, сьогодні механізм безоплатного передання у власність земель для ведення особистого селянського господарства себе вичерпав. Ті особи, які мали бажання і потребу отримати відповідні ділянки у власність, своїм правом уже скористалися. Цей механізм можна повною мірою замінити на купівлю-продаж земель через аукціон. У разі, якщо окремим громадянам необхідно отримати у власність земельну ділянку, яку вони використовують або мають намір використати, ціна такої ділянки, в першу чергу, залежатиме від її масиву, місця розташування та кола осіб, зацікавлених у купівлі. Капітал великих корпорацій і латифундистів на такий ринок не заїде – у них немає зацікавленості у невеликих інвестиціях. У тому числі невеликі фермерські господарства чи суб'єкти господарювання так рідко зацікавлені в отриманні ділянки до 2 га землі окремим масивом через складність обробітку та віддаленість від інших полів. Тому на аукціоні будуть змагатися виключно користувач або його сусіди за земельними ділянками. Відповідно, ціна залежатиме саме від їх фінансового становища, і ніяк не буде корелювати з фінансовими можливостями суб'єктів господарювання.

Тому за існування в законодавстві механізму безоплатного передання у власність земель для ведення особистого селянського господарства за наявності не переданих у користування іншим особам земель державної або комунальної власності може незаконно унеможливити їх передання в приватну власність. Усі земельні ділянки державної або комунальної власності, які сьогодні передано в оренду суб'єктам господарювання, через певний проміжок часу оренди стануть знову «вакантними», а тому потенційно можуть бути передані в приватну власність безоплатно. У такому випадку виникає питання, в чому ж тоді полягає інтерес держави у залишенні у власності держави таких земель?

Постійне побоювання роздержавлення земель призводить лише до поступового їх роздержавлення в інтересах окремих осіб, а не всіх жителів територіальних громад. Аргументом проти продажу таких земель є думки окремих аграріїв про те, що вони втратять землю, яку сьогодні обробляють, що зміниться структура сільгоспідприємств у сільській місцевості тощо. Однак це питання досить легко вирішується. Сьогодні діючий орендар і без цього має переважне право набуття земельної ділянки. Для фермерів в окремих випадках існує та додатково запроваджується з 1 липня 2021 р. право розстрочки платежу за викуплену земельну ділянку. Достатньо в разі продажу земель державної та комунальної власності поряд із переважним правом викупу надати землекористувачеві можливість установа періоду розстрочки платежу. Більше того, в період оренди продати орендовану земельну ділянку можна буде тільки за згоди орендаря, а по суті, тільки з його ініціативи. Після спливу терміну оренди жодних прав на земельну ділянку користувач уже не матиме.

Водночас випускається з поля зору те, що на кошти, виручені від продажу земель державної та комунальної власності, територіальні громади могли б реалізувати різні інфраструктурні проекти, які в цілому покращать життя всієї громади. За умови поступового надходження плати за землю такі кошти просто йдуть на «поточні витрати» і жодного інвестиційного впливу не чинять.

Більше того, враховуючи поступове передання земель сільськогосподарського призначення державної власності у власність територіальних громад, питання розпорядження землями на місцевому рівні стає дедалі прозорішим і піддається ефективнішому громадському контролю, адже жителі окремого села, на території якого розташовані земельні ділянки державної власності, не зможуть спитати керівника обласного управління Держгеокадастру, кому і навіщо він віддав землю, а у депутатів своєї сільської ради – зможуть.

Висновки

З огляду на викладене вище для усунення окремих проблем скасування мораторію на продаж земель для товарного сільськогосподарського виробництва доцільно: по-перше, в частині 7 ст. 130 Земельного кодексу України (в редакції, яка набула чинності 1 липня 2021 р.) обмежити заборону продажу земель сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності тільки земельними ділянками, які сьогодні перебувають на правах землекористування у державних і комунальних підприємств, установ та організації і використовуються для статутних цілей цих суб'єктів. По-друге, щодо викупу земельних ділянок державної та комунальної власності на аукціоні їх теперішнім землекористувачем варто запровадити механізми розстрочки платежу для такого землекористувача в разі набуття ним права оренди до 2019 р. По-третє, слід скасувати дію п. «б» ч. 1 ст. 121

Земельного кодексу України щодо передання безкоштовно у власність земельних ділянок для ведення особистого селянського господарства, що дозволить уникнути неконтрольованого передання у приватну власність земель, оминаючи ринкові механізми роздержавлення.

Список бібліографічних посилань: **1.** Дмитрасевич Н., Литвяк А. Національна академія аграрних наук України – один з найбільших латифундистів держави // Pravo.ua : сайт. 07.08.2019. URL: <https://pravo.ua/nacionalna-akademija-agrarnih-nauk-ukraini-odin-z-najbilshih-latifundistiv-derzhavi/> (дата звернення: 01.08.2021). **2.** 5 млн га державної землі перебувають у тіні – заява // AgroPolit.com : сайт. 04.10.2019. URL: <https://agropolit.com/news/13701-5-mln-ga-derjavnoyi-zemli-znahoditsya-v-tini--zayava> (дата звернення: 01.08.2021). **3.** У приватну власність незаконно вивели понад 5 млн га землі – Держгеокадастр // Економічна правда : сайт. 17.10.2020. <https://www.epravda.com.ua/news/2020/10/17/666367/> (дата звернення: 01.08.2021).

Надійшла до редколегії 05.08.2021

Bryhadyr I. V. Economic and Legal Problems of Banning the Sale of Agricultural Lands of State and Municipal Ownership

The article is focused on studying perspectives and problems of implementing amendments to land legislation related to the abolition of the moratorium on the sale of agricultural lands and the introduction of free circulation of these lands. The purpose of the work is to identify the main economic and legal problems that will arise in connection with the ban from July 1, 2021 on the alienation of agricultural lands of state and municipal ownership.

The main problems associated with the introduction of a ban on the sale of state and municipal lands are the restriction of economic competition and equality of ownership under the law, the withdrawal of plots included in economic circulation and economic activity from the land market; creation of conditions for uncontrolled and free withdrawal of lands from state and municipal ownership by their free transfer to the ownership of citizens; underfunding of infrastructure projects of local significance.

It has been offered to limit the ban on the sale of agricultural lands of state and municipal ownership in Part 7 of the Art. 130 of the Land Code of Ukraine (as amended on July 1, 2021) only to land plots that are now on the rights of land use of state and municipal enterprises, institutions and organizations and are used for statutory goals of these entities; in case of redemption of land plots of state and municipal ownership at auction by their current land user, we should introduce installment payment mechanisms for such land user in case he acquires the right to lease until 2019; to cancel the action of paragraph “b” of Part 1 of the Art. 121 of the Land Code of Ukraine concerning the free of charge transfer of land plots in the property of the ground areas for conducting personal peasant economy.

The results of the study can be used in the lawmaking practice to improve land legislation in terms of the creation and operation of free circulation of agricultural lands.

Key words: land rights, agricultural lands, Land Code of Ukraine, moratorium on land sales, land ownership.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК [342.9:343.98](477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.3.08>

Олена Валеріївна Агапова,

кандидат юридичних наук,

Національний науковий центр

«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,

відділ міжнародного співробітництва

та роботи з іноземцями (завідувач);

 <https://orcid.org/0000-0003-1024-0238>,

e-mail: agapova-lena@ukr.net

**МІН'ЮСТ – ГОЛОВНИЙ СУБ'ЄКТ РЕАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО
АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ЕКСПЕРТНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОСУДДЯ**

Визначено Мін'юст як головного суб'єкта реалізації публічного адміністрування у сфері експертного забезпечення правосуддя. Проаналізовано сучасну систему нормативно-правових актів, розглянуто внутрішню будову Мін'юсту та його структурних підрозділів, відповідальних за організацію експертного забезпечення правосуддя, розкрито зміст управлінських процесів, що відбуваються у цій сфері. Установлено, що робота департаментів та управлінь центрального апарату Мін'юсту здійснюється відповідно до сучасних стандартів організації управління у сфері судово-експертної діяльності.

Ключові слова: сфера експертного забезпечення правосуддя, публічне адміністрування, суб'єкти публічного адміністрування, Міністерство юстиції України.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Формування ефективної системи державного управління у різних сферах адміністративно-політичної діяльності є не лише національною стратегією, а й водночас передумовою європейської інтеграції. Прагнення задовольнити зростаючі потреби в судово-експертних дослідженнях стимулює суб'єктів судово-експертної діяльності максимально орієнтуватись на сучасні досягнення науки і техніки під час здійснення досліджень, поліпшувати якість надання адміністративних послуг, удосконалювати процеси управління в системі, дотримуватись принципів належного врядування, впроваджувати програми з виховання доброчесності та боротьби з корупцією тощо.

Стан дослідження проблеми

Управлінські процеси, що здійснюються у сфері експертного забезпечення правосуддя, привертають увагу науковців, адже Міністерство юстиції України (далі – Мін'юст) є центральним органом виконавчої влади, до сфери впливу якого належить багато відповідальних сфер діяльності держави, серед яких окреме місце посідає експертне забезпечення правосуддя. Не викликає сумніву, що питання управління цією галуззю і визначення системи суб'єктів, відповідальних за здійснення експертного забезпечення правосуддя в Україні, потребують наукового обговорення для вироблення пропозицій щодо напрямів удосконалення судово-експертної діяльності.

Аналіз наукових робіт із цієї проблематики дає змогу зробити висновок про те, що окремі аспекти управління у сфері експертного забезпечення правосуддя були предметом розгляду учених – представників адміністративно-правової науки (В. Авер'янова, Ю. Битяка, О. Бандурки, В. Галунько, О. Ключова, О. Угровецького, О. Олійника та ін.), науки державного управління (Г. Атаманчук, Ю. Ковбасюк, В. Малиновського, В. Федчишиної та ін.), а також досліджувались у наукових працях фахівців із кримінального процесу, криміналістики і теорії судової експертизи (Г. Авер'янової, І. Петрової, І. Пирога, О. Снігерьова, Е. Сімакової-Єфремян, Н. Ткаченко, М. Щербаковського, М. Цимбал та ін.).

Мета і завдання дослідження

Мета дослідження полягає в тому, щоб на підставі узагальнення теоретичних положень юридичної науки, норм чинного законодавства України і практики його застосування визначити Мін'юст як головного суб'єкта реалізації публічного адміністрування у сфері експертного забезпечення правосуддя. Для досягнення мети сформульовано таке *завдання*: охарактеризувати особливості функціонально-організаційної структури та діяльності Мін'юсту як головного суб'єкта реалізації публічного адміністрування у сфері експертного забезпечення правосуддя.

Наукова новизна дослідження

У дослідженні вперше зосереджено увагу на адміністративно-правовому регулюванні діяльності Міністерства юстиції України як суб'єкта реалізації публічного адміністрування у сфері експертного забезпечення правосуддя. Виокремлено структурні підрозділи Мін'юсту, що забезпечують ефективне функціонування сфери експертного забезпечення правосуддя, та проаналізовано їх діяльність на предмет відповідності сучасним стандартам організації управління у сфері експертного забезпечення правосуддя.

Виклад основного матеріалу

Розпочинаючи дослідження сфери експертного забезпечення правосуддя, вважаємо за доцільне спочатку розглянути підходи учених до розуміння сутності поняття «експертне забезпечення правосуддя», а потім проаналізувати систему суб'єктів Мін'юсту, відповідальних за здійснення експертного забезпечення правосуддя в Україні. Підтримуємо погляди І. Пирога, який у контексті розгляду проблем експертного забезпечення досудового розслідування наголошує, що «експертне забезпечення» слід розглядати безпосередньо як діяльність, спрямовану на вирішення завдань кримінального судочинства, та як окрему наукову теорію, що містить певну систему знань щодо ефективного використання засобів і методів такої діяльності. Отже, під експертним забезпеченням досудового розслідування він пропонує розуміти окреме вчення, що є системою наукових положень і рекомендацій щодо оптимального комплексу дій з постачання суб'єктам судово-експертної діяльності необхідних науково-методичних, правових, матеріально-технічних, інформаційних, організаційних, кадрових та інших ресурсів для вирішення покладених на них завдань [1, с. 43].

На переконання дослідниці у галузі державного управління В. Федчишиної, «державне управління у сфері експертного забезпечення правосуддя» необхідно розглядати як організовану сукупність державних органів, посадових осіб та експертів, які здійснюють судово-експертну діяльність, об'єднаних єдиними цілями та завданнями щодо забезпечення ефективного управління системою експертного забезпечення правосуддя з метою встановлення фактів, що мають істотне значення для встановлення об'єктивної істини у правосудді, які здійснюють узгоджену діяльність у межах чинного законодавства України [2].

Безсумнівно, саме судово-експертна діяльність виступає елементом, на підставі якого формується сфера експертного забезпечення правосуддя, функціонування якої забезпечується за допомогою норм адміністративного права. У цьому аспекті розглянемо підхід учених-адміністративістів до цього питання.

Так, ми солідарні з думкою О. Олійника, В. Галуцько та О. Єщук, що адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності є системою та окреслює коло суспільних відносин, які визначаються комплексом різноманітних юридичних засобів, відіграє провідну роль в упорядкуванні суспільних відносин за допомогою норм адміністративного права, характеризується наявністю стадій у функціональному аспекті та змістовому плані, виділяє специфічні, не характерні для інших видів соціального регулювання риси, впорядковує лише найбільш важливі соціальні відносини у цій сфері, які не

зможуть без правового регулювання ефективно існувати та розвиватися [3, с. 19].

К. Палкова та О. Агапова, досліджуючи визначення поняття «публічне адміністрування» у латвійсько-українській адміністративно-правовій традиції, зазначили, що адміністративне право виступає важливим компонентом публічного адміністрування. При цьому діяльність суб'єктів публічного адміністрування, їх повноваження та компетенція реалізуються в діапазоні встановлених адміністративним законодавством норм. Такий органічний зв'язок створює юридичні підстави для суб'єктів публічної адміністрації діяти в «публічних інтересах» заради досягнення «загального блага» [4, р. 69].

Розглянуті наукові думки дають підстави стверджувати, що «експертне забезпечення правосуддя» виникає у сфері життєдіяльності держави під час здійснення суб'єктами управління та суб'єктами публічної адміністрації судово-експертної діяльності [5, с. 128].

Головним суб'єктом, якому делеговано повноваження щодо експертного забезпечення правосуддя, є Міністерство юстиції України. Особою, яка очолює міністерство та здійснює заходи з адміністрування у сфері юстиції, є міністр юстиції України. Відповідно до покладених на нього обов'язків міністр юстиції України поряд з іншими напрямками діяльності забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері експертного забезпечення правосуддя України, а також спрямовує і координує діяльність центрального апарату Мін'юсту, відповідального за експертне забезпечення правосуддя.

Грунтуючись на положеннях чинного законодавства, зазначимо, що відповідно до п. 5 ч. 3 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України» від 2 липня 2014 р. № 228 Мін'юст у межах покладених на нього завдань уповноважений організовувати відповідно до законодавства експертне забезпечення правосуддя та проведення науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи¹.

Цілеспрямовану та злагоджену роботу департаментів та управлінь центрального апарату Мін'юсту спрямовано на вдосконалення діяльності науково-дослідних установ судових експертиз, центрів та інших суб'єктів судово-експертної діяльності відповідно до сучасних стандартів організації управління у сфері експертного забезпечення правосуддя.

Розгляд внутрішньої будови Мін'юсту та його структурних підрозділів, відповідальних за організацію експертного забезпечення

---

¹ Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-p> (дата звернення: 02.09.2021).

правосуддя, допоможе розкрити зміст управлінських процесів, що відбуваються у цій сфері.

Так, детальний аналіз центрального апарату Мініюсту дав змогу сформулювати уявлення про його структурні підрозділи, які безпосередньо відповідають за експертне забезпечення правосуддя.

Пропонуємо розглянути основні функції та завдання Директорату правосуддя та кримінальної юстиції, створеного відповідно до Стратегії реформування державного управління України на період до 2021 року (в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1102-р¹). Місією Директорату є підвищення ефективності державної правової політики у сфері правосуддя та кримінальної юстиції².

Відповідно до наказу Мініюсту «Про затвердження Положення про Директорат правосуддя та кримінальної юстиції Міністерства юстиції України» від 3 лютого 2020 р. № 488/к до основних завдань Директорату правосуддя та кримінальної юстиції віднесено такі: 1) визначення стратегічних напрямів організації експертного забезпечення правосуддя в межах повноважень міністерства; 2) здійснення моніторингу й оцінювання результатів реалізації державної політики у сферах організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), банкрутства, доступу громадян до правосуддя, безоплатної правової допомоги, оцінювання ефективності здійснення експертного забезпечення правосуддя; 3) здійснення моніторингу впровадження та аналізу ефективності ухвалених законодавчих та інших нормативно-правових актів у сфері правового регулювання виконання судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб), банкрутства, судово-експертної діяльності, доступу громадян до правосуддя, безоплатної правової допомоги, судоустрою та судочинства, адвокатури та здійснення адвокатської діяльності, кримінальної юстиції³.

Ураховуючи специфіку діяльності Директорату, зазначимо, що цей структурний підрозділ посідає особливе місце в структурі центрального апарату Мініюсту. Для забезпечення виконання завдань у сферах організації примусового виконання рішень судів та інших

---

¹ Про внесення змін до розпоряджень Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 р. № 474 і від 27 грудня 2017 р. № 1013 : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1102-р // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-2018-p> (дата звернення: 02.09.2021).

² Про директорат // Міністерство юстиції України : офіц. сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/m/pro-direktorat-6629> (дата звернення: 02.09.2021).

³ Там само.

органів (посадових осіб), банкрутства, доступу громадян до правосуддя, безоплатної правової допомоги й експертного забезпечення правосуддя до складу Директорату відповідно до п. 3 розділу 1 наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Положення про Директорат правосуддя та кримінальної юстиції Міністерства юстиції України» від 3 лютого 2020 р. № 488/к входять **6 управлінь та 2 експертні робочі групи**, а саме: головне управління кримінальної юстиції, головне управління національної безпеки, головне управління з питань правосуддя, головне управління нормативно-правового забезпечення судово-експертної діяльності, головне управління нормативно-правового забезпечення банкрутства, головне управління нормативно-правового забезпечення виконавчих проваджень, експертна група з питань правосуддя та кримінальної юстиції та експертна група з питань суміжних з правосуддям правових інститутів¹.

Варто зазначити, що питаннями експертного забезпечення правосуддя безпосередньо опікуються **експертна група з питань суміжних з правосуддям правових інститутів та Головне управління нормативно-правового забезпечення судово-експертної діяльності**².

Головне управління нормативно-правового забезпечення судово-експертної діяльності має власну структуру та складається з відділу нормативно-правового забезпечення організаційних засад судово-експертної діяльності та відділу нормативно-правового забезпечення процесуальних засад судово-експертної діяльності.

До завдань Головного управління нормативно-правового забезпечення судово-експертної діяльності належить передусім забезпечення нормативно-правового регулювання, а саме: 1) участь у підготовці концепцій законів та інших нормативно-правових актів за результатами здійснення моніторингу впровадження та аналізу ефективності ухвалених нормативно-правових актів у сфері судово-експертної діяльності, а також розроблення на підставі таких концепцій проєктів законів та інших нормативно-правових актів; 2) забезпечення виконання завдань, покладених на міністерство Президентом України і Кабінетом Міністрів України, щодо надання

---

¹ Про затвердження Положення про Директорат правосуддя та кримінальної юстиції Міністерства юстиції України : Наказ М-ва юстиції України від 03.02.2020 № 488/к // Міністерство юстиції України : офіц. сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2020/03/06/20200306114617-95.pdf> (дата звернення: 02.09.2021).

² Структура директорату // Міністерство юстиції України : офіц. сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/m/struktura-direktoratu-6632> (дата звернення: 02.09.2021).

правових висновків на проекти законів та інших нормативно-правових актів, розроблення проєктів законів та інших нормативно-правових актів з питань судово-експертної діяльності¹.

Експертна група з питань суміжних з правосуддям правових інститутів функціонує у складі керівника експертної групи та 6 державних експертів. До основних її завдань належать такі: 1) забезпечення формування державної політики у сферах організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), банкрутства, безоплатної правової допомоги; 2) визначення стратегічних напрямів організації експертного забезпечення правосуддя в межах повноважень міністерства; 3) здійснення моніторингу та оцінювання результатів реалізації державної політики у сферах організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), банкрутства та оцінювання ефективності здійснення експертного забезпечення правосуддя, безоплатної правової допомоги; 4) здійснення моніторингу впровадження та аналізу ефективності ухвалених законодавчих та інших нормативно-правових актів у сферах правового регулювання виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб), банкрутства, судово-експертної діяльності, адвокатури та адвокатської діяльності, безоплатної правової допомоги; 5) забезпечення нормативно-правового регулювання, а саме: підготовка проєктів концепцій реалізації державної політики, концепцій державних цільових програм, концепцій проєктів законів та інших нормативно-правових актів у сферах виконання судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб), банкрутства, судово-експертної діяльності, адвокатури та адвокатської діяльності, безоплатної правової допомоги та ін.²

Звертаємо увагу, що комплекс здійснюваних державними експертами експертної групи з питань суміжних з правосуддям правових інститутів завдань безпосередньо спрямовано на вдосконалення та розвиток сфери експертного забезпечення правосуддя. Поряд із тим відмітимо з позитивного боку той факт, що директорат активно проводить консультації з громадськістю, стейкхолдерами та іншими зацікавленими сторонами стосовно формування державної політики

---

¹ Головне управління нормативно-правового забезпечення судово-експертної діяльності // Міністерство юстиції України : офіц. сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/m/golovne-upravlinnya-normativno-pravovogo-zabezpechennya-sudovo-ekspertnoi-diyalnosti> (дата звернення: 02.09.2021).

² Експертна група з питань суміжних з правосуддям правових інститутів // Міністерство юстиції України : офіц. сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/m/ekspertna-grupa-z-pitan-sumijnih-z-pravosuddyam-pravovih-institutiv> (дата звернення: 02.09.2021).

не лише у сферах, які належать до його компетенції, а й у сфері експертного забезпечення правосуддя, готує методичні рекомендації, а за необхідності надає відповідні роз'яснення.

У питанні забезпечення виконання завдань, визначених Законом України «Про судову експертизу» та іншими нормативно-правовими актами з питань судово-експертної діяльності, головну роль відведено Департаменту експертного забезпечення правосуддя (далі – Департамент).

Основні правила організації та діяльності Департаменту визначаються Положенням про Департамент експертного забезпечення правосуддя (до 2020 року Управління експертного забезпечення правосуддя) (далі – Положення про Департамент), яке затверджується Державним секретарем Мін'юсту¹. Слід зазначити, що Департамент має свою внутрішню структуру та складається з: 1) відділу організаційно-управлінського забезпечення діяльності науково-дослідних установ судових експертиз; 2) відділу науково-методичного забезпечення; 3) відділу розгляду звернень та надання публічної інформації; 3) відділу організації роботи Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України.

Відповідно до Положення про Департамент (у редакції від 4 березня 2019 р.) до основних напрямів діяльності Департаменту можна віднести такі: 1) організацію експертного забезпечення правосуддя; 2) спрямування та контроль за діяльністю науково-дослідних установ судових експертиз та підготовка пропозицій з організації їх роботи; 3) підготовку та подання відповідних пропозицій щодо необхідності розроблення нормативно-правових актів з питань судово-експертної діяльності до структурного підрозділу Мін'юсту, відповідального за підготовку концепцій законодавчих та інших актів; 4) організацію та проведення перевірок діяльності науково-дослідних установ судових експертиз; 5) забезпечення видачі та анулювання свідоцтв про присвоєння кваліфікації судового експерта фахівцям, які не є працівниками державних спеціалізованих установ; 6) визначення потреб щодо проведення науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи, формування тематичних планів науково-дослідних робіт і контроль за їх виконанням тощо².

Важливо наголосити на багатоаспектності діяльності Департаменту, який у межах своєї компетенції організує провадження та

---

¹ Положення про Управління експертного забезпечення правосуддя Департаменту з питань судової роботи та банкрутства : від 04.03.2019.

² Департамент експертного забезпечення правосуддя // Міністерство юстиції України : офіц. сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/m/departament-ekspertnogo-zabezpechennya-pravosuddya> (дата звернення: 02.09.2021).

контролює перебіг виконання науково-дослідної і судово-експертної роботи, створює необхідні умови для виконання вимог Наказу Мін'юсту «Про затвердження Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів» від 3 березня 2015 р. № 301/5¹ (організує підготовку та стажування фахівців, які мають намір отримати / підтвердити кваліфікацію судового експерта, здійснює підготовку програм стажування з теоретичних, організаційних і процесуальних питань судової експертизи та експертних спеціальностей, видає та анулює свідоцтва тощо), а також установає і підтримує міжнародні зв'язки з метою розвитку судової експертизи в Україні.

У структурі центрального апарату Мін'юсту функціонує також Департамент реєстрації та систематизації правових актів, до основних завдань якого належать питання, пов'язані з розробленням пропозицій, спрямованих на формування і забезпечення реалізації державної правової політики відповідно до завдань, покладених на Мін'юст, спільно з іншими структурними підрозділами Мін'юсту; підготовкою проектів законів та інших актів законодавства з питань, що належать до компетенції Департаменту, та здійсненням правової експертизи таких актів тощо².

До 2020 р. у структурі центрального апарату Мін'юсту на виконання Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про деякі питання реформування державного управління України» від 24 червня 2016 р. № 474-р³ функціонував Директорат правової політики у сфері судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів (далі – Директорат). Відповідно до Наказу Мін'юсту «Про затвердження Положення про Директорат правової політики у сфері судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів Міністерства юстиції України» від 18 липня 2018 р. № 2660/п Директорат: 1) забезпечував формування державної політики у сферах організації

---

¹ Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів : Наказ М-ва юстиції України від 03.03.2015 № 301/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15> (дата звернення: 02.09.2021).

² Департамент реєстрації та систематизації нормативно-правових актів // Міністерство юстиції України : офіц. сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/m/department-reestratsii-ta-sistematizatsii-pravovih-aktiv> (дата звернення: 02.09.2021).

³ Деякі питання реформування державного управління України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.07.2021 № 831-р // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/831-2021-r> (дата звернення: 02.09.2021).

примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), банкрутства; 2) здійснював моніторинг упровадження та аналіз ефективності ухвалених законодавчих та інших нормативно-правових актів у сфері правового регулювання виконання судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб), банкрутства, судово-експертної діяльності, судоустрою та судочинства, адвокатури і здійснення адвокатської діяльності тощо, а також підготовку пропозицій щодо внесення змін до законодавчих та інших нормативно-правових актів у вказаних сферах¹.

Унаслідок об'єднання структурних підрозділів Мін'юсту, таких як Департамент правосуддя та національної безпеки і Директорат правової політики у сфері судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів, утворено Директорат правосуддя та кримінальної юстиції.

Що стосується досліджуваної структури центрального апарату Мін'юсту, то у цілому вона є ієрархічно побудованою, складається із низки структурних підрозділів, які виконують різні залежно від напрямку та делегованих повноважень функції. Принагідно зазначимо, що метою, яка об'єднує їх діяльність, є забезпечення ефективного функціонування сфери експертного забезпечення правосуддя.

Висновки

За результатами наукового дослідження сформовано низку висновків, зміст яких пропонуємо викласти у таких положеннях.

Дослідження особливостей публічного адміністрування у сфері експертного забезпечення правосуддя дали змогу сформувати загальне уявлення про систему суб'єктів управління та суб'єктів публічної адміністрації, а також установити, що під час здійснення судово-експертної діяльності такими суб'єктами виникає сфера експертного забезпечення правосуддя.

Установлено, що Мін'юст через свої структурні підрозділи, що діють у складі центрального апарату, а саме Директорат правосуддя та кримінальної юстиції, Департамент експертного забезпечення правосуддя, Департамент реєстрації та систематизації правових актів та ін., забезпечує ефективне функціонування сфери експертного забезпечення правосуддя.

Підсумовуючи, маємо підстави зазначити, що ефективна система, яка працює в інтересах суспільства, відповідає принципам

---

¹ Положення про Директорат правової політики у сфері судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів Міністерства юстиції України : Наказ М-ва юстиції України від 18.07.2018 № 266 о/п // Міністерство юстиції України : офіц. сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2019/02/15/20190215150556-71.pdf> (дата звернення: 02.09.2021).

публічного адміністрування ЄС та забезпечує конкурентоспроможність держави у питанні забезпечення судово-експертної діяльності та забезпечується відповідним суб'єктом реалізації публічного адміністрування – Міністерством юстиції України.

Список бібліографічних посилань: 1. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2015. 450 с. 2. Федчишина В. В. Сутність державного управління у сфері експертного забезпечення правосуддя в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 12. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=660> (дата звернення: 02.09.2021). 3. Олійник О. О., Галуцько В. В., Єщук О. М. Адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності : монографія. Херсон : Грінь Д. С., 2015. 224 с. 4. Agarova E., Palkova K. «Public Administration» in the Latvian and Ukrainian Administrative and Legal Traditions. *Rīga Stradiņš University Faculty of Law Electronic Scientific Journal of Law*. 2020. No. 2 (17). Pp. 66–71. DOI: <https://doi.org/10.25143/socr.17.2020.2.066-071>. 5. Агапова О. В. Суб'єкти публічного адміністрування у сфері експертного забезпечення правосуддя. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. Вип. 3. С. 126–129. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2019/35.pdf (дата звернення: 02.09.2021).

Надійшла до редколегії 06.09.2021

Agarova O. V. Ministry of Justice is the Main Subject for Implementing Public Administration in Providing Forensic Science Services

The Ministry of Justice of Ukraine has been identified in the article as the main subject of public administration in providing forensic science services for justice according to the current legislation of Ukraine and the provisions of administrative science. The modern system of regulations in providing forensic science services for justice has been analyzed. It allowed us to conclude that ensuring the formation and implementation of the state policy in providing forensic science services for justice of Ukraine belongs to the exclusive competence of the Minister of Justice of Ukraine. It has been discovered that forensic activity is an element, which facilitates to form the provision of forensic science services, the functioning of which is ensured by administrative law during the analysis of scientific attitudes to the problem of defining the understanding of the essence of the concept of "provision of forensic science services". The internal structure of the Ministry of Justice of Ukraine, its structural subdivisions responsible for the organization of providing forensic science services for justice have been studied and the content of administrative processes taking place in providing forensic science services for justice has been revealed. The author has singled out the following structural subdivisions of the Ministry of Justice of Ukraine, which ensure the effective functioning of the sphere of expert support of justice: 1) Directorate of Justice and Criminal Justice; 2) Department of Expert Support of Justice; 3) Department of Registration and Systematization of Regulations, etc. It has been stated that the structure of the headquarters of the Ministry of Justice of Ukraine is

hierarchically built, consists of a number of structural units that perform different functions depending on the direction and delegated powers. It has been concluded that the purposeful and coordinated work of departments and divisions of the central office of the Ministry of Justice of Ukraine is aimed at improving the activities of research institutions of forensic examinations, centers and other subjects of forensic activity in accordance with modern standards of management in providing forensic science services for justice.

Key words: provision of forensic science services for justice, public administration, subjects of public administration, Ministry of Justice of Ukraine.

УДК 351.74+342.922

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.3.09>

Олена В'ячеславівна Джафарова,

*доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра поліцейської діяльності
та публічного адміністрування (професор);*
 <https://orcid.org/0000-0003-4201-0218>,
e-mail: olenadzhafarova@gmail.com;

Олександр Григорович Князюк,

Головний сервісний центр МВС (начальник)

**СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ІНФОРМАЦІЙНІ ПОСЛУГИ СЕРВІСНИХ
ЦЕНТРІВ МВС УКРАЇНИ**

Досліджено процедури реалізації інформаційних послуг сервісними центрами МВС України. Підкреслено множинність інформаційних послуг і відмінність у процедурах їх надання, що обумовило необхідність класифікації цих процедур з метою виявлення їх принципових особливостей. Виділено специфічні ознаки інформаційних послуг сервісних центрів МВС України. Запропоновано внести зміни до норм чинного законодавства щодо вдосконалення процедури реалізації інформаційних послуг сервісними центрами МВС України.

Ключові слова: адміністративні послуги, інформаційні послуги, процедури, сервісні центри МВС, безпека дорожнього руху, транспортні засоби.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Епоха діджиталізації обумовила чітке визначення ролі інформації в житті сучасного суспільства. Інформація завжди мала велике значення як для публічної, так і для приватної сфери, але недостатня правова регламентація процедур роботи з нею (накопичення, систематизації, використання тощо) поряд із неефективним і повільним механізмом її поширення призвели до виникнення низки проблем для громадян, пов'язаних з отриманням інформації про процедури певних адміністративних послуг, наприклад таких, як бюрократія чи тривалий термін очікування відповідей на свої звернення. Наразі, навпаки, в центрі уваги держави перебуває питання щодо оптимізації процесів надання різних видів послуг, серед іншого в інформаційній сфері, для чого, зокрема, ведеться систематична робота в напрямі розбудови автоматизованого надання сервісних послуг населенню. Він передбачає створення та зміцнення різноманітних баз даних, впровадження механізму електронних звернень, створення

різних реєстрів і забезпечення доступу до них тощо. Поряд із зазначеними видами діяльності в межах оновлення національної інформаційної сфери є також інші, пов'язані з проведенням глобальної інформатизації населення про послуги та процедури, що надаються органами державної влади та місцевого самоврядування, послуги, що можуть бути отримані в онлайн-режимі, й інформаційно-технічне забезпечення їх процедурного аспекту. Указані процеси є наслідком викликів, що постали перед Україною та всім цивілізованим світом у зв'язку зі стрімким розвитком технологій і усвідомленням цінності інформації.

Примітним є те, що кожен з органів державної влади, який є розпорядником того чи іншого виду інформації, надає останню одноособово та персоналізовано, інакше кажучи, кожен конкретний орган надає певні відомості, які неможливо отримати внаслідок звернення до іншого суб'єкта. Більш того, переважна більшість цих послуг стосується заявника, таким чином фактично унеможливується отримання інформації третьою особою (окрім тих, що представляють інтереси на законних підставах), навіть у інтересах того, кого вона стосується. Зауважимо, що така діяльність має низку переваг, серед яких зменшення навантаження на правоохоронні органи та як наслідок переоцінка кадрового потенціалу, зниження корупційних ризиків у зв'язку з необхідністю термінового отримання тієї чи іншої інформації, унеможливлення затягування процедури надання послуг, підвищення оперативності надання таких послуг і створення зручного способу їх отримання.

Одним із суб'єктів надання адміністративних послуг у правоохоронній сфері є МВС України, а точніше його органи, як-от Національна поліція України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, а також сервісні центри, які поряд із дозвільними та реєстраційними також надають і інформаційні адміністративні послуги.

Стан дослідження проблеми

Варто зауважити, що останнім часом питанням діяльності сервісних центрів МВС України приділяють увагу вчені-адміністративісти, оскільки це пов'язано з новоствореною системою центрів надання публічних послуг громадянам у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Водночас доречно вказати на наукові праці вчених, які розглядають окремі аспекти діяльності сервісних центрів МВС України, а саме: А. М. Коптева «Адміністративні послуги сервісних центрів МВС в сфері безпеки дорожнього руху» (2020), Д. М. Ластовича «Адміністративно-правові засади надання поліцейських послуг в Україні» (2016), Є. О. Легези «Концепція публічних послуг: адміністративно-правовий аспект» (2017), О. О. Мозгового «Адміністративно-правові засади діяльності сервісних центрів МВС України»

(2020), А. П. Рибінської «Адміністративно-правове забезпечення діяльності з надання сервісних послуг МВС України» (2019), О. І. Скорова «Адміністративні акти Міністерства внутрішніх справ у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху» (2016) і В. Д. Щербаня «Адміністративно-правові засади публічно-сервісної діяльності органів виконавчої влади» (2017). У зазначених працях акцентується на окремих процедурних питаннях надання публічних послуг сервісними центрами МВС, але поза увагою залишаються процедури надання інформаційних послуг, що і становить предмет нашого дослідження.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в дослідженні сучасного стану та перспектив правового регулювання надання інформаційних послуг сервісними центрами МВС України як головного напряму трансформації МВС України на шляху побудови держави, сервісно орієнтованої на задоволення потреб громадян. *Завдання* статті – виокремити основні правові проблеми, які виникають під час реалізації процедури надання інформаційних послуг сервісними центрами МВС України, та шляхи їх розв'язання.

Наукова новизна дослідження

Під час дослідження процедури реалізації інформаційних послуг сервісними центрами МВС України передбачається здійснити класифікацію цих процедур з урахуванням їх принципових особливостей; виокремити специфічні ознаки інформаційних послуг сервісних центрів МВС України, запропонувати внесення змін до норм чинного законодавства щодо вдосконалення процедури реалізації інформаційних послуг сервісними центрами МВС України.

Виклад основного матеріалу

Перш ніж перейти безпосередньо до дослідження процедур інформаційних адміністративних послуг, вважаємо за доцільне визначити їх сутність і значення, насамперед з погляду законодавця. Так, у чинному національному законодавстві закріплено декілька дефініцій поняття «інформаційні послуги»:

1) «послуги національних інформаційних агентств, що надаються власним користувачам» (п. 5 ч. 1 ст. 1 Угоди про обмін матеріалами національних інформаційних агентств держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав від 18 вересня 2003 р.¹);

---

¹ Угода про обмін матеріалами національних інформаційних агентств держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав : від 18.09.2003 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_863 (дата звернення: 15.09.2021).

2) «дії суб'єктів (власників і володільців) із забезпечення користувачів інформаційними продуктами» (п. 9 ч. 1 ст. 1 Угоди про вільний доступ і порядок обміну відкритою науково-технічною інформацією держав-учасниць СНД від 11 вересня 1998 р.¹);

3) «інформаційне забезпечення мореплавства шляхом передачі на судна гідрометеорологічної інформації, відомостей про зміни в роботі засобів навігаційного оснащення, про зміщення плавучих ЗНО із штатних місць та іншої навігаційно-гідрографічної і гідрологічної інформації, а також інформації про стан руху суден у зоні дії СРПС та про фактори, що ускладнюють плавання» (п. 1.3 Правил плавання і лоцманського проведення суден у північно-західній частині Чорного моря, Бузько-Дніпровсько-лиманському та Херсонському морському каналах, затверджених Наказом Міністерства транспорту та зв'язку України від 1 серпня 2007 р. № 655²);

4) «дії суб'єктів щодо забезпечення споживачів інформаційними продуктами» (ст. 1 Закону України «Про національну програму інформатизації»³).

Наведені визначення з різних боків розкривають зміст інформаційних послуг з урахуванням специфіки тієї сфери, де вони надаються. Разом із тим вони містять окремі складові, які характеризують такі послуги, зокрема визначають суб'єктів правовідносин, що виникають внаслідок надання цих видів послуг; предмет послуги, який становлять певні актуальні відомості, конкретна цінна та достовірна інформація, інформаційні продукти, тобто сукупність оброблених і систематизованих даних, які задовольняють ти чи інші потреби заявників; і процедуру надання цих послуг як сукупність певних дій.

Зрозуміло, що вказані ознаки повною мірою не розкривають змістовну складову поняття «інформаційні послуги», крім того, на їх підставі неможливо виокремити ті послуги, що надаються сервісними центрами МВС України, зокрема через їх універсальність. Тому доцільно звернути увагу на доктринальні розробки у сфері надання

---

¹ Угода про вільний доступ і порядок обміну відкритою науково-технічною інформацією держав – учасниць СНД : від 11.09.1998 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_889 (дата звернення: 15.09.2021).

² Про затвердження Правил плавання і лоцманського проведення суден у північно-західній частині Чорного моря, Бузько-Дніпровсько-лиманському та Херсонському морському каналах : Наказ М-ва транспорту та зв'язку України від 01.08.2007 № 655 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1150-07> (дата звернення: 15.09.2021).

³ Про Національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.1998 № 74/98-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-вр> (дата звернення: 15.09.2021).

інформаційних послуг, зокрема з метою уточнення змісту останніх та окреслення їх специфіки.

Визначення інформаційних послуг використовується в приватних сферах права, цивільному та господарському праві, де поняття «інформаційні послуги» розглядається як: «передача заінтересованій особі відповідного контенту» [1, с. 37]; «зміна стану інформації, яка полягає у зборі відомостей, їх обробці (систематизації, аналізі і т. ін.), а також передача їх замовнику» [2, с. 45]. Ці визначення за своїм змістом корелюють із законодавчою дефініцією інформаційних послуг, яка міститься в Законі України «Про національну програму інформатизації»¹, що дає підстави стверджувати, що обидва тлумачення можна взяти за основу під час конкретизації таких послуг стосовно їх надання спеціальним суб'єктом системи МВС України – сервісними центрами. Водночас слід зазначити, що економічна наука, яка так само займається розбудовою теорії та практики надання інформаційних послуг, не дає їх визначення, пропонуючи їх детальну класифікацію з поділом на такі види: 1) дистанційний доступ до віддалених баз даних; 2) підготовка та надання інформаційних послуг, тобто обробка відомостей, програмне забезпечення цього процесу разом із необхідними інформаційними технологіями, системою і телекомунікаційним зв'язком; 3) надання першоджерела; 4) доступ до відомостей наукового й технічного характеру (наприклад, переклад тексту з іноземної мови на українську та навпаки); 5) випуск інформаційних видань (бібліографічні, оглядові та реферативні) [3, с. 70].

Більш детально правові засади надання інформаційних послуг розкрито в низці монографічних досліджень учених-адміністративістів. Наприклад, К. А. Фуглевич розглядає вказані послуги у контексті здійснення сервісної діяльності органами місцевого самоврядування, акцентуючи увагу на тому, що вони можуть надаватись як конкретній особі, так і невизначеному колу осіб, зокрема під час оновлення інформації на офіційних веб-сайтах центрів надання адміністративних послуг [4, с. 13–14]. Учена також зазначає, що фактично інформаційні послуги, які надаються органами місцевого самоврядування, охоплюють такі: надання інформації у формі витягів і довідок; отримання та накопичення різних відомостей, переважно тих, які надаються громадянами у формі заяв і передбачають внесення змін до чинних баз даних; «3) видача відомостей з документації; 4) видача дублікатів, вкопійювань» [4, с. 17]. Така класифікація відображає багатогранну природу інформаційних послуг, які надаються органами державної влади, що полягає в імовірності виникнення двостороннього зв'язку між суб'єктом надання таких відомостей і

¹ Там само.

споживачем, адже, з одного боку, орган державної влади надає останнім необхідну інформацію, тоді як з іншого, – споживачі водночас є джерелом отримання інформації для таких суб'єктів.

Спираючись на зазначену вище характеристику інформаційних послуг, можна проаналізувати сукупність адміністративних послуг, що надаються сервісними центрами МВС України. Наголосимо, що в науці адміністративного права здійснюються наукові пошуки в цьому напрямі. Зокрема, О. О. Мозговий, досліджуючи адміністративні послуги в діяльності сервісних центрів МВС України, виокремлює серед них такі: «інформаційні послуги (надання доступу до Єдиного державного реєстру МВС; ведення електронного реєстру підприємств, установ, організацій та інших суб'єктів господарювання, які ведуть оптову та роздрібну торгівлю транспортними засобами та їх складовими частинами, що мають ідентифікаційні номери; ведення реєстру суб'єктів здійснення обов'язкового технічного контролю)» [5, с. 77]. І. В. Слободенюк взагалі асоціює інформаційні послуги в діяльності сервісних центрів МВС України виключно з обліком різних відомостей (ведення реєстру суб'єктів здійснення обов'язкового технічного контролю) [6, с. 97]. У свою чергу, ми не можемо погодитись із цими класифікаціями, адже, на нашу думку, інформаційні послуги сервісних центрів МВС України не обмежуються внесенням даних до різних інформаційних баз, оскільки серед таких послуг є послуги, що передбачають надання споживачам інформації про реєстрацію ТЗ, організаційні аспекти процедур, переліки документів, які необхідно подавати для отримання тієї чи іншої адміністративної послуги, методичні вказівки щодо роботи з різними модулями, інтерактивні мапи місцезнаходження певних установ та організацій тощо. Усе зазначене, з урахуванням того, що перелічені види діяльності мають безумовний інформаційний характер, можна вважати підтвердженням існування різних інформаційних послуг, що надаються сервісними центрами МВС України. При цьому, забігаючи наперед, зазначимо, що переважна більшість інформаційних послуг не потребує персоналізованого звернення громадян, а їх процедура є повністю комп'ютеризованою, виняток становлять лише послуги, що передбачають отримання відомостей з ЄДРТЗ і довідки про відсутність судимості. Хоча останні види послуг і передбачають подання електронної інформації, їх неможливо отримати без особистої участі особи, зокрема для отримання необхідної довідки.

Зважаючи на дуалістичний характер інформаційних послуг сервісних центрів МВС України, для вироблення їх консолідованої системи надалі керуватимемося таким твердженням І. О. Тищенкої: «процедури надання інформаційних послуг в електронній формі не мають індивідуального змісту, адже електронні інформаційні послуги є

особливим видом електронних послуг, які надаються публічною адміністрацією і які спрямовані на задоволення інформаційних потреб широких верств населення шляхом отримання електронної довідкової інформації або відповідних електронних документів» [7, с. 65]. Дійсно, форма та специфіка надання інформаційних послуг в режимі онлайн під час виокремлення загального переліку таких послуг не мають суттєвого значення, тому що не впливають на їх зміст.

Разом із тим для визначення вичерпного переліку інформаційних адміністративних послуг сервісних центрів МВС України необхідно звернутися до Переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, розміру плати за їх надання, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 4 червня 2007 р. № 795¹, і відомостей про такі послуги, оприлюднених на офіційному веб-сайті сервісного центру МВС України². Зокрема, до згаданих послуг можна віднести такі: 1) перевірка свідоцтва про реєстрацію авто; 2) інтерактивна карта суб'єктів господарювання, які здійснюють оптову або роздрібну торгівлю та оформлення відповідних документів на реалізацію ТЗ та їх складових частин, що мають ідентифікаційні номери; 3) перевірка вартості номерного знаку; 4) перелік документів, що надається юридичною особою для реєстрації / перереєстрації ТЗ; 5) надання інформації про порядок забезпечення закладів, що здійснюють підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації водіїв ТЗ із доступом до інформаційних ресурсів МВС України (реєстрів, баз даних); 6) керівництво по роботі з модулями «Свідоцтва», «Відомості про теоретичну підготовку», «Відомості про практичну підготовку» та багато інших. Цей перелік містить як електронні послуги, які не потребують персоніфікованого звернення особи, так і ті, що надаються лише за запитом суб'єкта чи особи, яка представляє його інтереси (зокрема, це послуги, пов'язані з наданням відомостей з ЄДРТЗ і отриманням довідки про відсутність судимості), а тому необхідно розглянути останні більш детально.

Розкрити сутність інших інформаційних адміністративних послуг, які надаються в автоматичному режимі на безоплатній основі та не

---

¹ Про затвердження переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2007 № 795 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/795-2007-п> (дата звернення: 15.09.2021).

² Адміністративні послуги сервісних центрів // Головний сервісний центр МВС України : офіц. сайт URL: <https://hsc.gov.ua/poslugi/poslugi-shhoh-nadayutsya-servisnimi-tsentram/> (дата звернення: 15.09.2021).

потребують персонального звернення, пропонуємо, об'єднавши ці послуги в групи залежно від характеру відомостей і способу їх отримання.

Першу групу становлять інформаційні послуги, що передбачають самостійний пошук особою інформації за допомогою онлайн-карт. Ця група містить такі інформаційні адміністративні послуги: інтерактивна карта суб'єктів господарювання, які здійснюють оптову або роздрібну торгівлю та оформлення відповідних документів на реалізацію транспортних засобів і їх складових частин, що мають ідентифікаційні номери¹, мапа суб'єктів обов'язкового технічного контролю², мапа центрів спеціального навчання з питань перевезення небезпечних вантажів³ та інтерактивна карта автошкіл⁴.

Друга група об'єднує послуги, що передбачають самостійну перевірку тих чи інших відомостей за допомогою спеціальних опцій на офіційному веб-сайті Головного сервісного центру МВС України. Для цього особі необхідно ввести вихідні дані, на підставі яких автоматично сформулюється відповідь (наприклад, такі послуги, як перевірка вартості номерного знаку⁵ чи свідоцтва про реєстрацію авто⁶), або обрати відповідні категорії, де міститься та чи інша інформація (наприклад, інформація про легальність національного та міжнародного посвідчення водія в різних країнах світу⁷).

---

¹ Інтерактивна карта суб'єктів господарювання, які здійснюють оптову або роздрібну торгівлю транспортними засобами та їх складовими частинами // Головного сервісного центру МВС України : офіц. сайт. URL: <https://hsc.gov.ua/karta-sub-yektiv-gospodaryuvannya/> (дата звернення: 15.09.2021).

² Мапа суб'єктів ОТК // Головного сервісного центру МВС України : офіц. сайт. URL: <https://hsc.gov.ua/map-otk/> (дата звернення: 15.09.2021).

³ Видача свідоцтва ДОПНВ про підготовку водія (із складанням іспитів) // Головного сервісного центру МВС України : офіц. сайт. URL: <https://hsc.gov.ua/index/poslugi/perevezennya-nebezpechnih-vantazhiv/vidacha-svidotstva-dopnv-pro-pidgotovku-vodiya-ta-svidotstva-pro-pidgotovku-upovnovazhenogo-z-pitan-bezpeki-perevezennya-nebezpechnih-vantazhiv-iz-skladannyam-ispitiv/> (дата звернення: 15.09.2021).

⁴ Інтерактивна карта автошкіл // Головного сервісного центру МВС України : офіц. сайт. URL: <https://hsc.gov.ua/index/poslugi/vidachaposvidchennya-vodiya/interaktivna-karta-avtoshkil/> (дата звернення: 15.09.2021).

⁵ Перевірка вартості номерного знаку // Головного сервісного центру МВС України : офіц. сайт. URL: <https://hsc.gov.ua/index/poslugi/nomerni-znaki-vigotovlennya-ta-zberigannya/vartist-nomeriv/> (дата звернення: 15.09.2021).

⁶ Перевірка свідоцтва про реєстрацію ТЗ // Головного сервісного центру МВС України : офіц. сайт. URL: <https://opendata.hsc.gov.ua/check-vehicle-registration-certificate> (дата звернення: 15.09.2021).

⁷ Перелік країн, у яких визнається українське національне посвідчення водія // Головного сервісного центру МВС України : офіц. сайт. URL: <https://hsc.gov.ua/index/poslugi/faq/u-yakih-krayinah-svitu-mozhna>

До наступної групи вважаємо за можливе віднести інформаційні адміністративні послуги, за допомогою яких споживач отримує достовірні інформаційні переліки для отримання інших видів послуг, серед них: перелік документів, що надаються юридичною особою для реєстрації та/або перереєстрації ТЗ¹, перелік питань на іспит з ПДР і онлайн-тренажер з перевірки знань ПДР², перелік автошкіл³, маршрути для перевірки навичок керування транспортними засобами⁴, перелік документів, необхідних для виїзду за кордон⁵, і відомості про міжнародне посвідчення водія⁶.

У четверту групу можна об'єднати інформаційні послуги, які передбачають отримання чіткого уявлення про умови та порядок отримання інших адміністративних послуг сервісних центрів МВС України, доступу до різноманітних модулів, інформаційних ресурсів і систем. До таких послуг пропонуємо віднести такі: надання інформації про порядок забезпечення закладів, що здійснюють підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації водіїв ТЗ із доступом до

---

koristuvatisya-natsionalnim-posvidchennyam-vodiya-a-u-yakih-viznayutsyalishe-mizhnarodni-posvidchennya-vodiya/ (дата звернення: 15.09.2021).

¹ Перелік документів, що надається юридичною особою для реєстрації/перереєстрації транспортних засобів // Головний сервісний центр МВС України : офіц. сайт. URL: <https://hsc.gov.ua/index/poslugi/informatsiya-dlya-yuridichnih-osib-torgovelnim-organizatsiyam-avtoshkalam/perelik-dokumentiv-shho-nadayetsya-yuridichnoyu-osoboyu-dlya-reyestratsiyiperereyestratsiyi-tz/> (дата звернення: 15.09.2021).

² Тести ПДР. Підготовка до іспиту в ТСЦ МВС // Головний сервісний центр МВС України : офіц. сайт. URL: <http://pdr.hsc.gov.ua/test-pdd/uk/> (дата звернення: 15.09.2021).

³ Перелік автошкіл // Головний сервісний центр МВС України : офіц. сайт. URL: <https://hsc.gov.ua/index/poslugi/vidacha-posvidchennya-vodiya/perelik-avtoshkil/> (дата звернення: 15.09.2021).

⁴ Маршрути для перевірки навичок керування транспортними засобами // Головний сервісний центр МВС України : офіц. сайт. URL: <https://hsc.gov.ua/index/poslugi/vidacha-posvidchennya-vodiya/marshruti/> (дата звернення: 15.09.2021).

⁵ Які документи необхідні для виїзду за кордон на транспортному засобі? // Головний сервісний центр МВС України : офіц. сайт. URL: <https://hsc.gov.ua/index/poslugi/vidacha-posvidchennya-vodiya/yaki-dokumenti-neobhidni-dlya-viyizdu-za-kordon-na-transportnomu-zasobi/> (дата звернення: 15.09.2021).

⁶ Перелік країн, у яких визнається українське національне посвідчення водія // Головний сервісний центр МВС України : офіц. сайт. URL: <https://hsc.gov.ua/index/poslugi/faq/u-yakih-krayinah-svitu-mozhna-koristuvatisyanatsionalnim-posvidchennyam-vodiya-a-u-yakih-viznayutsyalishe-mizhnarodni-posvidchennya-vodiya/> (дата звернення: 15.09.2021).

інформаційних ресурсів МВС України (реєстрів, баз даних)¹; надання відомостей про базовий навчально-методичний центр спеціальної підготовки та підвищення кваліфікації викладачів центрів спеціального навчання², керівництво по роботі з модулями «Свідоцтва», «Відомості про теоретичну підготовку», «Відомості про практичну підготовку»³, керівництво про те, як стати водієм⁴, надання повноважень на проведення перевірки цистерн⁵ і порядок доступу до НАІС⁶.

Множинність інформаційних послуг і відмінність у процедурі їх надання обумовлюють необхідність класифікації цих процедур, зокрема з метою виявлення їх принципових особливостей і здійснення систематизації. У свою чергу, для здійснення будь-якої класифікації необхідно визначити критерії розрізнення цих інформаційних адміністративних послуг, серед них ми пропонуємо такі:

1) залежно від суб'єкта надання їх можна поділити на такі, що надаються: а) територіальними сервісними центрами МВС України (видача фізичним особам довідок про притягнення до кримінальної

---

¹ Про порядок забезпечення закладів, що здійснюють підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації водіїв транспортних засобів доступом до інформаційних ресурсів ЄДР МВС // Головний сервісний центр МВС України : офіц. сайт. URL: <https://hsc.gov.ua/index/poslugi/informatsiya-dlya-yuridichnih-osib-torgovelnim-organizatsiyam-avtoshkalam/pravo-dostupu-do-informatsijnoi-pidsistemi-arm-avtoshkola-yedr-tz/> (дата звернення: 15.09.2021).

² Про визначення базового навчально-методичного центру спеціальної підготовки та підвищення кваліфікації викладачів центрів спеціального навчання // Головний сервісний центр МВС України : офіц. сайт. URL: <https://hsc.gov.ua/index/poslugi/perevezennya-nebezpechnih-vantazhiv/proviznachennya-bazovogo-navchalno-metodichnogo-tsentru-spetsialnoi-pidgotovki-ta-pidvishhennya-kvalifikatsiyi-vikladachiv-tsentriv-spetsialnogo-navchannya/> (дата звернення: 15.09.2021).

³ Комп'ютерна програма «Автоматизоване робоче місце «ДАІ Автошкола» (КП «АРМ «ДАІ Автошкола») // Головний сервісний центр МВС України : офіц. сайт. URL: https://hsc.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/Kerivnitstvo_po_roboti_z_modulem_Svidotstva-.pdf (дата звернення: 15.09.2021).

⁴ Як отримати посвідчення водія вперше // Головний сервісний центр МВС України : офіц. сайт. URL: <https://hsc.gov.ua/prava/> (дата звернення: 15.09.2021).

⁵ Надання повноважень на проведення перевірки цистерн // Головний сервісний центр МВС України : офіц. сайт. URL: <https://hsc.gov.ua/index/poslugi/perevezennya-nebezpechnih-vantazhiv/nadannya-povnovazhen-na-provedennya-perevirki-tsistern/> (дата звернення: 15.09.2021).

⁶ Порядок надання безпосереднього доступу до Єдиного державного реєстру транспортних засобів зовнішніх користувачів // Головний сервісний центр МВС України : офіц. сайт. URL: <https://hsc.gov.ua/index/poslugi/14419-2/poryadok-dostupu-do-nais/> (дата звернення: 15.09.2021).

відповідальності, відсутність (наявність) судимості або обмежень, передбачених кримінально-процесуальним законодавством України); б) регіональними сервісними центрами МВС України (надання відомостей з ЄДРТЗ); в) Головним сервісним центром МВС України (всі інші інформаційні послуги, які надаються через офіційний веб-сайт Головного сервісного центру МВС України);

2) *за способом надання інформації* – ті, що надаються: а) в електронній формі чи за особистим зверненням особи до сервісного центру МВС України (надання відомостей з ЄДРТЗ, видача фізичним особам довідок про притягнення до кримінальної відповідальності, відсутність (наявність) судимості або обмежень, передбачених кримінально-процесуальним законодавством України); б) виключно в електронній формі (всі інші інформаційні послуги, які надаються неперсоніфіковано в онлайн-режимі);

3) *залежно від необхідності оплати*: а) оплатні (надання відомостей з ЄДРТЗ у разі пошуку за ідентифікаційним номером ТЗ); б) безоплатні (інші адміністративні послуги, а також надання відомостей з ЄДРТЗ, що здійснюються за всіма критеріями пошуку, крім ідентифікаційного номеру ТЗ);

4) *залежно від наявності процедури інформаційні послуги* поділяються на такі, що: а) передбачають наявність конкретної процедури, що складається з різних стадій (надання відомостей з ЄДРТЗ, видача фізичним особам довідок про притягнення до кримінальної відповідальності, відсутність (наявність) судимості або обмежень, передбачених кримінально-процесуальним законодавством України); б) здійснюються автоматично без будь-якої процедури (всі інші інформаційні послуги);

5) *за визначенням кола споживачів* – такі, що надаються: а) персоніфіковано (надання відомостей з ЄДРТЗ, видача фізичним особам довідок про притягнення до кримінальної відповідальності, відсутність (наявність) судимості або обмежень, передбачених кримінально-процесуальним законодавством України); б) неперсоніфіковано (інші інформаційні послуги);

б) *залежно від можливості відмови в наданні цього виду адміністративних послуг*: а) інформаційні послуги, в наданні яких може бути відмовлено (надання відомостей з ЄДРТЗ, видача фізичним особам довідок про притягнення до кримінальної відповідальності, відсутність (наявність) судимості або обмежень, передбачених кримінально-процесуальним законодавством України); б) не передбачають ухвалення рішення про відмову в наданні інформаційних послуг (інші інформаційні послуги);

7) *за змістом інформаційні послуги* можуть бути поділені на ті, що стосуються: а) реєстрації, експлуатації та реалізації ТЗ і його складових

частин (перевірка свідоцтва про реєстрацію авто чи вартості номерного знаку, надання відомостей з ЄДРТЗ; перелік документів, що надається юридичною особою для реєстрації/перереєстрації ТЗ; інтерактивна карта суб'єктів господарювання, які здійснюють оптову або роздрібну торгівлю та оформлення відповідних документів на реалізацію ТЗ та їх складових частин, що мають ідентифікаційні номери; мапа суб'єктів обов'язкового технічного контролю і надання повноважень на проведення перевірки цистерн); б) проходження навчання для отримання навичок керування ТЗ (мапа центрів спеціального навчання з питань перевезення небезпечних вантажів, відомості про базовий навчально-методичний центр спеціальної підготовки та підвищення кваліфікації викладачів центрів спеціального навчання, керівництво про те, як стати водієм; онлайн-тренажер перевірки знань ПДР, перелік питань на іспит з ПДР, перелік автошкіл, інтерактивна карта автошкіл, маршрути для перевірки навичок керування ТЗ і керівництво по роботі з модулями «Свідоцтва», «Відомості про теоретичну підготовку» та «Відомості про практичну підготовку»); в) отримання посвідчення водія міжнародного зразка (перелік документів, необхідних для виїзду за кордон, інформація про дію національного та міжнародного посвідчення водія в різних країнах світу, повідомлення про міжнародне посвідчення водія); г) надання відомостей з інформаційних ресурсів МВС України (надання інформації про порядок забезпечення закладів, що здійснюють підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації водіїв транспортних засобів із доступом до інформаційних ресурсів МВС України (реєстрів, баз даних), порядок доступу до НАІС, видача фізичним особам довідок про притягнення до кримінальної відповідальності, відсутність (наявність) судимості або обмежень, передбачених кримінально-процесуальним законодавством України).

Висновки

Підсумовуючи вищевикладене, можемо виокремити специфічні ознаки інформаційних адміністративних послуг сервісних центрів МВС України, що суттєво відрізняють їх від інших видів (дозвільних і реєстраційних) послуг, зокрема можуть надаватись як персоніфіковано, так і неперсоніфіковано, переважна більшість інформаційних послуг надається в електронній формі та не потребує особистого звернення особи до сервісних центрів МВС України, майже всі інформаційні послуги надаються на безоплатній основі, більшість інформаційних послуг не передбачає процедур, оскільки вони надаються автоматично в онлайн-режимі; відносна обмеженість сфер надання інформаційних адміністративних послуг, які зводяться до реєстрації, експлуатації, зокрема отримання навичок водія, свідоцтва про

право керування ТЗ міжнародного зразка, та реалізації ТЗ, а також надання відомостей з інформаційних ресурсів МВС України.

Підбиваючи підсумки дослідження процедури надання інформаційних адміністративних послуг сервісних центрів МВС України, окрему увагу слід приділити положенням Переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання, затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України від 4 червня 2007 р. № 795¹, зокрема щодо тих послуг, що надаються сервісними центрами МВС України, адже наявний перелік, як ми наголошували вище, є неактуальним ані з боку вичерпності та назв окремих адміністративних послуг, ані з боку суб'єктів їх надання. По-перше, не всі адміністративні послуги сервісних центрів МВС України закріплено в цьому переліку – йдеться про оформлення дозволу на видачу документів, транзитних номерних знаків, пов'язаних із придбанням або реалізацією ТЗ та кузовів (рам), видачу міжнародного посвідчення (на право керування ТЗ). По-друге, в зазначеному нормативно-правовому акті вказано неактуальні назви адміністративних послуг, наприклад назва послуги «Надання відомостей з Єдиного державного реєстру Міністерства внутрішніх справ»² (п. 39-1) не відповідає сучасним реаліям, адже такого реєстру вже не існує, замість нього функціонує ЄДРТЗ, а отже, послуга має називатись «Надання відомостей з Єдиного державного реєстру транспортних засобів». По-третє, законодавець визначає лише територіальні органи з надання сервісних послуг МВС, тоді як сервісні послуги надають Головний, регіональні та територіальні сервісні центри МВС, що само по собі сприяє ускладненню співвідношення конкретної адміністративної послуги та суб'єкта, який її надає. Розв'язати окреслені законодавчі проблеми і неточності, на нашу думку, можна за умови зміни назви пунктів 11–24 і власне змісту самих пунктів та виключення пунктів 37–39-3 з указанного Положення.

Список бібліографічних посилань: 1. Бурило Ю. П. Види господарських інформаційних відносин. *Інформація і право*. 2013. № 1 (7). С. 35–44. 2. Санникова А. В. Услуги в гражданском праве : монография. М. : Волгс Клувер, 2006. 160 с. 3. Дудка А. І. Економічні передумови розвитку інформаційних послуг України. *Управління розвитком*. 2014.

¹ Про затвердження переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2007 № 795 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/795-2007-п> (дата звернення: 15.09.2021).

² Там само.

№ 1. С. 69–72. **4.** Фуглевич К. А. Адміністративні послуги: поняття, види, процедурне регулювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2015. 23 с. **5.** Мозговий О. О. Сучасні підходи щодо дослідження адміністративних послуг в діяльності сервісних центрів МВС України. *Jurnalul Juridic National: Teorie și Practică*. 2018. № 5 (33). С. 77–79. **6.** Слободенюк І. В. Адміністративні послуги в діяльності сервісних центрів МВС України: поняття, види та класифікація. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 3 (69). С. 93–98. **7.** Тищенко І. О. Електронні послуги у діяльності публічної адміністрації України : монографія. Дніпро : Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 156 с.

Надійшла до редколегії 18.09.2021

Dzhafarova O. V., Kniaziuk O. H. Modern View on Information Services Provided by Service Centers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

Procedures for the implementation of information services provided by service centers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine have been studied. The analysis of doctrinal provisions allowed us to conclude about the multiplicity of information services and differences in the procedure for their provision, which necessitated the classification of these procedures in order to identify their fundamental features, namely: depending on the subject of provision; according to the method of providing information; depending on the need for payment; depending on the availability of the information service procedure; according to the definition of the range of consumers; depending on the possibility of refusing to provide this type of administrative services; according to the content of the information service.

The authors have singled out specific features of information services provided by service centers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, which significantly distinguish them from other types (permit and registration) services, in particular: can be provided both personalized and non-personalized; the vast majority of information services are provided in electronic form and do not require a personal application to the service centers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine; almost all information services are provided free of charge; most information services do not have procedures because they are provided automatically online; relative limitation of the scope of information administrative services that are reduced to: registration, operation, including driver skills, certificates of international standard providing the right to drive a vehicle, and the sale of a vehicle, as well as providing information from the information resources of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

The authors have offered to amend the current legislation in terms of improving the procedure for the implementation of information services provided by service centers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Key words: administrative services, information services, procedures, Service Centers of the Ministry of Internal Affairs, traffic safety, transport facilities.

УДК 343.96

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.3.10>

Валентин Миколайович Лазебний,

Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України (старший науковий співробітник), м. Київ;

 <https://orcid.org/0000-0002-2597-8203>,
e-mail: 25_valentin_27@ukr.net

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МОНІТОРИНГУ ЕЛЕКТРОННИХ КОМУНІКАЦІЙ ТА ЗНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЇ З ЕЛЕКТРОННИХ КОМУНІКАЦІЙНИХ МЕРЕЖ В УКРАЇНІ

Розглянуто актуальні аспекти нормативно-правового регулювання моніторингу електронних комунікацій в іноземних державах та в Україні, особливості проведення розшукових і слідчих дій в електронних комунікаційних мережах. Констатовано потребу оновлення порядку здійснення таких заходів, зумовлену динамічним розвитком законодавства. Запропоновано перспективні заходи, реалізація яких поліпшить можливості уповноважених правоохоронних органів із протидії злочинності у сфері інформаційно-комунікаційних технологій.

Ключові слова: електронні комунікації, мережі, моніторинг, перехоплення, зняття інформації, правове регулювання.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Стрімкий розвиток новітніх інформаційних технологій суттєво змінив світову спільноту. Стійка тенденція проникнення цих технологій у всі сфери життєдіяльності та суспільних відносин супроводжується розширенням кола загроз безпеці держави і громадян.

Засоби електронної комунікації та інші новітні технології дедалі активніше застосовуються у протиправній діяльності. Це потребує як організації системної протидії протиправним проявам із використанням оперативних і технічних можливостей правоохоронних органів, так і належного унормування підстав їх застосування з дотриманням прав і свобод людини та громадянина. Тому для забезпечення ефективного проведення пошукових і слідчих (розшукових) заходів в електронних комунікаційних мережах необхідно завершити процес формування в Україні правових засад перехоплення даних у таких мережах, узгоджених з нормами законодавства ЄС.

Стан дослідження проблеми

Вивченням проблем моніторингу комунікацій, зняття інформації з каналів зв'язку як напрямку діяльності правоохоронних органів і

спецслужб у цій сфері, а також різновиду документування протиправних дій займалися С. Баранов, С. Гриняєв, С. Грищенко, О. Ковальов, О. Коцюба, О. Манжай, М. Перепелиця, В. Серьогін, В. Степанов, О. Литвиненко, А. Тарасюк, О. Ходич та ін. Однак більшість їхніх досліджень стосується технічних і процесуальних складових цього питання.

Разом з тим окремі вчені (С. Єськов, О. Климчук, О. Манжай, Д. Мельник, М. Перепелиця) у своїх працях все ж розглядали особливості правового регулювання зняття інформації з електронних комунікаційних мереж. Однак стан регулювання цього питання в українському законодавстві не було досліджено з необхідною повнотою через оновлення його норм, що триває.

Мета і завдання дослідження

Відповідно, *метою* дослідження є висвітлення чинного в Україні порядку моніторингу електронних комунікацій та зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, а його *завданнями* – з'ясування наявних проблемних аспектів та надання пропозицій з удосконалення його правового регулювання.

Новизна дослідження полягає в тому, що комплексно досліджено особливості моніторингу електронних комунікацій та зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, з'ясовано наявні проблеми та запропоновано шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу

Наукове дослідження проблем запобігання, своєчасного виявлення, документування та доказування злочинів, які вчиняються з використанням новітніх інформаційних технологій та зумовлюють необхідність удосконалення правового регулювання перехоплення електронних комунікацій для отримання даних про правопорушення в електронних мережах, наразі набуває надзвичайної актуальності в умовах зростання протиправної активності в кібернетичній сфері держави.

Досвід провідних держав світу, які системно протидіють кіберзлочинності та тероризму, свідчить про те, що впровадження у практику роботи правоохоронних органів систем моніторингу електронних комунікацій суттєво поліпшило здобування випереджувальних даних про терористичні прояви та інші протиправні дії, що готуються і вчиняються з використанням новітніх інформаційних технологій. Така практика була сформована відповідно до положень Конвенції про кіберзлочинність 2001 р., ратифікованої зокрема й нашою країною¹, де зазначається, що необхідною передумовою ефективної

---

¹ Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність : Закон України від 07.09.2005 № 2824-IV // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна

протидії терористам та організованим злочинним угрупованням є моніторинг даних у мережах електронних комунікацій.

Також у керівних настановах Ради Європи зазначено, що ефективною протидією злочинності у сфері новітніх інформаційних технологій може бути за умови узгодження законодавств країн ЄС з урахуванням рекомендацій, зазначених у Директиві Європарламенту і Ради ЄС від 12 липня 2002 р. № 2002/58/ЄС, щодо обробки персональних даних та захисту права на приватність у сфері електронних комунікацій¹. Ця Директива допускає зберігання персональних даних упродовж визначеного періоду, якщо це необхідно для здійснення захисту національної і громадської безпеки, оборони та запобігання, виявлення і розслідування злочинів та несанкціонованого використання систем електронного зв'язку. Також Директива зобов'язала уряди держав ЄС ухвалити закони про збереження інформації щодо передання даних в електронних мережах для потреб правоохоронних органів.

Крім того, упровадження систем негласного спостереження та зняття даних з мереж електронних комунікацій визначено основним механізмом моніторингу стану національної безпеки у керівних документах Великобританії, Ізраїлю, США, ФРН та інших провідних держав світу.

Зокрема, здобуття інформації про підготовку злочинів Стратегією кібернетичної безпеки США та керівною настановою «Перехоплення комунікацій Великобританії» названо головним методом контролю електронних комунікаційних мереж та отримання з них інформації. Також у вказаних керівних документах зазначено, що без застосування одночасного моніторингу всіх загальнодоступних електронних мереж забезпечити комплексне проведення операцій проти міжнародних терористичних та інших злочинних організацій неможливо. Тому виправдовує себе практика створення окремих спецслужб або спецпідрозділів для проведення заходів оперативного пошуку на пріоритетних напрямках роботи (наприклад АНБ у США або «ГТАС» MI-5 у Великобританії).

Резолюції Ради ЄС «Про законне перехоплення телекомунікацій» від 17 січня 1995 р. № 96/C329/01² та «Про оперативні запити

Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2824-15> (дата звернення: 15.09.2021).

¹ Директива № 2002/58/ЄС Європейського Парламенту і Ради ЄС стосовно обробки персональних даних та захисту права на недоторканність особистого життя в сфері електронних комунікацій : від 12.07.2002 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b34 (дата звернення: 15.09.2021).

² Резолюція Ради ЄС «Про законне перехоплення телекомунікацій» : від 17.01.1995 № 96/C329/01 // БД «Законодавство України» / ВР України.

правоохоронних органів стосовно громадських телекомунікаційних мереж та послуг» від 20 червня 2001 р.¹, Директиви Європейського Парламенту й Ради ЄС «Про універсальні послуги» від 7 березня 2002 р. № 2002/22/ЄС² і «Про обробку персональних даних і захист права на недоторканність особистого життя у сфері електронних комунікацій» від 12 липня 2002 р. № 2002/58/ЄС, а також національні законодавчі акти Великобританії, ФРН та США нормативно зафіксували процедури створення і використання систем перехоплення на всіх загальнодоступних електронних комунікаційних мережах. Крім того, законодавчі акти провідних країн передбачають ідентифікацію відправника й одержувача електронних поштових повідомлень [1, с. 198].

Проведення оперативно-розшукових заходів у Великобританії регламентує Закон «Про правове регулювання слідчих повноважень» 2000 р.³, що встановлює чіткі підстави, порядок та умови санкціонування та здійснення оперативно-розшукових заходів, серед іншого фактично наділяє слідчі органи повноваженнями щодо перехоплення, зберігання і відстеження комунікацій.

У США закони, що стосуються здійснення оперативно-розшукової діяльності, об'єднано у «Звід законів Сполучених Штатів» [2, с. 14]. Основними слідчими методами в законах США визначено серед іншого неконсенсуальне електронне спостереження (перехоплення без відома сторін), консенсуальне електронне спостереження (перехоплення за згодою однієї зі сторін), доступ до збережених повідомлень і записів тощо [2, с. 26].

Спецслужби та правоохоронні органи США отримали повноваження з перехоплення електронних комунікацій після подій 11 вересня 2001 р. у цій країні, зокрема право здійснювати постійний моніторинг мережевих ресурсів для отримання даних щодо діяльності

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_235 (дата звернення: 15.09.2021).

¹ Резолюція Ради ЄС «Про оперативні запити правоохоронних органів стосовно громадських телекомунікаційних мереж та послуг»: від 20.06.2001 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_234 (дата звернення: 15.09.2021).

² Директива № 2002/22/ЄС Європарламенту та Ради Європи про універсальні послуги та права користувачів стосовно електронних мереж зв'язку і послуг: від 07.03.2002 // Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації: офіц. сайт. URL: <https://nkrzi.gov.ua/images/upload/58/19/6ad521f49a3af8c4642834474a790eac.pdf> (дата звернення: 15.09.2021).

³ Regulation of Investigatory Powers Act 2000 // Legislation.gov.uk: сайт. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/23/pdfs/ukpga_20000023_en.pdf (дата звернення: 15.09.2021).

політичних, громадських і релігійних організацій та зняття з них інформації у межах оперативної діяльності, а не лише під час розслідування.

Також слід зазначити, що у керівному документі Комітету НАТО з цивільного зв'язку щодо захисту уразливої інформаційної інфраструктури 2002 р. подано рекомендації з формування норм законодавства, які б стимулювали постачальників електронних комунікацій створювати умови для безпечного комунікаційного середовища, зокрема шляхом упровадження систем моніторингу, в умовах розвитку ринкових відносин і зменшення контролю держави [3, с. 102].

У нашій країні питання впровадження системи перехоплення електронних комунікацій свого часу набуло значного суспільного розголосу через побоювання, що правоохоронці зможуть здійснювати системний моніторинг електронних інформаційних мереж, чим безпідставно обмежувати основоположні права і свободи людини, закріплені в Конституції України, Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних від 28 січня 1981 р.¹ та інших міжнародних актах, ратифікованих Україною.

Варто зважати на те, що інформаційна безпека держави передбачає не лише захист інформаційних ресурсів від негативних впливів, але й недопущення протиправного використання електронних комунікацій. Водночас забезпечення захисту прав і свобод людини передбачає як захист особистої безпеки від протиправних посягань, так і гарантію невтручання держави у приватне життя.

Разом із тим методи і засоби скоєння злочинів постійно вдосконалюються, що потребує відповідного реагування правоохоронних органів за допомогою створення і впровадження нових алгоритмів протидії протиправній діяльності. Відповідно, це може призводити до обмеження конституційних прав і свобод громадян (права на інформацію, на повагу до таємниці кореспонденції, на недоторканність особистого життя, свободу самовираження тощо).

Український законодавець визначає зняття інформації з каналів електронних комунікацій за наявності передбачених законом підстав одним із повноважень суб'єктів оперативно-розшукової діяльності. Однак наразі відсутні правові акти, які б надали можливість правоохоронним органам і спецслужбам упроваджувати і застосовувати системи перехоплення електронних комунікацій під час проведення оперативно-розшукових та контррозвідувальних заходів.

---

¹ Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних : від 28.01.1981 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326 (дата звернення: 15.09.2021).

Зважаючи на викладене, доречно зауважити, що СБУ підготувала законопроект «Про моніторинг телекомунікацій» від 7 серпня 2003 р. № 4042, який зазнав критики експертного товариства та не був ухвалений. Також на розгляд Верховної Ради України раніше неодноразово виносилися законопроекти (від 26 березня 2004 р. № 4042-1, від 21 березня 2005 р. № 4042-2, від 2 вересня 2010 р. № 7023-1, від 3 грудня 2010 р. № 7023/П) про перехоплення електронних комунікацій, які були зняті з розгляду Верховної Ради України через необхідність суттєвого коригування з урахуванням зауважень, зроблених державними органами та громадськістю.

Наразі здійснення оперативно-технічних заходів у мережах електронних комунікацій регламентовано в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК) України.

Відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативним підрозділом для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності за наявності підстав надається право здійснювати зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж згідно з положеннями статей 260, 263, 265 КПК України.

Згідно з ч. 1 ст. 263 КПК України зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (далі – ТТМ)¹ є різновидом втручання у приватне спілкування, передбачене ч. 4 ст. 258 КПК України, яке проводиться без відома осіб, що користуються засобами електронних комунікацій для передачі інформації (так зване неконсенсуальне спостереження), якщо можна з'ясувати обставини, що мають значення для досудового розслідування. Цей захід здійснюється у кримінальному провадженні виключно з метою запобігання вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, попередження і припинення терористичних актів та інших посягань спецслужб іноземних держав та організацій, якщо в інший спосіб одержати інформацію неможливо.

Відповідно до ч. 3 ст. 263 КПК України *зняття інформації з ТТМ* полягає у проведенні спостереження, відбору та фіксації змісту інформації, яка передається із застосуванням технічних засобів та має значення для досудового розслідування, а також одержанні, перетворенні та фіксації різних видів сигналів, що передаються мережами комунікацій. Згідно з ч. 4 ст. 263 КПК України зняття інформації з ТТМ покладено на уповноважені підрозділи Нацполіції, НАБУ, ДБР та СБУ.

---

¹ ТТМ – мережа, що забезпечує передавання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та будь-яких звуків або повідомлень між підключеними до неї мережами доступу (ст. 1 Закону України «Про телекомунікації»).

Указана негласна слідча (розшукова) дія здійснюється за клопотанням слідчого або керівника оперативного підрозділу, погодженим із прокурором на підставі ухвали слідчого судді про дозвіл на втручання в приватне спілкування. Відповідно до ч. 2 ст. 263 КПК України в ухвалі слідчого судді мають бути зазначені *ідентифікуючі ознаки*, які дадуть змогу унікально визначити об'єкта спостереження, ТТМ і кінцеве обладнання, на якому може здійснюватися втручання у приватне спілкування.

До складу таких унікальних ознак можна віднести номер абонента в мобільній телефонній мережі загального користування, міжнародний ідентифікаційний номер мобільного терміналу (IMEI) або абонента (IMBI). У разі передання інформації через мережу Інтернет або інші мережі передачі даних такими ознаками можуть бути адреса електронної пошти, адреса в мережі передачі даних із комутацією пакетів, зокрема IP-адреса для Інтернет, або MAC-адреса пристрою, приєднаного до мережевого середовища [4, с. 80]

Відповідно до положень ст. 263 КПК України керівники та працівники операторів електронних комунікацій зобов'язані сприяти виконанню заходів зі зняття інформації з ТТМ, вживати заходів щодо нерозголошення факту їх проведення та отриманої інформації і зберігати її у незмінному вигляді з метою використання в інтересах кримінального судочинства.

Указані норми КПК України наразі узгоджуються з ч. 4 ст. 39 Закону України «Про телекомунікації», відповідно до положень якої оператори телекомунікацій зобов'язані власним коштом установлювати на ТТМ технічні засоби для проведення оперативно-розшукових заходів і забезпечувати їх функціонування, сприяти проведенню таких заходів та не допускати розголошення прийомів проведення. Також на операторів покладено обов'язок організовувати захист таких засобів від несанкціонованого доступу.

Разом із тим наразі ані КПК України, ані Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», що надає оперативним підрозділам право здійснювати зняття інформації з ТТМ, не передбачають норм, які розкривали б зміст таких дій. Приписи деяких норм цього Закону роз'яснює Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про деякі питання застосування судами законодавства при наданні дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства» від 28 березня 2008 р. № 2. Зокрема, у ній (п. 3) йдеться про те, що зняття інформації з каналів комунікацій полягає в застосуванні технічних засобів, що дають змогу відстежувати, фіксувати і відтворювати інформацію, яка передавалася цими каналами. Загальний порядок установлення таких

засобів визначено Правилами здійснення діяльності у сфері телекомунікацій, затвердженими рішенням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, від 19 листопада 2019 р. № 541.

Під час зняття інформації з ТТМ можна здобути інформацію, що вказує на ознаки кримінального правопорушення в діях контрольованої особи (осіб), а також дані про злочинну діяльність інших осіб, що комунікували з ними в мережі до та під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії. Зміст відомостей з електронних мереж, що мають значення для досудового розслідування, фіксується на відповідному носіїві особою, яка здійснювала зняття і зобов'язана забезпечити обробку, збереження або передання інформації, та зазначається у відповідному протоколі про зняття інформації з ТТМ [4, с. 80].

До винесення ухвали слідчого судді зняття інформації з ТТМ може бути розпочато на підставі постанови слідчого, прокурора лише у випадку, передбаченому ч. 1 ст. 250 КПК України. У такому разі слідчий за погодженням із прокурором або прокурор зобов'язані невідкладно звернутися з клопотанням до слідчого судді, який розглядає таке клопотання згідно з вимогами ст. 248 КПК України. Якщо ж слідчий суддя винесе ухвалу про відмову в дозволі на зняття інформації з ТТМ, його проведення негайно припиняється, а інформація, отримана внаслідок такої негласної розшукової дії, підлягає знищенню відповідно до ст. 255 КПК України, за винятком випадків, коли такі відомості свідчать про інше кримінальне правопорушення, а тому підлягають збереженню.

Наразі українське законодавство не передбачає правил збереження та подальшого використання отриманих персональних даних, обсягів таких даних, тривалості їх зберігання та як саме вони використовуватимуться в майбутньому.

В Україні, на відміну від європейських країн, не існує окремого закону про збереження даних, отриманих під час зняття інформації з ТТМ. Однак це негативно впливає на тривалість збереження даних трафіку, визначену вимогами законодавства до постачальників комунікаційних послуг, і суттєво збільшує їх фінансовий тягар у зв'язку з цими вимогами¹.

Заходи зі зняття інформації з ТТМ здійснюються з метою пошуку і фіксації даних, що можуть бути використані під час розкриття і розслідування злочинів. Також такі дані можуть бути використані для планування і проведення слідчих дій у кримінальному провадженні та

---

¹ Захаров Є. Захист персональних даних та діяльність органів розслідування. Проблемні питання // Право на приватність : сайт. 06.04.2021. URL: <http://privacy.khpg.org/1604922616> (дата звернення: 15.09.2021).

для попередження і припинення інших кримінальних правопорушень. Водночас під час зняття інформації з ТТМ можна зібрати інформацію, що може свідчити про вчинення злочину певними особами, місцезнаходження предметів і документів, що можуть бути доказами [4, с. 87].

Також уповноважені правоохоронні органи під час моніторингу електронних комунікацій можуть здійснювати цілеспрямований пошук інформації з відкритих джерел з метою виявлення даних, необхідних для виконання завдань контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності. Зокрема, може проводитися пошук відомостей стосовно осіб, підозрюваних у розвідувально-підривної та іншій протиправній діяльності, підготовці та вчиненні конкретних злочинів, їх зв'язків та іншої інформації. При цьому не потрібен дозвіл суду на пошук і фіксацію загальнодоступних даних, оскільки обмеження приватності спілкування окремих осіб не відбувається.

Однак з ухваленням 16 грудня 2020 р. Закону України «Про електронні комунікації» вказані положення перестануть діяти у зв'язку з втратою чинності Законом України «Про телекомунікації» вже у найближчій перспективі¹. Відповідно, виникне потреба змінити положення КПК України, тож, зміниться підхід до перехоплення інформації в електронних комунікаційних мережах (наразі – ТТМ).

Разом із тим ст. 121 Закону України «Про електронні комунікації» визначає умови надання доступу до інформації у передбачених законом випадках. Зокрема, доступ до інформації про споживача, факти надання електронних комунікаційних послуг, зокрема до даних, що обробляються з метою передання такої інформації в електронних комунікаційних мережах, здійснюється виключно на підставі рішення суду, слідчого судді у випадках та порядку, передбачених законом. Відповідно до положень вказаної статті Закону зняття інформації з електронних комунікаційних мереж постачальників електронних комунікаційних послуг забезпечується єдиною системою технічних засобів (далі – ЄСТЗ), що використовується всіма уповноваженими органами на умовах автономного доступу до інформації у порядку, визначеному законодавством. Фахівці пропонують визначати ЄСТЗ як функціональне поєднання засобів управління та обробки, що належать уповноваженим органам, а також засобів захищених транспортних мереж і мережевого комплексу для здійснення зняття інформації з електронної комунікаційної мережі постачальника послуг [5, с. 227].

Однак наразі порядок створення та впровадження вказаної системи для перехоплення електронних комунікацій не передбачено ані

---

¹ З 1 січня 2022 р. – відповідно до п. 2 Розділу XIX «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про електронні комунікації» від 16.12.2020 № 1089-IX.

в Законі України «Про електронні комунікації», ані в підзаконних нормативно-правових актах. Це ставить під сумнів можливість практичної реалізації положень ст. 121 Закону України «Про електронні комунікації» та ст. 263 КПК України.

Закон передбачає обов'язок постачальника електронних комунікаційних послуг та/або мереж забезпечити можливість підключення технічних засобів, що входять до складу ЄСТЗ, у точці для такого доступу в електронній комунікаційній мережі, визначеній постачальником електронних комунікаційних мереж та/або послуг. Однак, на переконання експертів, надання такого доступу на практиці створює можливість для обходу наявних вимог щодо судового нагляду за зняттям інформації. На це звертав увагу і Європейський суд з прав людини у справі щодо перехоплення спецслужбами РФ телефонних комунікацій¹.

Також відповідно до ст. 119 Закону України «Про електронні комунікації» постачальники електронних комунікаційних послуг мають забезпечувати і нести відповідальність за схоронність даних про кінцевого користувача, отриманих під час надання таких послуг, включно зі змістом переданої інформації, даних про місцезнаходження особи, а також маршрутів передачі даних. Інформація про електронні комунікаційні послуги, отримані кінцевим користувачем, може надаватися лише за наявності його попередньої згоди.

Окрім того, низку новацій щодо здійснення перехоплення електронних комунікацій містить проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Службу безпеки України» щодо вдосконалення організаційно-правових засад діяльності Служби безпеки України» від 26 жовтня 2020 р. № 3196-д. Відповідно до цього проекту СБУ отримує повний контроль над визначенням технічних характеристик та застосуванням засобів для зняття інформації з електронних комунікаційних мереж.

Водночас, на переконання правозахисників, у законопроекті відсутні достатні запобіжники від зловживань під час перехоплення електронних комунікацій. Натомість запобіжники, встановлені ще у 2012 р. у КПК України, у цьому разі ігноруються. Також законопроект не містить гарантій захисту професійної таємниці (адвокатської, лікарської, журналістської тощо) у разі застосування перехоплення, на відміну від стандартів, що застосовуються для досудового розслідування².

---

¹ Case of Roman Zakharov v. Russia (Application no. 47143/06) // HUDOC : сайт. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-159324"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) (дата звернення 11.11.2021).

² Заява Коаліції «За вільний інтернет» щодо загроз правам людини в новій редакції законопроекту про СБУ // ZMINA : сайт. 10.11.2020.

Отже, підвищенню ефективності моніторингу електронних комунікаційних мереж та зняття з них інформації, безсумнівно, сприятиме узгодження положень КПК України про зняття інформації з електронних комунікаційних мереж з положеннями Закону України «Про електронні комунікації» (після набрання ним чинності), а також закріплення в законодавстві необхідних умов, які покращуватимуть можливості вітчизняних правоохоронних органів у протидії злочинності у сфері інформаційно-комунікаційних технологій.

1. Ухвалення Закону України «Про моніторинг електронних комунікацій» з урахуванням приписів Конвенції про кіберзлочинність та вимог технічного регламенту щодо законного перехоплення телекомунікацій (TL LI) Європейського інституту телекомунікаційних стандартів (ETSI). У законі необхідно передбачити механізм, який дасть змогу правоохоронним органам отримати необхідні можливості для ефективного моніторингу електронних комунікацій з метою запобігання, виявлення, припинення та розкриття злочинів з використанням новітніх інформаційних технологій, а також створити організаційно-технічні засади контролю за дотриманням законності під час такої діяльності. Водночас цей закон має забезпечити оптимальний баланс між потребами правоохоронних органів та громадськості, передбачити надійні гарантії проти зловживань і незаконного перехоплення електронних комунікацій.

2. Внесення необхідних змін до Закону України «Про електронні комунікації» щодо вдосконалення регулювання сфери надання і використання послуг у сфері електронних комунікацій за такими основними моментами:

– унормування відповідного порядку створення й упровадження ЄСТЗ як універсальної системи перехоплення електронних комунікацій, її використання уповноваженими державними органами на умовах автономного доступу до інформації у порядку, визначеному законодавством;

– поліпшення регулювання правових відносин між операторами і постачальниками електронних комунікаційних мереж та/або послуг, споживачами їх послуг та уповноваженими правоохоронними органами.

3. Приведення положень Кримінального кодексу України у відповідність до ст. 3 Конвенції про кіберзлочинність – слід передбачити відповідальність за навмисне незаконне перехоплення даних шляхом фіксації технічними засобами електромагнітних випромінювань електронної інформаційної системи / мережі.

URL: <https://zmina.ua/statements/zayava-koalicziyi-za-vilnyj-internet-shhodo-zagrozh-pravam-lyudyny-u-novij-redakcziyi-zakonoprojektu-pro-sbu/> (дата звернення: 15.09.2021).

4. Внесення необхідних змін і доповнень до КПК України та законів України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про боротьбу з тероризмом» і «Про електронні комунікації» щодо закріплення процесуальних повноважень уповноважених суб'єктів та порядку фіксації доказів в електронній формі, проведення обшуків і вилучення електронних систем та мереж або їх складових, а також наявних даних [6, с. 39].

5. Налагодження належної співпраці з правоохоронними органами іноземних держав щодо протидії злочинності у сфері інформаційно-комунікаційних технологій відповідно до приписів ст. 34 Конвенції про кіберзлочинність щодо надання взаємної допомоги у перехопленні даних.

Висновок

Отже, законодавче регулювання моніторингу електронних комунікацій та зняття інформації з електронних комунікаційних мереж потребує вдосконалення, насамперед у вигляді остаточного приведення у відповідність до положень Конвенції про кіберзлочинність норм вітчизняного законодавства, ухвалення Закону України «Про моніторинг електронних комунікацій», узгодження норм КПК України з положеннями Закону України «Про електронні комунікації» (після набрання ним чинності), а також законодавчого закріплення умов, які покращуватимуть можливості уповноважених правоохоронних органів з протидії злочинності у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, і налагодження належної співпраці з іноземними правоохоронними органами.

Список бібліографічних посилань: 1. Коцюба О. А. Щодо оптимізації законодавчого регулювання окремих напрямів протидії розвідувальній діяльності // Проблеми законодавчого регулювання діяльності Служби безпеки України у контексті положень Конституції України та побудови демократичного суспільства : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 9 лют. 2006 р.). Київ : НКЦ «Інститут оперативної діяльності та державної безпеки», 2006. С. 196–199. 2. Перепелиця М. М., Манжай О. В. Проведення оперативно-розшукових заходів у Великій Британії, Росії, США та Україні : монографія. Харків : Друкарня № 13, 2008. 248 с. 3. Серьогін В. С. Проблеми створення системи моніторингу інформаційного простору України // Інформаційна безпека держави у світлі розвитку сучасних інформаційних технологій : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 30 черв. 2006 р.). Київ : НВВ НА СБУ, 2007. С. 99–103. 4. Негласні слідчі (розшукові) дії. Коментар до глави 21 Кримінального процесуального кодексу України / за заг. ред. Є. Д. Скулиша. Київ : НВЦ НА СБУ, 2012. 132 с. 5. Степанов В., Грищенко С. Єдина система технічних засобів зняття інформації з електронних комунікаційних мереж. *Збірник наукових праць Національної академії Служби безпеки України*. 2020.

№ 78. С. 226–230. **6.** Мельник Д. С. Перспективи нормативно-правового врегулювання зняття інформації з телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем у новому КПК України. *Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні*. 2012. № 2 (24). С. 34–40.

Надійшла до редколегії 17.09.2021

Lazebnyi V. M. Current Aspects of Legal Regulation for Monitoring Electronic Communications and Removal of Information from Electronic Communication Networks in Ukraine

The article is focused on studying current aspects of normative and legal regulation for monitoring electronic communications in foreign countries and in Ukraine; on the features of conducting search and investigative actions on the removal of information from electronic communication networks.

The legislation of Ukraine does not currently provide the procedure for creation and implementation of interception systems for electronic communications, does not define organizational and technical requirements that should guarantee conditions for monitoring such activities, despite the relevance of modern legal regulation of conducting search, operative and technical measures in communication networks. rapid development of electronic information technology.

The legislator made an attempt to legally regulate the implementation of operative and technical measures in electronic communication networks in the Criminal Procedural Code of Ukraine dated from April 13, 2012, which provided the removal of information from transport telecommunication networks. Relevant norms were also provided in the Law of Ukraine “On Operative and Search Activities”. Regarding the dynamic development of legislation, which is primarily due to the adoption of the Law of Ukraine “On Electronic Communications” dated from December 16, 2020, the author of the article has stated the need to update the existing procedure for such activities.

The author has suggested measures, the realization of which should improve the capacity of authorized law enforcement agencies to combat crime in the field of information and communication technologies: adoption of the Law of Ukraine “On Interception of Electronic Communications”, amendments to the Laws of Ukraine “On Electronic Communications”, “On Operative and Search Activities”, “On Counterintelligence Activities”, “On Combating Terrorism”; bringing the norms of domestic legislation in line with the provisions of the Convention on Cybercrime; creation of conditions necessary to improve the capacity of authorized state agencies to remove information from electronic communication networks; establishing proper cooperation with foreign law enforcement agencies.

Key words: electronic communications, networks, monitoring, interception, removal of information, legal regulation.

УДК 35.078

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.3.11>

Сергій Вікторович Медведенко,

доктор філософії,

Одеський державний університет внутрішніх справ,

кафедра адміністративної діяльності поліції (старший викладач);

 <https://orcid.org/0000-0001-9441-8552>,

e-mail: kz.cv@ukr.net;

Максим Віталійович Забуранний,

Одеський державний університет внутрішніх справ,

кафедра адміністративної діяльності поліції (викладач);

 <https://orcid.org/0000-0002-4576-5053>,

e-mail: maxxximus7@ukr.net

**ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ
ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ**

Статтю присвячено проблемам правового регулювання превентивного поліцейського заходу – поліцейського піклування. Здійснено аналіз наукових праць, автори яких вивчали особливості процедури поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб. Охарактеризовано нововведений правовий інститут «поліцейське піклування», визначено правовий статус дитини. Установлено, які якості повинен мати працівник поліції для ефективного забезпечення прав та інтересів дитини. Надано відповідні рекомендації з удосконалення регулювання правовідносин у сфері поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб. Зосереджено увагу на найбільш розповсюджених помилках, яких припускаються практичні працівники під час застосування вищезазначеного поліцейського заходу.

Ключові слова: неповнолітні, поліцейське піклування, протокол поліцейського піклування, захист прав дітей.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Забезпечення законних інтересів і прав дітей є пріоритетним напрямом діяльності будь-якої розвинутої правової держави. Кожна держава світу розробляє, ухвалює та втілює в життя такі нормативно-правові акти, які намагаються у повному обсязі захищали економічні, соціальні, природні (невід’ємні) та матеріальні права неповнолітньої особи. Доказом цього є ухвалення великої кількості нормативно-правових актів як національного, так і міжнародного рівня, зміст яких закріплює вищезазначені положення.

Наша держава на чолі з органами державної влади останніми роками більш відповідально ставиться до проблемних ситуацій,

пов'язаних з неповнолітніми, а саме представники державної влади, діяльність яких є пов'язаною безпосередньо з неповнолітніми, більш суворо спостерігають за умовами проживання дітей з неблагополучних сімей, частіше відвідують заклади освіти з профілактичними бесідами для недопущення правопорушень з боку неповнолітніх, у разі надходження інформації про нужденних дітей уживають усіх необхідних заходів для з'ясування причин, надання допомоги й недопущення негативних наслідків, які можуть вплинути на порушення прав дітей. Не стоять осторонь і працівники поліції, які є одними з провідних у захисті прав та інтересів дітей.

Необхідно пам'ятати, що навіть якщо неповнолітня особа вчинила правопорушення, то за нею залишаються всі її права, закріплені Конституцією України (право на життя, право на свободу й особисту недоторканність, право на повагу до особистого і сімейного життя тощо) й іншими нормативно-правовими актами, тому що одним із важливих завдань нашої держави є захист наданих дитині чинним законодавством прав.

Особливу роль у захисті прав та інтересів відіграють працівники Національної поліції України як представники правоохоронних органів нашої держави, діяльність яких спрямовано на запобігання вчиненню правопорушень з боку дітей і дітьми, а також проявам небезпеки щодо них.

Уважаємо, що прорив у сфері захисту прав неповнолітніх відбувся з ухваленням законодавчим органом влади нашої держави нового положення щодо діяльності Національної поліції України, а саме запровадження у практичну діяльність нового, раніше не відомого поліцейського заходу – поліцейського піклування, де особливим суб'єктом є діти.

Стан дослідження проблеми

Серед учених, які тією чи іншою мірою здійснювали дослідження питання особливостей поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб, необхідно відзначити таких, як О. М. Бандурка, А. Т. Комзюк, В. К. Колпаков, Н. В. Лесько, Т. Г. Корж-Ікаєва, О. Л. Чернецький, Ю. І. Ковальчук, Р. М. Опацький, Н. М. Кретовська, Є. С. Зеленський та ін. Однак їхні дослідження або частково розкривають особливості поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб, або не враховують положення оновленого законодавства у цій сфері. Наразі існує потреба в дослідженні та деталізації процедури поліцейського піклування щодо неповнолітніх і забезпечення надання якісних послуг неповнолітнім для ефективного захисту їх прав та інтересів.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – визначити проблемні питання, що виникають у процесі реалізації поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб.

Для досягнення поставленої мети у статті виконано такі завдання: охарактеризовано нововведений правовий інститут «поліцейське піклування», визначено правовий статус дитини, окреслено, які якості повинен мати працівник поліції для ефективного забезпечення прав та інтересів дитини, дано відповідні рекомендації з удосконалення регулювання правовідносин у сфері поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб.

Наукова новизна дослідження

Уперше комплексно досліджено основні елементи процедури застосування поліцейського піклування щодо неповнолітніх дітей. Визначено правовий статус дитини, подано комплексну характеристику визначення піклування, встановлено обставини та види допомоги, які необхідно надавати неповнолітній особі під час поліцейського піклування, для ефективного захисту її прав та інтересів. Розглянуті в роботі проблеми належать як до теорії, так і до практики застосування.

Виклад основного матеріалу

Згідно із Законом України «Про Національну поліцію» поліцейський може застосовувати поліцейські заходи превентивного або примусового характеру. Поліцейські заходи спрямовано на обмеження прав і свобод людини незалежно від її віку. Застосування цих заходів здійснюється в межах законодавства із дотриманням принципів законності, гуманності, ефективності, необхідності та пропорційності. Поліцейському заборонено застосовувати будь-які інші заходи, ніж визначені законами України. Вищезазначений Закон закріплює дві основні групи поліцейських заходів: превентивні поліцейські заходи та примусові поліцейські заходи.

У межах нашої статті ми розглядатимемо саме превентивний поліцейський захід, головними завданнями якого є профілактика правопорушень, захист публічної, громадської безпеки та недопущення вчинення правопорушень особами різного віку.

У статті 31 Закону України «Про Національну поліцію» закріплено превентивні поліцейські заходи, які може застосовувати співробітник поліції під час виконання покладених на нього обов'язків¹. Новелою вищезазначеного Закону є абсолютно новий для нашої держави окремий превентивний поліцейський захід – поліцейське піклування. Ураховуючи те, що цей поліцейський захід є новелою національного законодавства, його правова природа, поняття, сутність, ознаки і

---

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 10.09.2021).

практичне значення потребують додаткового дослідження як з боку науковців-правознавців, так і з боку практичних співробітників, уповноважених застосовувати поліцейське піклування як необхідний превентивний захід.

Термін «піклування» формально визначено в нормативно-правових актах, юридичних словниках і доктринах права.

Цивільний кодекс України у ст. 55 зазначає, що «піклування встановлюється з метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх осіб, а також повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки». А ст. 59 цього Кодексу передбачає, що «піклування встановлюється над неповнолітніми особами, які є сиротами або позбавлені батьківського піклування, та фізичними особами, цивільна дієздатність яких обмежена»¹.

За Академічним тлумачним словником української мови піклування – це дія зі значенням піклуватися. Саме слово «піклуватися» розглядається у кількох значеннях: виявляти увагу, турботу про потреби кого-, чого-небудь; виявляти неспокій з приводу влаштування кого-, чого-небудь, клопотатися про когось, щось; дбати про кого, що-небудь, робити послуги, допомагати, створювати необхідні умови; бути в стані тривоги, тривожитися, хвилюватися через кого-, що-небудь².

Юридична енциклопедія визначає піклування як одну з форм правового захисту правових і майнових прав та інтересів громадян [1, с. 559].

Відповідно до Наказу Державного комітету України у справах сім'ї та молоді від 26 травня 1999 р. № 34 піклування є особливою формою державної турботи про неповнолітніх дітей, що залишилися без піклування батьків, і повнолітніх осіб, які потребують допомоги щодо забезпечення їх прав та інтересів. Піклування встановлюється також для захисту особистих і майнових прав та інтересів повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати свої обов'язки³.

---

¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 10.09.2021).

² Піклуватися // Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980) : сайт. URL: <http://sum.in.ua/s/pikluvatysja> (дата звернення: 10.09.2021).

³ Про затвердження Правил опіки та піклування : Наказ Держ. комітету України у справах сім'ї та молоді, М-во освіти України, МОЗ України, М-ва праці та соц. політики України від 26.05.1999 № 34/166/131/88 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0387-99> (дата звернення: 10.09.2021).

Здійснивши аналіз нормативно-правових актів та енциклопедичних джерел, можна дійти висновку, що держава на чолі з органами державної влади ухвалює на різних законодавчих рівнях нормативні правові акти, які регулюють правові відносини у сфері піклування, тим самим виявляє турботу й увагу та надає допомогу суб'єктам, які потребують встановлення піклування.

Не стоять осторонь і працівники поліції як представники виконавчої гілки влади, які здійснюють поліцейське піклування, спрямоване на надання належної допомоги й турботи особам, які мають у цьому потребу.

Законодавство України деталізує коло суб'єктів, щодо яких може здійснюватися такий поліцейський захід: щодо неповнолітньої особи віком до 16 років, яка залишилася без догляду; особи, яка підозрюється у втечі з психіатричного закладу чи спеціалізованого лікувального закладу, де вона утримувалася на підставі судового рішення; особи, яка має ознаки вираженого психічного розладу і створює реальну небезпеку оточуючим або собі; особи, яка перебуває у публічному місці і внаслідок сп'яніння втратила здатність самостійно пересуватися чи створює реальну небезпеку оточуючим або собі¹.

Повністю погоджуємося з думкою Є. С Зеленського, що неповнолітні особи є найбільш незахищеними із тих осіб, стосовно яких може встановлюватися поліцейське піклування, оскільки права та свободи дитини є однією з найбільших соціальних цінностей будь-якої держави світу. На міжнародному рівні закріплено обов'язок кожної держави забезпечити дитині такий захист і піклування, які є необхідними для її благополуччя, беручи до уваги права та обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вони вживають усіх відповідних законодавчих та адміністративних заходів [2, с. 117].

Згідно із ст. 6 Сімейного кодексу України неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років².

Закон України «Про Національну поліцію України» закріплює, що поліцейське піклування щодо неповнолітніх осіб є превентивним поліцейським заходом³. Це пояснюється тим, що відповідний захід

---

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 10.09.2021).

² Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 10.09.2021).

³ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 10.09.2021).

спрямовано на попередження та недопущення вчинення адміністративних і кримінальних правопорушень з боку неповнолітніх, а також стосовно них. Суб'єктом, щодо якого застосовується поліцейське піклування, є діти. Суб'єктом, який застосовує поліцейське піклування, є виключно співробітники поліції.

Під час застосування поліцейського піклування особливе значення законодавець надає правам людини і громадянина. У цьому контексті необхідно розуміти можливості вчиняти відповідні дії, які надано особі згідно з чинним законодавством, а також мати можливість вимагати від працівників поліції вчинення їх під час застосування відповідного превентивного заходу. Ця думка аргументується тим, що права і свободи людини є найвищою соціальною цінністю будь-якої розвинутої правової держави світу.

Документально такий превентивний захід оформляється у вигляді протоколу, складеного поліцейським, у якому зазначаються місце застосування поліцейського піклування, час узяття дитини під піклування поліцейським і дата застосування цього заходу. Якщо вилучалася зброя чи інші підозрілі предмети, це теж зазначається у протоколі. Застосовуючи поліцейське піклування, працівник поліції повинен зазначити підстави такого застосування і прийняти заяви, скарги чи клопотання особи, якщо вона має бажання їх викласти в письмовому вигляді. Також працівник поліції повинен звернути увагу на наявність або відсутність тілесних ушкоджень, які видно на тілі дитини.

Відповідний протокол обов'язково підписує співробітник поліції та особа, стосовно якої вживалося поліцейське піклування. Якщо особа усвідомлює свої дії і здатна керувати ними, поліцейський обов'язково повинен вручити їй копію протоколу під розпис. Якщо є достатні підстави вважати, що особа не може усвідомлювати свої дії і керувати ними, протокол можна не надавати особі для підписання. У вищезазначеному випадку протокол надається особі чи органу, яким передається особа, щодо якої застосовувалося поліцейське піклування.

Однак на практиці існує безліч недоліків, які допускають працівники поліції під час оформлення такого виду протоколу. Непоодинокими є випадки, коли під час внесення відомостей до протоколу поліцейський робить виправлення, закреслення, використовує коректор для виправлення помилок, вносить додаткові відомості після того, як протокол про поліцейське піклування було підписано особою, стосовно якої його складено. Часто стаються випадки, коли працівник поліції зовсім не складає протокол про поліцейське піклування, а натомість оформляє рапорт про застосування поліцейського піклування, тим самим порушуючи чинне законодавство. Це говорить про прояви

недосконалого вивчення наявного законодавства у сфері адміністративної діяльності поліції або правового нігілізму, що, у свою чергу, призводить до порушення прав людини незалежно від її віку.

Застосування розглядуваного превентивного заходу до неповнолітньої особи має певні особливості. Головною його відмінністю є те, що поліцейський негайно повинен довести до відома батьків або усиновителів, опікунів, піклувальників, органу опіки чи піклування про місце, де перебуває дитина. Застосовуючи поліцейське піклування щодо неповнолітньої особи, поліцейський повинен так само, як і повнолітній особі, пояснити їй її права. Звичайно, якщо особа малолітня (наприклад, віком до 10 років), їй важко зрозуміти прописані законодавством її права. Тому головним завданням працівника поліції є здійснити все, щоби права людини не були порушені, забезпечити дотримання прав і свобод неповнолітньої особи. Важливо, щоб працівник поліції опанував психологічні прийоми спілкування з неповнолітньою особою, зміг зрозуміти її потреби, мав бажання та змогу допомогти в їх задоволенні.

Окрім забезпечення захисту прав і свобод неповнолітньої особи та надання їй необхідної допомоги, працівник поліції повинен вжити заходів щодо з'ясування обставин, за яких дитина залишилася у скрутному становищі, без догляду з боку дорослих осіб. Ці обставини, звісно, можна встановити під час бесіди з дитиною, коли вона вже заспокоїться. У цьому процесі налагодження контакту важливо, щоби працівник поліції використовував психологічні й комунікативні прийоми у спілкуванні з дітьми. Якщо йому вдасться встановити винних у цьому осіб, необхідно обов'язково застосувати щодо них відповідні передбачені законодавством заходи.

Захист прав дитини також вимагає надати їй необхідну медичну допомогу (викликати швидку, завезти до лікарні), проконсультувати з питань правового поля (повідомити про ситуацію, що склалася, працівників сектора ювенальної превенції, які, у свою чергу, повідомляють батьків, заклади освіти, органи опіки чи піклування; з'ясувати причини, з яких неповнолітній опинився у такій ситуації), застосувати психологічні прийоми у спілкуванні з дитиною (заспокоїти дитину, підтримати її емоційний стан, розмовляти з нею дружельно, спокійно і врівноважено, переконати її, що ви – саме та людина, яка намагається допомогти їй), надати їй матеріальну допомогу (забезпечити харчуванням, одягом згідно з погодними умовами, знайти належне місце для відпочинку дитини).

На нашу думку, повноцінним, усебічним, повним та ефективним забезпеченням прав та інтересів дитини буде вважатися тоді, коли їй буде надано всі необхідні заходи – прояви турботи, в такому разі застосування цього поліцейського заходу буде ефективним та цілеспрямованим.

Висновки

З урахуванням вищезазначеного пропонуємо науковій спільноті такі висновки:

– закріплення за законодавчому рівні поняття, особливостей, правової природи та процедури поліцейського піклування є значним кроком до захисту законних інтересів людини та громадянина, адже особливим, найменш захищеним суб'єктом є неповнолітні;

– поліцейське піклування вперше на законодавчому рівні закріплено як превентивний поліцейський захід, що позитивно впливає на взаємовідносини між співробітниками поліції та населенням;

– недостатньо врегульовано строки, протягом яких працівник поліції може здійснювати поліцейське піклування стосовно дітей; у більшості випадків працівники поліції оформлюють факт поліцейського піклування не протоколом поліцейського піклування, а рапортом, що є порушенням законодавства;

– необхідно обов'язково проводити зі співробітниками поліції тренінги і курси підвищення кваліфікації з проблемних питань щодо психологічних прийомів спілкування з неповнолітнім у несприятливих, складних та конфліктних ситуаціях, де детально вивчатимуться тактичні та психологічні прийоми процедури спілкування з дітьми;

– слід закріпити в Законі України «Про Національну поліцію» строки застосування поліцейського піклування щодо неповнолітніх та передбачити, де саме мають перебувати суб'єкти, стосовно яких буде здійснено такий захід.

Список бібліографічних посилань: 1. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2002. Т. 4. 720 с. 2. Зеленський Є. С. Поліцейське піклування щодо неповнолітніх осіб: зміст та порядок застосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2015. Вип. 35, ч. 1, т. 2. С. 117–121.

Надійшла до редколегії 29.09.2021

Medvedenko S. V., Zaburanny M. V. Specific Features of Police Care Regarding the Minors

The article is focused on the problems of legal regulation of preventive police action – police care. The authors have carried out the analysis of scientific works, the authors of which studied the peculiarities of the procedure of police care in regard to minors. The newly introduced legal institution of “police care” has been characterized; the legal status of a child has been determined. The authors have established the qualities of a police officer to effectively ensure the rights and interests of children. The authors have provided the relevant recommendations for improving the regulation of legal relations in the field of police care regarding the minors.

The authors of the article have revealed the most topical issues regarding the procedure for the application of police care in regard to minors.

A detailed theoretical characteristic of the procedural registration of police care has been provided. The requirements for the minutes form on the application of police care have been provided in details. The most frequent mistakes made by police officers in recording this fact have been characterized. The authors of the article have clarified the types of assistance provided by police officers to minors in order to achieve effective protection of the rights and interests of the latter.

It has been proved that enshrining the concepts, specific features, legal nature, procedures of police care at the legislative level is a significant step towards protecting the legitimate interests of a man and citizen, where minors are special, least vulnerable subjects. Unfortunately, the timeframe for a police officer to take police care in regard to children has not been clearly defined. It has been established that police officers in most cases draw up the fact of police care not with police care sheet, but with a report, which is a violation of the law.

The authors have expressed the suggestion on the need to conduct trainings with police officers, courses of advanced training on problematic issues in the field of psychological methods of communication with minors in adverse, difficult, conflict situations, where they would study in details the tactical, psychological methods of communication with children.

Key words: minors, police care, police care sheet, children rights protection.

УДК 342.95:614.2

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.3.12>

Андрій Олегович Подзіров,

Луцький міськрайонний суд Волинської області (суддя);

 <https://orcid.org/0000-0003-4101-9392>,

e-mail: andrii.podzirou@ukr.net

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ДОГОВІР У СФЕРІ МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ: ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Визначено сутність адміністративного договору у сфері медичного туризму. Здійснено аналіз поняття адміністративного договору, його особливостей та видів. Доведено доцільність подальшого розроблення інституту адміністративного договору у сфері медичного туризму. Сформульовано авторське визначення адміністративного договору у сфері медичного туризму, визначено сферу його застосування. Розглянуто функції адміністративного договору, зокрема у сфері медичного туризму (антиколізійна, правотворча та функція уніфікації локальної нормотворчості в досліджуваній сфері). Розроблено пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правових актів України у досліджуваній сфері.

Ключові слова: медичний туризм, адміністративний договір, адміністративні правовідносини, публічне управління.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

У сучасних умовах в Україні та світі особливого поширення набуває медичний туризм як діяльність із надання медичних послуг діагностичного, оздоровчого та власне лікувального характеру за межами постійного проживання громадянина. У ширшому сенсі медичний туризм розглядається як окрема система відносин у взаємодії сфер медичних послуг і гостинності, яка передбачає переміщення особи або групи осіб для задоволення своїх потреб в отриманні широкого спектру медичних послуг (планових процедур чи складних спеціалізованих операцій), медичного персоналу й діагностичного та операційного обладнання [1, с. 67]. Необхідно зауважити, що нині спостерігається активізація як внутрішнього, так і зовнішнього медичного туризму. Так, В. В. Баєв зазначає, що підставами для виїзду пацієнтів за кордон з метою медичного туризму останніми роками були такі: 1) обстеження, лікування розриву м'язів, дихальних шляхів, серця, шкіри, нирок, печінки, пластичні операції, встановлення діагнозу в складних клінічних випадках; 2) необхідність в унікальних технологіях лікування, наприклад трансплантація органів; 3) відсутність в Україні високовартісних медичних технологій; 4) рідкісні медичні процедури, що не надаються в Україні;

5) потреба в консультації і лікуванні у висококласного спеціаліста [2, с. 37]. Крім того, іноземні громадяни розглядають Україну як перспективний ринок для медичного й оздоровчого туризму. Це обумовлюється співвідношенням ціни та якості надаваних послуг, зокрема у сфері стоматології, МРТ-послуг, кардіо- і пластичної хірургії, ортопедії та офтальмології, через унікальність методики лікування, яка може бути недоступною або забороненою за кордоном (наприклад, у репродуктивній сфері лікування стовбуровими клітинами, екстракорпоральне запліднення, донорство яйцеклітин або сперматозоїдів чи сурогатне материнство), відсутність черг на надання медичних послуг, наявність розвиненої санаторно-лікувальної бази тощо. Привабливість України для іноземних інвесторів у сфері медичного туризму відзначається Всесвітньою організацією медичного туризму (GHTC), яка пропонує допомогу в інвестуванні в заклади охорони здоров'я та в реформуванні цієї галузі.

З урахуванням підвищеного державного і суспільного інтересу до такого виду діяльності, а також сприятливого клімату для залучення інвестицій у зазначену галузь, постає необхідність удосконалювати і розвивати форми публічного управління у сфері медичного туризму. Розроблення концепції та змісту адміністративного договору у сфері медичного туризму як форми публічного управління у цій галузі надасть можливість поліпшити якість відповідних послуг, підвищити рівень обслуговування, а також конкурентоспроможність країни загалом, що сприятиме залученню додаткових інвестицій для модернізації та розвитку медичної інфраструктури.

Значущість адміністративного договору обумовлюється тим, що він ґрунтується на добровільному волевиявленні суб'єктів правотворчої діяльності з ухвалення адміністративно-правових норм. Як метод правового регулювання цей вид договорів відрізняється від методів прямих приписів закону (дозволів, заборон, обмежень тощо). Сфера застосування такого методу правового регулювання, як договір, дає змогу учасникам адміністративних правовідносин визначити їх зміст на підставі домовленостей, тобто поєднання волі та волевиявлення суб'єктів таких відносин, які добровільно погодилися встановити певний порядок чи вчинити взаємні дії, спрямовані на забезпечення задоволення публічних інтересів учасників договору. Отже, як безпосередній виразник волі й інтересів сторін, договір як акт управління реалізує інтереси «третьох осіб», сприяє реалізації колективних, групових, державних і громадських інтересів [3, с. 104]. Метою публічного управління у сфері медичного туризму є задоволення попиту громадян на доступні, якісні та безпечні послуги.

Стан дослідження проблеми

Медичний туризм сьогодні є предметом дослідження вчених різних наукових сфер, зокрема економіки, права та державного управління.

Більшість публікацій юридичної спрямованості з окресленої проблематики стосується адміністративного, цивільного і господарського правового регулювання з переважанням публікацій щодо цивільно-правових і господарського правових аспектів цієї діяльності. У цьому напрямі слід відзначити наукові праці В. В. Баєва, Є. С. Гнедика та інших учених. Водночас більш широка тематика, а саме питання адміністративно-правового регулювання відносин у сфері охорони здоров'я, були предметом дослідження таких науковців, як З. С. Гладун, С. В. Книш, Б. О. Логвиненко, А. М. Маркіна, Г. В. Муляр, Л. М. Руснак, Г. М. Сарибасва, О. Г. Стрельченко, В. І. Теремецький. Вивчення адміністративного договору як форми державного управління здійснювалося у працях В. Б. Авер'янова, Ю. П. Битяка, Р. А. Калюжного, Р. О. Куйбіди, Ю. С. Педька, В. Г. Перепелюка, С. С. Скворцова. При цьому адміністративні договори у сфері охорони здоров'я окремо аналізувала Ж. В. Завальна [4, с. 134–138].

Водночас слід констатувати відсутність ґрунтовних наукових праць, де досліджено правову природу адміністративного договору у сфері медичного туризму з метою подальшого використання позитивних напрацювань у правотворчій та правозастосовній діяльності.

Мета і завдання дослідження

Мета дослідження полягає в аналізі теоретико-правових підходів до характеристики змісту поняття «адміністративний договір у сфері медичного туризму» і перспектив його застосування у вітчизняному законодавстві та в розробленні пропозицій щодо його вдосконалення.

Для досягнення мети необхідно виконання такі *завдання*: проаналізувати теоретико-правові підходи до характеристики змісту поняття «адміністративний договір», виокремити особливості такого договору у сфері медичного туризму, сформулювати авторське визначення поняття «адміністративний договір у сфері медичного туризму», визначити сферу його правозастосування та надати пропозиції щодо вдосконалення законодавства, яке регламентує його застосування у досліджуваній сфері в Україні.

Наукова новизна дослідження

На підставі аналізу останніх теоретико-правових досліджень визначено зміст поняття «адміністративний договір у сфері медичного туризму», виокремлено його особливості, визначено сферу його застосування та розроблено пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правових актів, які регламентують його застосування в Україні.

Виклад основного матеріалу

Легальне визначення адміністративного договору міститься у п. 16 ч. 1 ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України, за яким цей договір розглядається як «спільний правовий акт суб'єктів

владних повноважень або правовий акт за участю суб'єкта владних повноважень та іншої особи, що ґрунтується на їх волеузгодженні, має форму договору, угоди, протоколу, меморандуму тощо, визначає взаємні права та обов'язки його учасників у публічно-правовій сфері і укладається на підставі закону: а) для розмежування компетенції чи визначення порядку взаємодії між суб'єктами владних повноважень; б) для делегування публічно-владних управлінських функцій; в) для перерозподілу або об'єднання бюджетних коштів у випадках, визначених законом; г) замість видання індивідуального акта; ґ) для врегулювання питань надання адміністративних послуг»¹.

Специфіка адміністративного договору визначається особливостями регульованих ним суспільних відносин, тобто адміністративно-правових відносин, що виникають у сфері державного управління.

Особливістю адміністративно-правового договору є те, що однією з його сторін є суб'єкт владних повноважень, наділений адміністративною правосуб'єктністю, тобто здатністю мати та реалізовувати надані йому адміністративні права й обов'язки (адміністративні правоздатність та дієздатність). Як зазначають науковці, адміністративна правосуб'єктність органів публічної влади виявляється у нормативно закріпленій за ними компетенції, тобто сукупності їх прав та обов'язків (юридично-владних повноважень), що надаються їм для виконання відповідних завдань і функцій [4, с. 193].

Серед ознак адміністративного договору слід виділити такі: юридичну нерівність сторін, оскільки управлена сторона договору має виняткові повноваження; публічно-правовий характер договірних зобов'язань; за способом конструювання умови договору є імперативно визначеними, право укладати його передбачається виключно законом (але не підзаконним актом); його метою є реалізація функцій держави, тобто реалізація повноважень органу публічної влади², задоволення публічних інтересів (пріоритет суспільних цілей, наприклад у разі реалізації державних програм) [5, с. 80]. Водночас реалізація публічного інтересу у такому договорі забезпечує захист і реалізацію приватних інтересів. Ця особливість дає змогу забезпечити баланс

---

¹ Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 27.08.2021).

² Щодо застосування окремих норм матеріального права під час розгляду адміністративних справ : інформаційний лист Вищого адміністративного суду України від 01.06.2010 № 781/11/13-10 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v781_760-10 (дата звернення: 21.08.2021).

інтересів органів публічної влади, а також урегулювати міждержавні, державні та місцеві інтереси.

Ознаками адміністративного договору В. Г. Перепелюк називає рішення, дії чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень, що становлять зміст відповідної управлінської функції як складові його предмета; регулювання порядку укладення та виконання договорів за загальним правилом нормами публічних галузей права із додатковим (в окремих випадках) застосуванням норм цивільного права [6, с. 272]. Утім, цивільно-правові й адміністративні договори у сфері охорони здоров'я мають відмінні ознаки. Так, обидва договори мають відмінний суб'єктний склад (в адміністративному договорі це орган виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, для чого він наділяється специфічною компетенцією і державно-владними повноваженнями, та суб'єкт, який перебуває з ним у відносинах, що будуються за моделлю «влада – підпорядкування», а в цивільному сторони є юридично рівними). Крім того, метою укладення цивільного договору у сфері охорони здоров'я є отримання медичної допомоги та медичного обслуговування, водночас адміністративний договір забезпечує реалізацію особою права на отримання такої допомоги чи обслуговування безоплатно [7, с. 51].

Негативне відмежування адміністративного договору від приватноправового запропонував Р. С. Мельник, указуючи, що суб'єктний склад учасників договірних відносин не є тією ознакою, яка дає змогу однозначно визначити правову природу договору («наявність між учасниками договору відносин влади і підпорядкування»), і для визначення його юридичної природи не є визначальним виконання через нього публічного завдання (задоволення публічного інтересу), адже суб'єкт публічної влади може досягати публічних цілей також за допомогою укладення приватноправового договору [8, с. 292–293].

Позитивне трактування адміністративного договору пов'язують із його спрямуванням на реалізацію норм адміністративного права, відповідно і виникнення, зміну або припинення адміністративних правовідносин, і з тим, що закріплені у ньому зобов'язання чи розпорядження мають адміністративно-правовий характер. Крім того, він спрямовується на реалізацію (конкретизацію) адміністративно-правової норми із зобов'язанням видати адміністративний акт чи вчинити іншу адміністративну дію, а також має організуючий характер [9, с. 184–185]. Особливістю адміністративного договору є також те, що його укладення є навіть не правом, а обов'язком відповідних суб'єктів адміністративного права [8, с. 292–293], оскільки деякі з таких суб'єктів реалізують надані їм повноваження. Науковці-адміністративісти вказують на доцільність під час укладення адміністративних договорів дотримуватися загальних вимог договірного права,

зокрема таких, як форма договору, наслідки недотримання встановленої форми, випадки недійсності, строки тощо [10, с. 294].

Під час аналізу впливу об'єктивних причин на те, як формується регулювання всіх сфер життєдіяльності, Ю. О. Тихомиров відмежовує адміністративні договори як юридичний документ і як правовий акт, що породжує інші акти та більш конкретні правовідносини, і вказує, що в останньому разі адміністративні договори, набуваючи ознак нормативного акта, стають джерелом адміністративного права [11, с. 187–188]. Прикладом цього може бути Адміністративний договір про порядок застосування Угоди між Україною та Королівством Іспанія про соціальне забезпечення громадян¹.

Характеризуючи правову природу адміністративного договору, М. А. Бояринцева наголошує, що дослідники цього інституту адміністративного права одностайно вказують на нерівність суб'єктів адміністративно-правових відносин, що не замінюється, а доповнюється відносинами рівного партнерства, та визначають новий зміст цих відносин, коли субординація та координація зміцнюються погодженням мети та дій, а також запровадженням методу реординації [5, с. 82], внаслідок чого набувають форми державного управління.

У науці адміністративного права існують різні класифікації адміністративних договорів [9, с. 185–186]. Так, за суб'єктним складом адміністративні договори можуть бути горизонтальними (укладаються між однорівневими органами виконавчої влади або між органом виконавчої влади й органом місцевого самоврядування) та вертикальними (укладаються між органами публічної влади та фізичними або юридичними особами).

За характером взаємовідносин між сторонами договору їх поділяють на координаційні (укладаються між суб'єктами одного рівня в ієрархії публічного адміністрування) та субординаційні (укладаються між владним і підлеглим суб'єктами).

За юридичними властивостями адміністративні договори класифікують так: нормативні (правовстановлювальні), горизонтальні, які як нормативні джерела адміністративного права встановлюють норми для сторін договору та інших осіб, багаторазово застосовуються, мають правовстановлювальний характер, укладаються в публічних інтересах, а їхня цільова спрямованість полягає у досягненні загального блага [9, с. 171], й індивідуальні (правозастосовні), як правило, вертикальні, спрямовані на вирішення індивідуальної конкретної

---

¹ Адміністративний договір про порядок застосування Угоди між Україною та Королівством Іспанія про соціальне забезпечення громадян : від 17.01.2001 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/724_023 (дата звернення: 21.08.2021).

справи, розраховані на одноразове застосування та які мають визначеного суб'єкта дії.

За предметом виокремлюють такі: договори у сфері управління державною власністю, договори для забезпечення державних потреб (державне замовлення, державні контракти), концесії та інвестиційні угоди, договори про компетенцію (розмежування чи делегування повноважень і предметів відання), контракти з державними службовцями, договори про взаємодію або співпрацю, фінансові та податкові угоди, договори про надання деяких послуг приватним особам (наприклад охорона громадського порядку та майна) [12, с. 94].

За змістом адміністративні договори визначають, як: 1) мирові, коли суб'єкти укладають їх для врегулювання спорів на підставі взаємних поступок; 2) договори обміну зобов'язаннями, коли суб'єкти права мають зустрічні зобов'язання, що об'єднуються в цих договорах із певною метою для реалізації функцій суб'єкта публічної влади щодо виконання публічних завдань (Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством охорони здоров'я України і Міністерством охорони здоров'я Литовської Республіки щодо співробітництва у сфері охорони здоров'я від 12 грудня 2012 р.¹); 3) договори про співпрацю, коли суб'єкти укладають їх з метою участі у реалізації публічних функцій (завдань) приватних осіб (Угода про співробітництво в галузі охорони здоров'я населення від 16 червня 1992 р.²), договори про співробітництво територіальних громад (зокрема, у сфері охорони здоров'я), процедуру укладання яких визначено Законом України «Про співробітництво територіальних громад»³, окремі договори у сфері державно-приватного партнерства, процедуру укладання яких визначено Законом України «Про державно-приватне партнерство»⁴.

За характером відносин суб'єктів розрізняють договори суб'єктів, не наділених контрольними (наглядовими) чи іншими спеціальними

---

¹ Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством охорони здоров'я України та Міністерством охорони здоров'я Литовської Республіки щодо співробітництва у сфері охорони здоров'я : від 12.12.2012 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_003-16 (дата звернення: 21.08.2021).

² Угода про співробітництво в галузі охорони здоров'я населення : від 16.06.1992 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_136 (дата звернення: 21.08.2021).

³ Про співробітництво територіальних громад : Закон України від 17.06.2014 № 1508-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18> (дата звернення: 21.08.2021).

⁴ Про державно-приватне партнерство : Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17> (дата звернення: 21.08.2021).

повноваженнями одного щодо іншого, та договори, в яких один суб'єкт має будь-які спеціальні повноваженням щодо іншої сторони [12, с. 94–95].

Крім того, науковці виділяють такі адміністративні договори: установчі, компетенційно-розмежувальні, про делегування повноважень, програмно-політичні про дружбу й співробітництво, міжнародні договори, договори про громадянську згоду, договори між державними і недержавними структурами тощо [10, с. 294].

В. Б. Авер'янов вважає адміністративний договір угодою не про перерозподіл владних повноважень між сторонами, а щодо форми чи способів їх спільної реалізації, координації зусиль для досягнення спільних результатів управлінської діяльності, і на підставі цього виділяє адміністративні договори між державними та недержавними організаціями й функціонально-управлінські договори [10, с. 294].

С. В. Книш розглядає процес укладення адміністративних договорів у сфері охорони здоров'я у контексті адміністративної процедури і вказує, що їх предметом можуть виступати публічні повноваження у сфері охорони здоров'я, а формою зовнішнього вираження – меморандум, декларація тощо [13, с. 19].

Зараз органи публічної влади і заклади охорони здоров'я використовують адміністративні договори в управлінських відносинах, у яких можуть виступати сторонами або учасниками. Як зазначає Ж. В. Завальна, у першому варіанті права й обов'язки виникають для органів державної влади, органів місцевого самоврядування чи закладів здоров'я безпосередньо. Ці договори авторка поділяє на внутрішні (що укладаються всередині країни між органами державної влади України на різних рівнях) та зовнішні (які укладаються між органами виконавчої влади різних країн, що реалізують управління сферою охорони здоров'я) [4, с. 135].

Так, Міністерство охорони здоров'я (далі – МОЗ) України як центральний орган виконавчої влади у сфері охорони здоров'я може виступати стороною адміністративного договору. Міністерство співпрацює із Всесвітньою організацією охорони здоров'я, ПРООН, ЮНІСЕФ, Міжнародним Комітетом Червоного Хреста, Агентством США з міжнародного розвитку, Швейцарським бюро співробітництва тощо. На нижчих рівнях співробітництво теж передбачено; наприклад Науково-практичний центр профілактичної та клінічної медицини в межах окремих наукових відділів здійснює співробітництво з країнами СНД, Польщею, Словаччиною та Йорданією. Співпраця відбувається також на місцевому рівні (так, у межах угоди між Вінницькою міською радою та Агентством Ізраїлю з розвитку міжнародного співробітництва (МАШАВ) у 2012 р. побудували у м. Вінниця новий діагностичний центр) [14, с. 23].

Отже, зазначені приклади співробітництва можуть існувати на підставі договорів обміну зобов'язаннями або договорів про співпрацю (взаємодію), в яких сторонами є органи публічної влади або орган публічної влади та відповідний лікувальний, санаторно-курортний або інший медичний чи оздоровчий заклад, медична установа, науково-дослідний інститут медичного напрямку або суб'єкти, які здійснюють реабілітацію та відновлення. Учасниками цих договорів можуть бути також туристичні агентства, які здійснюють організацію подорожей, контактують зі споживачами та відповідними медичними та іншими закладами, страхові компанії тощо.

Відповідно до згаданих класифікацій адміністративні договори у сфері медичного туризму за суб'єктним складом переважно будуть вертикальними (хоча на міждержавному рівні можуть бути і горизонтальними), за юридичними властивостями – координаційними або субординаційними, за змістом це договори обміну зобов'язаннями або договори про співпрацю (взаємодію).

Ж. В. Завальна зазначає, що адміністративно-правове регулювання у сфері охорони здоров'я також здійснюється у вигляді укладення міжнародних договорів. Наприклад, договір між МОЗ України та дирекцією з питань розвитку і співробітництва Швейцарії про фінансове та технічне співробітництво за Програмою «Покращання надання перинатальних послуг в Україні» від 6 липня 2002 р. укладено для зміцнення дружніх стосунків, що існують між країнами, а рамкову Угоду між Урядом України та Урядом Швейцарської Конфедерації про технічне та фінансове співробітництво (підписана 13 жовтня 1997 р. і ратифікована 14 травня 1999 р. Верховною Радою України) спрямовано на реалізацію зазначеної Програми. При цьому наступним кроком може бути укладення адміністративного договору між суб'єктами сфери охорони здоров'я [4, с. 136].

Отже, міждержавні договори можуть слугувати підставою для подальшого укладення адміністративних договорів у сфері охорони здоров'я (зокрема, медичного туризму) між відповідними суб'єктами.

На виконання Указу Президента України «Про додаткові заходи щодо поліпшення медичної допомоги населенню України» від 8 серпня 2000 р. № 963/2000 для налагодження ефективної взаємодії між лікарняними касами згідно з наказом МОН України від 11 серпня 2005 р. № 400 органи публічної влади і заклад охорони здоров'я мають сприяти укладенню договорів між лікарняними касами і закладами охорони здоров'я. Їх предметом є домовленість про об'єднання зусиль щодо покращення надання медичної допомоги й удосконалення системи контролю якості медичної допомоги населенню, зокрема членам лікарняної каси. Отже, предметом договору можуть бути: 1) налагодження ефективної взаємодії між лікарняними касами,

місцевими органами публічної влади та медичними закладами; 2) сприяння діяльності й популяризації досвіду лікарняних кас; 3) удосконалення системи забезпечення медикаментами громадян, зокрема членів лікарняних кас; 4) підвищення якості надання населенню медичної допомоги; 5) обмін інформацією з нормативно-правових питань між сторонами; 6) удосконалення договірних відносин лікарняних кас із лікувально-профілактичними закладами області (міста) [4, с. 136].

Перелічені можливі предмети договору свідчать про те, що за змістом такі адміністративні договори є договорами про обмін зобов'язаннями або про співпрацю.

Серед векторів здійснення співпраці авторка називає такі: 1) створення (за необхідності) Координаційної ради за участю представників сторін та органів місцевого самоврядування з метою забезпечення узгоджених дій та швидкого вирішення питань, пов'язаних з функціонуванням лікарняних кас; 2) утворення спільної експертної комісії з контролю якості надання медичної допомоги членам лікарняних кас, а також проведення експертного оцінювання якості її надання членам цих кас на прохання таких кас; 3) ознайомлення зі змінами у нормативно-правових актах з питань охорони здоров'я лікарняних кас; 4) упровадження стандартів лікувально-діагностичних технологій, порядку експертизи якості лікувально-діагностичного процесу тощо, з чим ознайомлюються лікарняні каси; 5) подання за узгодженими формами у встановлені строки інформації про діяльність лікарняних кас; 6) спільне проведення нарад, конференцій і семінарів з питань організації медичної допомоги населенню, зокрема членам лікарняних кас [4, с. 137].

Зазначені організаційні заходи дають змогу належним чином сформулювати та у подальшому ефективно реалізувати такі адміністративні договори у сфері охорони здоров'я.

Необхідно підкреслити, що незважаючи на можливість розвитку договірної практики у сфері охорони здоров'я загалом та медичного туризму зокрема, МОЗ України видає акти управління. Ідеться про накази МОЗ України про розподіл та раціональне використання медикаментів для лікування дітей, хворих на онкологічні та онкогематологічні захворювання (наказ від 7 серпня 2002 р. № 313) або про розподіл препаратів для лікування опортуністичних інфекцій у хворих на ВІЛ-інфекцію/СНІД (наказ від 20 грудня 2004 р. № 633). Такі тенденції пов'язано із «традиційним» підходом до реформування управлінської системи та відсутністю прямої вказівки в положеннях про органи публічної влади у сфері охорони здоров'я і про заклади охорони здоров'я на наявність повноважень щодо застосування договорів як форми управління [4, с. 137].

Отже, оскільки законодавство лише фрагментарно закріплює право укладення адміністративних договорів у сфері охорони здоров'я як усередині країни, так і з іноземними суб'єктами, з метою легітимації адміністративного договору у сфері медичного туризму подальшого наукового обґрунтування потребують питання розроблення і затвердження процедури укладення адміністративних договорів у досліджуваній сфері, а також нормативи якості супутніх послуг, що можуть бути додатковим предметом таких договорів із фізичними особами. Слід підтримати С. С. Скворцова, який вважає, що у разі ухвалення Закону України «Про адміністративний договір» у ньому доцільно регламентувати стадії договірної процедури, процедури підготовки, видання, набрання чинності, підстави та порядок визнання недійсними адміністративних договорів і відповідальності за їх невиконання чи неналежне виконання [15]. Крім того, на нашу думку, в законі варто передбачити й особливості адміністративного договору в медичній сфері (наприклад, щодо такого його виду, як адміністративний договір публічно-приватного партнерства).

Для застосування адміністративного договору у сфері медичного туризму, суб'єктом отримання послуги якого є фізична особа, а суб'єктом її надання може бути юридична особа приватного права, цікавим є використання теоретичного і практичного зарубіжного досвіду застосування таких договорів.

У деяких зарубіжних країнах адміністративні договори характеризують як вольові між двома суб'єктами публічного права чи суб'єкта публічного права і суб'єкта приватного права (інколи – двох суб'єктів приватного права), що укладаються для досягнення цілей, які становлять публічний (суспільний) інтерес [16, с. 146]. Так, у Німеччині публічно-правовими визнають договори, укладені між органом публічного управління і фізичною особою. За законом про адміністративну процедуру Естонії публічно-правовий договір є угодою, що регулює адміністративно-правові відносини, в якій принаймні однією зі сторін є держава, орган місцевого самоврядування, інша публічна або приватна юридична особа чи фізична особа, яка виконує на підставі закону функції публічної влади [17, с. 384].

Необхідно підкреслити, що більшість адміністративних договорів має комплексний характер, вони можуть регулюватися нормами не лише адміністративного, а й інших галузей права, наприклад договори, укладені в межах публічно-приватного партнерства.

Такі договори були предметом дослідження В. Д. Струкової, яка, визнаючи їх адміністративними, зазначила, що ці відносини є публічно-правовими; їх обов'язковим суб'єктом є держава Україна, АРК України або територіальні громади в особі відповідних органів та публічної влади; їх учасники перебувають не в однаковому становищі,

а підставою виникнення таких відносин є адміністративно-правовий акт; ці договори, на відміну від цивільно-правових, завжди укладаються у письмовій формі [12, с. 95–97]. Так, договори концесії, укладені в межах публічно-приватного партнерства, регулюють публічно-правові відносини, оскільки за договором приватні партнери діють, здійснюючи від імені держави певні функції як її представники, і згідно зі ст. 4 Господарського кодексу України адміністративні та інші правовідносини управління за участі суб'єктів господарювання, де орган публічної влади не є суб'єктом, наділеним господарською компетенцією, і безпосередньо не здійснює організаційно-господарських повноважень щодо суб'єкта господарювання, не є предметом регулювання цього Кодексу¹. Тому авторка доходить висновку, що адміністративний договір у публічно-приватному партнерстві є дво- чи багатосторонньою угодою між суб'єктами публічної влади в особі відповідних органів держави чи місцевого самоврядування (публічними партнерами) і приватними юридичними особами чи фізичними особами-підприємцями (приватними партнерами), що укладається для виконання визначених державою завдань з метою досягнення цілей, що становлять суспільний (публічний) інтерес [12, с. 97].

На думку А. О. Гурської, в межах державно-приватного партнерства у сфері охорони здоров'я доцільно передавати вузькопрофільні медичні заклади у концесію за допомогою їх технічного переоснащення високотехнологічним обладнанням як для надання медичної допомоги, так і для проведення наукових досліджень, проведення капітального ремонту та реконструкції будівель, розбудови медичних закладів і створення реабілітаційних центрів на базі наявних закладів охорони здоров'я. За рахунок концесії в медичній сфері можна покрити нестачу джерел бюджетування та залучити інвестиції [18].

Слід також погодитися з думкою науковців – дослідників у сфері медичного права, що реформування будь-якої сфери вимагає оновлення та покращення її основ [19, с. 157]. Тож, у сфері медичного туризму розвиток і активне впровадження адміністративних договорів державно-приватного партнерства сприятимуть підвищенню його ролі та значущості, а також реальному залученню іноземних інвестицій.

Висновки

Підсумовуючи викладене, адміністративний договір у сфері медичного туризму пропонуємо розуміти як дво- або багатосторонню домовленість між суб'єктами владних повноважень (органами публічної

---

¹ Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 21.08.2021).

влади) або за участю такого суб'єкта та іншої особи, зокрема приватної юридичної особи чи фізичної особи-підприємця (серед іншого у відносинах державно-приватного партнерства) у визначеній законом формі на підставі вільного волевиявлення сторін, яка визначає їх взаємні права й обов'язки з метою виконання визначених державою завдань і для досягнення цілей, що становлять суспільний (публічний) інтерес у сфері надання медичних послуг діагностичного, оздоровчого та власне лікувального характеру за межами постійного проживання громадян (медичного туризму).

Серед функцій адміністративного договору, зокрема у сфері медичного туризму, можна виділити антиколізійну, правотворчу та функцію уніфікації локальної нормотворчості в досліджуваній сфері. Адміністративний договір через його добровільність у взятті зобов'язань сприяє здійсненню координаційної діяльності без спеціальних розпоряджень щодо виконання, а також функції оцінювання ефективності публічного управління. Активність потенційних учасників адміністративних договорів, що не мають владних повноважень, які прагнуть укласти договір, свідчить про ступінь довіри до держави та органів публічної влади, яка ґрунтується на реальному підвищенні добробуту внаслідок реалізації такого адміністративного договору.

Список бібліографічних посилань: 1. Давиденко І. В. Особливості кластерної моделі організації діяльності у сфері медичного туризму. *Інтелект XXI*. 2020. № 2. С. 66–69. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2020-2.12>. 2. Баєв В. В. Сучасні тенденції розвитку медичного туризму в Україні. *Агросвіт*. 2015. № 7. С. 35–38. 3. Міхровська М. С. Адміністративний договір як важлива форма діяльності публічної адміністрації. *Адміністративне право і процес*. 2014. № 2 (8). С. 102–108. 4. Завальна Ж. В. Стан та перспективи застосування договору як форми управління в сфері охорони здоров'я // Медичне право України: проблеми становлення та розвитку : матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 19–20 квіт. 2007 р.). Львів : Всеукр. ГО «Фундація медичного права та біоетики України», 2007. С. 134–138. 5. Бояринцева М. А. Адміністративний договір: дискусійні питання правової природи та правосуб'єктності сторін. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 2 (6). С. 79–94. 6. Перепелюк В. Г. Адміністративне судочинство: проблеми практики. Київ : Конус-Ю, 2003. 272 с. 7. Теремецький В. І., Книш С. В. Розмежування адміністративних і цивільних правовідносин у сфері охорони здоров'я в Україні. *Право та державне управління*. 2019. № 2, т. 5. С. 47–53. 8. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право в питаннях і відповідях : навч. посіб. / за заг. ред. Р. С. Мельника. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 308 с. 9. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. 3-тє вид. Київ : Акад. адміністративно-правових наук, 2020. 466 с. 10. Адміністративне

право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / редкол.: В. Б. Авер'янов (голова) та ін. Київ : Юрид. думка, 2004. Т. 1: Загальна частина. 584 с. **11.** Тихомиров Ю. А. Курс адміністративного права і процесу. М., 1998. 798 с. **12.** Струкова В. Д. Місце адміністративного договору в публічно-приватному партнерстві. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (99). С. 86–100. **13.** Книш С. В. Адміністративно-правові відносини у сфері охорони здоров'я в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Тернопіль, 2019. 36 с. **14.** Казакова Н. А., Марушева А. А., Прав Ю. Г., Гулаг А. О. Напрями розвитку медичного туризму в Україні та його вплив на економіку. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2018. № 63. С. 20–34. **15.** Скворцов С. С. Адміністративний договір як засіб управлінської діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2005. 26 с. **16.** Адміністративное право зарубежных стран : учебник / под ред. А. Н. Козырина, М. А. Штатиной. М. : Спарк, 2003. 464 с. **17.** Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / авт.-упоряд. В. П. Тимошук. Київ : Факт, 2003. 496 с. **18.** Гурська А. Концесія у медичній сфері // *Юридична Газета online* : сайт. 28.05.2021. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/medichne-pravo-farmaceutika/koncesiya-u-medichniy-sferi.html> (дата звернення: 21.08.2021). **19.** Теремецкий В. И., Музычук А. Н., Салманова Е. Ю., Казначеева Д. В., Книш С. В. Укрепление договорных начал в правоотношениях между пациентом и лечебным заведением при реформировании системы здравоохранения в Украине. *Georgian Medical News*. 2018. № 11 (284). С. 155–159.

Надійшла до редколегії 24.08.2021

Podzirov A. O. Administrative Contract in the Field of Medical Tourism: Concept and Specific Features

The spread of medical tourism requires the guarantee of its proper legal regulation. Given the increased state and public interest in this type of activity, a favorable climate for attracting investment into this area, there is a need to improve and develop forms of public administration in the field of medical tourism. Administrative contract is one of such forms.

The purpose of the article is to analyze theoretical and legal approaches to characterizing the content of the concept of “administrative contract in the field of medical tourism”, to outline the perspectives for its application in domestic law and to develop propositions for its improvement.

Public authorities and health care institutions currently use administrative contracts within management relationships, where they can act as parties or participants. Administrative contracts in the field of medical tourism can be vertical in parties (although they can be also horizontal at the interstate level), in terms of legal properties – coordination or subordination, in content – agreements of exchange of obligations or agreements on cooperation (interaction). The vast majority of administrative contracts in the field of medical tourism are

agreements of exchange of obligations or agreements on cooperation (interaction), where the parties are public authorities or public authority together with the relevant medical, sanatorium-health-resort or other medical or health institution, medical research institution, subjects that carry out rehabilitation or restoration. Participants in these contracts may be travel agencies that organize travelling, contact consumers and relevant medical and other institutions, insurance companies, etc.

The author has formulated own definition of the administrative contract in the field of medical tourism. Anti-conflict, law-making and the function of unification of local rule-making in the studied area have been distinguished among the functions of the administrative contract, including in the field of medical tourism.

Key words: medical tourism, administrative contract, administrative legal relations, public administration.

УДК 342.951

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.3.13>

Олена Юрїївна Салманова,

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра адміністративного права та процесу (завідувач);*

 <https://orcid.org/0000-0002-6376-1160>,
e-mail: salmanova69@gmail.com;

Анатолій Трохимович Комзюк,

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра адміністративного права та процесу (професор);*

 <https://orcid.org/0000-0002-7377-9241>,
e-mail: komzukat@ukr.net

**АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ
ПРАВИЛ ЗУПИНКИ, СТОЯНКИ ТА ПАРКУВАННЯ
ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ**

Визначено сутність, підстави та порядок реалізації заходів адміністративної відповідальності за порушення правил зупинки, стоянки та паркування транспортних засобів, зокрема охарактеризовано зміст правил зупинки, стоянки і паркування цих засобів, порушення яких становить юридичну підставу відповідальності, тобто об'єктивну сторону складу адміністративного проступку, ознаки суб'єкта, що підлягає відповідальності за ці порушення, адміністративні стягнення, що можуть накладатися за їх вчинення, види суб'єктів, уповноважених розглядати справи про ці порушення, а також особливості провадження у таких справах. Зроблено висновок, що правове регулювання та практика застосування адміністративних стягнень за вчинення порушень правил зупинки, стоянки і паркування транспортних засобів потребують подальшого вдосконалення, насамперед з погляду забезпечення прав осіб, що притягаються до відповідальності.

Ключові слова: транспортні засоби, правила зупинки, стоянки та паркування, порушення, адміністративна відповідальність.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Експлуатація автомобілів та інших транспортних засобів щороку стає дедалі інтенсивнішою, що насамперед є свідченням технічного прогресу. Водночас збільшення кількості цих засобів створює чимало проблем як для організації та забезпечення безпеки дорожнього руху,

так і для життєдіяльності населених пунктів. Особливо це стосується великих міст, у яких транспортні затори часто паралізують увесь дорожній рух. Крім того, усім цим засобам потрібні місця для зберігання і паркування, яких також бракує. За даними Головного сервісного центру МВС України, на 1 січня 2021 р. в Україні було зареєстровано 13 468 287 транспортних засобів, з них лише у Києві і лише легкових автомобілів – 1 074 101¹. Разом із тим міська інфраструктура, як відзначено у рішенні Київської міської ради, внаслідок інертності містобудівної політики досі відповідає транспортній парадигмі початку ХХ століття. У Києві досі відсутня єдина система паркування транспортних засобів, унаслідок чого головним паркувальним простором є переважно тротуари та двори житлових будинків². В інших містах хоча транспортних засобів і значно менше, проте проблеми з їх паркуванням теж є достатньо гострими. Отже, постійно існує потреба у забезпеченні виконання правил зупинки, стоянки та паркування цих засобів, адже їх порушення практично вже запрограмовано міською владою того ж Києва. Оскільки належних матеріальних умов для виконання зазначених правил влада створити поки що не може, єдиним відносно ефективним засобом забезпечення їх дотримання стають юридичні санкції, у першу чергу – заходи адміністративної відповідальності. Під час її реалізації постійно виникають проблемні ситуації з різних причин, зокрема через неточності у застосуванні норм адміністративно-деліктного законодавства. Тому дослідження питань, що виникають під час реалізації адміністративної відповідальності за порушення правил зупинки, стоянки та паркування транспортних засобів, є досить актуальним.

Стан дослідження проблеми

Варто зазначити, що загальним проблемам адміністративної відповідальності та забезпечення безпеки дорожнього руху, серед іншого з використанням адміністративно-правових засобів, присвячено чимало наукових праць, зокрема О. М. Бандурки, Ю. П. Битяка, С. М. Гусарова, Т. О. Коломоець, В. К. Колпакова, О. В. Кузьменко, Д. М. Лук'янець, О. В. Панасюк, А. О. Собакаря та ін. Проте особливості адміністративної відповідальності за порушення правил

---

¹ Статистика кількості зареєстрованих транспортних засобів за регіонами // Доступ до правди : сайт. URL: https://dostup.pravda.com.ua/request/84463/response/238537/attach/2/31.217.pdf?cookie_passthrough=1 (дата звернення: 26.08.2021).

² Про затвердження Міської цільової програми розвитку транспортної інфраструктури міста Києва на 2019–2023 роки : рішення Київської міської ради від 14.10.19 № 08/231-2505 // LIGA 360 : сайт. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MR191161> (дата звернення: 26.08.2021).

зупинки, стоянки та паркування транспортних засобів спеціально не досліджувались.

Мета і завдання дослідження

Метою цього дослідження є визначення сутності, підстав та порядку реалізації заходів адміністративної відповідальності за вчинення порушень правил зупинки, стоянки та паркування транспортних засобів. Відповідно до поставленої мети у статті необхідно виконати певні *завдання*, зокрема проаналізувати наукові праці, присвячені питанням сутності, підставам та порядку реалізації заходів адміністративної відповідальності за вчинення порушень правил зупинки, стоянки та паркування транспортних засобів.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає в подальшому розвитку положень, що стосуються сутності, підстав та порядку реалізації заходів адміністративної відповідальності за вчинення порушень правил зупинки, стоянки та паркування транспортних засобів, а також у формулюванні нових положень, висновків та пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу

Адміністративна відповідальність в Україні є важливим засобом забезпечення правопорядку, насамперед належного виконання різних загальнообов'язкових правил, до яких належать також правила зупинки, стоянки та паркування транспортних засобів. Сутність цієї відповідальності як специфічного виду юридичної відповідальності полягає у застосуванні до осіб, які вчинили адміністративні проступки, особливих юридичних санкцій – адміністративних стягнень [1, с. 6–7]. Адміністративну відповідальність переважно врегульовано Кодексом України про адміністративні правопорушення¹ (далі – КУпАП), який визначає загальні питання цієї відповідальності: поняття адміністративного проступку, види адміністративних стягнень та загальні правила їх накладення, а також конкретні склади адміністративних проступків та санкції за їх вчинення, види органів і посадових осіб, яким надано право розглядати справи про ці проступки та застосовувати адміністративні стягнення, і порядок здійснення провадження у таких справах.

З метою визначення особливостей адміністративної відповідальності за порушення правил зупинки, стоянки та паркування транспортних засобів необхідно зупинитись на характеристиці таких

---

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 26.08.2021).

питань: зміст правил зупинки, стоянки та паркування транспортних засобів, порушення яких становить юридичну підставу відповідальності, тобто об'єктивну сторону складу адміністративного проступку; ознаки суб'єкта, що підлягає відповідальності за ці порушення; види адміністративних стягнень, що можуть накладатися за їх вчинення; види суб'єктів, уповноважених розглядати справи про ці порушення, а також особливості провадження у таких справах.

Щодо правил зупинки, стоянки та паркування транспортних засобів варто насамперед звернути увагу на значення термінів «зупинка», «стоянка» і «паркування». Перші два терміни визначено Правилами дорожнього руху (далі – ПДР), затвердженими Постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306. Так, відповідно до п. 1.10 зупинкою визнається припинення руху транспортного засобу на час до 5 хвилин або більше, якщо це необхідно для посадки (висадки) пасажирів чи завантаження (розвантаження) вантажу, виконання вимог цих Правил, а стоянкою – припинення руху транспортного засобу на час, більший за 5 хвилин, з причин, не пов'язаних з необхідністю виконання вимог цих Правил, посадкою (висадкою) пасажирів, завантаженням (розвантаженням) вантажу¹, хоча в останньому випадку немає потреби взагалі згадувати про причини припинення руху, адже це може бути також необхідність виконання вимог Правил, посадка (висадка) пасажирів або завантаження (розвантаження) вантажу, тільки час їх перевищує 5 хвилин. Що ж стосується паркування, то ПДР цим терміном не оперують, його визначено Правилами паркування транспортних засобів, затвердженими Постановою Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 р. № 1342, у яких ним визнається розміщення транспортного засобу на майданчику для паркування². Тут же визначено поняття місця для паркування як місця стоянки одного транспортного засобу на майданчику для паркування, позначене дорожньою розміткою відповідно до ПДР. Тобто паркування і стоянка є взаємопов'язаними поняттями – перше є процесом розміщення транспортного засобу для стоянки. І хоча паркування пов'язується із розміщенням транспортного засобу саме на майданчику для паркування, у побутовому

---

¹ Правила дорожнього руху : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 10.01.2001 № 1306 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-п> (дата звернення: 26.08.2021).

² Правила паркування транспортних засобів : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 03.12.2009 № 1342 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1342-2009-п> (дата звернення: 26.08.2021).

вжитку під ним розуміють розміщення транспортного засобу для стоянки будь-де, зокрема на проїзній частині. Про спорідненість цих термінів свідчить також їх використання у ПДР. Наприклад, п. 15.15 забороняється встановлення на проїзній частині предметів, що перешкоджають проїзду чи паркуванню транспортних засобів¹, тобто паркування у цьому разі не пов'язується із розміщенням транспортного засобу на спеціальному майданчику.

Правила зупинки і стоянки транспортних засобів ПДР визначено досить детально, склад адміністративного проступку становлять порушення будь-яких з них, але у ст. 122 КУпАП ці порушення диференційовано за окремим ознаками. Так, окремими частинами передбачено відповідальність за зупинку чи стоянку транспортних засобів на місцях, позначених відповідними дорожніми знаками або дорожньою розміткою, на яких дозволено зупинку чи стоянку лише транспортних засобів, якими керують водії з інвалідністю або водії, які перевозять осіб з інвалідністю (виняток становлять випадки вимушеної стоянки), а також за зупинку чи стоянку транспортних засобів на місцях, позначених відповідними дорожніми знаками та/або дорожньою розміткою, на яких дозволено зупинку чи стоянку лише транспортних засобів, оснащених електричними двигунами². До них прирівняно також створення перешкод водіям зазначених засобів у зупинці чи стоянці.

Адміністративну відповідальність за порушення встановлених правил паркування транспортних засобів передбачено ст. 152-1 КУпАП, якою визначено як загальний, так і спеціальні склади адміністративного проступку. У першому випадку йдеться про будь-які порушення правил паркування, серед іншого неоплату вартості послуг з користування майданчиком для платного паркування. Окремими частинами встановлено відповідальність за паркування на місцях, призначених для безоплатного паркування транспортних засобів, якими керують водії з інвалідністю або водії, які перевозять осіб з інвалідністю, а також транспортних засобів, оснащених електричними двигунами³.

Для відповідальності за розглянуті правопорушення суттєву специфіку має визначення суб'єкта адміністративного проступку як її

---

¹ Правила дорожнього руху : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 10.01.2001 № 1306 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-п> (дата звернення: 26.08.2021).

² Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 26.08.2021).

³ Там само.

підстави. Ця специфіка полягає у можливості накладення стягнень не лише на водіїв транспортних засобів, а й інших осіб. За загальним правилом суб'єктом таких проступків визнається особа, яка керувала транспортним засобом у момент вчинення правопорушення (зокрема, на момент паркування). Інакше вирішується це питання у випадках, коли правопорушення було зафіксовано в автоматичному режимі або в режимі фотозйомки (відеозапису). У таких випадках відповідальності підлягають особи, визначені у ст. 14-2 КУпАП, а саме, по-перше, особи, яких закон називає «відповідальними», – фізичні особи або керівники юридичних осіб, за якими зареєстровано транспортні засоби, а якщо до Єдиного державного реєстру транспортних засобів внесено відомості про їх належних користувачів, – належні користувачі транспортних засобів; по-друге, особа, яка ввезла транспортний засіб на територію України. Саме ці положення КУпАП спричинюють серед науковців повсякчасні дискусії, тому на них варто зупинитись докладніше.

Проблема в тому, що у цих випадках реально визначається лише транспортний засіб, за допомогою якого було вчинено правопорушення [2, с. 418–419]. Тим самим на власника транспортного засобу покладається обов'язок відповідати за правопорушення, якого він міг не вчиняти, що суперечить не лише принципам права, але й здоровому глузду. У кримінальному праві це має назву «об'єктивне звинувачення» [3]. Не дивно, що у повсякденному життєвому відповідних посадових осіб використовується формула «оштрафувати авто», яку журналісти розуміють буквально і навіть не беруть у лапки¹.

Зрозуміло, що безальтернативне притягнення власників до відповідальності у цих випадках не може не викликати конфліктів. Наразі Велика палата Конституційного суду України розпочала розгляд об'єднаних конституційних скарг трьох громадян щодо відповідності Основному Закону статті 14-2 КУпАП, яка передбачає відповідальність власників автомобілів за порушення ПДР, зафіксовані в автоматичному режимі. При цьому заслуговує на увагу позиція учасників провадження – представників влади, які вважають, що оспорювані положення КУпАП відповідають Конституції, а такі правопорушення можна розцінювати як безвідповідальне використання власником джерела підвищеної небезпеки, що йому належить².

---

¹ У Харкові розпочала роботу Інспекція з паркування // Харківська міська рада : офіц. сайт. 12.02.2019. URL: <https://www.city.kharkov.ua/uk/news/u-kharkovi-rozpochala-robotu-inspektsiya-z-parkuvannya-40983.html> (дата звернення: 26.08.2021).

² Конституційний Суд розглядає, чи законна автофіксація порушень правил на дорогах // Конституційний Суд України : офіц. сайт. URL: <https://>

Така безапеляційність щонайменше викликає подив, адже про конституційність, а точніше неконституційність визнання власників транспортних засобів суб'єктами зазначених правопорушень Конституційний Суд України ухвалив рішення ще 2010 р., зазначивши, що положеннями низки статей КУпАП визначено систему процесуальних механізмів, які в сукупності з конституційними нормами унеможливають притягнення до адміністративної відповідальності особи, яка не вчиняла правопорушення¹. Після ухвалення Конституційним Судом цього рішення до КУпАП було внесено зміни, зокрема його доповнено ст. 14-2. Зміст цієї статті відрізняється від змісту визнаної неконституційною ст. 14-1 лише тим, що замість терміна «власник транспортного засобу» в ній вжито інший – «відповідальна особа», хоча суті це абсолютно не змінило, адже це все той само власник чи його представник, які, як і раніше, можуть до вчиненого правопорушення не мати жодного стосунку. Породжує певний скепсис навіть ужитий при цьому термін «відповідальна особа», адже складається враження, враховуючи зміст цього терміна, що закон таку особу уже наперед визнав винною («відповідальна», тобто яка має відповідати) у вчиненні правопорушення.

З приводу відповідальності за неналежне використання власником джерела підвищеної небезпеки, що йому належить, варто звернути увагу на коректність використання щодо цих публічних відносин цивільно-правових категорій. У цьому разі необхідно наголосити, що цивільне законодавство передбачає майнову відповідальність власників джерел підвищеної небезпеки, яким, безумовно, є транспортний засіб, у разі заподіяння ним майнової шкоди фізичним або юридичним особам. Адміністративні ж проступки, що полягають у порушенні правил зупинки, стоянки та паркування транспортних засобів, жодної майнової шкоди не спричиняють (за винятком хіба що неоплати вартості послуг з користування майданчиком для платного паркування, проте це порушення не є наслідком впливу джерела підвищеної небезпеки). Отже, наведені аргументи не можна визнати переконливими.

Із цього приводу ще раз наголосимо: до відповідальності за адміністративне правопорушення має притягатися виключно особа, яка

---

ccu.gov.ua/novyna/konstytucijnyy-sud-rozglyadaye-chy-zakonna-avtofiksaciya-porushen-pravyl-na-dorogah-09092021 (дата звернення: 26.08.2021).

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Багінського Артема Олександровича щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 14-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху : від 22.12.2010 № 23-рп/2010 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-10> (дата звернення: 26.08.2021).

його вчинила. Винятків із цього правила бути не може, інакше це суперечитиме загальним принципам адміністративної відповідальності, визначеним, зокрема, й Конституцією України.

За порушення правил зупинки, стоянки та паркування транспортних засобів застосовується лише один вид адміністративного стягнення – штраф. Розміри штрафних санкцій у цілому варто визнати адекватними характеру зазначених правопорушень, хіба що надмірно суворими є стягнення за зупинку чи стоянку на місцях, на яких дозволено зупинку чи стоянку лише транспортних засобів, якими керують водії з інвалідністю або водії, які перевозять осіб з інвалідністю, розмір штрафу за які перевищує у п'ять разів штраф, передбачений за порушення загального характеру, а за паркування на місцях, призначених для безоплатного паркування таких транспортних засобів, штраф може перевищувати загальний у десять і більше разів залежно від вартості паркування у конкретному місті (наприклад, у м. Харків вартість години паркування становить 5 грн, отже, штраф за «просте» порушення правил паркування, який передбачено у 20-кратному розмірі цієї вартості, дорівнюватиме 100 грн, а за паркування на місцях, призначених для безоплатного паркування транспортних засобів, якими керують водії з інвалідністю, штраф встановлено у розмірі від шістдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, тобто від 1020 до 1700 грн. або у 17 разів більше). Проте чи можна визнати обґрунтованою таку різницю, чи є настільки шкідливішими зазначені порушення за загальні? Як уявляється, такий стан є досить контроверсійним.

Ще однією проблемою варто вважати встановлення відносно визначених санкцій за деякі із цих порушень (наприклад, частини 6 і 7 ст. 122, частини 6 і 8 ст. 152-1 КУпАП), адже у випадках порушення правил зупинки, стоянки та паркування транспортних засобів, зафіксованих в автоматичному режимі або в режимі фотозйомки (відеозапису), незрозуміло, чим має керуватись посадова особа, що розглядає справу, для обрання конкретного розміру штрафу між мінімальним і максимальним, які можуть досить суттєво різнитись, про що свідчить хоча б наведений вище приклад. Справа в тому, що ст. 33 КУпАП, яка визначає загальні правила накладення адміністративних стягнень (конкретні обставини, що мають враховуватися при цьому: характер вчиненого правопорушення, особа порушника, ступінь його вини, майновий стан, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність), урахування яких дає змогу обрати найбільш відповідний розмір стягнення у конкретній ситуації, встановлює виняток саме для випадків накладення стягнень за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, серед іншого зафіксовані в автоматичному режимі, тобто ці правила у таких випадках не

застосовуються¹. Це означає, що вирішення питання про конкретний розмір штрафу цілком залежить від суб'єктивного рішення посадової особи, яку у цих випадках нічим не обмежено.

Окремо необхідно сказати про осіб, яким надано право розглядати справи про зазначені правопорушення та накладати за їх вчинення адміністративні стягнення. Зараз такими повноваженнями наділено виконавчі комітети (виконавчі органи) сільських, селищних і міських рад, від імені яких ці повноваження реалізують інспектори з паркування, а також органи Національної поліції, а саме їх працівники, які мають спеціальні звання, відповідно до покладених на них повноважень (статті 219, 222 КУпАП). Повноваження зазначених органів і посадових осіб є досить схожими, за деякими винятками, наприклад, лише працівникам поліції надано право вирішувати справи про неправомірне використання місць для стоянки (парковки), призначених для транспортних засобів, якими керують водії з інвалідністю або водії, які перевозять осіб з інвалідністю (ч. 6 ст. 122 і ч. 6 ст. 152-1 КУпАП), водночас вони не розглядають справ про загальні порушення правил паркування транспортних засобів, серед іншого неоплату вартості послуг з користування майданчиком для платного паркування та паркування на місцях, призначених для безоплатного паркування транспортних засобів, особами, які не мають відповідних пільг (частини 1-2 ст. 152-1 КУпАП)². Оскільки таких осіб досить багато і діють вони одна від одної незалежно, не виключаються випадки дублювання ними своїх функцій. Можливість такого дублювання передбачено і у КУпАП, у ст. 279-1 якого зазначено, що посадова особа уповноваженого підрозділу Національної поліції або інспектор з паркування під час внесення до Реєстру адміністративних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху інформації про зафіксовані в режимі фотозйомки (відеозапису) порушення правил зупинки, стоянки та паркування транспортних засобів, а також під час винесення постанови про накладення адміністративного стягнення за вчинення такого правопорушення перевіряє, чи не були відповідні обставини зафіксовані раніше, а також чи не притягалася відповідна особа до адміністративної відповідальності за це правопорушення іншою уповноваженою посадовою особою. Якщо відповідні відомості про зафіксоване правопорушення вже

внесено

до

---

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 26.08.2021).

² Там само.

Реєстру адміністративних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху, або відповідну особу вже притягнуто до адміністративної відповідальності за це правопорушення, постановою іншої уповноваженої посадової особи про притягнення до адміністративної відповідальності підлягає скасуванню¹.

Провадження в справах про порушення правил зупинки, стоянки та паркування транспортних засобів відзначається найбільшою кількістю особливостей порівняно зі справами про інші адміністративні проступки. Вони стосуються як загальних положень цього провадження (принципів, доказів і доказування, правового статусу учасників), так і окремих його стадій. Аналіз цих особливостей міг би стати предметом окремого аналізу. Зараз лише зазначимо, що найбільше проблем породжують особливості розгляду справ про порушення правил зупинки, стоянки та паркування транспортних засобів, зафіксовані в режимі фотозйомки (відеозапису), а також у випадках, коли протокол про адміністративне правопорушення не складається, а відразу виноситься постановою про накладення адміністративного стягнення. У цих випадках не повною мірою реалізуються принципи адміністративної відповідальності, зокрема на особу, яка фактично не вчиняла проступку, покладається обов'язок надавати докази своєї невинуватості (ст. 279-7 КУпАП установила, що відповідальна особа, зазначена у частині першій ст. 14-3 Кодексу, звільняється від адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері безпеки на автомобільному транспорті, зафіксоване в автоматичному режимі, якщо протягом 20 календарних днів з дня вчинення відповідного правопорушення або з дня набрання постановою про накладення адміністративного стягнення законної чинності така особа надала документ, який підтверджує, що до моменту вчинення правопорушення транспортний засіб вибув з її володіння внаслідок протиправних дій інших осіб²), хоча ст. 251 КУпАП покладає обов'язок щодо збирання доказів на осіб, уповноважених на складання протоколів про адміністративні правопорушення; особа, яка притягується до адміністративної відповідальності, не може належним чином реалізувати свої права, гарантовані законом, адже під час розгляду справи вона не має можливості подавати докази, заявляти клопотання чи користуватися юридичною допомогою адвоката чи іншого захисника своїх прав [4]; встановлено особливий порядок тимчасового затримання транспортних засобів³ та ускладнено інші питання здійснення зазначеного провадження.

---

¹ Там само.

² Там само.

³ Порядок тимчасового затримання інспекторами з паркування транспортних засобів та їх зберігання : затв. Постановою Кабінету Міністрів України

Висновки

Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що адміністративна відповідальність за порушення правил зупинки, стоянки та паркування транспортних засобів має багато особливостей, які стосуються всіх її складових: підстав, якими є порушення специфічних правил, визначених багатьма нормативними актами, того, що суб'єктом може визнаватись не лише особа, яка безпосередньо вчинила ці порушення, а й інші особи, яких законом названо відповідальними; змісту, тобто адміністративних стягнень, які можуть застосовуватися без урахування загальних правил їх накладення; порядку реалізації, особливо у випадках розгляду справ про порушення правил зупинки, стоянки та паркування транспортних засобів, зафіксованих у режимі фотозйомки (відеозапису). Аналіз зазначених особливостей свідчить, що правове регулювання та практика застосування адміністративних стягнень за вчинення порушень правил зупинки, стоянки та паркування транспортних засобів потребують подальшого вдосконалення, насамперед з погляду забезпечення прав осіб, що притягуються до відповідальності.

Список бібліографічних посилань: 1. Адміністративна відповідальність в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. А. Т. Комзюка. 3-тє вид., доопр. Харків : Вид-во Харків. нац. ун-ту внутр. справ, 2007. 80 с. 2. Панасюк О. В. Адміністративно-деліктне право України: теоретичні питання розвитку та реформування : монографія. Харків : У справі, 2020. 508 с. 3. Гусаров С. М., Комзюк А. Т., Салманова О. Ю. Деякі актуальні проблеми реформування інституту адміністративної відповідальності. *Форум права*. 2017. № 5. С. 112–119. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_5_17.pdf (дата звернення: 26.08.2021). 4. Комзюк А. Т. Проблеми визначення і врегулювання основних положень провадження в справах про адміністративні проступки // *Moderní aspekty vědy : XII. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. Česká republika : Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2021. Str. 271–278.*

Надійшла до редколегії 29.08.2021

Salmanova O. Yu., Komziuk A. T. Administrative Liability for Violating the Rules of Stopping, Parking, Vehicle Parking

The authors of the article have defined the essence, grounds and procedure for implementing administrative liability for violating the rules of stopping, parking, vehicle parking, in

particular they characterize the content of the rules of stopping, parking, vehicle parking, violation of which is the legal basis of liability, i.e. the objective aspect of the subject liable for these violations, the administrative penalties that may be imposed for their commission, the types of entities authorized to consider cases of these violations, as well as the specifics of proceedings in such cases.

It has been emphasized that driving cars and other vehicles is becoming more intense every year, which is primarily evidence of the success of technical progress. At the same time, the increase in the number of these funds creates a lot of problems for the organization and safety of road trafficking, as well as for the livelihoods of settlements. It is especially true in large cities, where traffic jams often paralyze the entire traffic. In addition, all of these facilities require storage and parking spaces, which are also chronically lacking.

It has been concluded that administrative liability for violating the rules of stopping, parking, vehicle parking has many features that are applied to all its components – the grounds for which are violations of specific rules defined by many regulations, and the subject can be recognized not only the person who directly committed these violations, but also other persons who are named responsible by law; content, i.e. administrative penalties that can be applied without taking into account the general rules of their imposition; procedure for implementation, especially in cases of violating the rules of stopping, parking, vehicle parking recorded in the mode of photography (video). The analysis of these features shows that the legal regulation and practice of administrative penalties for violations of the rules of stopping, parking, vehicle parking need further improvement, primarily in terms of ensuring the rights of those prosecuted.

Key words: vehicles, rules of stopping, parking, vehicle parking, violations, administrative liability.

УДК 349.95

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.3.14>

Віталій Валерійович Сокурєнко,

кандидат юридичних наук,

АТ «Legal Strategy»;

<https://orcid.org/0000-0001-6879-7376>,

e-mail: 1313sakur@gmail.com

ПРЕЗУМПЦІЯ ПРАВОТИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ: ІСТОРІЯ, СУЧАСНІСТЬ І МОЖЛИВІСТЬ ВПРОВАДЖЕННЯ В ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Розглянуто історичний аспект формування та становлення презумпції правоти поліцейських як складового елемента кваліфікаційного імунітету, а також її зміст, що полягає у визнанні діянь поліцейських правомірними, якщо інше не буде доведено в судовому порядку. Проаналізовано практику застосування кваліфікаційного імунітету в Сполучених Штатах Америки, на підставі чого наведено аргументи щодо доцільності впровадження презумпції правоти поліцейських у законодавство України, а також запропоновано відповідні законодавчі зміни.

Ключові слова: презумпція правоти поліцейських, кваліфікаційний імунітет, Національна поліція, соціальний захист, принципи діяльності поліції, Сполучені Штати Америки, судовий прецедент.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Низький рівень довіри до правоохоронних органів, зокрема до Національної поліції, спотворений імідж її попередника – міліції та низький рівень правової культури суспільства зумовлюють свідомо агресивне ставлення до правомірних дій поліцейських і некоректні висловлювання щодо них, що супроводжується демонстрацією повної неповаги як до поліції взагалі, так і до цієї складної та небезпечної професії. Зазначене рівною мірою впливає на загострення конфлікту між громадянами та поліцією, змушуючи перших дедалі частіше безпідставно сумніватися у законності дій поліцейських, обґрунтовуючи це їх суцільною корумпованістю. Водночас Національна поліція створювалась і функціонує як правоохоронний орган європейського зразка, де оперативно виявляються та попереджаються всі незаконні діяння, а саме порушення прав і свобод громадян і вчинення корупційних та пов'язаних із корупцією правопорушень.

Викладене свідчить про нерідко упереджене ставлення громадськості до поліцейських, що по суті не має ні правового, ні морально-етичного підґрунтя. Однак це лише заважає поліцейським якісно виконувати поставлені перед поліцією завдання. Більш того, презумпція

правоти поліцейських є сучасним заходом їх соціального захисту, не менш важливим за медичне і грошове забезпечення та державний захист.

Стан дослідження проблеми

Презумпція правоти поліцейських є абсолютно новою категорією в Україні, а тому є предметом дослідження вчених-юристів у докорінно різних аспектах. Наприклад, В. В. Гончарук [1] і Д. К. Катрич [2] подали загальну характеристику категорії презумпції правоти поліцейського. Х. В. Солнцева, К. Ю. Путєвська [3] та І. Д. Шутак [4] досліджували можливості впровадження презумпції правоти поліцейських у національне законодавство. А. В. Червінчук [5] і В. В. Шабалистий [6] зосередили свою увагу на реалізації презумпції правоти поліцейських у їх практичній діяльності, зокрема під час застосування заходів адміністративного примусу – проникнення поліції до транспортного засобу. Окремо слід звернути увагу на роботу О. П. Клипи, яка розглядає презумпцію правоти поліцейських як один з елементів соціального захисту працівників Національної поліції [7].

Мета і завдання дослідження

Метою статті є надання комплексної характеристики презумпції правоти поліцейських з урахуванням зарубіжної практики її формування, становлення та розвитку. У свою чергу, виконання поставленої мети потребує вирішення таких завдань: 1) дослідження історичного аспекту виникнення та становлення презумпції правоти поліцейських, серед іншого в межах кваліфікаційного імунітету поліцейських; 2) аналіз практики застосування кваліфікаційного імунітету в Сполучених Штатах Америки; 3) об'єктивне розкриття змісту і сутності презумпції правоти поліцейських; 4) окреслення можливостей впровадження презумпції правоти поліцейських у законодавство України.

Наукова новизна дослідження полягає в удосконаленні правового підходу, що забезпечує імплементацію презумпції правоти поліцейських, який знайшов своє вираження в формулюванні конкретних пропозицій щодо внесення змін у національне законодавство.

Виклад основного матеріалу

Так звана презумпція правоти поліцейських, яка діє в Сполучених Штатах Америки (далі – США) протягом багатьох років, є складовою «*qualified immunity police*» (кваліфікаційний імунітет поліцейських). Його сутність полягає в тому, що імунітет захищає поліцейського від судових позовів, у яких стверджується, що він порушив права позивача, фактично дозволяючи позови лише у випадках, коли поліцейські порушили «чітко встановлене» законодавцем право. Кваліфікаційний

імунітет – це не імунітет від виплати грошового відшкодування, а швидше імунітет від необхідності нести судові витрати взагалі.

Кваліфікаційний імунітет у США не регламентовано на законодавчому рівні. Це правова доктрина, вдосконалена Верховним Судом США, яка вперше була викладена в рішенні 1967 р. і відтоді була розширена й деталізована [8]. Зазначене пояснюється тим фактом, що США належать до англо-американської правової сім'ї, де судовий прецедент є джерелом права.

Розглянемо окремі приклади судової практики застосування кваліфікаційного імунітету. Так, у 1982 р. у справі *Harlow v. Fitzgerald* Верховний Суд США ухвалив, що посадові особи федерального уряду мають право на кваліфікаційний імунітет. Суд наголосив на необхідності захисту посадових осіб, які зобов'язані здійснювати дискреційні повноваження, від суспільного осуду, що по суті є засобом заохочення ефективної реалізації вказаних повноважень. Суд США підтвердив абсолютний імунітет деяких державних посадових осіб, включно з Президентом, прокурорами та іншими аналогічними посадовими особами. Ця доктрина захищає осіб, які обіймають відповідні посади, від кримінального переслідування та судових позовів, якщо вони здійснювали діяння, що входять до сфери їхніх службових обов'язків. Щодо всіх інших федеральних чиновників Суд США також ухвалив рішення, що ті з них, які намагаються претендувати на абсолютний імунітет, несуть тягар доведення, тобто мають пройти певний тест, під час якого така особа повинна довести, що таке діяння було здійснено з метою виконання конкретної функції та/або завдання, виконати які іншим чином неможливо.

Через чотири роки у справі *Malley v. Briggs* Верховний Суд США розглянув питання про імунітет поліцейських щодо здійснення ними дій на підставі незаконного ордеру. Суд США ухвалив, що кваліфікаційний імунітет не поширюється на офіцера поліції, коли офіцер незаконно заарештовує особу на підставі ордеру, якщо офіцер не міг «розумно вважати», що для ордеру існувала ймовірна причина. Під розумністю в цьому разі розуміється дія, яку об'єктивно може зробити розумний співробітник.

У 1987 р. у справі *Anderson v. Creighton* Верховний Суд США постановив, що коли працівник правоохоронного органу (в цьому разі співробітник Федерального бюро розслідувань США) проводить обшук, порушуючи четверту поправку, цей співробітник має право на кваліфікаційний імунітет лише в тому разі, якщо він доведе, що такі дії не порушували чинного законодавства. Відповідне питання, яке має поставити суд у такій справі, – «Чи міг розумний співробітник поліції визнати необґрунтований обшук законним, враховуючи чітко встановлений закон та інформацію, яку він мав?» Верховний Суд

США також ухвалив, що суб'єктивні переконання поліцейського щодо обставин обшуку не мають стосунку до справи.

У справі *Saucier v. Katz* Верховний Суд США у 2001 р. ухвалив, що рішення про захист кваліфікаційного імунітету має бути винесене на ранньому етапі розгляду справи в суді першої інстанції, оскільки кваліфікаційний імунітет є захистом від позову, а не просто захистом від обов'язку. Коли є судові рішення про надання кваліфікаційного імунітету, Суд США приймає його навіть у тих випадках, коли в позовних вимогах є суттєві питання. Для ухвалення таких рішень Суд США також розробив двоетапний тест для перевірки правильності застосування кваліфікаційного імунітету в ідентичних справах: по-перше, суд має перевірити, чи були факти порушення конституційного права, якщо так, то слід з'ясувати також питання, чи підлягає ця норма застосуванню в цій конкретній ситуації¹. Отже, під час визначення того, чи було право чітко встановлено, суди розглядають, чи знав поліцейський, що його поведінка порушила права позивача. Суди, які проводять відповідний аналіз, застосовують закон, який діяв на момент передбачуваного порушення, а не на момент розгляду справи судом. Кваліфікаційний імунітет застосовується лише до позовів проти посадових осіб, зокрема тих, що працюють в органах поліції, як до фізичних осіб, але не до позовів проти уряду за шкоду, заподіяну діями таких працівників.

Водночас Україна тяжіє до романо-германської правової сім'ї, а тому рішення судів на її території хоч і є обов'язковими для виконання особами, яким їх адресовано, але як джерело права мають виключно рекомендаційний характер. У 2016 р. активно обговорювалась можливість впровадження імперативу презумпції правоти поліцейських, але відповідні законодавчі зміни не було запроваджено.

Між тим у національній правовій доктрині досі не вщухають дискусії з приводу змісту презумпції правоти поліцейського як вітчизняної альтернативи кваліфікаційного імунітету. І. Д. Шутак убачає сутність презумпції правоти поліцейських у тому, що завдяки лише статусу і самому факту служби у правоохоронних органах держави поліцейського наділяють низкою ексклюзивних повноважень, насамперед повноважень на застосування методів примусу, яких немає у звичайного громадянина, довіряють йому зброю, а також установлюють пільги, що й має забезпечити виконання поліцейським своїх обов'язків на належному рівні [4, с. 12]. На нашу думку, таке тлумачення презумпції правоти поліцейських не можна визнати коректним, оскільки поліцейські мають такі ж самі «ексклюзивні повноваження», як і

---

¹ Qualified immunity // Cornell Law School : сайт. URL: https://www.law.cornell.edu/wex/qualified_immunity (дата звернення: 05.08.2021).

працівники прокуратури, Служби безпеки України, Національного антикорупційного бюро України тощо. Більш того, презумпція правоти поліцейських надає можливість об'єктивно реалізовувати свої повноваження, а ніяк не впливає з останніх.

Більш правильним вважаємо науковий погляд О. П. Клипи щодо змісту категорії презумпції правоти поліцейських як можливості здійснення ними завідомо законних посадових обов'язків у межах передбачених законом повноважень, а якщо громадянин не згоден з вимогами поліцейського, він спершу має підкоритися, а потім може оскаржити відповідне діяння [7, с. 228]. А. В. Червінчук характеризує презумпцію правоти поліцейських так: під час виконання службового обов'язку поліцейський діє завідомо правомірно, у межах закону. Якщо громадянин вважає інакше, він все одно має підкоритися і лише потім може оскаржити або дії правоохоронця, або його бездіяльність. [5, с. 229].

Х. В. Солнцева і К. Ю. Путєвська зазначають, що презумпцію правоти поліцейського жодним чином не спрямовано на обмеження чи звуження наявних у людини і громадянина прав і свобод; зазначена юридична конструкція є пов'язаною виключно із більшою правовою обізнаністю і професіоналізмом поліцейського, який, діючи відповідно до закону, вирішує справи про притягнення особи до відповідальності за вчинене нею правопорушення. Зі свого боку, особа зобов'язана підкоритися вимогам поліцейського насамперед не через наявність законодавчих норм, а саме через упевненість у тому, що поліцейський – професіонал, який відповідно до закону і в межах чітко окресленої компетенції вчиняє всі дії в інтересах особи [3, с. 34].

В. В. Шаблистий і В. В. Гончарук, говорячи про доцільність впровадження презумпції правоти поліцейського, висловлюють застереження про те, що її законодавчої регламентації недостатньо, крім забезпечення державою об'єктивного та неупередженого правосуддя [1, с. 121] та відповідного сприйняття громадськістю поліцейського як високопрофесійного фахівця [6, с. 94]. Необхідність впровадження презумпції правоти поліцейських також можна підтвердити результатами соціологічного дослідження, проведеного серед офіцерів Національної поліції України, відповідно до яких переважна більшість респондентів (81,9 %) визначила саме цей принцип як такий, що підвищить ефективність діяльності Національної поліції і має бути законодавчо закріплений; 12,9 % респондентів вважають таким принципом принцип «безсторонності» поліцейського, тобто недопустимість прихилення до жодної зі сторін кримінального процесу протягом усього часу провадження у справі; 1,3 % респондентів – принцип гендерної рівності поліцейських [2, с. 120].

Висновки

Підсумовуючи все зазначене вище, наведемо низку аргументів на користь впровадження кваліфікаційного імунітету поліцейських (презумпції правоти поліцейських):

- офіцерам поліції потрібен кваліфікаційний імунітет для виконання своїх професійних обов'язків: вони виконують важливі завдання, які можуть потребувати ухвалення миттєвих рішень у стресових обставинах, натомість відсутність кваліфікаційного імунітету призводить до того, що поліцейські не наважуються діяти, коли це найбільше необхідно;

- відсутність кваліфікаційного імунітету може призвести до необґрунтованих судових процесів щодо поліції, в яких судді та присяжні можуть переглядати рішення, а отже, до значних витрат бюджетних коштів;

- поліцейські не мають абсолютної недоторканності й можуть бути притягнуті до відповідальності за порушення чітко встановлених конституційних прав, попри перспективну наявність у них кваліфікаційного імунітету;

- поліцейських не слід змушувати застосовувати «абстрактне право», тобто ті положення, які прямо не передбачаються чинним законодавством, але випливають із його положень, до конкретних обставин, також не можна очікувати від поліцейських, що вони будуть ученими-юристами та використовуватимуть юридичні аргументи під час арешту;

- поліцейські повинні мати можливість діяти професійно, не переймаючись судовим переслідуванням.

Отже, для впровадження на території України презумпції правоти поліцейських, або кваліфікаційного імунітету, необхідно адаптувати основні положення та правила застосування кваліфікаційного імунітету з урахуванням специфіки діяльності Національної поліції та регламентувати відповідне правило на законодавчому рівні, наприклад щонайменше доповнити розділ II «Принципи діяльності поліції» Закону України «Про Національну поліцію» ст. 12-1 «Презумпція правоти поліцейських». Окремо необхідно зауважити, що впровадження відповідних законодавчих змін потребує прямо пропорційного коригування норм кримінально- та адміністративно-деліктного законодавства, що може стати предметом подальших наукових пошуків.

Список бібліографічних посилань: 1. Гончарук В. В. Презумпція правоти поліцейського – вимога часу чи примха влади? // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : тези доп. V міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 18 листоп. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. С. 118–121.

2. Катрич Д. К. Принцип пропорційності правоти поліцейського та відповідальності за прийняті рішення. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 7. С. 118–121. **3.** Солнцева Х. В., Путєвська К. Ю. Деякі питання запровадження презумпції правоти поліцейського в українське законодавство. *Право та інновації*. 2019. № 1 (25). С. 32–38. **4.** Шутак І. Д. Колізія між презумпцією невинуватості громадянина та презумпцією правоти поліцейського. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 5. С. 9–15. **5.** Червінчук А. В. Проникнення поліції до транспортного засобу як захід адміністративного примусу. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 2 (71). С. 227–238. **6.** Шабалистий В. В. Проблеми кримінально-правового забезпечення поліцейської діяльності в Україні та шляхи їх розв'язання. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 91–95. **7.** Клипа О. П. Організаційно-правові заходи вдосконалення соціального захисту Національної поліції України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 226–229. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2020/56.pdf (дата звернення: 05.08.2021). **8.** Sobel N. What Is Qualified Immunity, and What Does It Have to Do With Police Reform? // *LAWFARE* : сайт. 06.06.2020. URL: <https://www.lawfareblog.com/what-qualified-immunity-and-what-does-it-have-do-police-reform> (дата звернення: 05.08.2021).

Надійшла до редколегії 08.08.2021

Sokurenko V. V. Police Officers' Presumption of Innocence: History, Contemporaneousness and Possibility to Implement into Ukrainian Legislation

The article is focused on the analysis of the legal category of police officers' presumption of innocence. Accordingly, the purpose of the research is to provide comprehensive characteristics of police officers' presumption of innocence, taking into account international practice of its formation and development. To achieve this purpose, the author has formulated the following tasks: 1) study of the historical aspect of the origin and formation of police officers' presumption of innocence, including within the qualification immunity of police officers; 2) analysis of the practice of applying qualification immunity in the United States of America; 3) objective reveal of the content and essence of police officers' presumption of innocence; 4) outlining the possibilities of introducing the police officers' presumption of innocence into the legislation of Ukraine.

The expediency of introducing police officers' qualification immunity (police officers' presumption of innocence) is based on a number of arguments, in particular: police officers need qualification immunity to perform their professional duties: they perform important tasks that may require immediate decisions in stressful situations, but lack of qualification immunity may lead that police officers do not dare to act when it is most needed; lack of qualification immunity can lead to unjustified police trials, when judges and jurors can review decisions, may lead to significant budget expenditures; police officers do not have absolute immunity and can be prosecuted for violating clearly established constitutional rights, despite the perspective of the

availability of qualification immunity; police officers should not be forced to apply “abstract law”, i.e. those provisions that are not explicitly provided in the current legislation, but follow from its provisions, to specific circumstances, we cannot expect from police officers to be scholars in law sphere and use legal arguments during the arrest; police officers should be able to act professionally without worrying about prosecution.

Key words: police officers’ presumption of innocence, qualification immunity, National Police, social protection, policing principles, United States of America, judicial precedent.

УДК 342.72

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.3.15>

Владислав Іванович Теремецький,

*доктор юридичних наук, професор,
Західноукраїнський національний університет,
кафедра цивільного права і процесу (професор);*

 <https://orcid.org/0000-0002-2667-5167>,
e-mail: vladvokat333@ukr.net;

Катерина Дмитрівна Куценко,

*Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України (аспірант);*

 <https://orcid.org/0000-0002-3971-8015>,
e-mail: kucenkoe0@gmail.com

ПРАВОВИЙ СТАТУС АПАРАТУ СУДУ

Розглянуто проблеми правового статусу апарату суду. Проаналізовано наукові праці, автори яких вивчали особливості правового статусу апарату суду. Сформульовано авторське визначення правового статусу апарату суду. Установлено, що особливі функції, завдання, штатна структура, специфіка призначення та звільнення з посади й умови дисциплінарної відповідальності є складовими елементами правового статусу апарату суду. Розглянуто окремі елементи його правового статусу. Запропоновано внести зміни до чинного законодавства щодо вдосконалення правового статусу апарату суду.

Ключові слова: правовий статус, апарат суду, структура, штат, керівник, типове положення.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Виконання функцій судів зі здійснення правосуддя у цивільних, адміністративних та інших категоріях справ потребує належного організаційного, технічного й інформаційного забезпечення їх діяльності. Здійснення вказаних функцій покладено на апарат суду та Державну судову адміністрацію України (далі – ДСА). Належне правове регулювання діяльності працівників апарату суду є запорукою забезпечення ефективної роботи суддів зі здійснення правосуддя. Саме тому дослідження правового статусу апарату суду є актуальним.

Стан дослідження проблеми

Проблему правового статусу апарату суду частково висвітлено у працях українських правознавців. Так, А. М. Макаровець визначив

та охарактеризував основні нормативно-правові акти, які регулюють діяльність апарату суду [1, с. 56–62]. Крім того, вчений запропонував власне доктринальне визначення адміністративно-правового статусу апарату суду. П. Ю. Шпенова вивчала специфіку правового статусу працівників апарату суду [2, с. 59–64]. Дослідниця звертає увагу на загальні та спеціальні завдання, які виконують такі працівники. А. В. Шевченко досліджував особливості діяльності та правового статусу працівників апарату суду [3, с. 198–202]. М. В. Вишневський запропонував принципи адміністративно-правового регулювання діяльності апарату суду в Україні [4, с. 182–187]. Визначення цих принципів допомогло дослідженню проблем правового статусу працівників апарату місцевого суду. М. А. Бояринцева розкрила особливості правового статусу працівників апаратів місцевих адміністративних судів [5, с. 86–92]. Працю дослідниці присвячено проблемам, які є предметом цієї статті, але лише щодо працівників адміністративних судів. Загалом праці названих науковців дали змогу отримати уявлення щодо ступеня дослідженості теоретичних проблем правового статусу апаратів судів в українській правовій науці. Також автори цієї публікації використали практичні поради, що містяться у науково-практичному коментарі Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [6]. Як відомо, окремі проблеми функціонування апарату суду в Україні виникають у зв'язку із запровадженням урядом обмежувальних протиепідемічних заходів, пов'язаних із поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2. У цьому контексті пізнавальною є праця В. І. Теремецького у співавторстві з іншими науковцями, присвячена проблематиці забезпечення доступу до правосуддя та правової допомоги незахищених верств населення в умовах пандемії COVID-19 [7].

Мета і завдання дослідження

Метою статті є розроблення теоретичного визначення та елементів правового статусу апарату суду. *Завдання* статті полягає у формулюванні пропозицій щодо внесення змін до чинного законодавства, яке регулює роботу апаратів судів.

Наукова новизна дослідження

Наукову новизну зумовляють пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства, яке регулює правовий статус апарату суду.

Виклад основного матеріалу

Доктринальні визначення апарату суду відображено у працях багатьох науковців. А. М. Макаровець зазначає, що адміністративно-правовий статус апарату суду визначає його роль і місце в системі правовідносин і взаємозв'язок з іншими учасниками правовідносин, а також закріплює його завдання та функції, компетенцію, повноваження та

юридичну відповідальність [1, с. 60]. П. Ю. Шпенюва звертає увагу на те, що апарат суду виконує загальні та спеціальні завдання. Загальні завдання полягають в організаційному забезпеченні роботи суду, а спеціальні передбачають забезпечення належних умов для справедливого відправлення правосуддя та винесення суддями своєчасних, чітких і добре обґрунтованих рішень у справах, які є зрозумілими і для учасників справ, і для широкого загалу [2, с. 62]. В. І. Теремецький наголошує, що апарат суду не лише допомагає суддям у здійсненні правосуддя, але і забезпечує взаємодію із громадськістю, здійснюючи прийом та видачу процесуальних документів [6, с. 730].

На підставі зазначених тверджень можна визначити правовий статус апарату суду як установлений нормами права перелік прав, обов'язків і повноважень апарату суду, обумовлений поклададними на нього завданнями з організаційного забезпечення роботи суду та відправлення правосуддя.

При цьому не варто ототожнювати правовий статус апарату суду та правовий статус його працівників. А. В. Шевченко визначає правовий статус працівника апарату суду як сукупність установлених законодавчими нормами функцій, повноважень, прав, обов'язків, правових обмежень та етичних стандартів у сукупності з підставами, порядком виникнення їх службової правосуб'єктності та юридичної відповідальності в аналізованій сфері [3, с. 202]. Зазначене визначення відображає основні елементи правового статусу працівника апарату місцевого суду. Ключові відмінності між правовим статусом апарату місцевого суду взагалі та окремого працівника такого апарату полягають у такому:

- повноваження всього апарату місцевого суду є більш широкими, ніж повноваження його окремих працівників;
- правові обмеження застосовуються лише до окремих працівників, а не до відділів або управлінь юридичних осіб;
- працівники апарату суду можуть бути притягнуті до юридичної відповідальності за порушення своїх трудових обов'язків. водночас до всього апарату суду не можна застосувати санкції.

Ці відмінності надають можливість відрізнити правовий статус усього апарату суду та правовий статус його окремих працівників.

Правовий статус апарату суду визначається законодавчими і підзаконними актами України. Відповідно до ст. 155 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» організаційне забезпечення роботи суду покладено на його апарат, який очолює керівник. Структура і штатна чисельність апаратів місцевих судів затверджується територіальним управлінням ДСА¹. Отже, загальні засади правового статусу апарату суду встановлено у названому Законі України.

---

¹ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України.

Основні функції апарату суду, його структуру і правовий статус керівника закріплено у Типовому положенні про апарат суду (далі – Типове положення). Серед функцій працівників апарату суду, зазначених у п. 8 Типового положення, варто назвати забезпечення фіксування судового засідання, підготовку та надсилання адресатам процесуальних документів, забезпечення ведення діловодства в суді, комплектування архіву документів, складення статистичної звітності, створення належних умов для діяльності Служби судової охорони, забезпечення взаємодії із громадськістю, засобами масової інформації тощо¹. Крім перелічених функцій, апарат суду виконує і інші завдання з організаційного, інформаційно-довідкового й технічного забезпечення роботи суду.

Напрями роботи апарату суду розкрито в Інструкції з діловодства в місцевих та апеляційних судах України. Такими є: приймання та реєстрація документів, проходження процесуальних документів у суді, фіксування судового процесу технічними засобами, приймання, облік і зберігання речових доказів, надсилання судових викликів і повідомлень, оформлення судових справ, надання судової справи для ознайомлення або направлення за межі суду, засвідчення та видача копій судових рішень тощо². Указані напрями роботи обумовлюють своєрідність функцій, покладених на апарати судів. Отже, першим елементом правового статусу апарату суду є специфічні функції, покладені на його працівників.

М. В. Вишневський визначає принципи діяльності апарату суду. Серед них дослідник називає верховенство права, професіоналізм, персональну відповідальність, ефективну скоординовану діяльність, підзвітність громадянам України, свободу від будь-якого політичного впливу, відповідність стандартам та передовим практикам Європейського Союзу і забезпечення гідних умов праці працівникам апарату суду [4, с. 185]. Зазначені теоретичні розробки дають змогу встановити основні принципи діяльності працівників апарату місцевого суду.

Відповідно до ч. 6 ст. 155 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» правовий статус працівників апарату суду визначається

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 01.09.2021).

¹ Про затвердження Типового положення про апарат суду : Наказ Держ. судової адміністрації України від 08.02.2019 № 131 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0131750-19> (дата звернення: 01.09.2021).

² Про затвердження Інструкції з діловодства в місцевих та апеляційних судах України : Наказ Держ. судової адміністрації України від 20.08.2019 № 814 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0814750-19> (дата звернення: 01.09.2021).

Законом України «Про державну службу» з урахуванням особливостей, передбачених цим Законом¹. Згідно зі ст. 4 Закону України «Про державну службу» принципами державної служби є верховенство права, законність, професіоналізм, патріотизм, добросовісність, ефективність, політична неупередженість, прозорість, стабільність та забезпечення рівного доступу до державної служби². Отже, поєднуючи пропозиції науковців та норми законодавчих актів, вважаємо за можливе назвати такі принципи діяльності апарату суду, як законність, верховенство права, професіоналізм, ефективність, політична неупередженість, прозорість, підзвітність громадянам України, забезпечення гідних умов праці, координованість діяльності та персональна відповідальність. Перелічені принципи роботи є другим елементом правового статусу апарату суду.

Кожен працівник апарату суду має певну посадову інструкцію, відповідно до якої виконує покладені на нього обов'язки. Державна судова адміністрація України затвердила типові посадові інструкції керівника апарату місцевого суду, секретаря судового засідання, старшого судового розпорядника, консультанта, діловода, оператора комп'ютерного набору, друкарки, завідуючого архівом і бібліотекаря місцевого загального суду³. У названих посадових інструкціях уточнюються вимоги до претендентів на працевлаштування в апараті суду, завдання та обов'язки, права й особливості відповідальності.

Особливості призначення працівників апарату суду на посади встановлено у п. 12 Типового положення. Добір працівників апарату суду здійснюється на конкурсній основі і в порядку переведення державних службовців відповідно до законодавства про державну службу. Правом призначення на посаду та звільнення працівників апарату суду наділено керівника апарату суду⁴. Отже, третім елементом правового статусу апарату суду є здійснення добору його працівників на конкурсній основі.

---

¹ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 01.09.2021).

² Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 01.09.2021).

³ Про затвердження Типових посадових інструкцій працівників апарату місцевого загального суду : наказ Держ. судової адміністрації від 20.07.2005 № 86 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0086750-05> (дата звернення: 01.09.2021).

⁴ Про затвердження Типового положення про апарат суду : Наказ Держ. судової адміністрації України від 08.02.2019 № 131 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0131750-19> (дата звернення: 01.09.2021).

Для ефективної організації роботи працівників апарат суду має певну структуру. Відповідно до частин 7 і 8 ст. 155 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в апараті суду можуть створюватися управління, відділи і сектори. Обов'язковим підрозділом апарату суду має бути канцелярія, яка забезпечує прийом громадян, підготовку і видачу процесуальних документів. При цьому структура і штатна чисельність апаратів місцевих судів затверджуються відповідним територіальним управлінням ДСА за погодженням із Вищою радою правосуддя¹. Відповідно до п. 14 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» цей орган влади затверджує типові положення про апарат суду². Отже, структура і штатна чисельність апаратів місцевих судів у різних областях України може відрізнятися.

Наприклад, у апараті Вінницького окружного адміністративного суду створено відділи забезпечення діяльності голови суду та його заступника, організації судового процесу, служби судових розпорядників, документального забезпечення, планово-фінансової діяльності, бухгалтерського та господарського обліку, а також відділ аналітично-правової роботи³. Звичайно, в інших судах можуть бути створені інші відділи. Отже, наступною особливістю правового статусу апарату суду є здійснення своїх повноважень відповідно до затвердженої структури.

Окрім дослідники, які вивчали проблеми доступу до правосуддя в умовах запровадження карантинних заходів у зв'язку з поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, звертають увагу на особливості роботи апарату суду за сучасних умов [7, с. 8]. Дійсно, необхідність дотримання карантинних заходів суттєво ускладнює взаємодію з особами, які звертаються до суду. Варто враховувати емоційний стан людини, яка не може потрапити до будівлі суду для вирішення певного питання, а вимушена очікувати працівника суду на вході у його приміщення.

Законодавчі та підзаконні акти регулюють особливості призначення і звільнення керівника апарату суду. Ця посадова особа виконує ключову роль в організації роботи апарату суду. Зокрема, відповідно

---

¹ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 01.09.2021).

² Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19> (дата звернення: 01.09.2021).

³ Структура апарату суду // Вінницький окружний адміністративний суд : офіц. сайт. URL: <http://voas.gov.ua/about/struktura-apatatu-sudu/> (дата звернення: 01.09.2021).

до ч. 4 ст. 155 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» керівник апарату місцевого суду призначається на посаду і звільняється з посади начальником відповідного територіального управління ДСА, при цьому таке призначення або звільнення необхідно погоджувати із головою відповідного суду. Аналогічний порядок встановлено і для заступника керівника апарату місцевого суду¹. Отже, начальник територіального управління ДСА здійснює взаємодію із керівником апарату місцевого суду під час ухвалення рішення про призначення керівника апарату місцевого суду.

Вимоги до претендентів на посади керівника і заступника керівника апарату суду встановлено у Типовому положенні. Згідно з п. 10 Типового положення керівником апарату суду може призначатися особа із вищою освітою з освітнім ступенем магістра або спеціаліста. Кандидат повинен мати досвід роботи на посадах державної служби категорій «Б» або «В» або досвід служби в органах місцевого самоврядування, або досвід роботи на керівних посадах підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності не менше одного року. Обов'язковою умовою для призначення на посаду є вільне володіння державною мовою². Звернемо увагу на те, що ця норма не передбачає такої обов'язкової вимоги до керівника апарату суду, як стаж роботи штатним працівником апарату місцевого суду. Запровадження такої вимоги здається абсолютно об'єктивним і логічним.

Посадові обов'язки керівника апарату суду встановлено законодавчими та підзаконними актами України. Зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 155 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» керівник апарату суду відповідає за організаційне забезпечення роботи суду та функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи³. Обов'язки керівника апарату суду зі здійснення відповідних завдань деталізовано у Типовому положенні. Наприклад, у п. 14 Типового положення закріплено такі обов'язки керівника апарату суду, як забезпечення підготовки планів роботи суду, організаційне забезпечення ведення судової статистики, здійснення контролю за дотриманням виконавської і службової дисципліни працівниками апарату

---

¹ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 01.09.2021).

² Про затвердження Типового положення про апарат суду : Наказ Держ. судової адміністрації України від 08.02.2019 № 131 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0131750-19> (дата звернення: 01.09.2021).

³ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 01.09.2021).

суду, заохочення та накладення на них дисциплінарних стягнень та інші повноваження¹. Відповідно до Типової інструкції керівника апарату місцевого суду ця посадова особа вживає заходів для забезпечення належної діяльності суду, здійснює організаційне забезпечення ведення судової статистики, діловодства в суді, обліку та зберігання судових справ та виконує інші обов'язки². Зазначені повноваження дають змогу здійснювати керівництво підлеглими працівниками апарату суду. Вважаємо, що обов'язковим завданням керівника апарату суду має бути контроль за дотриманням працівниками етичних вимог під час спілкування із громадянами.

Законодавство встановлює особливі умови щодо звільнення керівника апарату суду. Наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 155 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» збори суддів відповідного суду мають право висловити недовіру керівнику апарату відповідного суду, що має наслідком його звільнення³. У п. 17 Типового положення встановлено, що керівник апарату суду є підзвітним зборам суддів відповідного суду⁴. При цьому, як уже зазначалося вище, керівник апарату суду звільняється з посади начальником територіального управління ДСА. Право застосовувати дисциплінарні стягнення або заохочення до керівника апарату місцевого суду також надано вказаній посадовій особі відповідно до п. 11 Типового положення⁵. Але норми законодавства або підзаконних актів не встановлюють можливості та порядку звернення зборів суддів певного суду до голови суду та до начальника територіального управління ДСА стосовно вирішення питання про звільнення керівника апарату місцевого суду. Відповідну норму варто було б закріпити у Типовому

---

¹ Про затвердження Типового положення про апарат суду : Наказ Держ. судової адміністрації України від 08.02.2019 № 131 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0131750-19> (дата звернення: 01.09.2021).

² Про затвердження типових посадових інструкцій керівника апарату апеляційного суду, керівника апарату місцевого суду : Наказ Держ. судової адміністрації України від 13.01.2021 № 9 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0009750-21> (дата звернення: 01.09.2021).

³ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 01.09.2021).

⁴ Про затвердження Типового положення про апарат суду : Наказ Держ. судової адміністрації України від 08.02.2019 № 131 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0131750-19> (дата звернення: 01.09.2021).

⁵ Там само.

положенні. Отже, існує особливий правовий статус керівника апарату місцевого суду, який полягає у спеціальному порядку призначення на посаду і звільнення з неї та специфічному переліку посадових обов'язків.

Окремі науковці вказують на необхідність внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Зокрема, М. А. Бояринцева пропонує закріпити у цьому законі особливості правового статусу працівників апарату місцевих адміністративних судів [5, с. 92]. Але з такою пропозицією важко погодитися, оскільки у законодавчому акті мають установлюватися загальні принципи діяльності апарату судів України. Певні особливості правового статусу апаратів судів різних юрисдикцій можна встановити у Типовому положенні про апарат суду, але не в Законі України.

Висновки

Правовий статус апарату суду – це встановлений нормами права перелік прав, обов'язків і повноважень апарату суду, обумовлений покладеними на нього завданнями з організаційного забезпечення роботи суду та відправлення правосуддя. Правовий статус апарату суду характеризується такими елементами:

- виконання функцій працівниками апарату суду з організаційного, технічного та інформаційного забезпечення роботи суду;
- здійснення апаратом суду своєї діяльності відповідно до принципів законності, верховенства права, професіоналізму, ефективності, політичної неупередженості, прозорості тощо;
- здійснення добору на роботу працівників апарату суду на конкурсній основі;
- виконання обов'язків апаратом суду відповідно до встановленої структури та штатного розпису;
- наявність особливого правового статусу керівника апарату місцевого суду, який полягає у спеціальному порядку призначення та звільнення з посади та специфічному переліку посадових обов'язків.

З метою вдосконалення правового регулювання статусу апарату судів пропонуємо внести такі зміни до чинного законодавства:

1) закріпити у ст. 155 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» основні функції працівників апарату суду, передбачені у Типовому положенні про апарат суду;

2) розробити окремі розділи Типового положення про апарат суду, які б передбачали особливості матеріальної і дисциплінарної відповідальності, правового регулювання часу відпочинку і робочого часу працівників апарату суду, заохочення за сумлінне виконання покладених обов'язків;

3) запровадити таку обов'язкову вимогу до керівника апарату суду, як стаж роботи штатним працівником апарату місцевого суду

не менше року; зазначену норму слід передбачити у Типовому положенні про апарат суду;

4) закріпити у Типовому положенні про апарат суду завдання керівника апарату суду зі здійснення контролю за дотриманням працівниками етичних вимог під час спілкування із громадянами;

5) установити у Типовому положенні про апарат суду окрему норму, яка регулюватиме можливість звернення зборів суддів певного суду до начальника територіального управління ДСА з питань відставки керівника апарату місцевого суду в разі висловлення йому недовіри.

Перспективи подальших досліджень можуть бути пов'язані з розробленням пропозицій про внесення змін до законодавства України, яке регулює правовий статус та основні засади діяльності працівників апаратів судів загальної юрисдикції.

Список бібліографічних посилань: 1. Макаровець А. М. Правові засади діяльності апарату суду та місце серед них адміністративно-правового регулювання. *Право і Безпека*. 2017. № 4. С. 56–62. 2. Шпенова П. Ю. Правовий статус працівників апарату суду. *Юрист України*. 2015. № 3–4 (32–33). С. 59–64. 3. Шевченко А. В. Правовий статус працівників апарату суду. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 4 (29), т. 2. С. 198–202. 4. Вишневецький М. В. Принципи адміністративно-правового регулювання діяльності апарату суду в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 1 (22). С. 182–187. 5. Бояринцева М. А. Правовий статус працівників апарату адміністративних судів. *Право і суспільство*. 2019. № 1, ч. 2. С. 86–92. 6. Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Науково-практичний коментар. Станом на 20 травня 2020 р. / за заг. ред. В. І. Теремецького. Київ : Професіонал, 2020. 791 с. 7. Teremetskyi V., Duliba Ye., Drozdova O., Zhukovska L., Sivash O., Dziuba Yu. Access to Justice and Legal Aid for Vulnerable Groups: New Challenges Caused by the Covid-19 Pandemic. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2021. Vol. 24, Spec. Iss. 1. P. 1–11.

Надійшла до редколегії 06.09.2021

Teremetskyi V. I., Kutsenko K. D. Legal Status of the Court Administration

The problems of the legal status of the court administration have been studied. The authors have accomplished analysis of scientific works, the authors of which studied specific features of the legal status of the court administration. It has been stated that the legal status of the court administration is determined by legislative acts and bylaws of Ukraine. The authors have suggested own definition of the legal status of the court administration. The legal status of the court administration is a list of rights, responsibilities and powers of the court administration established by law norms, which is determined by the tasks assigned to the organizational provision of the court and the administration of justice.

Some elements of the legal status of the court administration have been studied. It has been established that special functions, tasks, staff structure, specifics of appointment and dismissal, conditions of disciplinary liability are integral elements of the legal status of the court administration. It has been emphasized that the employees of the court administration perform the functions of organizational, technical and information provision of the court.

It has been proved that the legal status of the court administration is characterized by the following elements: performance of functions by the employees of the court administration on organizational, technical and information provision of the court; implementation of the court administration's activity in accordance with the principles of legality, rule of law, professionalism, efficiency, political impartiality, transparency and others; selection of employees of the court administration on a competitive basis; performance of duties by the court administration in accordance with the established structure and staffing; the presence of a special legal status of the head of the local court administration, which consists in a special procedure for appointment and dismissal, a specific list of responsibilities.

Specific amendments to the current legislation on improving the legal status of the court administration have been offered.

Key words: legal status, court administration, structure, staff, a manager, standard statute.

УДК [342.922:342.7](477) DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.3.16>

Володимир Валентинович Чумак,

доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
професор кафедри адміністративного права та процесу;
збірник наукових праць «Вісник Харківського національного
університету внутрішніх справ» (відповідальний секретар);

 <https://orcid.org/0000-0002-6171-2250>,
e-mail: v.v.chumak@ukr.net

**ПРОКУРОР ЯК СУБ'ЄКТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ
В УКРАЇНІ**

Досліджено сутність діяльності прокурора як суб'єкта забезпечення прав людини в Україні. Наголошено на особливостях проведення реформи прокуратури та визначено її зв'язок із діяльністю прокурора як суб'єкта забезпечення прав людини. Установлено нормативно-правову базу, яка регулює питання діяльності прокурора як суб'єкта забезпечення прав людини. Зроблено висновок, що від нормативного врегулювання діяльності прокурора як суб'єкта забезпечення прав людини в Україні залежать стан і рівень забезпеченості прав та основоположних свобод людини і громадянина і що наріжним каменем утвердження України як правової держави є дотримання принципу верховенства права.

Ключові слова: реформа, прокурор, діяльність, права людини, захист, забезпечення.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Останніми роками прокуратура загалом піддається численним реформуванням і змінам своїх організаційної, штатної і функціональної систем та практичної діяльності щодо захисту прав і свобод людини та громадянина. Такі зміни обумовлено низкою факторів, серед яких необхідність удосконалення діяльності прокурорів, приведення вітчизняного законодавства у відповідність до законодавства країн-членів Європейського Союзу, перегляд організаційної та штатної систем, які виявилися неефективними, тощо. Проте досить мало уваги приділяється питанню діяльності прокурора як головного суб'єкта забезпечення прав людини в Україні, що особливо гостро постає під час досудового розслідування, де на нього покладено саме контрольні та наглядові функції. У цьому контексті Л. Р. Грицаєнко слушно зауважує, що «правильне розуміння місця прокуратури та прокурора в системі органів державної влади та їх посадових осіб є необхідною

передумовою їх ефективного та стабільного функціонування. Намагання реформування прокуратури, які існують протягом останніх років, шляхом обмеження її повноважень, перетворення її в орган, який повинен здійснювати процесуальне керівництво досудовим розслідуванням та підтримувати державне обвинувачення в суді, обумовлене в тому числі й невірним розумінням ролі прокуратури й прокурора в державно-правовому механізмі України» [1, с. 80].

Погоджуючись із зазначеною думкою, наголосимо, що роль прокурора як суб'єкта забезпечення прав людини є вимогою міжнародної спільноти. Так, міжнародні стандарти професійної діяльності прокурора визначають такі важливі положення: *«прокурори поважають, захищають і підтримують універсальну концепцію гідності і прав людини», «при здійсненні нагляду за розслідуванням злочинів, прокурори повинні забезпечити дотримання органами слідства положень законодавства і основоположних прав людини» і «прокурори завжди захищають права обвинувачених осіб на справедливий суд, зокрема забезпечують те, щоб докази на користь обвинуваченої особи були надані відповідно до законодавства або принципів справедливого суду»*¹. Тобто наразі діяльність прокурора як суб'єкта забезпечення прав людини набуває особливо актуального значення, що обумовлює актуальність та своєчасність цієї наукової статті.

Стан дослідження проблеми

Питання діяльності прокурора загалом та його роль щодо забезпечення і реалізації прав та основоположних свобод громадян неодноразово ставали предметом дискусій серед науковців і практиків. Так, зазначена тематика знайшла своє відображення у працях таких учених і науковців, як О. Бандурка, В. Бевзенко, Ю. Винокуров, С. Гусаров, А. Давиденко, Г. Кожевніков, А. Комзюк, А. Лапкін, М. Мавдрик, М. Руденко, О. Салманова, О. Толочко та ін. Проте у працях зазначених учених не висвітлювалася тематика діяльності прокурора у сфері захисту людини в Україні, що зумовлює актуальність цієї наукової статті.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження сутності діяльності прокурора як суб'єкта забезпечення прав людини в Україні. Відповідно до поставленої мети у статті необхідно вирішити такі *завдання*: проаналізувати

---

¹ Стандарти щодо професійної відповідальності і Положення щодо основних обов'язків і прав прокурорів, прийняті Міжнародною асоціацією прокурорів 23 квітня 1999 року // International Association of Prosecutors : сайт. URL: [https://www.iap-association.org/getattachment/Resources-Dokumentation/IAP-Standards-\(1\)/Ukrainian.pdf.aspx](https://www.iap-association.org/getattachment/Resources-Dokumentation/IAP-Standards-(1)/Ukrainian.pdf.aspx) (дата звернення: 01.09.2021).

наукові праці, присвячені питанням діяльності прокурора у сфері захисту прав людини в Україні; встановити нормативно-правову базу, яка регулює питання функціонування прокурора у сфері захисту людини в Україні; визначити особливості діяльності прокурора як суб'єкта забезпечення прав людини.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у подальшому розвитку положень, що стосуються діяльності прокурора як суб'єкта забезпечення прав людини, а також у формулюванні нових положень, висновків і пропозицій стосовно вдосконалення чинного законодавства у сфері прокурорської діяльності щодо захисту прав людини в Україні.

Виклад основного матеріалу

Перш ніж розпочати наукове дослідження, слід звернути увагу на матеріали соціологічного дослідження, за якими автори зробили висновок про те, що прокурори не до кінця розуміють свою роль у забезпеченні прав і свобод підозрюваної особи. Переважна більшість опитаних у межах дослідження прокурорів вважає, що порушення прав людини під час досудового розслідування майже не трапляється. Крім того, процесуальні керівники вважають, що здебільшого підозрювані скаржаться на порушення їхніх прав з метою уникнення відповідальності за вчинене правопорушення. До того ж кожен четвертий опитаний під час анкетування прокурор допускає, що на певні порушення прав затриманої особи можна не звертати уваги, якщо завдяки цьому будуть отримані докази її причетності до вчиненого злочину [2, с. 15]. Саме тому визначення ролі прокурора як суб'єкта забезпечення прав людини в Україні є актуальною вимогою сьогодення.

Так, наприклад, соціологічні дослідження А. Лапкіна дали авторів підстави стверджувати, що «94 % анкетованих прокурорсько-слідчих працівників тією чи іншою мірою критично висловились із приводу нинішнього стану забезпечення прав потерпілого. При цьому 41 % упевнені, що права потерпілого забезпечені недостатньо, 53 % вважають, що вони забезпечені частково і потребують деяких змін, і лише 6 % – що права потерпілого забезпечені повністю» [3, с. 10].

І. Кіслиця вказує також, що процес реформування органів прокуратури потребує переосмислення завдань і функцій як цього органу, так і його співробітників. З урахуванням євроінтеграційних процесів законодавство України поступово реформується відповідно до світових стандартів, зокрема і законодавство, що регулює діяльність органів прокуратури. Останнім часом для забезпечення процесуальної економії прокурори дедалі частіше укладають угоди про визнання винуватості з підозрюваним (обвинуваченим). Під час укладання

угоди про визнання винуватості велике значення має дотримання основоположних засад усіма учасниками даної угоди. І тут прокурор виступає як гарант дотримання цих принципів, який стежить, щоб процедура була законною, з дотриманням усіх вимог. Саме тому актуальним є дослідження як сутності принципів укладання угод про визнання винуватості, так і ролі прокурора у забезпеченні даних принципів [4, с. 173; 5, с. 327].

Цілоком обґрунтованою в цьому контексті є думка Н. Рибалки, що «кожен прокурор повинен мати нейтральну позицію до всіх громадян, адже він є представником держави і в кожному разі повинен дбати про інтереси суспільства і держави. Прокурор, реалізуючи свої повноваження, має бути безстороннім і керуватися лише законом. Неупередженість дає змогу використовувати об'єктивні закони для належного здійснення їх повноважень, а також виключає суб'єктивізм, необґрунтовані рішення та враховує реальну ситуацію» [6, с. 47].

Призначення органів прокуратури в умовах формування громадянського суспільства в Україні, на думку Д. Єрмакова, полягає в такому:

- 1) в утвердженні верховенства права та закону;
- 2) в забезпеченні дотримання прав, свобод та інтересів громадян, гарантованих Конституцією, міжнародними актами та законами України,
- 3) у зниженні рівня злочинності в суспільстві, тобто забезпеченні громадської безпеки та громадського правопорядку;
- 4) у безпосередньому захисті прав соціально уразливої категорії населення;
- 5) у підвищенні рівня правосвідомості та правової культури серед населення, що сприяє зміцненню правопорядку, а також свідомому та активному формуванню громадських інститутів, які будуть спроможні перейняти на себе більшість державних функцій [7, с. 37; 8, с. 160].

На думку К. Шаповалової, «в Україні ступінь ризику порушення законності, прав учасників кримінального провадження залишається досить високим. Особливо це простежується під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведенні слідчих (розшукових) дій. Через недолугі реформи правоохоронних органів спостерігається звуження меж прокурорського нагляду, що призводить до зниження ефективності реалізації прокурором певних функцій. Наслідком зазначеного є низька якість та ефективність досудового розслідування, порушення законності при проведенні процесуальних дій та застосуванні примусових заходів до певних учасників кримінального провадження, відсутність єдиної спрямованості слідчого і прокурора на загальний результат досудового розслідування і солідарної відповідальності за його досягнення» [9, с. 142].

Тобто маємо змогу переконатись, що саме прокурор є тим суб'єктом, на якого покладається обов'язок забезпечувати дотримання прав людини в Україні. Так, відповідно до положень Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII одними із функцій прокуратури є такі:

– представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом та главою 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України;

– нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;

– нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян (пункти 2–4 ч. 1 ст. 2).

Аналізуючи вказані норми титульного закону про прокуратуру, можна дійти висновку, що прокурор під час нагляду за додержанням законності повинен вживати всіх необхідних заходів щодо недопущення порушень прав і свобод людини. Це пов'язано передусім із реалізацією слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій, заходів забезпечення кримінального провадження тощо, оскільки саме під час реалізації зазначених процесуальних заходів слідчі найчастіше порушують права людини, що призводить в кінцевому підсумку до звернень громадян до Європейського суду з прав людини.

Так, на думку, Н. Бордун-Комар, «головною метою прокурорського нагляду у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина є досягнення такого становища, коли ці права і свободи реально дотримуються усіма органами влади і посадовими особами. Коли громадяни впевнені, що їх інтереси надійно захищені, і що у разі порушення їхніх прав вони можуть розраховувати на допомогу відповідних державних органів, у тому числі й органів прокуратури» [10, с. 598].

Напрямок роботи прокурорської системи й окремих органів прокуратури, на думку К. Музичука, походить від правоохоронної функції держави, тобто її діяльності із забезпечення охорони конституційного ладу, прав і свобод громадян, законності та правопорядку, всіх суспільних відносин, урегульованих правом. Окрім цього, прокуратура долучається до забезпечення реалізації регулятивної та охоронної функції права.

Науковці наголошують на обов'язковості дотримання демократичних принципів під час реалізації усіх прокурорських функцій, адже без них може статись відхід від демократії [11, с. 296]. Отже, діяльність прокурора щодо забезпечення прав людини в Україні має бути чітко врегульована нормами права.

Ураховуючи викладене, зазначимо, що прокурор як суб'єкт забезпечення прав людини в Україні виконує одну з головних ролей та посідає чільне місце в системі забезпечення прав людини в Україні, оскільки виступає своєрідною системою стримувань та противаг для органів досудового розслідування, які обмежують права людини під час різних процесуальних дій.

Висновки

Отже, можна констатувати, що прокурор як суб'єкт забезпечення прав людини в Україні повинен вживати всіх необхідних та можливих заходів, щоб не допустити будь-яких порушень прав людини, тобто створення таких умов, за яких інші органи державної влади будуть дотримуватися прав людини, а у разі їх порушення прокурор негайно має реагувати на всі такі прояви та вживати заходів для попередження порушень прав і свобод людини.

Від нормативного врегулювання діяльності прокурора як суб'єкта забезпечення прав людини в Україні залежать стан і рівень забезпеченості прав та основоположних свобод людини та громадянина, а наріжним каменем утвердження України як правової держави є дотримання принципу верховенства права.

Подальшими пріоритетними напрямками наукових досліджень слід уважати повноваження прокурора у сфері захисту прав людини з огляду на сучасну реформу прокуратури в Україні.

Список бібліографічних посилань: 1. Грицаєнко А. Р. Прокуратура як суб'єкт конституційно-правових відносин в Україні. *Актуальні проблеми політики*. 2009. Вип. 38. С. 80–87. 2. Прокурор // авт. кол.: Ю. Белоусов, В. Венгер, В. Мітько та ін. Київ, 2017. 268 с. URL: https://eapl.com.ua/wp-content/uploads/2017/10/prokuror_ukr-1.pdf (дата звернення: 01.09.2021). 3. Лапкін А. В. Роль прокурора в забезпеченні прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві України : монографія. Харків : Право, 2012. 264 с. 4. Кісліцина І. Прокурор – гарант дотримання прав людини та основних засад судочинства при укладанні угод про визнання винуватості. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 7. С. 173–177. 5. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні / О. В. Зайчук, В. С. Журавський, Н. М. Оніщенко та ін. ; за ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчук. Київ : Юрид. думка, 2007. 424 с. 6. Рибалка Н. О. Засади діяльності прокуратури. *Право України*. 2015. № 6. С. 44–51. 7. Єрмаков Д. І. Адміністративно-правове забезпечення формування позитивного іміджу органів прокуратури України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Херсон, 2013. 212 с. 8. Мазурик С. Деякі аспекти призначення прокуратури в сучасній Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 2. С. 159–162. 9. Шаповалова К. Г. Роль прокурора в додержанні законності під час обмеження конституційних прав і свобод людини в кримінальному

провадженні. *Правова держава*. 2019. № 33. С. 142–148. **10.** Бордун-Комар Н. І. Роль прокуратури в механізмі захисту прав людини. *InterConf*. 2020. № 1 (37). С. 596–599. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/6900/6874> (дата звернення: 01.09.2021). **11.** Музичук К. Дотримання прокуратурою демократичних принципів захисту інформаційних прав і свобод людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 295–298.

Надійшла до редколегії 09.09.2021

Chumak V. V. Prosecutor as a Subject of Guaranteeing Human Rights in Ukraine

The author of the article has studied the essence of the prosecutor's activity as a subject of guaranteeing human rights in Ukraine. The peculiarities of the reform of the prosecutor's office have been emphasized and its relationship with the activity of the prosecutor as a subject of guaranteeing human rights has been determined. A legal framework that regulates the activities of the prosecutor as a subject of guaranteeing human rights has been established. It has been concluded that the state and level of human and civil rights and fundamental freedoms depend on the normative regulation of the prosecutor's activity as a subject of guaranteeing human rights in Ukraine, which is the cornerstone of Ukraine's establishment as a state governed by the rule of law with observance of the rule of law.

It is determined that the Prosecutor's Office has recently undergone numerous reforms and changes in its organizational, staffing, functional systems and practical activities to protect human and civil rights and freedoms. Such changes are due to a number of factors including: the need to improve the activities of prosecutors, bringing domestic legislation in line with the legislation of EU Member States, to review organizational and staffing systems that have proved to be ineffective, etc.

Given the above, it should be noted that the prosecutor as a subject of guaranteeing human rights in Ukraine plays one of the main roles and occupies a prominent place in the human rights system in Ukraine, since he / she acts as a system of checks and balances for pre-trial investigation agencies that restrict human rights during various procedural actions.

Thus, it can be stated that the prosecutor as a subject of guaranteeing human rights in Ukraine must take all necessary and possible measures to prevent any human rights violations, i.e. the creation of such conditions, when other public authorities will respect human rights, and in case of their violation – the prosecutor immediately responds to all such manifestations and takes measures to prevent violations of human rights and freedoms.

It has been established that the powers of the prosecutor in the field of human rights protection should be considered as a further priority area of scientific research in regard to the current reform of the prosecutor's office in Ukraine.

Key words: reform, a prosecutor, activity, human rights, protection, provision.

УДК 351.776/393.05

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.3.17>

Валентина Петрівна Яценко,

*кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра адміністративного права та процесу (доцент);*

 <https://orcid.org/0000-0002-3195-3627>,
e-mail: yvp212@gmail.com;

Олена Сергіївна Єлісеєва,

Харківський національний університет внутрішніх справ (курсантка);

 <https://orcid.org/0000-0003-1245-2744>,
e-mail: elenaeliseeva231@gmail.com

**СФЕРА НАДАННЯ ПОХОРОННИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ:
СУЧАСНА ПРОБЛЕМАТИКА**

Розглянуто основні особливості надання похоронних послуг в Україні. Зазначено дефінітивні ознаки адміністративно-правового характеру цих послуг. З урахуванням сучасних реалій реформ у всіх сферах суспільного життя та впливу на ефективність їх впровадження стану поширення гострої респіраторної хвороби COVID-19 проаналізовано аспекти законодавчої та процедурної неврегульованості сфери надання послуг із поховання. Серед основних недоліків роботи такого механізму виокремлено монополізований та корумпований характер сфери похоронних послуг в Україні.

Ключові слова: Україна, поховання, адміністративна послуга, ритуальна служба, монополія, корупція, екологія, органи місцевого самоврядування.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Якісне надання адміністративних послуг є пріоритетною домінуючою розбудови правового та соціального буття суспільства. Для України важливим напрямом діяльності залишається надання рівного доступу до отримання послуг, зокрема адміністративних, який для всіх громадян має бути однаково ефективним та якісним. З огляду на законодавчу трансформацію, що відбувається у різних галузях правового регулювання, до необхідних кроків законотворця належить реформування сфери надання похоронних послуг, які хоч і не включено до офіційного переліку адміністративних, проте які мають адміністративний характер, зважаючи на суб'єктний склад їх надання. Наразі малодослідженим залишається питання монополізації та корумпованості сфери похоронних послуг. В умовах поширення пандемії це питання дедалі частіше постає на порядку денному обговорень профільних комітетів Верховної Ради України, міністерств

і відомств Кабінету Міністрів України і структурних підрозділів органів місцевого самоврядування. Проте такі заходи є неефективними, зокрема простежується їх безсистемний характер. Ураховуючи офіційну статистику нецільового використання українських земель, критичного рівня заповненості моргів, неврегульованості політики ціноутворень та екологічної ситуації у зв'язку з порушенням вимог будівництва кладовищ, підтверджується неефективність державного механізму, результатом чого стає порушення основних вимог конституційних положень і норм інших законодавчих актів, зокрема міжнародних.

Світові трансформаційні процеси, основними гаслами яких стає цифровізація надання мережі послуг та збереження навколишнього середовища, мають знаходити своє відображення і в розбудові якісного надання похоронних послуг. Відсутність прозорих інформативних систем значно ускладнює механізм вибору місця поховання і надання необхідних документів та породжує явище корупції на місцях. Порушення вимог щодо благоустрою територій, близькість осередків поховань до місць проживання людей і відсутність законодавчо врегульованих варіантів біопоховань стає причиною погіршення екологічної ситуації.

Стан дослідження проблеми

Сучасний стан надання похоронних послуг в Україні з виокремленням відповідних напрямів реформування висвітлено у працях В. Божкової, Т. Годовської, А. Гунди, О. Калашнікової, С. Клеймєнєвої, О. Колесникова, О. Недайхліб, О. Осідач, І. Похиленко, І. Рудої, О. Трошкіної, Б. Четвертікова та ін.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є розкриття основних тенденцій надання похоронних послуг в Україні з виокремленням ключових напрямів діяльності органів державної влади та приватних компаній, встановлення основних негативних особливостей роботи механізму та вироблення на підставі такого аналізу практичних рекомендацій щодо вдосконалення сфери надання похоронних послуг в Україні. З урахуванням поставленої мети планується виконати такі *завдання*: дослідити законодавчу врегульованість механізму поховань в Україні, встановити процедурні недоліки, що опосередковують застарілість законодавчого механізму; виявити ключові прогалини щодо відповідності сучасної системи похоронних послуг в Україні стану смертності у результаті поширення COVID-19, опрацювати практичні рекомендації щодо вдосконалення сучасної системи надання похоронних послуг з урахуванням розвитку новітніх технологій цифровізації та запровадження нових способів поховань.

Наукова новизна дослідження

Новизна дослідження полягає в нагальній необхідності обґрунтування основних негативних тенденцій розвитку процесів корупційності та застарілості системи надання похоронних послуг в Україні. Сучасні глобалізаційні процеси, а також модернізація сфери надання послуг породжують нові виклики перед державним та приватним механізмом здійснення поховань в Україні. З огляду на передові технології автоматизованої дії інформаційних систем і виокремлення нових екологічно безпечних способів поховання вітчизняна система потребує якісних змін з урахуванням особливостей української правової системи та поховальної обрядовості.

Виклад основного матеріалу

У системі адміністративних послуг України сьогодні не виділено окрему категорію похоронних послуг. Проте, зважаючи на основну законодавчу дефініцію поняття адміністративної послуги, що міститься в Законі України «Про адміністративні послуги» і визначається як результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону¹, можна стверджувати, що похоронні послуги мають адміністративний характер. Таке твердження виходить із суб'єктного складу здійснення та регуляції сфери похоронних послуг (Міністерство розвитку громад та територій України, органи місцевого самоврядування тощо), діяльності, пов'язаної із наданням такими органами послуг документального характеру (документи для поховання, довідка про смерть) та основного правоздійснюючого характеру (право на поховання та волевиявлення про належне ставлення до тіла після смерті²).

Щодо самого визначення похоронних (ритуальних) послуг влучною є думка М. Лазуренко, яка, систематизуючи законодавчі положення, визначає ритуальні послуги як комплексну діяльність, спрямовану на задоволення потреби споживача в проведенні обряду поховання, відповідно до волевиявлення, релігійних, національних традицій і звичаїв, що охоплює організацію похорону, бальзамування, санітарну та косметичну обробку трупів, поховання та перепоховання, послуги крематоріїв, облаштування та утримання місць

---

¹ Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17> (дата звернення: 11.09.2021).

² Про поховання та похоронну справу : Закон України від 10.07.2003 № 1102-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-15> (дата звернення: 11.09.2021).

поховань і збереження пам'яті про померлих [1]. Важливо вказати саме на комплексний та абсолютний характер надання таких послуг, що виражається у здійсненні комплексу дій, необхідних для поховання особи (від оформлення відповідних документів до самого поховання), що стосується всіх жителів, а також на основі жорсткого переліку асортименту надання ритуальних послуг, що відрізняється статичністю та консервативністю.

В умовах поширення гострої респіраторної хвороби COVID-19 як ніколи актуальним стало питання модернізації сфери надання похоронних послуг, адже кількість померлих в Україні за останні роки сягнула рекордних позначок. Наприклад, за даними, які наводить Державна служба статистики України, кількість смертей у травні 2021 р. становила 57,29 тис. осіб, що на 28,2 % більше, ніж у травні 2020 р. Загалом же від початку року померло близько 299,96 тис. осіб¹. Це вкотре підкреслює значний тиск на сферу надання послуг із поховання, в результаті чого в Україні стали очевидними значні недоліки законодавчого визначення процедурного механізму, також реальними є випадки значних порушень щодо якісного та належного надання відповідних послуг.

Наразі основними законодавчими актами, що встановлюють основні принципи і процедурні механізми надання похоронних послуг та беззаперечні гарантії їх належного отримання, є Конституція України та Закон України «Про поховання та похоронну справу» від 10 липня 2003 р. № 1102-IV. Аналізуючи характер внесення змін до Закону України «Про поховання та похоронну справу», слід зазначити, що законодавець не зміг просунути до ефективних і цілком необхідних законодавчих ініціатив та їх втілення у життя. Це стосується як нових способів поховань, що мають існувати у зв'язку з перенавантаженням наявних земельних фондів України, так і наявності певної сукупності повноважень в органів місцевої влади, які, на жаль, не здійснюють якісного забезпечення доступу до похоронних послуг. До структурного розподілу державних інституцій, на які покладено обов'язок забезпечення належної процедури поховання, в умовах проведення реформи децентралізації в Україні необхідно віднести:

---

¹ Кількість померлих в Україні у травні-2021 проти травня-2020 зростає на 28,2 % – Держстат // Interfax-Україна : сайт. 19.07.2021. URL: [https://ua.interfax.com.ua/news/general/756565.html#:~:text=30%2019.07.2021-,Кількість%20померлих%20в%20Україні%20у%20травні-2021%20проти%20травня-2020,на%2028%2C2%25%20-%20Держстат&text=Кількість%20померлих%20в%20Україні%20у%20травні%202021%20року%20становила%2057,29,Державна%20служба%20статистики%20в%20понеділок.\(дата%20звернення%2011.09.2021\).](https://ua.interfax.com.ua/news/general/756565.html#:~:text=30%2019.07.2021-,Кількість%20померлих%20в%20Україні%20у%20травні-2021%20проти%20травня-2020,на%2028%2C2%25%20-%20Держстат&text=Кількість%20померлих%20в%20Україні%20у%20травні%202021%20року%20становила%2057,29,Державна%20служба%20статистики%20в%20понеділок.(дата%20звернення%2011.09.2021).)

– Центральний орган виконавчої влади (ЦОВВ), що забезпечує формування державної політики у сфері житлово-комунального господарств, в Україні це Міністерство розвитку громад та територій України (Мінрегіон), що затверджує необхідний мінімальний перелік вимог до порядку організації поховання і типове положення про ритуальну службу, встановлює вимоги щодо утримання та охорони місць поховань тощо;

– органи місцевого самоврядування (ОМС), відповідальні за земле-відведення для організації місць поховань, їх будівництво, належне утримання та охорону; створюють ритуальні служби, які надають ритуальні послуги, також вони здійснюють контроль за забезпеченням прав споживачів у частині надання суб'єктами господарювання ритуальних послуг та реалізації ними предметів ритуальної належності; серед повноважень ОМС виділяють і поховання малозабезпечених громадян, ветеранів війни та праці за кошти місцевого бюджету;

– районні державні адміністрації, що здійснюють контроль за додержанням санітарних норм під час поховання і забезпечення благоустрою територій, а також відповідають за розподіл земельного фонду для поховання (Постанова Кабінету Міністрів України від 13 лютого 2019 р. № 96) [2, с. 6].

Серед указаних повноважень простежується відсутність їх системного характеру, що пов'язано із застарілістю законодавства. Так, наявне нормативно-правове регулювання сфери надання похоронних послуг має такі основні недоліки:

– відсутність електронно-інформаційної бази для вибору місця поховання з урахуванням вільних територій цвинтарів; її створення, по-перше, дасть змогу зменшити кількість часу на вибір місця поховання, а, по-друге, унеможливить випадки корупції;

– не передбачено альтернативні способи поховання, що зважають на збереження екології та благоустрою територій; серед таких способів слід виокремити біопоховання (захоронення людського праху в спеціальній біоурні з насінням рослини, з якого згодом виростає дерево), ресомацію (розчинення тіла людини під дією лужного розчину), capsula Mundi (поміщення тіла в капсулу з органічним матеріалом);

– комунальна монополія на ринку поховань, що виявляється в тому, що ритуальна служба, діяльність якої регулюється Типовим положенням про ритуальну службу, затвердженим наказом Державного комітету України з питань житлово-комунального господарства від 19 листопада 2003 р. № 193, має подвійний статус оператора ринку і частково регулює його, ухвалюючи рішення про доступ на ринок для конкретних суб'єктів господарювання за допомогою укладення (або неукладення) з ними договорів [2, с. 16].

Що ж стосується корупції у сфері поховань, то явно простежується залежність приватних ритуальних компаній від комунальних

ритуальних служб, про що вказувалося вище. Ця залежність виявляється також у тому, що останні є балансоутримувачами кладовищ, що дає змогу монополізувати всі процеси, пов'язані з похованням.

Приватні компанії не мають змоги вільно здійснювати свою діяльність і змушені укладати договори-замовлення з представниками комунальних ритуальних служб для фізичного їх допущення до кладовищ. Поряд із цим на рівні закладів охорони здоров'я (лікарень) непоодинокими стають випадки, коли медичний персонал та представники правоохоронних органів одразу після смерті людини надають інформацію наближеним ритуальним службам. Патологоанатоми, у свою чергу, здійснюють нав'язування родичам померлих вибір конкретних ритуальних служб або здійснюють без потреби розтин тіл померлих, змушуючи при цьому родичів платити за послугу [3].

Наразі у зв'язку із дефіцитом земельних ресурсів щодо розміщення нових кладовищ виник так званий «чорний» ринок землі. Так, через брак місць на кладовищах здійснюється продаж могил на закритих кладовищах (наприклад, елітне Байкове кладовище у м. Києві), де відбувається підкопування трун із померлими. В Україні сьогодні діють лише три крематорії, побудовані ще за радянських часів (Харків, Одеса та Київ), які логічно не можуть виконувати всі замовлення через перевантаження, особливо в умовах великої смертності через COVID-19. Тож, необхідно розширити мережі крематоріїв завдяки будівництву нових. Станом на зараз у процесі будівництва перебуває лише один крематорій у м. Дніпро, який працюватиме за новітньою системою – додатково опалюватиме сусідні будинки.

Серед основних проявів дефіциту земельних ресурсів є їх нецільове використання, що порушує норми благоустрою. Так, розміщення місць поховань у безпосередній близькості до місць проживання людей є прямою загрозою для їх життя, адже, за даними експертних установ, через це виникає проблема забруднення ґрунтових вод. Не так давно для України стало сенсаційним судове рішення Європейського суду з прав людини, до якого звернувся місцевий житель села Татарів Яремчанської ОТГ Івано-франківської області. За його даними, порушувалися статті 6 та 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (порушення права на повагу до приватного та сімейного життя у зв'язку з облаштуванням поруч з його будинком кладовища). Громадянин обґрунтував свої вимоги тим, що це призвело до забруднення джерел водопостачання. Результатом такого позову стало відшкодування державою моральної шкоди у розмірі 6000 євро¹.

---

¹ Справа «Дземюк проти України» (Заява № 42488/02) : Рішення Європейського суду з прав людини від 04.12.2014 // БД «Законодавство України» / ВР

Поряд з окресленими проблемними аспектами існування сфери надання послуг з поховання важливо, щоб в Україні інформація, що стосується розвитку та вдосконалення цієї сфери, стає публічною. Деякої уваги потребують питання ціноутворення, адже середня вартість надання послуг із поховання в Україні є необґрунтованою. Це стосується, наприклад, положення Закону України «Про поховання та похоронну справу», яке гарантує безоплатне надання місць для поховання на цвинтарях, проте на практиці через брак місць відбувається зовсім протилежне. Також до вказаного «гарантованого» права слід додати, що в Україні, наприклад, перевезення тіла померлого з місця смерті до моргу на експертизу, розтин та зберігання тіла у морзі, постмортальні послуги (обмивання, перевдягання та перекладання у труну) є повністю безкоштовним, тому не слід довіряти недобросовісним працівникам ритуальних служб¹.

Відсутність якісної професійної мережі навчання та підготовки працівників ритуальних служб також впливає на якість надання похоронних послуг в Україні. Звертаючись до зарубіжного досвіду з цього питання, слід розглянути практику США, де створено Американську раду з питань ритуальних служб, що є національним агентством з акредитації академічних та університетських програм з питань ритуальних служб та патологоанатомічної освіти. Прикладом наслідування для України слугують також характер ринку надання похоронних послуг у США, що має здебільшого приватний характер. Заслугує на увагу метод лісових екопоховань у Великій Британії, де померлих ховають у спеціальній екотруні, яка складається виключно з картону, бамбуку чи верби. В Німеччині, Греції та Румунії поширеними є випадки здавання в оренду земель для здійснення поховань.

Серед питань реформування похоронної сфери в Україні слід виокремити проєкт Закону № 8248 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення сфери поховання», який хоч і не просунувся далі обговорень, проте мав на меті цілком необхідні для України нововведення:

– започаткування «біопоховання» з виокремленням спеціальних «місць біопоховання»: використання біоматеріалів, які розкладаються протягом 5 років, ліквідація надгробків, на зміну яким буде започатковано інформаційні таблички; виокремлення спеціальних зон для поховання у парках, скверах та інших зелених зонах;

України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a51 (дата звернення: 11.09.2021).

¹ Вирок Іллічівського районного суду м. Маріуполя : від 07.06.2018 № 74512398 // You control : сайт. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/74512398/> (дата звернення: 11.09.2021).

– залучення приватних інвестицій у будівництво системи кремагоріїв.

Висновки

Отже, підсумовуючи викладене, слід зазначити, що в Україні необхідно провести системну модернізацію сфери надання послуг із поховання. Серед пріоритетних напрямів такої реформи слід виділити такі: оцифрування обліку та розподілу місць поховання, демонаполізація ринку надання ритуальних послуг комунальними ритуальними службами, розширення законодавчого переліку можливих способів поховання (екологічних), ліквідація корупційних зв'язків працівників медичних установ, правоохоронних органів та представників надання ритуальних послуг, розширення мережі крематоріїв, запровадження системи професійної підготовки працівників ритуальних служб, запровадження системи регулювання цін на отримання ритуальних послуг.

Список бібліографічних посилань: 1. Лазуренко М. Проблеми ринку ритуальних послуг в Україні // ЛІГА.БЛОГИ : сайт. 17.01.2021. URL: <https://blog.liga.net/user/mlazurenko/article/38857> (дата звернення: 11.09.2021). 2. Калашнікова О., Колесников О. Напрями реформування поховальної справи в умовах політики децентралізації влади : аналіт. записка. Одеса : ВГО «Асоціація сприяння самоорганізації населення», 2021. 34 с. 3. Топ 20 корупційних схем на місцях– які вони та як їх здолати: посібник проти схем 2020 для органів місцевого самоврядування, журналістів та громадських активістів / ГО «Разом проти корупції» та ін. Київ, 2020. 48 с. URL: <https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2020/03/top20-200305074542.pdf> (дата звернення: 11.09.2021).

Надійшла до редколегії 17.09.2021

Yatsenko V. P., Yelisieieva O. S. Sphere of Providing Funeral Services in Ukraine: Current Problems

The authors have presented specific features of providing funeral services in Ukraine. The emphasis has been placed on the fact that the quality of administrative services is a priority dominant in the development of society's legal and social life. The authors have emphasized the importance of creating equal opportunities for the access to all services for all citizens, which should contribute to their quality. Particular attention in the process of legislative transformation taking place in various areas of legal regulation should be paid to one of the relevant areas – the provision of funeral services, which, although not included in the official list of administrative services, but have an administrative nature given the parties of their provision. At the same time, the issue of monopoly and corruption in the field of funeral services remains poorly studied. Particular attention has been paid to determining the definitive features of the administrative and legal nature of these services. Taking into account the current realities of reforms in all spheres of public life and the impact on the effectiveness of their

implementation, the prevalence of acute respiratory disease Covid-19, the authors have analyzed the aspects of legislative and procedural irregularities in the sphere of providing funeral services. The monopolized and corrupt nature of the funeral services in Ukraine is among the main shortcomings of such a mechanism. It has been emphasized that among the problems that arise in this area are: 1) the lack of transparent information systems, which significantly complicates the mechanism of choosing a burial place, providing the necessary documents and creates corruption; 2) violation of the requirements of landscaping, the proximity of burial sites to human habitation, the lack of legally regulated options for bioburials, which causes the deterioration of the environmental situation.

Key words: Ukraine, burial, an administrative service, ritual service, monopoly, corruption, ecology, self-government agencies.

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.43(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.3.18>

Ярослав Григорович Лизогуб,

*кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра кримінального права і кримінології (доцент);*

 <https://orcid.org/0000-0001-9824-0798>,

e-mail: y_h_lyzohub@yahoo.com

**ВИДИ ПОКАРАНЬ У САНКЦІЇ Ч. 1 СТ. 296 ЧИННОГО
КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: НЕПРИХОВАНІ ХИБИ
З ПРИХОВАНИМ ЗМІСТОМ**

Розглянуто проблему некоректного законодавчого визначення видів покарань у санкції ч. 1 ст. 296 Кримінального кодексу України, якою встановлено кримінальну відповідальність за хуліганство, з погляду деяких конститутивних приписів Загальної частини зазначеного нормативно-правового акта. Акцентовано увагу на недотриманні вітчизняним правотворчим органом принципу системності формулювання окремих положень чинного Кримінального кодексу. Продемонстровано конкретні порушення логіко-юридичного характеру, наявність яких фактично унеможливує коректне застосування ч. 1 ст. 296 КК України. Запропоновано можливі шляхи подолання наявної проблеми, серед іншого з урахуванням відповідного досвіду деяких країн Європи.

Ключові слова: хуліганство, види покарань, хиби кримінального закону, проблеми застосування кримінального закону, принцип системності.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Протягом уже майже двадцяти останніх років в Україні діє умовно новий Кримінальний кодекс, ухвалення якого як, власне, і подальше набуття чинності, відбулись у далекому 2001 р. Цей Кодекс, без сумніву, можна вважати суттєвим надбанням царини вітчизняного кримінального права, адже внаслідок тривалої та кропіткої роботи широкого кола українських учених-криміналістів на шпальтах чинного законодавства про кримінальну відповідальність знайшли відображення вельми серйозні теоретичні напрацювання. Це і *формалізація результатів глибокої переробки та впровадження низки кримінально-правових інститутів*, які до певного часу фігурували

головним чином у текстах доктринальних публікацій (зокрема, щодо питань повторності та сукупності кримінальних правопорушень, видів групової злочинності, а також обставин, що виключають кримінально-протиправну діяльність), і *нормативне закріплення низки новел сучасного кримінального права*, як-от: кримінальних проступків, обмежувальних заходів, відповідальності юридичних осіб тощо, завдяки яким держава фактично отримала нові можливості забезпечення ефективної протидії злочинності, а суспільство – гарантії гнучкої реалізації кримінального закону. Але, на превеликий жааль, весь наявний сьогодні функціонал чинного Кодексу, що розглядається, спотворюється наявністю в ньому певної кількості незбалансованих за юридичним змістом приписів, які подекуди не просто ускладнюють розуміння окремих положень кримінального закону, але й унеможливають їх застосування в практиці, утворюючи, по суті, так звані «мертві норми». Одним із проявів такого спотворення є випадок недотримання вітчизняним законодавцем вимог принципу системності кримінального закону під час викладення змісту санкції ч. 1 ст. 296 КК України з огляду на те, що водночас тим само законодавцем визначено в деяких нормах Загальної частини.

Стан дослідження проблеми

Про окремі недоліки норм Загальної та Особливої частин чинного КК України з різною інтенсивністю їх наукової критики час від часу згадувалось, зокрема, у роботах А. А. Андрушка, Ю. В. Бауліна, В. О. Борисова, О. О. Дудорова, Н. А. Мірошніченко, М. І. Панова, В. О. Тулякова та М. І. Хавронюка. Неодноразово на деякі з недоліків КК України 2001 р. зверталась увага й у низці наших попередніх досліджень¹.

Наукова новизна дослідження

Водночас жодна з доступних сьогодні публікацій не зачіпає проблематику, висвітлену в поточній роботі. Ми фактично започатковуємо

---

¹ Див., напр.: Лизогуб Я. Г. Проблеми застосування юридичної техніки в тексті законодавчої норми про відповідальність за торгівлю людьми // Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми : зб. наук. пр. Міжнар. наук. конф. (м. Євпаторія, 17–19 трав. 2003 р.). Київ ; Харків : Вид-во НУВС, 2004. С. 85–89; Лизогуб Я. Г. Колізії чинного Кримінального кодексу України. *Юридичний вісник України*. 2005. № 4; Лизогуб Я. Г. Щодо юридичної узгодженості окремих приписів ст. 143 КК України. *Прокуратура, людина, держава*. 2005. № 2. С. 49–53; Лизогуб Я. Г. Статті 149 і 332 Кримінального кодексу України: окремі проблеми законодавчого викладу, узгодженості і тлумачення. *Адвокат*. 2005. № 7. С. 9–11; Лизогуб Я. Г., Іосіфов П. О. У пошуках логіки кримінально-правової конфіскації. *Юридичний вісник України*. 2006. № 9; Лизогуб Я. Г. Науковий нарис законодавчих прогалин у злочинах терористичної спрямованості. *Юридична Україна*. 2019. № 1–2. С. 42–46.

відповідну доктринальну дискусію, що, власне, і засвідчує її наукову новизну.

Мета і завдання дослідження

Метою цього дослідження є привернення уваги наукової спільноти та законодавця до її обговорення і негайного вирішення, а *завданням* – демонстрація та обґрунтування конкретної колізії закону про кримінальну відповідальність.

Виклад основного матеріалу

У чому ж полягає зміст проблеми, про яку йдеться? Для ілюстрації відповіді на це питання пропонуємо проаналізувати декілька законодавчих положень Особливої та Загальної частин Кримінального кодексу України на предмет наявності / відсутності системного узгодження окремих їх приписів. При цьому Особливу частину КК України у такому дослідженні представлятиме частина перша ст. 296, а Загальну – статті 22, 53, 56, 60, 61, 65, 99, 100, 101.

Отже, відповідно до ч. 1 ст. 296 КК України, де визначено основний юридичний склад хуліганства, «грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом, **карається штрафом від однієї тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п'яти років** (виділення і курсив наші – Я. Л.)» [1]. Аналізуючи цю норму, не складно побачити, що формами можливої реалізації кримінальної відповідальності в ній законодавець визначив саме штраф, арешт та обмеження волі у відповідних розмірах. При цьому притягнення до такої відповідальності, як впливає зі змісту ч. 2 ст. 22 КК України, юридично обґрунтованим вважатиметься у тому разі, якщо особа, яка вчинила дії, передбачені ч. 1 ст. 296 КК України, досягла віку 14 років.

Зважаючи на це, напрошуються, як мінімум, два небезпідставні висновки, а саме:

1) суб'єктом хуліганства, передбаченого ч. 1 ст. 296, може бути людина, якій виповнилось 14 років;

2) якщо людина у віці 14 і більше років вчинила хуліганські дії, її можна притягти до кримінальної відповідальності у вигляді призначення їй таких видів покарання, як штраф, арешт та обмеження волі у розмірах, передбачених ч. 1 ст. 296.

У будь-якому разі такі умовиводи логічно впливають із законодавчо закріплених положень ч. 1 ст. 296 і ч. 2 ст. 22 Кримінального кодексу України. Але чи узгоджується це з іншими нормами Загальної частини, зокрема статтями 53, 56, 60, 61, 65, 99, 100, 101? Спробуємо розібратися.

Так, згідно з ч. 1 ст. 53 КК України штраф – це грошове стягнення, що накладається судом у випадках і розмірі, встановлених в Особливій частині КК України, з урахуванням положень частини другої цієї статті. При цьому, як зазначається в ч. 1 ст. 99 КК України, штраф застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення.

Такі законодавчі приписи засвідчують, що штраф як вид покарання може бути застосований до неповнолітнього, але лише тоді, якщо останній має самостійний дохід або власні кошти чи майно, на яке може бути звернене стягнення. Водночас зазначеними приписами фактично обумовлюється і неможливість застосування штрафу щодо неповнолітнього, матеріальний статус якого не задовольняє вимогам ч. 1 ст. 99 КК України.

Виходить, що застосування штрафу як виду покарання до неповнолітнього (а особа, якій виповнилось 14 років, відповідно до ст. 6 Сімейного кодексу України є саме неповнолітнім¹), який вчинив діяння, передбачене ч. 1 ст. 296 КК України, але при цьому не має самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернене стягнення, з кримінально-правового погляду, буде абсолютно безпідставним. Не допоможуть навіть приписи ч. 3 ст. 99, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 296 Кодексу штраф як вид покарання у цій нормі, по-перше, не є єдиним видом покарання, а, по-друге, його визначено у розмірі від однієї до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що, зрозуміло, менше, ніж 3 і більше тисяч, про які зазначається в ч. 3 ст. 99 КК України (коли дозволяється заміна штрафу іншими видами покарання: громадськими або виправними роботами). Отже, застосувати штраф до неповнолітнього, матеріальне становище якого не відповідає вимогам ч. 1 ст. 99 КК України, неможливо, як неможливим є і використання рекомендацій Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами кримінального покарання» від 24 грудня 2003 р. № 7², на яке, на жаль, продовжує посилались вітчизняний учений В. О. Навроцький, роз'яснюючи зміст ст. 99 КК України на шпальтах науково-практичного коментаря Кримінального кодексу України [1, с. 314],

---

¹ Сімейний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 13.09.2021).

² Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03> (дата звернення: 13.09.2021).

через очевидну втрату ними юридичної актуальності, адже стаття 7 КПК, про яку згадує Пленум, разом із самим КПК, де вона фігурувала як норма, втратила чинність.

Наступним видом покарання, передбаченим у ч. 1 ст. 296 КК України, який водночас утворює і зміст предмета розгляду цієї наукової роботи, є арешт. Він, як і штраф, у нормі, що є під увагою, становить альтернативний інструмент державного примусу. Тобто його застосування є саме правом суду, а не обов'язком. Водночас, ураховуючи, що раніше розглянутий штраф через наявні в КК України обмеження можливості його використання щодо неповнолітнього не завжди набуватиме підстав допустимого виду покарання за хуліганські дії, виникає питання про те, чи можна вважати включення саме арешту до змісту розглядуваної санкції, нехай і у вигляді альтернативного карального засобу, юридично коректним? З'ясовуючи це, проаналізуємо відповідні положення КК України.

Одразу зазначимо, що загальні правила застосування арешту щодо неповнолітньої особи визначено в ст. 101 КК України, відповідно до якої «арешт полягає у триманні неповнолітнього, який на момент постановлення вироку досяг шістнадцяти років, в умовах ізоляції в спеціально пристосованих установах»¹. Аналізуючи зміст цієї норми, можна побачити, що однією з ключових умов реалізації арешту є, по суті, набуття винуватою особою певного віку, а саме – 16 років на момент постановлення вироку. А це, у свою чергу, дає підстави для висновку, що застосування арешту, як і попередньо розглянутого штрафу, також містить обмеження. І ці обмеження, подібно до тих, які передбачено ст. 99 КК України, виключатимуть його призначення як виду покарання.

Фактично, зважаючи на викладене, кримінально-правова обґрунтованість арешту як засобу притягнення до кримінальної відповідальності за хуліганські дії набуватиме підстав лише тоді, якщо суб'єктом вчинення передбаченого ч. 1 ст. 296 КК України кримінального проступку виявиться особа у віці 16 і більше років. І навпаки, призначити його за аналогічні дії особі, що не досягла шістнадцятирічного віку, у кримінально-правовому сенсі буде неможливим.

Останнім із видів покарань, законодавчо передбачених у ч. 1 ст. 296 КК України, є обмеження волі. Як штраф та арешт, воно має альтернативний характер і відповідно до ч. 1 ст. 61 КК України «полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею

---

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 13.09.2021).

нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці». Водночас, як зазначається в ч. 3 цієї ж статті, «обмеження волі не застосовується до неповнолітніх»¹.

Зважаючи на те, що неповнолітнім в Україні відповідно до ст. 6 Сімейного кодексу є дитина у віці від 14 до 18 років, застосування обмеження волі як виду покарання щодо неї, нехай і за вчинення таких суспільно небезпечних дій, як хуліганство, без кваліфікуючих ознак у кримінально-правовому розумінні не матиме підстав. Відповідно, вирішуючи питання про вибір тієї чи іншої форми державного примусу з передбачених санкцією ч. 1 ст. 296 КК України суд муситиме враховувати неможливість призначення принаймні розгляданого зараз виду покарання особі, яка набула віку кримінальної відповідальності з урахуванням положень ч. 2 ст. 22 КК України, але при цьому об'єктивно не є повнолітньою.

Отже, а що ж маємо в підсумку? Виходить, що у разі вчинення особою у віці від 14 до 16 років, яка не має самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернене стягнення, передбаченого ч. 1 ст. 296 КК України діяння, її не можна буде на законних підставах притягти до кримінальної відповідальності, адже визначені в санкції вищезазначеної кримінально-правової норми види покарань, як-от штраф, арешт та обмеження волі, з огляду на приписи статей 61, 99 і 101 КК України містять чіткі вікові обмеження у їх застосуванні щодо певного кола осіб. А це, у свою чергу, виключає навіть теоретичну здатність зазначених видів покарань ефективно виконувати роль допустимого заходу державного примусу принаймні щодо осіб, визнаних винуватими у вчиненні передбачених ч. 1 ст. 296 дій у віці від 14 до 16 років.

Фактично сьогодні санкція ч. 1 ст. 296 КК України в контексті можливості її застосування щодо певної категорії неповнолітніх перебуває у відвертій колізії з відповідними нормами Загальної частини Кримінального кодексу. А це, у свою чергу, по суті ставить під сумнів можливість винесення обвинувального вироку суду щодо винуватой у вчиненні хуліганства особі, фактично забезпечуючи останній юридичний імунітет від кримінальної відповідальності.

Формулюючи зміст санкції ч. 1 ст. 296 КК України, законодавець, на превеликий жаль, не врахував, що, як правильно зазначає В. Я. Тацій, «насамперед норми Особливої частини ґрунтуються на нормах Загальної частини» [2, с. 21], а, отже, припустився серйозної логічної помилки, юридичні наслідки якої є більш ніж серйозними як для теорії кримінального права, так і для практики його застосування.

---

¹ Там само.

Єдиним кримінально-правовим інструментом, який поки що зберігає правові підстави, є передбачене ст. 97 чинного КК України звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Водночас і його застосування не схоже на ефективну панацею, адже таке звільнення обмежується відповідною законодавчою обставиною – фактом вчинення кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину вперше за умов, якщо виправлення буде можливим без застосування покарання. В інших же випадках застосування такого інституту звільнення не визнаватиметься законно обґрунтованим.

Вирішуючи проблему, що склалась, пропонуємо декілька варіантів її розв'язання. Наприклад, комбіноване зниження до 14 років виховного порогу застосування арешту і громадських робіт у відповідних нормах Загальної частини із подальшим включенням таких видів покарання до санкції ч. 1 ст. 296 КК України. Небезпідставність реалізації такого підходу, як видається, впливає із системного аналізу певних положень вітчизняного законодавства, а також зарубіжного досвіду розуміння арешту та громадських робіт у відповідних нормативно-правових актах.

Стосовно арешту: зважаючи, що арешт, подібно до позбавлення волі на певний строк, передбачає ізоляцію особи (див. ст. 101 КК України), а як зазначено в ч. 2 ст. 51 Кримінально-виконавчого кодексу України, «на засуджених до арешту поширюються права, обов'язки, заборони і обмеження, встановлені кримінально-виконавчим законодавством для осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі», його застосування до осіб віком 14 і більше років утворюватиме цілком логічний і послідовний прояв кримінально-правової політики держави. А з огляду на те, що застосування арешту як виду покарання з 14 років цілком узгоджується з підходами, визначеними в нормативно-правових актах деяких країн Європейського Союзу (зокрема, Естонії: див. параграфи 33, 48 Пенітенціарного кодексу¹, а також зміст Закону про ув'язнення² і Литви: див., наприклад, ч. 1 ст. 254, ч. 1 ст. 263, ст. 280 у порівнянні з положеннями ч. 2 ст. 13 і ст. 49 цього Кримінального кодексу³), відповідна

---

¹ Penal Code of Estonia (entry into force 01.09.2002) // Riigi Teataja : сайт. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/513012020005/consolide> (дата звернення: 13.09.2021).

² Act of Imprisonment of Estonia (in force from 30.12.2019 // Riigi Teataja : сайт. URL: https://www.riigiteataja.ee/en/compare_original/506012020003 (дата звернення: 13.09.2021).

³ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas : 06.07.2019 // Infollex : сайт. URL: <https://www.infollex.lt/ta/66150:str49> (дата звернення: 13.09.2021).

вікова його реалізація в чинному Кримінальному кодексі засвідчуватиме прояв гармонізації вітчизняного законодавства з європейським, наближення до стандартів якого прагне Україна.

До речі, на доцільність використання арешту щодо неповнолітніх віком від 14 років указується і в роботах деяких вітчизняних дослідників. Так, Н. М. Мирошниченко з цього приводу зауважує: «Вважаємо доцільним покарання у виді арешту застосовувати з 14 років» [3, с. 194]. Думку вченої фактично підтримує Н. А. Березовська, яка зауважує, що «враховуючи подібність арешту з позбавленням волі на певний строк (в літературі часто арешт називають короткостроковим позбавленням волі), уявляється, що арешт слід застосовувати з 14 років» [4, с. 165].

Стосовно громадських робіт: відповідно до ч. 3 ст. 188 Кодексу законів про працю України, «для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час по досягненні ними чотирнадцятирічного віку за згодою одного з батьків або особи, що його замінює». При цьому така норма не встановлює будь-яких інших обмежень, зокрема й щодо видів правових підстав залучення дитини до праці.

Зважаючи на це і враховуючи, що відповідно до ч. 1 ст. 56 КК України «громадські роботи полягають у виконанні засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування», застосування останніх щодо чотирнадцятирічної дитини, за умов дотримання вимог КЗпП України, у принципі, не здавалося б схожим на посягання на її гідність чи порушення її права на працю. Принаймні такі роботи нічим би не відрізнялись від робіт, які чотирнадцятирічна особа могла б виконувати не за обвинувальним вироком суду (прибирання і винос сміття, фарбування певних об'єктів, миття підлоги тощо). Переконані, що розглядуваний вид примусу в цьому разі здавався б значно прийнятнішим (порівняно з іншими передбаченими КК України заходами примусу) способом реалізації державної репресії за вчинення розглядуваного кримінального правопорушення як для самого правопорушника, так і для його батьків чи осіб, що їх замінюють.

Утілюючи елемент кари у вигляді залучення до виконання примусової роботи і водночас зберігаючи перебування винуватої особи в суспільстві без ізоляції, такий вид покарання за певних ситуацій здатен забезпечити, як видається, досягнення цілей, визначених у ч. 3 ст. 50 КК України, більш ефективно, ніж у разі накладення грошового стягнення чи ув'язнення винуватої особи к вигляді її арешту. Так,

наприклад, коли вчинення кримінального проступку, зокрема передбаченого ч. 1 ст. 296 КК України, відбулось уперше чи випадково, або в ситуації, коли призначення штрафу через наявність у правопорушника відповідних складнощів матеріального характеру є об'єктивно неможливим, а арешту – недоцільним, громадські роботи виступали б гідним, необхідним і раціональним засобом реалізації і кари, і превенції, і подальшої ресоціалізації винуватої особи. Засуджуючи такого правопорушника до громадських робіт або призначаючи йому такі роботи як альтернативу іншим видам покарань, держава ефективно демонструвала б втілення принципу невідворотності кримінального покарання і водночас засвідчувала б активне впровадження своєї гуманної політики щодо осіб, які з огляду на різні обставини не заслуговують ізоляції з усіма наслідками, що з неї випливають. Зі свого боку, правопорушник, який не має на меті стати частиною кримінального світу, залишаючись на свободі, напевно не лише б переглянув свою негативну поведінку в бік її недопущення в майбутньому, але і став би корисним суспільству завдяки виконанню необхідних робіт. Водночас він отримав би шанс не стати частиною тієї субкультури, до якої, на жаль, дуже часто долучаються особи, що за вироком суду потрапляють у місця позбавлення волі.

Недарма громадські роботи для осіб віком від 14 років запроваджено в законодавстві деяких країн Європи. Так, у Пенітенціарному кодексі Естонії такий вид покарання передбачено у параграфі 69 з можливістю застосування щодо і повнолітніх¹, зокрема й у разі заміни² ними інших видів покарання, як-от арешту та позбавлення волі (параграф 69 (1)), а також штрафу (параграф 72 (1)). У Кримінальному кодексі Литовської Республіки можливість застосування громадських робіт як виду покарання впливає зі змісту санкції ч. 1 ст. 178, якою передбачено відповідальність за крадіжку як діяння, за яке відповідальність встановлено з 14 років (ч. 2 ст. 13 КК ЛР)³, з урахуванням положень статей 46⁴ і 90⁵, якими визначено загальні правила щодо призначення та заміни громадських робіт, зокрема і щодо неповнолітніх.

---

¹ Penal Code of Estonia (entry into force 01.09.2002) // Riigi Teataja : сайт. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/513012020005/consolide> (дата звернення: 13.09.2021).

² Єдине, що слід уточнити, у разі заміни арешту або позбавлення волі громадськими роботами останні призначаються лише за згодою особи, стосовно якої вирішуються зазначене питання.

³ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas :14.02.2004 // Infoplex : сайт. URL: <https://www.infoplex.lt/ta/66150:str13> (дата звернення: 13.09.2021).

⁴ Там само.

⁵ Там само.

Напевно, такий підхід (у разі його використання) з усіх пропонувананих нами у цій роботі буде найгуманнішим проявом вітчизняної кримінально-правової політики в частині реалізації відповідальності за вчинення хуліганських дій без кваліфікуючих ознак¹, адже громадські роботи разом із штрафом і двома видами позбавлень², є найменш суворим проявом державного примусу за вчинення дій, передбачених чинним КК України як кримінальні правопорушення певного виду. І доповнення ними санкції ч. 1 ст. 296 КК України суттєво відмежує за змістом юридичного переслідування виписаний у ній проступок від злочинів, передбачених в інших частинах зазначеної статті. Водночас такий підхід у підсумку обумовить не просто внесення змін до ч. 1 ст. 296 КК України, але й обов'язковість системного перегляду низки інших правових норм на предмет унесення до них відповідних змін, причому, можливо, не лише в кримінальному, але й у трудовому законодавстві. Проте з огляду на цілі, що переслідуються, його реалізація вбачається цілком виправданою.

Альтернативою такому підходу можна вважати і варіант з підвищенням наявного в ч. 1 ст. 296 КК України розміру штрафу до 3 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а також включення до санкції цієї норми такого виду покарання, як позбавлення волі на певний строк шляхом визначення ув'язнення на рівні мінімального для такого виду покарання строку в 1 рік. По-перше, це забезпечить можливість притягнення до кримінальної відповідальності визнаної винуватою у вчиненні передбаченого ч. 1 ст. 296 КК України кримінального правопорушення особи віком від 14 до 16 років, а по-друге, надасть законні підстави суду реалізувати диференційований підхід до застосування такої відповідальності: за відсутності законних підстав для застосування штрафу призначатиметься саме позбавлення волі на певний строк у мінімальному вигляді, що з кримінально-правового погляду, матиме обґрунтований вигляд на тлі пропонованого розміру штрафу з огляду на приписи абз. 2 ч. 5 ст. 53 КК України; якщо ж очевидними будуть пом'якшуючі обставини, суд завжди зможе звільнити винувату особу від кримінального покарання з випробуванням відповідно до вимог ст. 104 КК України. До того ж при цьому зберігатиметься і актуальність застосування

---

¹ А також інших передбачених у КК України дій, що за характером, скоріше, не заслуговують, ніж заслуговують застосування до особи, яка їх учинила, покарання, пов'язаного з позбавленням волі (зокрема, передбаченого ч. 1 ст. 159, ч. 1 ст. 159-1, частинами 1 і 2 ст. 200).

² Йдеться про позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, а також про позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

приписів ч. 4 ст. 74 КК України. Водночас такий підхід перетворить хуліганство з кримінального проступку, яким воно зараз є, на злочин.

Висновки

Можливо, існують і інші способи поліпшення змісту санкції ч. 1 ст. 296 КК України, але те, що така норма потребує якомога швидших юридичних пертурбацій, – це очевидний з огляду на вищевикладене факт. І в цьому контексті наші рекомендації будуть принаймні зразками конструктивного подолання наявного сьогодні недоліка.

Список бібліографічних посилань: 1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., перероб. та допов. Київ : Дакор, 2019. 1384 с. 2. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. 6-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 584 с. 3. Мирошниченко Н. М. Арешт як вид покарання для неповнолітніх: шляхи удосконалення законодавства // Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 трав. 2018 р.) : у 2 т. / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Гельветика, 2018. Т. 2. С. 193–196. 4. Березовська Н. А. Деякі проблемні питання призначення покарань неповнолітнім. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 158–168.

Надійшла до редколегії 16.09.2021

Lyzohub Ya. H. Types of Penalties in the Sanction of Part 1 of the Article 296 of the Current Criminal Code of Ukraine: Non-Hidden Challenges with a Hidden Sense

The author has studied the problem of incorrect legislative definition of the types of punishments in the sanction of Part 1 of the Art. 296 of the Criminal Code of Ukraine, which establishes criminal liability for hooliganism, from the point of view of some constitutive provisions of the General Part of the specified regulatory legal act.

The emphasis has been placed on the non-observance by the domestic law-making agency of the principle of systematic formulation of certain provisions of the current Criminal Code. The author has demonstrated specific violations of logical and legal nature, the presence of which actually makes it impossible to correctly apply Part 1 of the Art. 296 of the Criminal Code of Ukraine. The author has suggested possible ways to overcome the existing problem, including the consideration of the relevant experience of some European countries.

Thus, the substantive part of the article begins with the review of specific types of penalties prescribed in the sanction of Part 1 of the Art. 296 of the Criminal Code of Ukraine, namely a fine, arrest and community service. We observe the gradual transition to a direct analysis of each of these punishments from the point of view of the relevant provisions of the General Part of the current Criminal Code, which determine the content and rules of their application in the norms of the Special Part. Undoubtedly, the possibility of the existence of the specified

norm of the analyzed punishments in the sanction has argued the expediency of revision of their form and content, with substantiation of expediency of introducing the corresponding amendments both to Part 1 of the Art. 296 of the Criminal Code of Ukraine, and to the Articles 53, 56, 60, 61, 65, 99, 100, 101.

We note that the current wording of the sanction of Part 1 of the Art. 296 cannot properly perform the tasks of the criminal policy of Ukraine, because the norm is actually deprived of a flexible mechanism for its application in practice.

The incorrect combination of fines, arrest and community service as the main types of punishment for the so-called simple hooliganism is believed the reason for this situation, because the inclusion of such penalties in the sanction of Part 1 of the Art. 296 took place without taking into account some features of their purpose, prescribed in the relevant provisions of the General Part of the Criminal Code of Ukraine.

Two main ways to solve this problem have been suggested. Relevant arguments of some domestic researchers have been provided; references to specific provisions of certain countries of the European Union, where the similar issue found the appropriate decision, have been used in detail.

Key words: hooliganism, types of penalties, challenges of criminal law, problems of criminal law applying, principle of systemacy.

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.1

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.3.19>

Петро Станіславович Білевський,

Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України (старший науковий співробітник), м. Київ;

 <https://orcid.org/0000-0002-9021-7822>,

e-mail: petr098@ukr.net

**АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗШУКУ І ПОВЕРНЕННЯ АКТИВІВ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ**

Висвітлено сучасний стан організації в Україні розшуку і повернення активів, отриманих протиправним шляхом, а також наявні проблемні аспекти цієї діяльності, окреслено перспективні шляхи їх вирішення з урахуванням світового досвіду. Зроблено висновок про те, що стратегічним завданням держави є вдосконалення наявної системи розшуку і повернення активів, отриманих протиправним шляхом, створення необхідних законодавчих передумов та налагодження ефективного міжнародного співробітництва.

Ключові слова: активи, отримані протиправним шляхом, повернення активів, проблеми, вдосконалення, вирішення, світовий досвід.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Численні корупційні діяння високопосадовців та зловживання наданими їм владними повноваженнями впродовж останніх десяти років супроводжувалися масштабним виведенням протиправно отриманих коштів з України за кордон. Значні обсяги виведення активів¹ створили низку передумов для посилення диспропорцій в економіці, збільшення дефіциту держбюджету, посилення інфляції,

---

¹ Згідно з оціночними даними, обсяги втрачених протягом 2011–2014 років Україною внаслідок зловживань владою активів сягають близько **70 млрд дол.** США [див.: Владимир Гаркуша, директор АФ «Киевская аудиторская служба» о том, реально ли вернуть в Украину деньги «семьи» // dsnews.ua : сайт. 05.03.2014. URL: <https://www.dsnews.ua/politics/vladimir-garkusha-direktor-af-kievskaya-auditorskaya-sluzhba--05032014130000> (дата звернення:

розбалансування нестабільної фінансової системи держави, виснаження державних резервів, посилення соціального розшарування та як наслідок – декапіталізації національної економіки і відтоку ресурсів із країни. У сукупності викладене вище підірвало міжнародний авторитет нашої держави та сприяло формуванню негативного іміджу української влади у світі. Також усвідомлення українським суспільством наявної нездатності або незацікавленості влади розшукувати і вилучати такі активи в інтересах держави створили передумови для реальної безкарності протиправної діяльності.

Стан дослідження проблеми

Теоретичні і практичні питання протидії виведенню активів з України досліджували В. Антіпов, В. Білоус, Ю. Гавдюк, І. Гриненко, С. Гуржій, В. Зеленецький, О. Користін, О. Локатарьова, Р. Марчук, В. Некрасов, С. Ніколаюк, А. Новицький, О. Пойзнер, В. Попович, А. Римарук, О. Столярський, В. Шепітько та ін. Але лише в роботах окремих авторів (С. Батрина, С. Коваленка, Д. Мельника, А. Павлової) досліджувалися питання повернення активів, формування відповідної системи та вдосконалення законодавства. Проте питання формування національної системи розшуку і повернення активів, здобутих протиправним шляхом, комплексно ще не розглядалися, а в наявних наукових працях досліджувалися переважно адміністративно- або кримінально-правові аспекти.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення актуальних проблемних аспектів розшуку і повернення в Україну активів, отриманих протиправним шляхом, окреслення шляхів їх вирішення і вироблення пропозицій з удосконалення національної системи розшуку й повернення активів.

Новизна дослідження полягає в тому, що буде комплексно досліджено сучасні особливості розшуку і повернення в Україну активів, отриманих протиправним шляхом, і наявні проблеми та запропоновано шляхи їх вирішення.

01.09.2021)], частину з яких заблоковано в банках України та інших держав. 28 березня 2017 р. Краматорський суд постановив конфіскувати близько **1,5 млрд дол.** США у вигляді грошових коштів, облігацій внутрішньої державної позики на рахунках В. Януковича та його оточення, заблокованих ДСФМ. 16 червня 2020 р. вказане рішення про спецконфіскацію активів В. Януковича було підтверджене Верховним судом [див.: Верховний суд спростовує скасування рішення про спецконфіскацію грошей Януковича // УКРІНФОРМ : сайт. 16.06.2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3046578-verhovnij-sud-sprostovue-skasuvanna-risenna-pro-speckonfiskaciju-grosej-anukovica.html> (дата звернення: 01.09.2021)].

Виклад основного матеріалу

У сучасних умовах перманентної кризи у вітчизняній та світовій економіці, розвитку пандемії COVID-19, а також гібридної війни РФ проти України, що триває, ефективний процес розшуку та повернення в країну протиправно виведених активів, з одного боку, може стати однією з передумов стабілізації національної економіки, а з іншого, – суттєвим стримуючим фактором, який запобігатиме вчиненню високопосадовцями корупційних правопорушень через імовірну руйнацію відносин власності та різке погіршення майнового становища правопорушників, наочно продемонструє невідворотність покарання та знівелює сенс виведення активів із держави.

Однак, на переконання експертів, організація повернення коштів та майна, незаконно виведених з України, має не стати черговим ситуативним завданням чинної влади. Натомість її стратегічною метою має стати *завершення формування в державі дієвої системи розшуку і повернення активів, отриманих протиправним шляхом*, робота якої сприятиме запобіганню корупційним злочинам і правопорушенням.

Із метою формування національної системи розшуку і повернення активів, отриманих протиправним шляхом, в Україні ухвалено Закон «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» від 10 листопада 2015 р. № 772-VIII, а також Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» від 11 червня 2018 р. № 613 та низку інших підзаконних нормативно-правових актів у цій сфері.

Указані Закон та Положення визначають правові й організаційні засади функціонування Нацагентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА), – центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізацію державної політики з виявлення та розшуку активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, та/або з управління такими активами, арештованими або конфіскованими у кримінальному провадженні чи стягненими за рішенням суду в дохід держави внаслідок визнання їх необґрунтованими.

На Агентство покладено виконання таких **ключових функцій** у вказаній сфері: проведення аналізу інформації про виявлення, розшук та управління такими активами; підготовка пропозицій з формування й реалізації державної політики у сфері виявлення, розшуку

та управління вказаними активами, розроблення проєктів нормативно-правових актів із цих питань; здійснення заходів з виявлення, розшуку, проведення оцінювання активів за зверненням уповноважених суб'єктів; організація здійснення заходів, пов'язаних з проведенням оцінювання, веденням обліку та управління активами; формування і ведення Єдиного державного реєстру активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні; здійснення співробітництва з компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями у цій сфері; участь у забезпеченні представництва прав та інтересів України за кордоном у справах про повернення активів, одержаних протиправним шляхом; надання консультацій і методичної допомоги тощо.

АРМА у своїй діяльності забезпечує взаємодію з органами досудового розслідування, прокуратури та суду, а також із Нацбанком, Фондом держмайна та Мініюстом України, НАЗК, НАБУ, органами доходів і зборів, ДСФМ та іншими державними органами України, які є складовими *національної системи повернення активів*.

Окрім того, Агентство вживає заходів з виявлення і розшуку активів за зверненнями органів досудового розслідування, прокуратури і судів, взаємодіє з ними щодо накладення арешту на такі активи та їх конфіскації або стягнення в дохід держави та здійснює співробітництво з відповідальними органами іноземних держав із вказаних питань, організовує співробітництво з міжнародними й міжурядовими організаціями, які забезпечують співпрацю у сфері виявлення, розшуку й управління активами, зокрема з Камденською міжвідомчою мережею з повернення активів (CARIN), Ініціативою Світового банку з повернення викрадених активів (Stolen Assets Recovery, StAR) тощо.

Разом із тим донедавна в Україні процес формування системи спеціальних державних органів у сфері повернення активів, здобутих незаконним шляхом, охоплював переважно кримінально-процесуальний напрям, визначений КПК України та конвенціями про міжнародну правову допомогу (завдання щодо повернення активів, визнаних необґрунтованими, було визначене лише Законом України від 31 жовтня 2019 р. № 263-IX¹). Однак робота з такими активами може проводитися і в межах цивільного процесу в державі перебування активів у

---

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів : Закон України від 31.10.2019 № 263-IX // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20> (дата звернення: 01.09.2021).

вигляді виконання доручень про правову допомогу та/або ініціювання судових процесів за кордоном [1]. Система підзаконних нормативно-правових актів у сфері повернення протиправних активів також перебуває у стані формування, не налагоджено й ефективну взаємодію державних органів у цій сфері.

Нааявний досвід країн, які вже мали справу з випадками виведення активів, отриманих протиправним шляхом, доводить, що їх повернення є непростим завданням. Способи його вирішення існують, однак переважно не в повному обсязі.

Наразі фахівці визначають загальний механізм повернення корупційних активів [2; 3, с. 312], який ґрунтується на приписах Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України і передбачає **три етапи**.

1. Початок досудового розслідування щодо незаконного заволодіння активами певною посадовою особою за поданням уповноважених органів.

2. Направлення офіційного звернення до урядів країн, де перебувають активи (кошти на рахунках у фінустановах або інше майно) такої особи та з якими укладено угоди про правову допомогу з клопотанням про накладення арешту.

3. Звернення до судового органу країни, де перебувають активи посадової особи, з клопотанням про початок кримінального провадження у зв'язку із протиправним заволодінням указаною особою грошовими коштами чи майном.

На всіх етапах цього механізму можуть виникати труднощі та перешкоди, які впливають на його ефективність. Зокрема, в Україні для **першого етапу** характерні такі перешкоди [2; 3, с. 312]:

– здійснення вибіркового кримінального переслідування осіб, які вчинили корупційні діяння та зловживання владою, активи яких уже були заморожені в інших країнах; як наслідок уряди іноземних держав часто не мають законних підстав для блокування й утримання активів інших пов'язаних з ними осіб, через що вони будуть розблоковані та, можливо, не підлягатимуть поверненню;

– відсутність ефективного механізму розшуку, арешту й конфіскації майна в Україні та поза її межами; так, у ст. 568 «Розшук, арешт і конфіскація майна» КПК України передбачено лише окремі загальні положення щодо цих процедур (не передбачено норм щодо збереження арештованого майна, ведення обліку конфіскованого майна, арешту й конфіскації нематеріальних активів);

– недотримання принципів правосуддя представниками вітчизняних органів судової влади щодо правової оцінки дій попереднього керівництва держави, що часто має наслідком необґрунтоване затягування судових процедур в умовах блокування процесу судової реформи;

– наявні об'єктивні перешкоди здійсненню правосуддя щодо масштабних корупційних діянь та зловживання владою (тимчасова окупація РФ частини території України та проведення ООС на сході держави, виїзд відповідачів та свідків у справах з України, знищення особами, причетними до виведення активів, доказів злочинів, відновлення яких потребує додаткових витрат часу, тощо);

– існування можливостей для обготівковування, переміщення по Україні та виведення поза її межі активів, набутих протиправним шляхом (наразі на територіях ОРДЛО функціонує кримінальна економіка та нелегальна фінансова система; на решті території країни перевозиться необлікована готівка, працюють «конвертаційні» центри, а ДСФМ відстежує виключно безготівкові розрахунки).

Відповідно до ризиків ускладнення процедур повернення виведених активів, наявних на **другому етапі**, фахівці [2; 3, с. 313–314] відносять такі.

1. *Відсутність однозначного підходу до процедури конфіскації майна у кримінальному законодавстві України.* Варто зважати на те, що «Декларацією основних принципів правосуддя для жертв злочину і зловживання владою» (Резолюція Генасамблеї ООН від 29 листопада 1985 р. № 40/34) передбачено право жертв злочинів «на доступ до правосуддя та компенсацію завданої їм шкоди», обов'язок правопорушників «надавати справедливую реституцію жертвам, зокрема повертати їм власність», а також можливість «включення реституції як одного із заходів кримінального покарання» в національному законодавстві. Однак у ст. 209 «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» КК України вказані вище норми наразі не враховано, що свідчить про незавершеність імплементації світових правових стандартів до українського законодавства. Також ст. 209 КК України наразі не визнає об'єктом конфіскації майнові права (лише кошти чи інше майно), що у принципі виключає можливість застосування конфіскації до права вимоги на певні об'єкти.

Окрім того, у КК України наразі не передбачено, за яких умов майно не вважається отриманим від злочину або не було засобами чи знаряддями його вчинення, тому конфіскація не може застосовуватися до певних активів, зокрема відсотків за депозитами в іноземних банках.

2. *Непередбачення у КК України можливості застосування конфіскації майна як міри покарання за злочини, в яких підозрюються колишні високопосадовці (крім злочинів, передбачених у статтях 59, 96-1 КК України).* Зокрема, слідчі ДБР підозрюють низку колишніх високопосадовців часів президентства В. Януковича у перевищенні влади, що призвело до масових убивств громадян та спричинення їм тяжких тілесних ушкоджень під час придушення масових акцій протесту у

м. Києві на початку 2014 р., а також в організації умисного вбивства двох і більше осіб, за що ч. 2 ст. 115 КК України передбачено довічне ув'язнення як максимальне покарання, але не передбачено конфіскацію майна як додаткове (лише для вбивства з корисливих мотивів).

Серед перешкод **на третьому етапі** фахівці [2; 3, с. 314] виокремлюють такі:

– можливість затягування стороною відповідача розгляду справи в судах через подання значної кількості скарг та апеляцій щодо судових рішень;

– неможливість / суттєва складність отримання показань свідків протиправних діянь, місцезнаходження яких не встановлено або які тривалий час перебувають поза межами держави.

Наразі повернення активів у межах кримінального процесу може здійснюватися лише на підставі **вироку суду**. Однак за відсутності в Україні суб'єкта злочину здійснити повноцінний процес буде вкрай складно.

У такій ситуації рішенням може стати застосування процедури спеціального досудового розслідування (ст. 297-1, ч. 3 ст. 323 КПК України) або направлення до держави перебування суб'єкта злочину **запиту про екстрадицію** відповідно до статей 573–594 КПК України. Водночас є ризик невиконання рішень українських судів за кордоном через недотримання Україною принципу взаємності на підставі заборони виконання в нашій державі рішень судів іноземних держав за результатами процедури спецрозслідування (ч. 7 ст. 602 КПК України) [1], адже для екстрадиції необхідно, щоб дії особи, пов'язані з виведенням активів до конкретної держави, підпадали під дію її кримінального законодавства, що інколи **неможливо**, якщо такі дії **не порушують** її внутрішнього законодавства.

У свою чергу, в цивільному процесі, як і у кримінальному, визнання та виконання судових рішень здійснюється відповідно до положень міжнародних договорів (ст. 13 Цивільної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією від 4 листопад 1999 р.), двосторонніх угод та національного законодавства запитуваної держави. Однак у цивільному процесі, на відміну від кримінального, передбачено можливість **подати позов** до компетентного суду держави, в якій виявлено активи, одержані протиправним шляхом. Також можна подати позов про вилучення майна з чужого незаконного володіння (ст. 387 ЦК України). Підставою для такого позову будуть докази про те, що речі **належать іншій особі** (Українській державі або суб'єкту українського права) та **перебували у чужому незаконному володінні** [1].

Сучасні особливості вчинення корупційних правопорушень передбачають необхідність переміщення коштів, отриманих протиправним шляхом, до інших юрисдикцій, унаслідок чого правопорушення

набувають міжнародного характеру, а повернення таких коштів стає спільною важливою справою для кількох країн. Тому дедалі актуальнішим стає **розвиток міжнародної співпраці** у процесі повернення виведених із країни коштів, отриманих протиправним шляхом. Тому Кабінет Міністрів України своїм Розпорядженням від 9 жовтня 2020 р. № 1234-р затвердив план заходів щодо забезпечення виконання положень Резолюції щодо посилення міжнародного співробітництва у сфері повернення активів та управління замороженими, арештованими і конфіскованими активами на 2020–2021 роки¹, винесеної на Конференції держав-учасниць Конвенції ООН проти корупції.

Світова практика повернення активів, отриманих від корупційних та інших правопорушень, свідчить, що для успішного повернення виведених активів необхідно забезпечити **дотримання умов**, визначених Міжнародним центром з повернення активів Базельського інституту управління (ICAR)².

1. Політична воля керівництва країни щодо повернення активів

Досвід повернення активів колишнього Прем'єр-міністра України П. Лазаренка свідчить про те, що наявність волі керівництва країни стала вирішальним фактором у справі їх повернення. Кошти, що йому належали, було заблоковано за клопотанням Мініюсту США [4] у країнах розміщення рахунків.

Також у березні-квітні 2014 р. за результатами розгляду звернення Генпрокуратури України ЄС застосував обмежувальні санкції до низки колишніх українських високопосадовців та наближених осіб, за результатами яких із жовтня 2014 р. було заблоковано кошти (всього 107,6 млн дол. США, 1,67 млн євро та 89,5 млн швейцарських франків) на закордонних рахунках таких осіб. У подальшому за результатами вжитих ГПУ заходів у межах судових процесів проти колишніх високопосадовців та ухвалених судами рішень більшу частину цих коштів (близько 40 млрд грн) було зараховано до

---

¹ Про затвердження плану заходів щодо забезпечення виконання положень резолюції Конференції держав-учасниць Конвенції ООН проти корупції «Посилення міжнародного співробітництва в сфері повернення активів та управління замороженими, арештованими і конфіскованими активами» на 2020-2021 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 № 1234-р // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1234-2020-p> (дата звернення: 01.09.2021).

² Capacity Building in Asset Recovery // Basel Institute on Governance : сайт. URL: <http://www.baselgovernance.org/fileadmin/docs/publications/books> (дата звернення: 01.09.2021).

державного бюджету¹. Однак відсутність рішень українських судів щодо вини зазначених осіб та конфіскації їх майна вже призводила й надалі призводитиме до зняття санкцій ЄС і неможливості повернення в Україну виведених активів.

2. Достатній рівень національного законодавства з повернення активів та його відповідність світовим стандартам

Наразі вимоги до матеріалів, які можна вважати доказами у судовому розслідуванні, в Україні в цілому відповідають світовим стандартам. Також ефективному поверненню активів сприятиме належне застосування приписів Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» та пов'язаних із ним підзаконних нормативно-правових актів [3, с. 315] з урахуванням нещодавніх змін щодо підвищення ефективності системи розшуку, управління та реалізації активів, набутих протиправним шляхом, і підвищення прозорості цього процесу, внесених Законом України від 14 липня 2021 р. № 1648-ІХ.

3. Наявність необхідного внутрішнього потенціалу державних органів для повернення активів

Нездатність правоохоронних органів України провести ефективно досудове розслідування для доведення фактів протиправної діяльності колишніх високопосадовців часто призводить до неможливості повернення виведених активів. Недосконалість та недостатня ефективність наявної системи управління активами, одержаними від протиправних діянь, призводять до порушення прав сумлінних власників майна та представників бізнесу.

Високої результативності конфіскації таких активів сприятиме і залучення громадян до їх виявлення. В іноземних державах (США) цьому сприяє наявність у законодавстві спеціальних заохочувальних норм щодо виплат будь-якій особі спеціальних грошових винагород за інформацію або допомогу, що сприятиме конфіскації майна в кримінальному чи цивільному судочинстві [5, с. 135]. Унормування такого підходу може вдало доповнити норми про заохочення викривачів корупції, передбачені в Законі України «Про запобігання корупції».

Також поліпшенню процедури відшкодування збитків, завданих корупційними злочинами високопосадовців, у США сприяє діяльність

---

¹ Це відновлення справедливості – Президент про повернення в держбюджет коштів, вкрадених колишніми високопосадовцями // Вінницька обласна державна адміністрація : сайт. 28.04.2018. URL: <http://www.vin.gov.ua/news/top-novynu/2729-tse-vidnovlennia-spravedlyvosti-prezydent-pro-povernennia-v-derzhbiudzh-et-koshtiv-vkradenykh-kolyshnimy-vysokoposadovtsiamy> (дата звернення: 01.09.2021).

спеціального Фонду потерпілих від злочинів при Міністерстві фінансів, куди передаються конфісковані кошти для покриття збитків, завданих жертвам корупційних злочинів, і сплати штрафів [5, с. 137].

4. *Налагодження необхідної міжвідомчої взаємодії та чіткого порядкування*

Поліпшенню взаємодії під час розгляду звернень органів досудового розслідування, прокуратури та виконання запитів іноземних держав щодо виявлення і розшуку активів сприяло впровадження відповідного міжвідомчого порядку, затвердженого наказом АРМА, НАБУ, Генеральної прокуратури, СБУ, МВС, Мінфіну України від 20 жовтня 2017 р. № 115/197-0/297/586/869/857. З ухваленням Закону України від 14 липня 2021 р. № 1648-IX забезпечено необхідні умови для належної взаємодії між учасниками кримінального провадження з метою забезпечення ефективного управління активами і збереження/збільшення їх економічної вартості. Однак діяльність міжвідомчих груп із повернення активів ускладнюється через слабку координацію зусиль відомств, які беруть участь у розслідуванні корупційних злочинів [2].

5. *Урахування особливостей правових систем взаємодіючих країн*

Норми національного законодавства країни-ініціатора можуть суттєво відрізнятися від тих, які діють у країні перебування активів, що теж може впливати на процес повернення. Тому під час представництва державних інтересів у судах країн перебування активів важливо враховувати наявний іноземний досвід і залучати місцевих правників, краще обізнаних з особливостями місцевого законодавства та спроможних організувати їх ефективне повернення.

Так, зокрема, Уряд України для повернення коштів П. Лазаренка надав повноваження компанії «УТІСо» (США) представляти інтереси нашої держави в американських судах [4]. Цей досвід можна застосувати в іноземних судах до повернення активів колишнього Президента України В. Януковича.

Наразі Закон України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» визначає **паритетні умови** для міжнародного співробітництва у сфері виявлення та розшуку активів: із власної ініціативи відповідно до цього Закону, міжнародних договорів України, ратифікованих Верховною Радою України, інших нормативно-правових актів або за принципом взаємності, якщо це сприятиме розшуку й ідентифікації активів відповідними органами іноземної держави.

У свою чергу, світова спільнота вжила заходів щодо спрощення порядку повернення активів державам, які постраждали від протиправної діяльності їхніх колишніх лідерів. Так, Рада Європи 6 грудня

2007 р. ухвалила Рішення № 2007/845/ЖНА щодо покращення співпраці між офісами з повернення активів у сфері розшуку та виявлення доходів від злочинів або іншого майна, пов'язаного зі злочинами. Також було затверджено Директиву ЄС «Про заморожування та конфіскацію засобів вчинення злочинів і доходів, набутих протиправним шляхом» № 2014/42/EU, що дала змогу здійснювати конфіскацію майна, безпосередньо не пов'язаного зі злочинами та переданого третім особам, і розширила перелік злочинів, доходи від яких підлягають конфіскації.

27 лютого 2014 р. Європарламент схвалив резолюцію, в якій закликав провести розслідування розкрадань державних ресурсів оточенням В. Януковича, заморожування всіх активів, що їм належать, до з'ясування способу набуття і повернення в Україну, якщо буде доведено незаконне походження.

З урахуванням настанов указаної резолюції в Україні наприкінці 2015 та на початку 2016 років було ухвалено низку законів, якими було внесено зміни в законодавчо визначені процедури арешту майна та спецконфіскації¹. Завдяки цьому було створено необхідні юридичні передумови для повернення в Україну коштів колишніх високопосадовців, уже заарештованих за кордоном. Однак наразі норми законодавства потребують уточнення і доповнення, а практика правозастосування їх положень зазнала критики й була оскаржена 11 березня 2021 р. в Конституційному Суді України за поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України статей 96-1, 96-2 КК України, якими встановлено зміст, порядок і випадки застосування спеціальної конфіскації², та потребує суттєвого поліпшення.

---

¹ Закони України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо окремих питань накладення арешту на майно з метою усунення корупційних ризиків під час його застосування» від 10 листопада 2015 р. №769-VIII, «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення інституту спеціальної конфіскації з метою усунення корупційних ризиків під час його застосування» від 10 листопада 2015 р. № 770-VIII, «Про внесення змін до Кримінального і Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій з лібералізації ЄС візового режиму для України, щодо удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації» від 18 лютого 2016 р. № 1019-VIII.

² Спецконфіскація: Конституційний Суд перейшов до закритого розгляду справи // УКРІНФОРМ : сайт. 11.03.2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3206387-speckonfiskacia-konstitucijnij-sud-perejsov-do-zakritogo-rozkladu-spravi.html> (дата звернення: 01.09.2021).

б. Наявність міжнародної підтримки є ключовим чинником досягнення результату у справі повернення виведених з України активів

Уперше намір надати сприяння урядами країн, у фінансових установах яких можуть бути розміщені виведені з України кошти, був офіційно задекларований ще у квітні 2014 р. під час Українського форуму з питань повернення активів (м. Лондон). Резолюція щодо посилення міжнародного співробітництва у сфері повернення активів та управління замороженими, арештованими і конфіскованими активами, ухвалена на 8-й сесії Конференції держав – учасниць Конвенції ООН проти корупції, яка проходила з 16 по 20 грудня 2019 р. в м. Абу-Дабі (ОАЕ), мала наслідком затвердження Урядом України відповідного плану дій на 2020–2021 роки щодо забезпечення її виконання. Однак у сучасних умовах таких «точкових» заходів уже недостатньо для поліпшення роботи з повернення активів в Україну.

Разом із тим, окрім об'єктивних труднощів та перешкод у процесі розшуку й повернення активів, отриманих протиправним шляхом, існують і суб'єктивні фактори, які впливають на його ефективність у сучасних умовах. Це насамперед нещодавно викриті корупційні злочини з боку керівництва та співробітників АРМА: непоодинокі факти зловживань і викрадення активів, які були арештовані правоохоронцями та передані в управління АРМА¹. Указані факти мають отримати об'єктивну правову оцінку органів досудового розслідування та судів, а також належне реагування з боку керівництва держави.

Отже, для вдосконалення національної системи розшуку і повернення активів, здобутих протиправним шляхом, потрібні:

– внесення змін в українське законодавство щодо визначення майнових прав і доходів від використання майна об'єктом конфіскації у ст. 209 КК України, а також умов, за яких майно не вважається отриманим від кримінального діяння або не було засобом чи знаряддями його вчинення, передбачення компенсації шкоди, завданої жертвам корупційних злочинів, та повернення майна, що їм належить; установлення спеціальних заохочувальних норм щодо виплат спеціальних грошових винагород будь-якій особі за сприяння в конфіскації майна у кримінальному чи цивільному судочинстві; конкретизації та уточнення положень ст. 568 КПК України щодо збереження арештованого майна, ведення обліку конфіскованого майна,

---

¹ Детективи НАБУ обшукали Печерський суд. Справа стосується грошей соратника Лазаренка, АРМА та схеми, за якою поцупили «зłodийський обшак» // ОРД : сайт. URL: <https://ord-ua.com/2021/10/22/detekтиви-nabu-obshukali-pecherskij-sud-sprava-stosuietsja-groshej-soratnika-lazarenka-arma-ta-shemi-za-jakoju-pocupili-zlodijskij-obshhak-2/> (дата звернення: 01.09.2021).

арешту й конфіскації нематеріальних активів тощо; уточнення й доповнення норм щодо процедур арешту майна та спецконфіскації, поліпшення практики застосування їх положень з метою ефективного повернення в Україну коштів колишніх високопосадовців, уже заарештованих за кордоном;

- підвищення ефективності досудового розслідування корупційних злочинів високопосадовців, активне застосування процедури спеціального досудового розслідування або направлення запиту про екстрадицію до держави перебування суб'єкта злочину у разі його відсутності в країні;

- подання у межах досудового розслідування корупційних злочинів високопосадовців цивільних позовів про витребування майна з чужого незаконного володіння безпосередньо до компетентного суду держави, в якій виявлено активи, одержані протиправним шляхом;

- удосконалення та підвищення ефективності роботи вітчизняної системи управління активами, одержаними від протиправних дій, запобігання порушенням прав інвесторів, зниження корупційних ризиків;

- створення спеціального державного фонду, куди передаватимуться конфісковані кошти для покриття збитків, завданих жертвам корупційних злочинів, і сплати штрафів з метою поліпшення процедури відшкодування збитків, завданих корупційними злочинами високопосадовців;

- поліпшення координації роботи відомств, які беруть участь у розслідуванні корупційних злочинів, удосконалення міжвідомчої взаємодії в діяльності з повернення активів, управління ними і збереження їх економічної вартості;

- розвиток міжнародного співробітництва у справі повернення виведених із країни активів, отриманих протиправним шляхом, використання можливостей спеціалізованих міжнародних установ (CARIN, ICAR, StAR тощо), які мають необхідні інструменти повернення таких активів, та залучення їх до координації зусиль світової спільноти з недопущення приймання країнами коштів, які були отримані від зловживання владою та корупційних дій.

Висновки

Отже, процес розшуку і повернення в Україну активів, отриманих протиправним шляхом, наразі характеризується підвищеною складністю та недостатньою ефективністю внаслідок недосконалості наявних процедур і постійного вдосконалення способів їх виведення за межі держави. Саме тому стратегічним завданням держави є завершення формування дієвої системи розшуку і повернення активів, отриманих протиправним шляхом, створення необхідних законодавчих передумов

та налагодження ефективного міжнародного співробітництва. Належне функціонування такої системи продемонструє невідворотність покарання за корупційні злочини, знівелює сенс виведення активів поза межі держави та як наслідок сприятиме запобіганню корупційним злочинам і правопорушенням, стабілізації вітчизняної економіки за рахунок повернення виведених коштів, здобутих протиправним шляхом.

Список бібліографічних посилань: 1. Коваленко С. Дослідження: Повернення блудних грошей. *Український юрист*. 2016. № 6. URL: <http://www.ukrjurist.com/?article/1101> (дата звернення: 01.09.2021). 2. Павлова А. М. Першочергові заходи побудови системи повернення в Україну активів, набутих злочинним шляхом : аналіт. записка // Національний інститут стратегічних досліджень : сайт. 22.09.2014. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1634/> (дата звернення: 01.09.2021). 3. Мельник Д. С. Щодо побудови національної системи повернення активів, отриманих протиправним шляхом // Досудове розслідування і актуальні проблеми та шляхи їх вирішення : матеріали постійно діючого науково-практичного семінару (м. Харків, 27 листоп. 2015 р.) / редкол.: С. Є. Кучерина, В. В. Федосєєв та ін. Харків : Право, 2015. С. 311–317. 4. Каленюк Д. Правда про повернення грошей Лазаренка // Українська правда : сайт. 06.11.2013. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2013/11/6/7001524/> (дата звернення: 01.09.2021). 5. Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства США : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 616 с.

Надійшла до редколегії 04.09.2021

Bilevskiy P. S. Current Aspects for Searching and Returning Assets: Problems and Perspectives for Ukraine

Numerous acts of corruption by high-ranking officials and abuse of power over the past ten years have been accompanied by large-scale withdrawals of illegally obtained funds from Ukraine abroad. Therefore, the strategic goal of the government was to build an effective system for searching and returning illegally obtained assets.

The process of forming a system of special state agencies in the field of returning illegally obtained assets has recently covered the criminal procedural direction, while the work with such assets starting from their search up to return, can be carried out during civil proceedings.

The work on searching and returning illegally obtained assets to Ukraine is currently characterized by increased complexity and lack of efficiency due to the imperfection of existing procedures and the constant improvement of the methods to remove them from the country.

The general mechanism for returning corrupt assets is based on the requirements of the criminal procedural legislation of Ukraine and provides three stages: registration of criminal proceedings; sending an official appeal to the governments of foreign states with a request to

freezing the assets; sending the request to initiate criminal proceedings related to the misappropriation of assets. All stages of this mechanism may have difficulties and obstacles due to shortcomings in the legislation on these issues and cooperation with foreign law enforcement agencies.

The world practice of returning corrupt assets also indicates that the successful return of withdrawn assets requires the compliance with a number of conditions: the presence of political will of the state leadership to return assets; sufficient level of national legislation and its compliance with international standards; availability of the necessary internal potential of state agencies; establishment of interagency cooperation; taking into account the peculiarities of the legal systems of interacting countries; availability of international support.

This is the reason why the formation of the system for searching and returning illegally obtained assets, creation of the necessary legislative preconditions and establishment of effective international cooperation are the priority tasks of the state. Proper functioning of such a system will demonstrate the inevitability of punishment for corruption crimes, will eliminate the sense of taking assets out of the country and, consequently, will help to prevent corruption crimes and offenses, will stabilize the economy by recovering illegally obtained funds.

Key words: assets, illegally obtained; return of assets; problems, improvement, solution; world experience.

Ольга Вячеславівна Гайдар,

Харківський національний університет внутрішніх справ (ад'юнкт);

 <https://orcid.org/0000-0002-1818-0180>,

e-mail: haidar.olya@gmail.com

**СУЧАСНИЙ СТАН НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ
СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРАДІЖОК**

Розглянуто наукові дослідження щодо використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок за класифікаційними ознаками. Досліджено особливості залучення спеціалістів та експертів під час досудового розслідування. Виділено низку актуальних експертиз, які призначають під час розслідування крадіжок. Визначено нормативно-правові акти України, що передбачають використання спеціальних знань під час розслідування таємного викрадення чужого майна.

Ключові слова: спеціальні знання, експерт, спеціаліст, крадіжка, використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Під час розслідування крадіжок виявлені сліди, предмети й обставини можуть вирішити низку питань, які мають значення для встановлення істини. Оскільки законодавець не створює граничні межі використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок, таке питання варте уваги. Розслідуючи крадіжки, слідчий або дізнавач користуються знаннями, набутими під час навчання, вивчення наукових робіт і застосування практичних навичок. Слід зазначити, що кожна вчинена крадіжка відрізняється одна від одної. Так, наприклад, схожі за способом учинення крадіжки відрізняються предметом, суб'єктом правопорушення та навпаки. Тому для встановлення істини важливим є індивідуальний підхід до розслідування кожної крадіжки. Доцільно використовувати спеціальні знання з різних сфер. Проте щоб не втратити докази у справі, необхідно мати уявлення про послідовність проведення слідчих дій та про можливість застосування спеціальних знань для допустимості доказів.

Стан дослідження проблеми

Питання використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок уже розглядали у своїх працях такі науковці, як В. С. Бондар, Ю. В. Висотенко, А. Ф. Волобуєв, О. А. Гуменський, Є. О. Даніч, В. Ю. Дрозд, Ю. Є. Коваль, І. О. Крепаков, В. С. Кузьмічов, П. М. Маланчук, І. В. Пиріг, В. В. Самсонова, М. А. Фецин, М. Г. Щербаковський

та інші. Серед закордонних науковців така тематика також активно вивчається. Проте з часом крадії починають застосовувати нові способи й методи вчинення правопорушення, а особи, які мають спеціальні знання, в свою чергу, вдосконалюють свої навички та розвивають здібності, тому варто зазначити, що використання спеціальних знань потребує уваги.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є висвітлення основних аспектів використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок, що були досліджені.

Для досягнення вказаної мети поставлено такі *завдання*: визначити нормативно-правові позиції використання спеціальних знань та здійснити аналіз наукових досліджень щодо використання спеціальних знань під час розслідування таємного викрадення чужого майна.

Наукова новизна дослідження

У цій статті розглянуто наукові дослідження використання спеціальних знань під час розслідування різних видів крадіжок.

Виклад основного матеріалу

Під час розслідування таємного викрадення чужого майна (оскільки головною ознакою крадіжок є таємний спосіб учинення) покладатися тільки на свідків та очевидців події недоцільно. Показання свідків та очевидців, навіть потерпілих, частіше за все не дадуть інформації про час і спосіб учинення правопорушення та особу правопорушника. Знань слідчого чи дізнавача теж недостатньо для проведення всебічного розслідування, адже вирішення деяких питань під час розслідування потребує залучення осіб, які мають спеціальні знання в необхідних галузях.

Як зазначають А. Ф. Волобуєв та І. О. Крепаков, успішне розслідування злочинів є неможливим без використання слідчим допомоги спеціалістів під час проведення окремих слідчо-розшукових дій, а також без судових експертиз. Спеціаліст, використовуючи свої професійні знання, допомагає слідчому виявити, закріпити й вилучити докази, дає пояснення зі спеціальних питань, що виникають під час проведення слідчих дій, і надає допомогу слідчому в підготовці експертиз [1, с. 21–22].

Тобто залучення спеціалістів під час проведення досудового розслідування, зокрема під час розслідування крадіжок, хоч і має допоміжний характер, проте відіграє важливу роль для збору інформації, що має значення по суті кримінального провадження.

Відповідно до ч. 2 ст. 71 Кримінального процесуального кодексу України спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складання схем, планів, креслень,

відбору зразків для проведення експертизи тощо), а також він може давати висновки з питань, що належать до сфери його знань¹. У свою чергу, експертом є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право на проведення експертизи (ст. 69 Кримінального процесуального кодексу України)². Тож, слідчий або дізнавач за необхідності можуть залучати експертів чи спеціалістів на будь-якому етапі досудового розслідування.

У своїй роботі О. А. Гуменський зазначає, що діяльність експерта спрямовано на отримання нової інформації про фактичні обставини справи, а спеціаліста – на сприяння і надання консультативно-довідкової та технічної допомоги для встановлення обставин справи. Різними є способи застосування спеціальних знань експертом і спеціалістом. Експерт здійснює спеціальне дослідження, зміст якого перебуває поза межами процесуальної регламентації, а спеціаліст експертного дослідження не проводить, він зазвичай бере участь у здійсненні слідчим, прокурором або судом процесуальної дії. [2, с. 122]. Отже, від початкового етапу розслідування крадіжок до ухвалення рішення по сугі використовуються спеціальні знання.

Розслідуючи крадіжки, варто розглядати використання спеціальних знань окремо для кожного виду крадіжки.

Так, на думку співавторів монографії В. С. Кузьмічова та І. В. Пирого, під час розслідування крадіжок вантажів на залізничному транспорті слідчий і спеціалісти використовують трасологічні (зокрема дактилоскопічні) знання під час проведення таких слідчих дій: огляду місця події; огляду предметів, що могли бути знаряддями зламу, й обшуку. Експерт використовує знання в галузі трасології під час проведення таких експертиз: замикальних пристроїв, слідів знарядь зламу та інструментів, виробничих механізмів чи обладнання, контрольно-запобіжних пристроїв, запірно-пломбувальних пристроїв і plomb, слідів частин тіла та одягу людини, транспортних засобів. Трасологічні знання використовуються для виявлення, вилучення, фіксації та дослідження слідів, [3, с. 20–21]. Автори підкреслили необхідність застосування трасологічних знань не лише під час першочергових заходів, таких як огляд місця події, а й і під час огляду предметів та обшуку.

Крім того, для розслідування крадіжок особистого майна пасажирів, учинених на залізничному транспорті, доречною видається ідея

---

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 16.08.2021).

² Там само.

Ю. Є. Ковалю, який підтримує думку про необхідність дактилоскопіювання потерпілого і громадян, які перебували поряд із ним, застосовуючи при цьому технічну новинку «дактилоскопічний сканер», що надасть змогу провести експрес-дослідження одразу на місці скоєння правопорушення [4, с. 145]. У такий спосіб можна отримати сліди пальців рук правопорушника, відокремивши їх від інших слідів, що були залишені потерпілим чи іншими непричетними до скоєння правопорушення особами.

Аналізуючи розслідування крадіжок із транспортних засобів, варто звернути увагу на дослідження В. Ю. Дрозд, а саме на необхідність залучення спеціаліста під час проведення огляду місця події, оскільки така слідча (розшукова) дія є невідкладною і спрямовується на збір доказової інформації, що відобразилася на місці вчинення крадіжки з автотransпортних засобів [5, с. 175]. Під час розслідування крадіжок із транспортних засобів актуальним залишається призначення трасологічної експертизи, з допомогою якої можна вивчити матеріально фіксовані відображення зовнішньої будови одного об'єкта на іншому, та дактилоскопічної – для визначення ідентифікаційних чи діагностичних завдань. [5, с. 173]. Крім того, В. Ю. Дрозд наголошує на призначенні низки експертиз залежно від способу вчинення крадіжки з транспортного засобу, предмета крадіжки й того, чи встановлено особу правопорушника. Так, корисним є призначення експертизи нафтопродуктів та паливно-мастильних матеріалів у разі розслідування крадіжки паливно-мастильних матеріалів з АТЗ, призначення експертизи матеріалів, речовин і виробів, яка може встановити однорідність (чи неоднорідність) викрадених речовин, призначення комплексної експертизи за участю трасолога, хіміка, біолога чи інших фахівців, якщо ж на об'єктах виявлено сліди-відображення, сліди-відшарування чи сліди-нашарування речовини, для вирішення питання, чи відбулась контактна взаємодія між цими об'єктами, призначення експертиз волокон і волокнистих матеріалів, лакофарбових матеріалів і покриттів, ґрунтів тощо [5, с. 174–175].

Погоджуючись із викладеним, слід підкреслити, що під час розслідування крадіжок із транспортних засобів треба враховувати особливості, притаманні лише такому виду крадіжок, і по зможі провести додаткові дослідження.

Для розслідування крадіжок, поєднаних із проникненням у житло, слушно виявляється думка В. С. Бондара, який розділяє спеціальні криміналістичні знання на знання, що використовуються під час проведення слідчих дій і призначення судових експертиз. Зокрема, науковець виділяє завдання спеціаліста-криміналіста під час проведення огляду та обшуку в розслідуванні квартирних крадіжок. Також В. С. Бондар установив, що під час проведення досудового слідства в

розглянутих категоріях справ недостатньо використовуються можливості обшуку (7,8 %), а спеціалісти-криміналісти майже не долучаються до його проведення (2,9 %). При цьому виявлено суттєві недоліки в тактиці використання спеціальних криміналістичних знань [6, с. 14].

Погоджуючись із зазначеним, важливо підкреслити, що використовувати спеціальні знання варто не лише під час огляду місця події, а й під час інших слідчих дій, бо це може поліпшити ефективність проведення досудового розслідування крадіжок, поєднаних із проникненням у житло.

У свою чергу, І. В. Пиріг та В. В. Самсонова наголошують, що під час розслідування крадіжок, учинених на території садівницьких товариств і дачних кооперативів, важливою є взаємодія слідчого з інспекторами-криміналістами та працівниками експертно-криміналістичних підрозділів для дослідження матеріальних об'єктів безпосередньо на місці події та надання за результатами дослідження оперативної інформації, що може бути негайно використана для розшуку та затримання злочинців і пошуку викраденого майна. Такі дослідження здійснюються в польових умовах із застосуванням нескладного обладнання, однак мають іноді вирішальне значення в організації розшуку злочинця по гарячих слідах. Важливою умовою успішності розслідування крадіжок є активне застосування сучасної оперативної і криміналістичної техніки й ефективних наукових методів розслідування. Технічна озброєність слідчого, спеціаліста-криміналіста та інших учасників розслідування значно розширює можливості досудового слідства, забезпечує успішне виявлення, фіксацію, вилучення і збереження матеріальних та ідеальних слідів [7, с. 59–60]. Отже, саме згадана робота і кваліфіковане використання спеціальних знань можуть суттєво поліпшити виявлення та збір інформації, що встановлюється під час розслідування крадіжок, учинених на території садівницьких товариств і дачних кооперативів.

Аналізуючи порядок проведення розслідування кишенькових крадіжок, звернемо увагу на думку М. А. Фешина, який вказує на обов'язкове проведення огляду місця події та наголошує на необхідності проведення огляду місця події не лише в разі затримання злочинця в момент учинення кишенькової крадіжки, а й коли він устиг викинути викрадене або зник із місця вчинення злочину [8, с. 177]. Погоджуючись із цим науковцем, підкреслимо, що важливо провести огляд місця події, якщо кишеньковий крадій зміг утекти з місця правопорушення чи викинув викрадений предмет, бо проведення такої слідчої дії надасть можливість оглянути, виявити та вилучити сліди й вилучити викрадений предмет у межах чинного законодавства. Виявлені та вилучені сліди, предмети тощо можуть стати в подальшому доказами по суті. Проте слідчі та дізнавачі нерідко під час розслідування

кишенькових крадіжок стикаються з тим, що потерпілий не може вказати місце і час вчинення правопорушення, оскільки імовірно, що кишенькова крадіжка вчинялась у місцях великого скупчення людей, а потерпілий виявив її через великий проміжок часу, тому проведення огляду місця події в таких випадках може вже бути недоцільним.

Підсумовуючи сказане науковцями, необхідно акцентувати на тому, що огляд місця події відіграє значну роль у розслідуванні крадіжок.

Видається слушною думка Ю. В. Висотенко, яка наголошує, що серед заходів, спрямованих на поліпшення результатів, отриманих під час огляду місця крадіжки, є обов'язковим залучення до проведення огляду місця крадіжки спеціаліста-криміналіста для запобігання втраті слідової інформації внаслідок непрофесійних дій [9, с. 13].

Варто підкреслити, що спеціаліст за допомогою наявності спеціальних знань може зафіксувати сліди, які слідчий чи дізнавач неспроможні виявити неозброєним оком.

Крім того, доцільно зауважують П. М. Маланчук та А. П. Молчанова, розслідуючи крадіжки, вчинені з проникненням у приміщення, слід детально оглянути місця проникнення: вхідні двері, «чорний» вихід, вікна, балкони, димоходи, покрівлі, стелі, підлоги, засувні пристрої, їх розміщення і стан. Проводиться розшук слідів злочинців, слідів знарядь злочину. Уважно треба оглянути предмети з видимими слідами злочину. Щоб розшукати й виявити особу, яка вчинила злочин, слід приділити увагу пошуку слідів, які могли бути залишені [10, с. 72]. У таких випадках проведення огляду без залучення спеціаліста може призвести до втрати важливих слідів, які можуть прояснити обставини подій, що відбулись.

Відповідно до ст. 10 Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні інспектор-криміналіст (технік-криміналіст), який входить до складу слідчо-оперативної групи на місці події: 1) надає консультації слідчому (дізнавачу) з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок; 2) з використанням спеціальних знань та навичок, науково-технічних засобів і спеціального обладнання проводить вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складає плани і схеми, виготовляє графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей; 3) виявляє, фіксує, здійснює вилучення та пакування матеріальних об'єктів, які несуть на собі слідову інформацію вчиненого правопорушення; 4) проводить експрес-аналіз за зовнішніми характеристиками вилучених об'єктів (без надання письмового висновку), звертає увагу слідчого на фактичні дані, що мають значення для розслідування обставин кримінального правопорушення; 5) відповідає за якісну фіксацію всієї слідової інформації,

повноту відображених про це даних у протоколі огляду та схемі (плані) до нього¹. Отже, залучення інспектора-криміналіста під час огляду місця події забезпечує більш продуктивну роботу слідчо-оперативної групи, що може позитивно вплинути на подальший перебіг досудового розслідування.

У разі глибшого занурення в тему використання спеціальних знань під час огляду місця події доцільно погодитися з М. Г. Щербаківським, який виділяє дві типові експертно-слідчі ситуації, що потребують проведення експертних досліджень на місці події:

1) експертне дослідження окремих об'єктів речової обстановки місця події, які поділяються на два підвиди: а) об'єкти нетранспортувальні, які не можуть бути доставлені до експертної установи; б) місце події як система, що являє собою сукупність певних взаємопов'язаних елементів, кожен з яких не можна вичленити для окремого дослідження експертом;

2) експертне дослідження огляду місця події в цілому; оскільки зміни, пов'язані з вчиненням злочином, перебувають у взаємному причинно-наслідковому та часовому зв'язку між собою, з навколишнім середовищем і подією злочину, для встановлення обставин якого потрібно провести експертне дослідження всієї матеріальної обстановки, вирішується ситуаційне завдання [11, с. 193–194].

Отже, експертні дослідження об'єктів речової обстановки на місці правопорушення надають змогу оцінити сліди, які неможливо було б дослідити в інший спосіб, а експертне дослідження місця події в цілому створює можливість того, щоб слідчий не пропустив ключові деталі під час встановлення істини.

Важливим аспектом під час розслідування крадіжок є визначення завданої злочинним діянням матеріальної шкоди. Від оцінки завданої матеріальної шкоди залежить кваліфікація крадіжки за ст. 51 Кодексу України про адміністративні правопорушення² чи за відповідною частиною ст. 185 Кримінального кодексу України³.

---

¹ Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : затв. Наказом МВС України від 07.07.2017 № 575 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17> (дата звернення: 16.08.2021).

² Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 16.08.2021).

³ Кримінальний кодекс України : від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 16.08.2021).

Розкриваючи необхідність проведення товарознавчих експертиз під час розслідування крадіжок, варто приділити увагу прикладу, наведеному співавторами монографії В. С. Кузьмічовим та І. В. Пирогом, що шляхом проведення товарознавчої експертизи, на яку були надані вилучені під час обшуку речі з квартири підозрюваного у скоєнні крадіжки з вантажа залізничного транспорту, було не лише оцінено матеріальну шкоду, завдану злочиним, а й встановлено належність їх до викраденої партії товару. Після пред'явлення підозрюваному висновку експертизи той зізнався у вчиненні крадіжки [3, с. 24]. Це свідчить, що висновок експерта-товарознавця за необхідності надає не лише матеріальну оцінку товару, а й може ототожнити досліджуваний об'єкт з іншим товаром.

Важливе значення для розслідування крадіжок має використання спеціальних знань під час проведення слідчого експерименту. У своїй роботі Є. О. Даніч розкриває використання спеціальних знань на трьох етапах проведення слідчого експерименту: під час підготовки до слідчого експерименту, на робочому етапі слідчого експерименту та під час фіксації та оцінювання результатів цього експерименту [12, с. 9]. Зокрема, Є. О. Даніч зазначає, що з метою належної підготовки до проведення слідчого експерименту за участі спеціаліста останній може долучитися до вивчення матеріалів кримінального провадження [12, с. 10]. У свою чергу, на робочому етапі слідчого експерименту в кримінальних провадженнях за фактом крадіжок завдяки спеціалісту можемо підтвердити механізм учинення певних дій, механізм утворення слідів, учинення дії за певний проміжок часу для перевірки спеціальних і професійних навичок особи [12, с. 10]. У роботі О. Є. Даніча емпіричними дослідженнями встановлено, що спеціаліст під час фіксації слідчого експерименту надає допомогу слідчому: у складенні протоколу та додатків до нього (79,9 % слідчих), фіксації відтворюваних дій, обстановки й обставин певної події, проведення дослідів чи випробувань (56,9 %), фіксації та вилученні слідової інформації (56,3 %), застосуванні відеозапису (54,9 %) чи фотозйомки (51,3 %) [12, с. 11].

Із вищезазначеного можна зробити висновок, що, використовуючи спеціальні знання під час проведення слідчого експерименту у кримінальних провадженнях за фактом крадіжки, можна провести цю слідчу дію якісніше та охопити вирішення ключових питань у кримінальному провадженні.

Окремо варто виділити крадіжки, вчинені неповнолітніми, оскільки законодавець передбачає залучення спеціалістів під час проведення слідчих дій і процесуальних рішень з ними. Так, відповідно до ч. 1 ст. 227 Кримінального процесуального кодексу України під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи забезпечується участь педагога, психолога, а за

необхідності лікаря¹. Такі вказівки з боку законодавця забезпечують отримання інформації від малолітньої або неповнолітньої особи більш об'єктивно та без порушення психічного стану останніх.

Висновки

Отже, наукові дослідження доводять, що використання спеціальних знань є важливим аспектом під час розслідування крадіжок. Особи, які мають спеціальні знання, залучаються як для проведення слідчих дій, так і для надання експертних висновків. Варто виділити такі напрями: обов'язкове залучення спеціаліста під час проведення огляду місця події в кримінальних провадженнях за фактом крадіжок, необхідність використання трасологічних знань під час розслідування таємного викрадення чужого майна, особливості залучення спеціалістів для проведення слідчого експерименту під час розслідування таємного викрадення чужого майна, обов'язкове залучення спеціалістів під час розслідування крадіжок у разі участі малолітньої чи неповнолітньої особи й важливість проведення товарознавчої експертизи. Проте, оскільки різноманітність і широта поняття крадіжок потребує використання спеціальних знань у різних нетипових сферах, цей перелік не є вичерпним. Питання наукових досліджень щодо використання спеціальних знань під час таємного викрадення чужого майна залишається актуальним і потребує подальшого дослідження.

Список бібліографічних посилань: **1.** Криміналістика : підручник : у 2 т. / А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк та ін. ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярської ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. Т. 2. 312 с. **2.** Гуменський О. А. Використання спеціальних знань у кримінальному та адміністративному судочинстві. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 116–127. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.13>. **3.** Кузьмічов В. С., Пиріг І. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2008. 168 с. **4.** Коваль Ю. Є. Методика розслідування крадіжок особистого майна пасажирів на залізничному транспорті України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2016. 322 с. **5.** Дрозд В. Ю. Розслідування крадіжок з автотранспортних засобів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 237 с. **6.** Бондар В. С. Проблеми теорії і практики використання спеціальних знань в розслідуванні крадіжок з проникненням у житло : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 23 с. **7.** Пиріг І. В., Самсонова В. В. Методика розслідування крадіжок, вчинених на території садівницьких товариств і дачних кооперативів : монографія. Дніпро : Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 152 с. **8.** Фецін М. А. Особливості проведення огляду місця події при розслідуванні кишенькових крадіжок. *Науковий вісник Дніпропетровського*

---

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 16.08.2021).

державного університету внутрішніх справ. 2018. № 4. С. 168–172. **9.** Висоценко Ю. В. Розслідування крадіжок, учинених злочинними групами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 23 с. **10.** Маланчук П. М., Молчанова А. П. Особливості розслідування крадіжок. *Правові горизонти*. 2017. Вип. 6. С. 69–73. **11.** Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : У справі, 2015. 560 с. **12.** Даніч О. Є. Використання спеціальних знань під час проведення слідчого експерименту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 22 с. **13.** Black I. S., Fennelly L. J. *Investigations and the Art of the Interview*. Oxford : Elsevier, 2021. 229 p.

Надійшла до редколегії 19.08.2021

Haidar O. V. Current Situation of Illegal Usage of Special Expertise while Investigating Thefts

The author of the article has studied regulatory legal acts of Ukraine that regulate the usage of special expertise while investigating secret theft of another's property. The concepts of "an expert", "a specialist", "a forensic inspector" have been revealed. The role of a specialist and an expert during the pre-trial investigation has been reflected. The author has analyzed the necessity of involving persons with special expertise during the conduction of the crime scene search in criminal proceedings on the fact of thefts. The functions of the forensic inspector while conducting the crime scene search have been considered. The author has revealed the essence of expert research conducted during the the crime scene search to investigate the secret theft of another's property. Besides, the author has distinguished specific features of conducting the expert study of individual objects of the material situation at the crime scene and the expert study of the crime scene in the whole. The relevance of trasological research during the investigation of thefts on railway transport has been highlighted. Specific features of fingerprinting of victims during the investigation of thefts of personal property on railway transport have been provided. A number of examinations have been identified that can improve the investigation of thefts from vehicle. The author has analyzed the importance of interaction between the investigator and persons with special expertise during the investigation of thefts committed on the territory of horticultural associations and country house cooperatives. The need to conduct the crime scene search after the report of pickpocketing or attempted pickpocket has been revealed. The relevance of using special expertise while investigating pickpocketing has been highlighted. The research on the involvement of specialists while conducting examinations, searches in criminal proceedings on the fact of burglaries has been analyzed. The emphasis has been placed on the objects that should be initially examined during the investigation of the secret theft of someone else's property, combined with the penetration into the premises. The importance of involving experts and specialists while preparing and conducting an investigative experiment has been studied. The necessity of appointing a commodity examination during the pre-trial investigation by the fact of the secret theft of someone else's property has been revealed. The author has highlighted the role of a psychologist, teacher, physician as persons with special expertise.

Key words: special expertise, an expert, a specialist, theft, usage of special expertise while investigating thefts.

Дмитро Валерійович Головін,

*Одеський державний університет внутрішніх справ,
кафедра криміналістики та психології (аспірант);*

 <https://orcid.org/0000-0002-4460-4936>,
e-mail: golovindv@ukr.net

**КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ОБІГУ
НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН,
ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ**

Розкрито найактуальніші проблеми елементів криміналістичної характеристики злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Подано детальну теоретичну характеристику наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; визначено спосіб вчинення злочину; деталізовано особу злочинця та особу потерпілого; теоретично визначено поняття криміналістичної характеристики як джерело відомостей про цей вид злочину та її роль у практичному застосуванні.

Ключові слова: криміналістична характеристика злочинів, наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори наркотичних засобів, аналоги наркотичних засобів, аналоги психотропних речовин.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Злочинність є однією з найгостріших проблем будь-якого правового, демократичного і соціального суспільства. Вона існувала й існує в усіх країнах і типах суспільства, а також існуватиме в найближчу історичну епоху. Будь-яка країна світу багато уваги приділяє дослідженню розвитку злочинності, визначає шляхи її подолання, досліджує злочинність як соціальне явище, вивчає важливу ознаку злочинності – її правовий характер. У нашій країні та в багатьох країнах світу вона являє собою суспільно небезпечне явище, яке охоплює всю сукупність посягань на суспільні відносини, що охороняються національним та міжнародним законодавством. Злочинність – це загальнолюдська проблема, тому боротьба з нею є ефективною за наявності плідної праці правоохоронних, судових органів, органів законодавчої гілки влади, громадських організацій тощо.

За сучасних умов де найактуальніших проблем держави та суспільства належать безпека та боротьба зі злочинами у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Правопорушення у зазначеній сфері завдають значної шкоди

здоров'ю людства, непоодинокими є випадки розладу стосунків у родині, впливу на психічне здоров'я людини, розвитку тіньової економіки, порушення моральних цінностей, ускладнення та погіршення умов життя тощо.

У науковій літературі, на жаль, питання про методику розслідування вищезазначених правопорушень докладно не висвітлювалося, що негативно впливає на результат діяльності правоохоронних органів, безпосередньо пов'язаних із розслідуванням таких правопорушень. Відсутній детальний опис криміналістичної характеристики цих злочинів. Необхідно створити на майбутнє якісно новий механізм їх розслідування, для того щоб працівники практичних підрозділів менше стикалися із значними труднощами під час розкриття та розслідування таких злочинів.

Повністю погоджуємось з І. В. Пиріг у тому, що великі масштаби і темпи поширення наркозлочинності створюють реальну загрозу життєво важливим інтересам людини, суспільства та держави, негативно впливають на фізичне і моральне здоров'я нації, соціальну стабільність українського суспільства, призводять до неминучої деградації окремої особистості, а також є криміногенним фактором, що сприяє вчиненню інших видів злочинів [1, с. 120].

Стан дослідження проблеми

Серед учених, які тією чи іншою мірою досліджували питання методики розслідування, криміналістичної характеристики окремих видів злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, необхідно відзначити Ю. П. Аленіна, Р. С. Белкіна, В. Д. Берназа, Т. А. Боголюбова, В. С. Бурданова, В. П. Колмакова, В. К. Комаркова, В. М. Лисенка, Г. М. Меретукова, В. Ю. Шепітька, М. Є. Шумила, О. О. Юхна, М. П. Яблокова та ін. Однак зазначені дослідники або лише частково розкривають криміналістичну характеристику вищезазначених злочинів, або не враховують положення оновленого законодавства у цій сфері. Сьогодні існує потреба в дослідженні та деталізації криміналістичних елементів злочину в цій сфері.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження елементів криміналістичної характеристики злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, незаконного обігу психотропних речовин та незаконного обігу їх аналогів або прекурсорів.

Ця мета конкретизується в таких *завданнях*: дати детальну теоретичну характеристику наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; визначити спосіб вчинення злочину; деталізувати особу злочинця та особу потерпілого; теоретично визначити поняття криміналістичної характеристики як джерела відомостей про цей вид злочину та її роль у практичному застосуванні.

Наукова новизна дослідження

Уперше комплексно вивчено основні елементи криміналістичної характеристики злочинів у зазначеній сфері. Досліджено предмет злочинного посягання, встановлено обставини, що підлягають дослідженню та доказуванню під час розслідування вищезазначених злочинів. Розглянуті в роботі проблеми належать як до теорії, так і до практики розслідування.

Виклад основного матеріалу

Криміналістична характеристика злочинів – це сукупність відомостей про відповідний злочин, який складається з основних елементів та містить інформацію про суб'єкт злочину, спосіб вчинення злочину, час та місце, предмет посягання, особу потерпілого, знаряддя та засоби. Уся ця інформація є важливою для виявлення, розкриття та розслідування таких правопорушень. Науковцями доведено, що криміналістична характеристика злочинів – це наукова категорія, що посідає провідне місце в методиці розслідування злочинів. Усебічне, повне зібрання криміналістично значущих ознак дає змогу побудувати вдалі типові версії, що використовуються під час виконання конкретних слідчих завдань.

А. О. Сергеев зазначав такі елементи криміналістичної характеристики злочинів, як спосіб учинення злочину; умови, в яких вчиняють злочини, та особливості обстановки; обставини, пов'язані з безпосередніми об'єктами злочинних посягань, суб'єктами та суб'єктивною стороною злочину; зв'язки злочинів конкретного виду з іншими злочинами та окремими діями, що не є кримінально караними, але збігаються з цими злочинами за окремими об'єктивними ознаками; взаємозв'язки між указаними групами обставин [2, с. 4–5].

М. В. Салтевський розглядає криміналістичну характеристику як інформаційну модель, що являє собою якісно-кількісну систему опису типових ознак конкретного виду (групи) злочинів [3, с. 390].

Науковці по-різному визначають кількість і зміст елементів криміналістичної характеристики. Більшість авторів схиляється до закритого переліку елементів криміналістичної характеристики злочинів, до якого відносять такі елементи:

- предмет посягання;
- спосіб вчинення злочину;
- слідову картину;
- обстановку вчинення злочину;
- характеристику особи злочинця;
- характеристику особи потерпілого.

Зазначений перелік має не імперативний, а диспозитивний характер. Погоджуємось, що зазначені елементи повністю охоплюють

зміст криміналістичної характеристики. Однак у певних видів злочинів у криміналістичній характеристиці можуть бути присутні не всі зазначені елементи, або деякі з них не матимуть важливого значення для розкриття та розслідування злочину.

Вважаємо за потрібне зупинитися на аналізі основних елементів криміналістичної характеристики таких злочинів.

Предметом злочинного посягання в кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу наркотичних засобів є наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори й аналоги наркотичних та психотропних речовин.

Наркотичні засоби – речовини природні чи синтетичні, препарати, рослини, включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Прекурсори наркотичних засобів і психотропних речовин – речовини, які використовуються для виробництва, виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Психотропні речовини – речовини природні чи синтетичні, препарати, природні матеріали, включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин – заборонені до обігу на території України речовини синтетичні чи природні, не включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, хімічна структура та властивості яких є подібними до хімічної структури та властивостей наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивну дію яких вони відтворюють¹.

Перелік наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів – об'єднані у групи (списки) пов'язаних між собою наркотичних засобів, психотропні речовини та прекурсори наркотичних засобів і психотропних речовин, включені до таблиць I–IV згідно із національним та міжнародним законодавством².

Наступним елементом криміналістичної характеристики злочину є спосіб вчинення злочину. Способи вчинення такого виду злочину утворюють самостійні склади злочинів. Законодавець виокремлює

---

¹ Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори : Закон України від 15.02.1995 № 60/95-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-вр> (дата звернення: 02.09.2021).

² Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.05.2000 № 770 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/770-2000-п> (дата звернення: 02.09.2021).

незаконне виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилку, збут, контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів.

Залежно від виду наркотичних засобів існують різні види та способи їх виготовлення. Виокремлюють такі групи: 1) виготовлення наркотиків у незаконний спосіб за допомогою витягування їх із препаратів медичної групи; 2) виготовлення наркотичних засобів із культур, які незаконно вирощено та з яких можуть виготовлятися заборонені наркотичні засоби (зокрема із сортів маку та коноплі); 3) виготовлення наркотиків у хімічний спосіб.

Прикро, що деякі способи розкрадань наркотичних засобів випливають із повсякденного життя людства. Так, наприклад, у медичних установах можна здійснити розкрадання у вигляді виписування рецептів на хворих, яких не існує або яким взагалі не приписано медичне лікування із споживанням наркотичних засобів. Знову ж таки, недобросовісний медичний персонал має змогу замінити наркотики, які зберігаються в ампулах, іншими речовинами. Розповсюдженими є випадки списання наркотичних засобів на дослідження науковців або лікування тяжкохворих, яким прописують наркотичні речовини як знеболювальне.

Ураховуючи те, що вищезазначені речовини мають невеликій розмір, є можливість їх маскувати під виглядом лікарських засобів, це призводить до того, що виявлення їх правоохоронними органами потребує значних зусиль, знань і досвіду роботи.

Найбільш розповсюдженими місцями приховування наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів є житлові приміщення, предмети меблів, побутові предмети, одяг тощо. Важливо звернути увагу на зберігання наркотиків в автотранспорті. Зазвичай їх розташовують під сидінням, під запасними колесами, у багажнику, у декоративних подушках тощо. Нині розповсюдились випадки пересилки наркотичних засобів поштою, у посылках з іншим різним товаром (упаковка сигарет, консервні банки, насіння соняшнику, скляна тара).

Важко виявити безконтактний збут наркотиків. Він полягає у тому, що через Інтернет і мобільний зв'язок особи, які збувають наркотичні засоби, приховують розфасовані речовини у різних місцях (у клумбі під під'їздом, на дитячих майданчиках, під камінням, у землі тощо), а після отримання грошей за товар збувальник указує покупцеві місцезнаходження товару, відправляючи фото з місцем розташування наркотику. Із безконтактним збутом наркотиків правоохоронцям неможливо здійснити контрольну закупівлю, а без неї процес викриття правопорушників ускладнюється, а ефективність розслідування справ знижується. Це пов'язано з тим, що під час передання

наркотиків відсутній контакт «з рук у руки» між збувальником та покупцем. Війну із «закладками» зараз ведуть не лише представники правоохоронних органів, а й усі небайдужі активісти.

Особа злочинця є важливим елементом криміналістичної характеристики правопорушення. Такі злочини здебільшого мають груповий, ієрархічно організований характер. Однією з умов вчинення такого злочину є цілковита таємність (конспірація).

Так, В. К. Гавло зазначає, що «криміналістику та її методику в першу чергу цікавлять такі дані про особу суб'єкта злочину, які вказують на закономірні зв'язки між ним і вчиненим злочином, що виявляються зовні – у різних наслідках вчиненого діяння. У цьому плані особу злочинця необхідно вивчати як слідоутворюючий об'єкт, джерело інформації про вчинений злочин і як засіб його розкриття» [4, с. 156].

На думку Р. С. Белкіна, криміналістичний аспект вивчення особи злочинця є актуальним і перспективним напрямом у наукових криміналістичних дослідженнях [5, с. 179].

Ми поділяємо думку О. А. Чернецької та І. В. Пирога, що у більшості випадків спосіб та обстановка вчинення злочину перебувають у прямій залежності від властивостей особи злочинця. Чим тісніше злочинець пов'язаний із предметом злочинного посягання, тим його дії з учинення і приховання слідів є більш витонченими та досконалими. Отже, властивості особи злочинця впливають на обставини злочину, а вивчення судово-слідчої практики можна використати для встановлення важливих ознак особи злочинця [1, с. 35].

До категорії осіб, які беруть участь у вчиненні цього виду злочинів, відносять виробників наркотичної сировини і наркотичних засобів. Це можуть бути особи незалежно від географічного мешкання (місцеві чи сільські жителі), які вирощують наркотичні культури та знаються на хімії, біології та фармації. Серед виробників провідне місце посідають студенти медичних вишів, працівники наукових лабораторій, фармацевти аптек тощо – всі ті, у кого є доступ до хімічних речовин, з яких можна виготовляти наркотичні засоби у власних незаконних цілях.

Розглядаючи злочини вказаної категорії, необхідно охарактеризувати таку категорію злочинців, як розповсюджені наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. У більшості випадків це наркомани або особи, які були наркоманами у минулому. Проживають такі особи переважно у містах, де є активна наркотизація. Вони, як правило, самостійно виготовляють макову соломку (у невеликих містах чи сільській місцевості). Доволі значний відсоток суб'єктів – чоловіки, однак і жінки не стоять осторонь. Такі злочинці є особами середнього віку, що мають неповну середню та середню освіту. Переважна більшість із них не має постійного місця

роботи, меншість – працюючі, учні коледжів чи училищ та пенсіонери.

Перевізниками наркотиків найчастіше виступають особи – посередники між виробниками наркотиків та особами, що їх розповсюджують, безпосередньо збувальники та споживачі. До них відносять водіїв, працівників повітряного та залізничного транспорту, кур'єрів тощо. Часто роль перевізників виконують близькі родичі, сусіди й попутники. Непоодинокими є випадки, коли в цій ролі виступають провідники поїздів, які не знають, що саме їм доводиться перевозити, хто саме є першочерговим власником (джерелом розповсюдження) наркотиків, і навіть випадкові люди, які стали знаряддям передачі посылки адресату, та інші.

Окреме місце в структурі наркобізнесу посідають злочинці найвищої ієрархії. Вони мають багато спільного зі злочинцями, які безпосередньо спілкуються або контактують зі споживачами, однак такі особи, на жаль, у більшості випадків уникають кримінальної відповідальності. Людство знає найвідоміших наркобаронів світу, серед яких Пабло Ескобар (Колумбія), Амандо Каррильо Фуентес (Мексика), Карлос Ледер (Колумбія), Грисельда Бланко (Колумбія) – найвідоміша жінка серед кримінальних авторитетів, яка контролювала поставки кокаїну.

На нашу думку, особа злочинця є важливим елементом криміналістичної характеристики злочину цього виду. Відомості про таку особу можуть допомогти правоохоронним органам визначити ефективні слідчі та оперативні дії, виявити та усунути причини й умови, що сприяють вчиненню такого виду злочинів. Злочинець, як правило, обирає способи, місце, час та обстановку учинення злочину. Кожний злочин вчинюється обов'язково з певних мотивів та з певною метою. Їх з'ясування є обов'язковою обставиною встановлення істини у кримінальному провадженні.

Споживачі наркотиків – це фізичні особи, які систематично споживають наркотичні засоби (наркомани). Це тяжкохворі люди, головним симптомом захворювання яких є компульсивний потяг до вживання наркотиків. Такі особи найчастіше раніше були засуджені, у них проявляється деградація особистості, вони систематично або епізодично вживають наркотики, при цьому можуть мати різний вік – це неповнолітні або повнолітні люди молодого віку.

Залежність від наркотиків руйнівним чином впливає на життя і здоров'я людини, приводячи до смерті в тому разі, якщо людині вчасно не була надана наркологічна допомога.

Типовими криміналістичними ознаками цього виду злочинів є матеріальні сліди, приріст осіб, які вживають наркотики у конкретних мікрорайонах, виявлення організованих злочинних угруповань,

порушення встановлених державними органами правил обігу наркотичних засобів з боку медичних працівників, особливо з боку осіб, які відповідають за їх збереження та дотримання.

Висновки

З урахуванням вищезазначеного пропонуємо науковій спільноті такі висновки:

- криміналістична характеристика є джерелом відомостей про певні види злочинів;
- усі елементи криміналістичної системи є рівнозначними, тому виділяти серед них основні та факультативні недоцільно;
- суспільно небезпечним, кримінально караним є також викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, заволодіння ними за допомогою шахрайства або зловживання службовим становищем, порушення встановлених державою правил обігу вищезазначених речових, незаконна видача медичним працівником рецепта на право придбання таких речовин, введення в організм людини наркотичних засобів або їх аналогів усупереч її волі та бажанню та примушування інших людей до вживання таких засобів;
- проблемні аспекти таких злочинів стосуються як теорії, так і практики розслідування.
- особлива небезпека зазначених суспільних відносин полягає у тому, що вживання наркотичних засобів (або їх аналогів) викликає незворотні зміни в організмі людини, знищує її психічну та нервову систему, негативно змінює систему загальнолюдських цінностей, що призводить до того, що індивід перетинає межу моральних і кримінальних заборон та стає залежним від інших людей.

Список бібліографічних посилань: **1.** Пиріг І. В., Чернецька О. А. Теорія і практика розслідування незаконного перевезення наркотичних засобів залізничним транспортом : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 156 с. **2.** Сергеев Л. А. Расследование и предупреждение хищений, совершаемых при производстве строительных работ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 1966. 254 с. **3.** Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 419 с. **4.** Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений. Томск, 1985. 197 с. **5.** Белкин Р. С. Курс советской криминалистики : в 2 т. М., 1978. Т. 2. 271 с.

Надійшла до редколегії 06.09.2021

Golovin D. V. Forensic Characteristics of Crimes in the Field of Trafficking in Narcotic Drugs, Psychotropic Substances, Their Analogues or Precursors

The most topical problems of the elements of forensic characteristics of crimes in the field of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors have been revealed. It has been established that this category of crimes existed and exists in all countries and types of society. The author has determined the criminogenic characteristics inherent to the offender and how his / her behavior is manifested during the commission of crimes in this area.

A detailed theoretical characteristic of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors has been provided; the method of committing the crime has been determined; the identity of an offender and a victim has been detailed; the concept of forensic characteristic as a source of information about this type of crime and its role in practical application has been theoretically defined.

The focus is on the non-contact sale of drugs, which is becoming even more relevant and widespread in modern life. It has been emphasized that this type of drug trafficking is problematic due to the fact that it is difficult to detect and operative units' officers cannot accomplish the evidentiary purchase.

The author has presented the main conclusions about the importance of forensic characteristics as a source of information about this type of crime. Particular attention has been paid to the details of the person who uses drugs (a victim), the author has stated how personal danger is manifested for this category of people who use drugs. It has been established that offenses in this area cause significant damage to human health, have a destructive effect on marital and family relations, affect the development of the shadow sector in the economic environment, distort moral values, eliminate the motivation for a better life due to deteriorating mental and physical health of a human being and living conditions.

Key words: forensic characteristics of crimes, narcotic drugs, psychotropic substances, precursors of narcotic drugs, analogues of narcotic drugs, analogues of psychotropic substances.

УДК 343.98

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.3.22>

Влада Олександрівна Гусева,

доктор юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра криміналістики, судової експертології
та домедичної підготовки (доцент);

<https://orcid.org/0000-0001-8614-1573>,

e-mail: v.guseva989@ukr.net

**КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, УЧИНЕНИХ ПРОТИ
ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ:
ПОНЯТТЯ І СКЛАДОВІ**

Висвітлено особливості криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів. Зокрема, сформульовано дефініцію вказаного поняття як наукової та прикладної категорії криміналістичної науки. Охарактеризовано такі складові елементи криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень досліджуваного виду, як нормативно-правове, організаційно-кадрове, навчально-методичне, техніко-криміналістичне та інформаційно-довідкове забезпечення.

Ключові слова: криміналістичне забезпечення, кримінальне правопорушення, правоохоронний орган, розслідування, слідчий, дізнавач.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Кримінальні правопорушення проти працівників правоохоронних органів, передбачені частинами 2, 3 ст. 342, статтями 343, 345, 347–349, 353 Кримінального кодексу (далі – КК України), є досить поширеними в загальній сукупності зареєстрованих злочинів і кримінальних проступків. Зазначене актуалізує необхідність забезпечення швидкого, повного й неупередженого їх розслідування. Ефективність розслідування та протидії кримінальним правопорушенням зазначеної категорії обумовлюється рівнем криміналістичного забезпечення цих процесів.

«Криміналістичне забезпечення» – одна з найскладніших криміналістичних категорій, яка породжує велику кількість наукових дискусій, зокрема щодо розуміння її змісту, структури тощо. Ураховуючи викладене, а також велику суспільну небезпеку кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів, вважаємо доцільним дослідити проблематику криміналістичного

забезпечення розслідування кримінальних правопорушень згаданої категорії.

Стан дослідження проблеми

Питання криміналістичного забезпечення розслідування злочинів і кримінальних проступків досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені. Комплексні дослідження з указаної проблематики здійснили О. Ф. Волинський [1], І. І. Дановська [2], В. В. Лисенко [3], В. В. Матвієнко [4], К. Є. Поджаренко [5], Ю. М. Черноус [6] та ін.

Окремі аспекти особливостей розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів, вчені теж досліджували. Зокрема, вивчені були особливості використання спеціальних знань і техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності [7]. Водночас проблематика криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів, досі не стала предметом комплексного дослідження вітчизняних учених, що й обумовлює актуальність її вивчення.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення поняття і складових криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів.

Для досягнення вказаної мети поставлено такі *завдання*:

1) визначити і дати наукове обґрунтування поняття, змісту і структури криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів;

2) визначити і розкрити складові компоненти криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень зазначеного виду;

3) визначити проблеми, що унеможливають ефективне здійснення криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів.

Наукова новизна дослідження

Під час дослідження визначено проблеми криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів, зокрема їх поняття, зміст і структуру. Також охарактеризовано нормативно-правове, організаційно-кадрове, навчально-методичне, техніко-криміналістичне й інформаційно-довідкове забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу

Поняття «криміналістичне забезпечення» вчені трактують по-різному. М. В. Капустіна визначає криміналістичне забезпечення як процес створення та надання наукових і апробованих судово-слідчої практикою засобів (техніко-криміналістичних, організаційно-тактичних, методико-криміналістичних, інформаційних, попереджувально-профілактичних), що використовуються працівниками органів кримінальної юстиції на основі отриманих ними знань і вмінь відповідно до загальних засад і завдань кримінального провадження з метою протидії злочинам [8, с. 78]. Ю. М. Черноус у практичному аспекті визначає його як діяльність з розроблення та використання криміналістичних рекомендацій, що ґрунтується на теоретичних засадах криміналістики, з метою розслідування злочинів [6, с. 49–50]. Своєю чергою, М. Єфімов під криміналістичним забезпеченням розуміє систему методів, засобів і прийомів з різних напрямів криміналістики (техніки, тактики і методики), що ґрунтуються на загальнотеоретичних засадах криміналістики та спрямовуються на виконання завдань розслідування і попередження кримінальних правопорушень [9, с. 227]. Аналізуючи вказані визначення, можемо зробити висновок, що криміналістичне забезпечення визначають як наукову та прикладну категорію криміналістичної науки.

Під час визначення змісту криміналістичного забезпечення вчені не дотримуються єдиної думки. А. В. Іщенко, І. П. Красюк та В. В. Матвієнко визначають, що важливими складовими елементами криміналістичного забезпечення є теоретичні основи забезпечення, правове забезпечення, організаційне забезпечення, науково-технічне й науково-методичне забезпечення, навчально-методичне забезпечення та матеріально-технічне забезпечення [10, с. 130].

Ю. М. Черноус указує, що зміст криміналістичного забезпечення розслідування обумовлюється загальною структурою криміналістики, тому його становлять техніко-криміналістична, тактико-криміналістична й методико-криміналістична складові [6, с. 50]. Учена наголошує, що техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів виявляється у вирішенні низки завдань, зокрема в нормативно-правовому, організаційно-технічному та науково-методичному супроводженні діяльності з розслідування злочинів за цим напрямом; розробленні нових і вдосконаленні наявних техніко-криміналістичних засобів, методів і методик тощо [6, с. 58]. Визначаючи зміст тактико-криміналістичного забезпечення, Ю. М. Черноус наголошує, що він охоплює сукупність заходів організаційного і тактичного характеру [6, с. 68]. Досліджуючи методико-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, учена підкреслює, що воно ґрунтується на загальнотеоретичних положеннях криміналістичної методики, передбачає

розроблення апробованих практикою криміналістичних рекомендацій щодо розслідування певних видів (груп) злочинів (відповідно до кримінально-правової та криміналістичної класифікації) [6, с. 70–71].

О. В. Карнаухов виокремлює у структурі криміналістичного забезпечення такі елементи: нормативно-правове забезпечення, організаційно-кадрове забезпечення, технічне забезпечення та інформаційно-методичне забезпечення [11, с. 143]. Аргументує О. В. Карнаухов разом зі своїм колегою В. В. Варавою таку думку тим, що наука криміналістика має розширити традиційні межі уявлення про її предмет та об'єкт за допомогою розв'язання додаткових питань, які постійно постають перед практикою, позитивне вирішення яких сприяє вдосконаленню діяльності правоохоронних органів із протидії злочинності. Науковці наголошують, що до компетенції криміналістики мають належати і такі питання, над розробленням яких плідно працювали вчені-криміналісти, які розширюють традиційне уявлення про зміст цієї науки [12, с. 112].

Досліджуючи зміст поняття «забезпечення розслідування кримінальних правопорушень», І. В. Пиріг на підставі аналізу поглядів учених здійснив досить детальну класифікацію його видів. Він виокремлює такі види забезпечення розслідування кримінальних правопорушень: 1) залежно від стадії кримінального процесу: забезпечення досудового розслідування, судового розгляду, провадження в суді апеляційної та касаційної інстанцій, виконання судових рішень, провадження у Верховному Суді України, провадження за нововиявленими обставинами; 2) залежно від галузі знань: забезпечення кримінально-процесуальне, кримінально-правове, криміналістичне, оперативно-розшукове, психологічне; 3) стосовно окремих видів злочинів: забезпечення розслідування насильницьких, корисливо-насильницьких злочинів, злочинів проти власності, у сфері господарської діяльності тощо; 4) стосовно окремих процесуальних дій: забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, експертних досліджень, забезпечення таємниці досудового слідства, безпеки учасників кримінального провадження, прав і свобод людини, профілактики злочинів тощо; 5) за змістом: забезпечення науково-методичне, правове, матеріально-технічне, інформаційне, організаційне, кадрове тощо [13, с. 16].

На підставі аналізу зазначених поглядів доходимо висновку, що Ю. М. Черноус визначає зміст криміналістичного забезпечення розслідування як наукової категорії з урахуванням традиційного підходу до системи криміналістики, головним завданням якої є розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо здійснення ефективного розслідування кримінальних правопорушень. О. В. Карнаухов та І. В. Пиріг досліджують структуру криміналістичного

забезпечення як прикладної категорії, тобто визначають складові криміналістичного забезпечення, які безпосередньо врегульовують діяльність щодо розслідування. Отже, вищевказані ідеї вчених нам цілком імпонують. Водночас слід наголосити, що у криміналістичній літературі також виокремлюють інформаційно-довідкове забезпечення розслідування.

З урахуванням зазначених поглядів учених можемо сформулювати власне визначення поняття «криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів» як наукової категорії. Під ним ми розуміємо сукупність науково-технічних, організаційно-тактичних і методико-криміналістичних рекомендацій щодо ефективного здійснення розслідування та протидії кримінальним правопорушенням зазначеної категорії.

У прикладному значенні криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів, – це діяльність уповноважених представників органів кримінальної юстиції та співробітників наукових і науково-дослідних установ щодо формування та використання системи нормативно-правових, організаційно-кадрових, навчально-методичних, техніко-криміналістичних та інформаційно-довідкових заходів, покликаних забезпечити ефективне виконання завдань кримінального провадження.

Визначаючись із нормативно-правовим забезпеченням розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів, зауважимо, що під ним слід розуміти сукупність нормативно-правових актів, що становлять кримінальне процесуальне законодавство України (ч. 2 ст. 1 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України), а також окремих законів, підзаконних нормативно-правових актів, міжнародно-правових актів, висновки щодо застосування норм права (постанови Верховного Суду), рішення Європейського суду з прав людини тощо, які врегульовують діяльність щодо розслідування кримінальних правопорушень досліджуваної нами категорії.

У цьому контексті слід наголосити, що розслідування кримінальних правопорушень проти працівників правоохоронних органів ускладнює наявність певних прогалин у чинному законодавстві. Це пов'язано з тим, що на законодавчому рівні не визначено повного переліку правоохоронних органів. Це впливає не лише на правильність правової кваліфікації події, що сталася, яку має здійснити слідчий або дізнавач, але й на обґрунтованість підозри та обвинувачення в цілому. Крім того, окремі положення Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства,

що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність працівників правоохоронних органів» та Постанови Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів» не відповідають положенням чинного кримінального та кримінального процесуального законодавства, що породжує неоднозначність у діяльності суб'єктів правозастосовної діяльності.

Організаційно-кадровий аспект О. В. Карнаухов та В. В. Варава визначають як складову, що містить дані про навички та вміння посадових осіб, які встановлюватимуть ознаки злочину, і наявність відповідних підрозділів правоохоронних органів, які б організовували роботу з виявлення та розслідування злочинів [12, с. 113].

У контексті нашого дослідження слід наголосити, що кримінальні правопорушення, вчинені проти працівників правоохоронних органів, є підслідними слідчим та дізнавачам органів Національної поліції. До того ж доручення про проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій слідчі та дізнавачі можуть давати оперативним підрозділам, визначеним у ч. 1 ст. 41 КПК України, зокрема підрозділам органів Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів Державної прикордонної служби України й органів та установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України¹. Отже, процес розслідування не обмежується залученням лише оперативних підрозділів органів Національної поліції.

Важливу роль під час розслідування кримінальних правопорушень відіграє прокурор, адже його наділено широким спектром повноважень, реалізація яких відбувається не лише під час підтримання державного обвинувачення в суді, але й на стадії досудового розслідування. Зокрема, він може надавати вказівки щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних (слідчих) розшукових дій, а також здійснювати їх самостійно, ухвалювати процесуальні рішення, ініціювати питання про відсторонення слідчого від розслідування тощо. Отже, прокурор не лише є уповноваженим на самостійне проведення слідчих дій, ухвалення процесуальних рішень, але й у цілому визначає напрям розслідування.

---

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 07.08.2021).

Слід наголосити, що повноцінна реалізація організаційно-кадрового забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів, залежить також від участі в ньому суб'єктів, наділених спеціальними знаннями, тобто експертів і спеціалістів. Зважаючи, що слідчий самостійно ухвалює рішення про залучення тих чи інших спеціалістів, а також проведення судових експертиз, за винятком тих, призначення яких є обов'язковим (ст. 242 КПК України), на нього покладається обов'язок установлення та підтвердження фаховості цих осіб. Тобто неодмінною умовою їх залучення є підтвердження у них відповідної освіти та професійних навичок, що стосується спеціалістів, а щодо експертів – наявності інформації про них у Реєстрі атестованих судових експертів.

Крім того, участь у розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів, окрім визначених вище суб'єктів, можуть брати також інспектор-криміналіст, кінолог та оперативний черговий відділу (відділення) поліції [14, с. 217]. У зв'язку з цим слідчий або дізнавач мають організувати ефективну взаємодію всіх учасників кримінального провадження, а також забезпечити оптимальну розстановку сил і засобів як під час проведення окремих слідчих чи процесуальних дій, так і в цілому під час розслідування.

Нерозривно пов'язаним з організаційно-кадровим забезпеченням розслідування є навчально-методичне забезпечення. Саме останнє передбачає криміналістичну підготовку слідчих, дізнавачів та оперативних працівників до протидії кримінальним правопорушенням, учиненим проти працівників правоохоронних органів.

Зважаючи, що слідчий виконує головну роль у розслідуванні злочинів, пропонуємо зупинитися на визначенні рівня професійної компетентності, якому має відповідати слідчий, уповноважений на здійснення розслідування злочинів стосовно працівників правоохоронних органів. Безумовно, рівні теоретичної, фізичної та екстремально-психологічної підготовки мають бути найвищими, адже досліджувані нами кримінальні правопорушення характеризуються високим рівнем протидії, яка може мати як внутрішній, так і зовнішній характер. Із професійних навичок слідчий повинен мати навички планування розслідування, організації ефективної взаємодії, а також знати тактичні прийоми проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій. Саме такі характеристики є гарантією забезпечення проведення швидкого, повного та неупередженого розслідування, в якому будуть виконані всі завдання кримінального провадження. У разі неможливості вирішення цих завдань у найбільш стислий час і в оптимальний спосіб доцільно доручити здійснення розслідування групі слідчих.

Визначаючись із техніко-криміналістичним забезпеченням, слід зауважити, що в науковій літературі виділяють різні його види та рівні. За сферою реалізації С. І. Перлін виокремлює, зокрема, такі рівні: 1) техніко-криміналістичне забезпечення здійснення судочинства за галузями (кримінального провадження, адміністративного, цивільного, господарського судочинства); 2) техніко-криміналістичне забезпечення окремих стадій і проваджень у кримінальному процесі (досудового розслідування та судового провадження); 3) техніко-криміналістичний супровід розслідування окремих видів злочинів як складова частина техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування; 4) техніко-криміналістичне сприяння проведенню окремих слідчих (розшукових) дій, тобто допомога спеціалістів під час їх здійснення [15, с. 225]. З урахуванням цього можемо стверджувати, що слід розрізняти техніко-криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів, і техніко-криміналістичне сприяння проведенню окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів досліджуваної категорії.

Оцінюючи сучасний рівень техніко-криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів, слід зазначити, що він є недостатнім, що обумовлено недостатнім рівнем матеріально-технічного забезпечення. Уважаємо доцільним підкреслити, що перелік засобів техніко-криміналістичного забезпечення слід розширювати. Вагоме значення у цьому контексті слід приділити забезпеченню: 1) цифровізації розслідування, зокрема впровадженню в діяльність слідчих спеціалізованих смартфонів і проєктів інформаційно-технологічного спрямування щодо розроблення та використання автоматизованих систем на кшталт «Автоматизоване робоче місце слідчого»; 2) використання та вдосконалення наявних науково-технічних засобів у сфері організації розслідування [14, с. 402].

Інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів – це діяльність суб'єктів розслідування, спрямована на пошук та одержання, а в необхідних випадках оновлення та коригування інформації, яка міститься в інформаційних системах незалежно від їх відомчої належності, з метою використання її в процесі розслідування злочинів [16, с. 68–69].

Слід наголосити, що розслідування будь-якого кримінального провадження передбачає отримання відомостей з інформаційних систем (наприклад, про наявність судимостей, перебування на обліку в лікаря-психіатра, притягнення особи до адміністративної відповідальності тощо). Оцінюючи рівень інформаційно-довідкового забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти

працівників правоохоронних органів, слід зауважити, що він, на нашу думку є недостатнім. Першочергово це обумовлено тим, що під час розслідування слідчим, оперативним працівникам чи дізнавачам доводиться звертатися до інформаційних систем різної відомчої належності, що обумовлює вжиття низки процесуальних заходів (надсилення запитів, звернення до суду з клопотаннями тощо). Це призводить до затягування строків досудового слідства та дізнання.

Ми вважаємо, що зазначені проблеми можна було б вирішити за допомогою створення об'єднаних інформаційних систем різних відомств, установ та організацій. У зв'язку з цим указане питання потребує подальшого дослідження та вжиття відповідних заходів.

Висновки

Криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень слід визначати у двох аспектах – як наукову категорію та як прикладну.

Під криміналістичним забезпеченням розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів, як науковою категорією ми розуміємо сукупність науково-технічних, організаційно-тактичних і методико-криміналістичних рекомендацій щодо ефективного здійснення розслідування та протидії кримінальним правопорушенням зазначеної категорії.

У прикладному значенні криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів, – це діяльність уповноважених представників органів кримінальної юстиції та співробітників наукових і науково-дослідних установ щодо формування та використання системи нормативно-правових, організаційно-кадрових, навчально-методичних, техніко-криміналістичних та інформаційно-довідкових заходів, покликаних забезпечити ефективне виконання завдань кримінального провадження.

Нормативно-правове забезпечення розслідування покликане регулювати діяльність відповідних суб'єктів щодо здійснення кримінальної процесуальної діяльності. Організаційно-кадрове забезпечення передбачає належну організацію процесу розслідування, залучення різних фахівців та інших учасників, а також забезпечення їх ефективною взаємодією. Навчально-методичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів, передбачає забезпечення освоєння стороною обвинувачення відповідних криміналістичних знань та набуття відповідних навичок. Техніко-криміналістичне забезпечення є пов'язаним з визначенням тих науково-технічних засобів, які слід використати для досягнення цілей слідчої (розшукової) чи негласної слідчої (розшукової) дії або процесу розслідування взагалі. Головним призначенням

інформаційно-довідкового забезпечення є забезпечення безперешкодного отримання криміналістично значущої інформації для розслідування.

У цьому дослідженні здійснено спробу визначити поняття і складові криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів. Водночас хочемо наголосити, що визначені складові потребують подальшого дослідження, адже саме від них залежать ефективність і повнота проведеного розслідування.

Список бібліографічних посилань: 1. Вольнский А. Ф. Концептуальные основы технико-криминалистического обеспечения раскрытия и расследования преступлений : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. М., 1999. 218 с. **2.** Дановська І. І. Криміналістичне забезпечення слідчої діяльності в органах внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 280 с. **3.** Лисенко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 33 с. **4.** Матвієнко В. В. Криміналістичне забезпечення методики розслідування злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 1999. 205 с. **5.** Поджаренко К. Є. Криміналістичне забезпечення розкриття і розслідування злочинних порушень прав інтелектуальної власності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 17 с. **6.** Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 492 с. **7.** Гусева В. О. Методика розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності : монографія. Харків : Усправі, 2020. 452 с. **8.** Капустіна М. В. Криміналістичне забезпечення досудового розслідування: поняття та ознаки. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2014. № 14. С. 71–79. **9.** Єфімов М. Криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень проти моральності. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. С. 224–228. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.39>. **10.** Іщенко А. В., Красюк І. П., Матвієнко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів : монографія. Київ : НАВСУ ; ДНДЕКЦ МВС України, 2002. 211 с. **11.** Карнаухов О. В. Криміналістичне забезпечення: категорія, зміст та визначення. *Правова позиція*. 2018. № 2 (21). С. 138–144. DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-6473-2018-2-138-144>. **12.** Карнаухов О. В., Варава В. В. Криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень. *Митна справа*. 2013. № 1 (85), ч. 2, кн. 1. С. 110–115. **13.** Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2015. 432 с. **14.** Гусева В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. 538 с. **15.** Перлін С. І. Поняття і види техніко-криміналістичного

забезпечення правозастосовної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 221–226. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.1.40>. **16.** Бірюков В. В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів : монографія. Луганськ : Луганськ. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, 2009. 666 с.

Надійшла до редколегії 11.08.2021

Husieva V. O. Forensic Support for Investigating Criminal Offenses Committed against Law Enforcement Officers: Concept and Components

The subject matter of the research is the features of forensic support for investigating criminal offenses committed against law enforcement officers. The purpose of the article was to define the concept, content, structure of forensic support for investigating criminal offenses committed against law enforcement officers, as well as to reveal its components.

Special research methods have been used in order to achieve the set purpose, namely: the method of system analysis, comparative and legal method, system and structure method and the method of forecasting.

It has been emphasized that the need of studying forensic support for investigating criminal offenses committed against law enforcement officers is due to the need to provide them with effective counteraction.

According to the results of the conducted research, it has been established that the forensic support for investigating criminal offenses should be defined in two aspects – as a scientific category and as an applied one. Definitions of this concept in the specified aspects have been defined. It has been established that the constituent elements of forensic support for the investigation are defined by scholars ambiguously. In general this issue is one of the most controversial in criminalistics.

It has been determined that the constituent elements of forensic support for investigating criminal offenses committed against law enforcement officers are: regulatory, organizational and personnel, educational and methodological, technical and forensic, information and reference support. The author has provided a brief characteristic to each of the component identified in the article and has determined the main problems that arise during its implementation while investigating criminal offenses of the studied category, and possible ways to solve them.

It has been emphasized that this research only attempts to define the concept and components of forensic support for investigating criminal offenses committed against law enforcement officers, and emphasizes that certain categories require further in-depth research.

Key words: forensic methodology, criminal offense, inquiry, authority of the State.

Олексій Валерійович Салманов,

кандидат юридичних наук,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

кафедра кримінального процесу та організації досудового слідства;

 <https://orcid.org/0000-0001-9421-5085>,

e-mail: salmanov.ua@gmail.com

**ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО РЕГЛАМЕНТАЦІЇ
СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ, ЩО ОБМЕЖУЮТЬ
НЕДОТОРКАННІСТЬ ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ**

Визначено основні напрями реформування кримінального процесуального законодавства щодо слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи. Зокрема, зосереджено увагу на тому, що необхідно запропонувати уточнення змісту понять «житло» та «інше володіння особи» в ч. 2 ст. 233 КПК України, дати чітке визначення в ч. 1 ст. 234 і ч. 2 ст. 237 КПК України термінів «обшук житла чи іншого володіння особи» та «огляд житла чи іншого володіння особи», уточнити положення у ч. 2 ст. 237 КПК України про підстави проведення огляду житла чи іншого володіння особи, передбачити можливість проведення обшуку транспортного засобу, в якому перебувала затримана особа, в порядку ч. 3 ст. 208 КПК України, й визначити у статтях 234, 236, 237, 240 КПК України дізнавача як суб'єкта проведення обшуку, огляду та слідчого експерименту.

Ключові слова: слідча (розшукова) дія, досудове розслідування, кримінальне провадження, обшук, огляд, правова допомога, дізнавач, процесуальний статус, недоторканність житла.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Кримінальне процесуальне законодавство надає кримінальній правовій діяльності правового характеру, регулюючи її, забезпечує реалізацію режиму законності в державі та створює передумови для справедливого вирішення суспільно-правового конфлікту, зумовленого вчиненням кримінального правопорушення або проступку. Значення кримінального процесуального законодавства в житті суспільства визначається тим, що воно встановлює ефективний порядок досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, забезпечуючи умови для успішної боротьби зі злочинністю, наділяючи органи досудового розслідування і прокуратури спеціальними повноваженнями й тим самим створює умови для виконання

завдань судочинства, гарантуючи захист прав, свобод і законних інтересів учасників кримінальних процесуальних правовідносин [1, с. 359].

У ст. 1 КПК України визначено, що «порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України»¹. Саме така регламентація порядку кримінального провадження на законодавчому рівні забезпечує застосування належної правової процедури для досягнення завдань такого провадження, чим забезпечує дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення досудового розслідування та судового провадження. Тож, забезпечення дотримання основних конституційних прав і загальних засад кримінального провадження під час проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, перебуває у прямій залежності від якісного врегулювання цього питання в кримінальному процесуальному законодавстві, зокрема в КПК України.

Стан дослідження проблеми

Важливі питання реформування та розвитку регламентації процесуального порядку проведення деяких слідчих (розшукових) дій висвітлювали такі українські вчені, як А. А. Бугайчук, Л. Ю. Грекова, Т. Є. Дунаєва, Д. П. Письменний, С. М. Подесних, Г. В. Рибікова, С. М. Тарасюк. Однак не виявлено системного підходу до розуміння поняттєво-категорійного змісту термінологічної конструкції понять «житло» й «інше володіння особи», «обшук житла чи іншого володіння особи» та «огляд житла чи іншого володіння особи», поняття «обмежують недоторканність» та інших, які так і не знайшли однозначного вирішення в науці кримінального процесу.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження перспектив розвитку кримінального процесуального законодавства щодо регламентації слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи. Відповідно до поставленої мети у статті необхідно вирішити таке *завдання*: проаналізувати наукові праці, присвячені питанням регламентації слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у подальшому розвитку положень, що стосуються перспектив розвитку кримінального процесуального

---

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 23.08.2021).

законодавства щодо регламентації слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, а також у формулюванні нових положень, висновків і пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу

Висвітлення та вирішення вказаного питання є актуальним, і розпочати слід зі з'ясування значення кримінального процесуального законодавства в забезпеченні належної правової процедури та його стану, а вже потім, на основі цього, виокремити шляхи реформування кримінального процесуального законодавства з метою вдосконалення якості правового регулювання підстав і порядку проведення гласних та негласних слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи.

Норми кримінального процесуального права, як зазначає Д. П. Письменний, знаходять своє вираження у статтях кримінального процесуального законодавства, інакше кажучи, кримінальний процесуальний закон є формою вираження кримінального процесуального права. Це надає можливість стверджувати, що законодавство взаємодіє з правом за принципом єдності форми та змісту. Законодавство є зовнішньою формою вираження права, у нашому разі – кримінального процесуального права. У свою чергу, право впливає на характер і зміст кримінального процесуального законодавства [2, с. 40].

Кримінальний процесуальний закон, як відзначають у фаховій юридичній літературі, відрізняється від інших законів тим, що встановлює «правила гри» у царині суспільних відносин, де обмеження прав громадян можуть бути найсуттєвішими порівняно з іншими юридичними галузями. Тому його якість має бути настільки високою, щоб виключити або максимально знизити рівень порушення прав та законних інтересів учасників кримінального провадження під час здійснення процесуальних дій та ухвалення кримінальних процесуальних рішень [3, с. 30; 4, с. 42].

Як зазначає А. А. Бугайчук, КПК України слід розуміти як внутрішню форму кримінального процесуального закону, що забезпечує правове регулювання кримінального провадження, зумовленого кримінальним правопорушенням, реалізацію в ньому прав та обов'язків суб'єктів кримінальних процесуальних правовідносин. Проте з огляду на загальні, спеціальні та специфічні ознаки, притаманні кодексам, чинний КПК України не є стабільним, містить багато новел (у напрямі як термінологічного, понятійного апарату, так і порядку здійснення кримінального провадження на тій чи іншій його стадії, посилення гарантій реалізації прав і свобод суб'єктами кримінальних процесуальних правовідносин), є уніфікованим щодо застосування спільних міжгалузевих понять, категорій та інститутів, процедур і

правил; він став прикладом для інших процесуальних кодексів, є доступним і суспільно затребуваним як з боку професійних юристів, так і з боку пересічних громадян, має високий ступінь зрозумілості, про що свідчить роз'яснювальна практика вищих судових інстанцій і правоохоронних органів, постійно перебуває під пильною увагою українського суспільства, міжнародної спільноти і правозахисників, є логічно побудованим за формулою «від загального до конкретного» [1, с. 363]. Із зазначеного помітно, що КПК України є складовим елементом системи кримінального процесуального законодавства, яким регулюють порядок кримінального провадження. Від його якості прямо залежить ефективність кримінального провадження, а також дотримання міжнародно-правових стандартів у кримінальному процесі. Більш того, оцінювати стан урегульованості окремих питань кримінального провадження в положеннях КПК України слід різнобічно, адже не можна сказати, що чинний КПК України є взагалі поганим. Недостатньо врегульовано чи взагалі не врегульовано окремі питання кримінального провадження, однак не весь порядок кримінального провадження. Зокрема, в контексті досліджуваного аспекту буде виокремлено питання проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, які потребують додаткового врегулювання в положеннях кримінального процесуального законодавства.

На існування необхідності доповнити визначення поняття «інше володіння особи» в КПК України вказує і С. В. Ілляк, який пропонує у процесуальному законодавстві деталізувати поняття іншого володіння, яке перебуває у власності юридичної особи, оскільки власністю може бути й цілісний майновий комплекс. За таких умов постає питання щодо законності дозволу на обшук усього майнового комплексу або ж визначення конкретних об'єктів з одного комплексу, які підлягають обшуку. Саме тому визначення частини володіння юридичної особи, де планується проведення обшуку, потребує конкретизації та законодавчого врегулювання [5].

З урахуванням вищезазначеного вважаємо, що в ч. 2 ст. 233 КПК України словосполучення «яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи» та «які знаходяться у володінні особи» необхідно викласти в такій редакції: «яке перебуває у постійному чи тимчасовому володінні фізичної чи юридичної особи» та «які перебувають у володінні фізичної чи юридичної особи».

Також вважаємо, що чітке визначення в нормах КПК України термінів «обшук» та «огляд» дозволить уникнути або хоча б мінімізувати кількість випадків підміни вказаних понять під час ухвалення рішення про проведення окремої слідчої (розшукової) дії, що обмежує недоторканність житла чи іншого володіння особи.

У цьому контексті заслуговує на увагу пропозиція С. М. Тарасюка стосовно доцільності уточнення мети обшуку у вигляді доповнення ч. 1 ст. 234 КПК України такими положеннями: «відшукання та вилучення речей і документів у разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів; виконання ухвали про накладення арешту на майно, якщо власник або володільць приховує майно, на яке необхідно накласти арешт». Такі зміни, у свою чергу, зумовляють необхідність доповнення статей 164 і 172 КПК України положеннями про можливість розпорядження про проведення обшуку в разі відмови володільця або власника видати речі й документи, зазначені в ухвалі про тимчасовий доступ до речей і документів, та якщо є підстави вважати, що власник або володільць приховує майно, на яке необхідно накласти арешт [6, с. 219]. Тому пропонуємо ч. 1 ст. 234 КПК України викласти в такій редакції: «Обшук житла чи іншого володіння особи є слідчою (розшуковою) дією, що полягає у проникненні до житла чи іншого володіння особи та проведенні його примусового обстеження на підставах, визначених цим Кодексом, з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб, відшукання та вилучення речей і документів у разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів, а також виконання ухвали про накладення арешту на майно, якщо власник або володільць приховує майно, на яке необхідно накласти арешт».

Для чіткого розуміння відмінності обшуку від огляду житла чи іншого володіння особи пропонуємо ч. 2 ст. 237 КПК України доповнити таким чином: «Огляд житла чи іншого володіння особи є слідчою (розшуковою) дією, що обмежує недоторканність житла чи іншого володіння та полягає в безпосередньому їх сприйнятті з метою збирання відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення». Разом із тим вважаємо, що слід уточнити положення про підстави проведення огляду житла чи іншого володіння особи, адже, виходячи з положень ч. 1 ст. 233 КПК України, ними є або добровільна згода володільця, або судові рішення про проведення огляду, або наявність виняткових випадків, визначених ч. 3 ст. 233 КПК України. Водночас у ч. 2 ст. 237 КПК України зазначається, що «огляд житла чи іншого володіння особи здійснюється згідно з правилами цього Кодексу, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи»¹. Підставами ж для проведення обшуку є ухвала слідчого судді або наявність виняткових випадків, визначених ч. 3 ст. 233 КПК України. Тобто в нинішній редакції ч. 2 ст. 237 КПК України містяться неточності з

---

¹ Там само.

приводу визначення підстав проведення огляду житла чи іншого володіння особи. У зв'язку з цим пропонуємо в ч. 2 ст. 237 КПК України поряд із визначенням поняття «огляд житла чи іншого володіння особи» зазначити: «Огляд житла чи іншого володіння особи проводиться на підставі добровільної згоди особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, крім випадків, установлених частиною третьою статті 233 цього Кодексу. Порядок звернення до слідчого судді з клопотанням про проведення огляду житла чи іншого володіння особи та його розгляд, а також виконання ухвали про дозвіл на огляд житла чи іншого володіння особи здійснюється згідно з правилами цього Кодексу, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи».

У зв'язку з тим, що в КПК України відсутня правова норма, яка б чітко визначала поняття та порядок проведення особистого обшуку, на практиці зустрічаються випадки, коли проводиться обшук іншого володіння особи, а саме транспортного засобу, на якому затримана в порядку ст. 208 КПК України особа намагалася зникнути з місця вчинення злочину або переховуватися від правосуддя. Згідно з ч. 3 ст. 208 КПК України «уповноважена службова особа, слідчий, прокурор може здійснити обшук затриманої особи без ухвали слідчого судді»¹. Тобто у випадках затримання уповноваженою службовою особою без ухвали слідчого судді особи, підозрюваної у вчиненні злочину, в порядку, передбаченому ст. 208 КПК України, допускається обшук затриманої особи (особистий обшук). Також зустрічаються випадки, коли затримана особа перебувала в транспортному засобі, і проводиться не лише особистий обшук, а й транспортного засобу, в якому вона перебувала. Проте транспортний засіб згідно з ч. 2 ст. 233 КПК України є іншим володінням, а значить, йдеться не про особистий обшук, а про дві окремі слідчі (розшукові) дії – обшук особи та обшук житла чи іншого володіння особи.

Для того щоб не допускати ситуацій, подібних до вищезазначеної, пов'язаних із неправильним трактуванням і застосуванням норм права в кримінальному провадженні, пропонуємо внести відповідні зміни до кримінального процесуального законодавства щодо регламентації слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканість житла чи іншого володіння особи. У цьому контексті повністю погоджуємося з думкою Г. В. Рибікової та Л. Ю. Грекової стосовно того, що необхідно у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві виокремити випадки, пов'язані з особистим обшуком особи, яка перебуває у власному транспортному засобі (авто-, мото-, велотранспорті), та необхідністю обшуку такого транспортного засобу, і віднести їх до правового режиму особистого обшуку особи, що призведе до економії

---

¹ Там само.

часу, уникнення спірних ситуацій щодо правомірності проведення обшуків автотранспортного засобу та інших приміщень (справа Комсомольського районного суду м. Херсон № 667/6121/14-к від 27 лютого 2015 р.), підвищить ефективність проведення слідчої дії, сприятиме виконанню завдань кримінального провадження і водночас не суперечитиме європейській практиці¹. Тому пропонуємо ч. 3 ст. 208 КПК України викласти в такій редакції: «Уповноважена службова особа, слідчий, прокурор можуть здійснити обшук затриманої особи і транспортного засобу, в якому вона перебувала на момент затримання, з дотриманням правил, передбачених частиною сьомою статті 223, частиною третьою статті 233 і статтею 236 цього Кодексу».

У ч. 1 ст. 236, ч. 1 ст. 237 та ч. 1 ст. 240 КПК України зазначається, що суб'єктами безпосереднього проведення обшуку житла чи іншого володіння особи, огляду та слідчого експерименту є прокурор чи слідчий. На нашу думку, вказані норми КПК України слід доповнити словом «дознавач», оскільки досудове розслідування кримінальних правопорушень охоплює як досудове слідство, так і дізнання. Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 40-1 КПК України «дознавач уповноважений проводити огляд місця події, обшук затриманої особи, опитувати осіб, вилучати знаряддя і засоби вчинення правопорушення, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або виявлені під час затримання, а також проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, установлених цим Кодексом», а згідно зі ст. 300 КПК України «для досудового розслідування кримінальних проступків дозволяється виконувати всі слідчі (розшукові) дії, передбачені цим Кодексом»².

Також перспективними напрямками розвитку кримінального процесуального законодавства щодо регламентації слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, є вирішення проблеми використання безоплатної правової допомоги для особи, яка не має процесуального статусу, але стосовно якої тривають слідчі (розшукові) дії [5]; визначення процесуального статусу понять, які залучаються до проведення слідчих (розшукових) дій; визначення механізму звернення власника майна із клопотанням про повернення вилученого під час проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, майна.

---

¹ Ухвала Комсомольського районного суду м. Херсона від 27.02.2015 : справа № 667/6121/14-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/51290670> (дата звернення: 23.08.2021).

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 23.08.2021).

Висновки

Усунення вищезазначених прогалин у кримінальному процесуальному законодавстві з метою забезпечення функціонування ефективного механізму гарантування дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення досудового розслідування та судового провадження і є першочерговим та основним завданням реформування кримінального процесуального законодавства щодо регламентації слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи.

Список бібліографічних посилань: 1. Бугайчук А. А. Поняття і зміст кримінального процесуального законодавства України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 359–363. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/93>. 2. Письменний Д. П. Удосконалення кримінального процесуального законодавства України: стан і перспективи. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 38–47. 3. Лобойко Л. М. Якість кримінального процесуального закону – гарантія його ефективної реалізації // Актуальні проблеми вдосконалення кримінального процесуального законодавства : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 70-річчю д-ра юрид. наук, проф. Ю. П. Аленіна (м. Одеса, 21 квіт. 2017 р.) / за ред. Г. О. Ульянової, І. В. Гловюк. Одеса : Юрид. літ., 2017. С. 30–31. 4. Дунаєва Т. Є. Внесення змін у кримінальне процесуальне законодавство України як засіб покращення його якості в частині усунення прогалин. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. № 3 (79). С. 41–47. 5. Ілжук С. Деякі проблеми правового регулювання обшуку в Україні // Експертний центр з прав людини : сайт. 18.05.2020. URL: <https://ecpl.com.ua/news/17795/> (дата звернення: 23.08.2021). 6. Тарасюк С. М. Співвідношення конституційних прав на невтручання в приватне життя та недоторканність права власності при проведенні слідчих (розшукових) дій у житлі чи іншому володінні особи. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 3, т. 2. С. 215–221. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.3-2.35>. 7. Береза Є. В. Проблемні питання отримання санкції на проведення негласних слідчих (розшукових) дій та легалізації отриманих матеріалів // Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення: матеріали постійно діючого наук.-практ. семінару (м. Харків, 26 жовт. 2018 р.) / редкол.: М. В. Членов, А. М. Леженіна, О. В. Косьмін. Харків : Право, 2018. С. 28–30. 8. Гаркуша Г. А. Конспект лекцій з дисципліни «Основи кримінально-процесуальної діяльності». Дніпро, 2019. 305 с. 9. Конспект лекцій з дисципліни «Теоретико-прикладні проблеми кримінального процесу» / Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2020. 389 с. 10. Гаалаган В. І., Моргун Н. С. Недоторканність права власності як засада кримінального провадження на досудовому розслідуванні : монографія. Київ, 2017. 185 с. 11. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підручник. Київ : Істина, 2014. 432 с. 12. Негласні слідчі (розшукові) дії :

курс лекцій / за заг. ред. Д. Й. Никифорчука. Київ, 2012. 167 с. **13.** Гольдберг Н. О. Забезпечення конституційних прав і свобод особи при проведеному негласних слідчих (розшукових) дій у її житлі та іншому володінні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 2. С. 47–58.

Надійшла до редколегії 25.08.2021

Salmanov O. V. Perspectives for Reforming Criminal Procedural Legislation Regarding the Regulation of Investigative (Search) Actions Restricting the Inviolability of Housing or Other Personal Possession

The author of the article identifies the main directions of reforming the criminal procedural legislation on investigative (search) actions that restrict the inviolability of housing or other personal possession.

In particular, the author emphasizes that it is necessary to offer: clarification of the content of the concept of "housing" and "other personal possession" stated in Part 2 of the Art. 233 of the Criminal Procedural Code of Ukraine; clear definition of the interpretation of the terms of "search of housing or other personal possession" and "inspection of housing or other personal possession" contained in Part 1 of the Art. 234 and Part 2 of the Art. 237 of the Criminal Procedural Code of Ukraine; clarification of the provisions of Part 2 of the Art. 237 of the Criminal Procedural Code of Ukraine on the grounds for inspection of housing or other personal possession; providing the possibility of conducting search of a vehicle, where the detainee was, in accordance with Part 3 of the Art. 208 of the Criminal Procedural Code of Ukraine; definitions in the Articles 234, 236, 237, 240 of the Criminal Procedural Code of Ukraine of the interrogator as a subject of search, inspection and investigative experiment.

It is emphasized that perspective areas for the development of criminal procedural legislation to regulate investigative (search) actions that restrict the inviolability of housing or other personal possession is to solve the problem of attracting free legal aid for a person who has no procedural status, but investigators continue investigative (search) actions against that person; determination of the procedural status of witnesses who are involved into investigative (search) actions; determination of the mechanism of addressing of the property's owner with the petition to return the seized property during carrying out investigative (search) actions restricting inviolability of housing or other personal possession.

It is emphasized that the elimination of the above gaps in the criminal procedural legislation, in order to ensure the functioning of an effective mechanism to ensure respect for constitutional human and civil rights and freedoms during pre-trial investigation and court proceedings, is the primary and main task for reforming criminal procedural legislation regarding investigative (search) actions that restrict the inviolability of housing or other personal possession.

Key words: investigative (search) action, pre-trial investigation, criminal proceedings, search, inspection, legal assistance, an interrogator, procedural status, inviolability of housing.

УДК 343.98

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.3.24>

Руслан Леонтьович Степанюк,

доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра криміналістики, судової експертології
та домедичної підготовки (професор);

 <https://orcid.org/0000-0002-8201-4013>;

Тетяна Петрівна Матюшкова,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра криміналістики, судової експертології
та домедичної підготовки (доцент);

 <https://orcid.org/0000-0001-7973-4581>,
e-mail: t.matiushkova@gmail.com

**КРИМІНАЛІСТИКА ТА FORENSIC SCIENCES:
ПРОБЛЕМИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ТА ІНТЕГРАЦІЇ**

Розглянуто співвідношення криміналістики та forensic science. Визначено, що вони є відмінними моделями однієї сфери наукових знань, які збігаються за цілями та завданнями, але значно відрізняються за обсягом. Також визначено шляхи подальшого розвитку системи криміналістики та споріднених наук в Україні з огляду на світові тенденції зближення таких моделей цієї сфери наукових знань, як судова наука, кримінальне розслідування та судова експертиза. Зроблено висновок про доцільність збереження природничо-технічної складової у системі криміналістики з метою запобігання її розпаду.

Ключові слова: криміналістика, судова наука, кримінальне розслідування, судова експертиза, природа криміналістики, моделі криміналістики.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

У нинішніх умовах розвитку суспільства важко переоцінити практичне значення застосування досягнень науки і техніки у протидії злочинності. Багато десятиліть цю функцію виконує наука, яку в більшості країн, розташованих на схід від Німеччини, зокрема в Україні, називають криміналістикою. Ця наука відіграє центральну роль у сучасній системі правосуддя та має потенціал для підтримки процесу розслідування злочинів і судового переслідування злочинців і водночас захисту невинних від незаконного переслідування. Останніми роками спостерігається дедалі більша залежність кримінального розслідування від досягнень криміналістики, що обумовлено швидким розвитком науки і технологій [1].

Разом із тим, як відомо, у світі розвиваються різні моделі криміналістичної науки, серед яких у Західній Європі найбільш широко представлено так звану романську модель під назвами «наукова поліція» і «технічна поліція», а у Великобританії, США та багатьох інших державах англосаксонської правової сім'ї – «Судова наука» (forensic science, або forensics). Ураховуючи провідне місце англomовного сегменту наукової думки в сучасному світі, саме forensic science сьогодні є найбільш розвиненою галуззю знань. Зазначені обставини зумовлюють потребу розгляду її співвідношення із вітчизняною моделлю криміналістики з метою пошуку підходів, спрямованих на інтеграцію відповідних положень в умовах глобалізації сучасного світу. В Україні це завдання видається особливо актуальним, адже країна одержала у спадок від СРСР соціалістичну модель криміналістики і помітно відстає від провідних країн світу як у технічному оснащенні, так і в розвитку теоретичних питань науки й, відповідно, нормативно-правовій регламентації та організації криміналістичної діяльності.

Стан дослідження проблеми

Питання співвідношення криміналістики та судової науки були предметом наукових досліджень ще за радянських часів, проте розглядались однобічно і тенденційно як «критика реакційної сутності буржуазної криміналістики». У ранній пострадянський період науковці не вдавались до детального аналізу цієї проблематики, переважно розглядаючи ці галузі знань як аналогічні з поправкою на специфіку різних підходів. Проте останніми роками активізувались наукові пошуки, спрямовані на з'ясування змісту відповідних концепцій і тенденцій їх подальшого розвитку. Так, російський науковець В. Ю. Сокол порівнював російську модель криміналістики із німецькою та англо-американською, а також розглядав окремі аспекти інтернаціоналізації та глобалізації криміналістики [2]. С. Фенівезі (S. Fenyvesi) здійснив аналіз концепцій криміналістики у континентальному та загальному праві [3]. Вітчизняний автор М. В. Шепітько розглянув концептуальні засади розвитку криміналістики та судових наук [4]. У праці Р. Л. Степанюка та С. П. Лапти окреслено тенденції розвитку криміналістики в Україні з огляду на досвід США [5].

Мета і завдання дослідження

Метою статті є з'ясування перспектив подальшого розвитку вітчизняної моделі криміналістики під впливом інтеграційних процесів із forensic science. *Завданнями* дослідження є вивчення генези становлення вітчизняної моделі криміналістики, порівняльний аналіз її змісту із forensic science та визначення шляхів подальшого розвитку системи криміналістики та споріднених наук в Україні з огляду на

світові тенденції зближення різних моделей цієї сфери наукових знань.

Наукова новизна дослідження

Отримало подальший науковий розвиток дослідження співвідношення криміналістики та forensic science – відмінних моделей однієї сфери наукових знань, які збігаються за цілями та завданнями, але значно відрізняються за обсягом. Досліджено вплив інтеграційних процесів криміналістики та споріднених наук на їх зміст і вдосконалено шляхи подальшого розвитку системи криміналістики, судової науки, кримінального розслідування та судової експертизи в Україні з огляду на світові тенденції їх зближення.

Виклад основного матеріалу

У Російській імперії криміналістичні знання почали впроваджуватись наприкінці XIX – на початку XX ст. насамперед у вигляді популяризації та перекладу наукових праць Г. Гроса та Р-А. Рейса. Зокрема, А. А. Левенстім опублікував кілька статей, спрямованих на популяризацію моделі криміналістики, запропонованої Г. Гросом [6; 7], а С. М. Трегубов організував видання праці Р-А. Рейсса з наукової техніки розслідування злочинів (наукової поліції) [8].

Свого часу С. М. Трегубов підкреслював, що кримінальну техніку німецькі науковці відносять до науки криміналістики, але остання за змістом навіть у вузькому сенсі охоплює не лише застосування технічних знань у судовій справі, а і вивчення психологічних методів розслідування [9, с. 9]. Отже, ще за дореволюційних часів російські автори констатували, що криміналістика є більш широкою галуззю знань, ніж наукова поліція.

У період існування СРСР завдяки працям Г. Ю. Манса, І. М. Якімова та їхніх послідовників усталеним у радянській державі став термін «криміналістика», а сама ця наука спочатку розвивалась як прикладна технічна дисципліна, а згодом як юридична наука. Радянські криміналісти через зрозумілі причини політичного характеру не могли здійснювати якісних порівняльних досліджень, тому обмежувались лише критикою «буржуазної» криміналістики. Переважно дослідники вважали, що терміни «судова наука», «наукова поліція», «кримінальне розслідування» тощо являють собою інші варіанти назви криміналістики. Такий підхід має певний сенс і є поширеним у вітчизняній криміналістиці донині.

В. Ю. Шепітько підкреслив, що в різних країнах криміналістику називають по-різному, а вжиття в англійських країнах разом із терміном «forensic sciences» також і інших, зокрема «criminalistics» (як частина судових наук), «criminal investigation» (кримінальне розслідування), «criminology» (кримінологія), зумовлено відмінностями у

широті або вузькості підходів до обсягу закономірностей, що належать до криміналістичних знань і предмета криміналістики [10, с. 143–144].

На нашу думку, це питання потребує додаткового аналізу, оскільки пояснення вказаної ситуації тільки суто термінологічними невідповідностями видається дещо спрощеним і призводить до певних неточностей в оцінюванні змісту вищезазначених дисциплін. До того ж указане питання має принципове значення в контексті порівняння змісту вітчизняної криміналістики зі змістом відповідних галузей за кордоном, а головне – визначення подальших перспектив розвитку криміналістичної науки в Україні.

В. Ю. Сокол підкреслює, що в сучасний період у США криміналістика не завжди ототожнюється із forensic science, а входить до складу останньої, проте лише в частині природничо-технічних знань. водночас окрема соціогуманітарна дисципліна «criminal investigation» нагадує російську криміналістичну тактику та методіку [2, с. 106]. Згаданий науковець дотримується думки, що у зв'язку з кризою російської криміналістики вона може розпастись на дві різні науки, як англо-американська криміналістика [2, с. 120].

На наш погляд, тут важливо звернути увагу на два аспекти. По-перше, співвідношення forensic science і criminal investigation у США чітко не визначено досі, оскільки перша фактично виникла на базі романської моделі «наукової поліції», а друга – на базі криміналістики Г. Гроса. По-друге, у багатьох країнах, які колись входили до СРСР, зокрема в Російській Федерації, криміналістика фактично вже розпалася на кілька різних наук, а саме на власне криміналістику, судову (юридичну) психологію, судову експертологію і теорію оперативно-розшукової діяльності. За такої моделі вся науково-технічна частина криміналістики у перспективі відійде до судової експертології, яка поступово і стає аналогом forensic science.

Досліджуючи теорію криміналістики, Г. Галіловіц та Г. Боянік (H. Halilovic, N. Bojanic) розглянули й порівняли три моделі криміналістики, які були прийняті, відповідно, в романських країнах, у Німеччині та Росії, а також в англосаксонських країнах. Учені відзначили, що у романських країнах, зокрема Італії, криміналістика не має статусу самостійної науки чи дисципліни та розглядається як застосування змісту і методів інших наук у галузі розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень. У країнах, що перебувають під впливом німецького та російського законодавства, криміналістику визнано окремою дисципліною з дослідження злочинів із певними цілями й методами дослідження. В англосаксонських країнах, зокрема в США, криміналістику розуміють у більш широкому значенні як одну із судових наук. Дві останні моделі дозволяють

криміналістиці претендувати на статус вільної (емансипованої) дисципліни та науки. Відповідаючи на думку тих, хто вважає криміналістику більше дисципліною, ніж наукою, оскільки вона спирається на дослідження та висновки інших наук, згадані вище науковці говорять про те, що за такого підходу навіть медицину не можна буде вважати наукою, оскільки вона також спирається на базові знання з інших наук [11].

Аналізуючи дослідження сучасних американських авторів, констатуємо, що в США до сьогодні поняття «criminalistics» вживається у двох значеннях – широкому та вузькому. У широкому сенсі воно застосовується як синонім «forensic science» [12, с. 99]. У вузькому ж розумінні криміналістику визначають як складову частину «forensic science» [13, с. 10]. Разом із цим щодо співвідношення forensic science і criminal investigations відзначається, що перша галузь являє собою застосування природничих і фізичних наук до права, а друга містить у собі рекомендації щодо кримінального розслідування, серед іншого і застосування forensic science [12, с. 99–100]. З вищевказаного можна зробити висновок про диференціацію в США наук forensic science і criminal investigations. Проте це не означає загрози розпаду континентальної криміналістики, адже до змісту останньої завжди входили два основні розділи – криміналістична техніка (природничо-технічна частина) та криміналістична тактика (переважно гуманітарна сфера), тісно пов'язані між собою.

Цікаво, що останніми роками науковці багатьох країн світу визнають існування кризи у forensic science. Спостереження цієї проблеми навіть змусили деяких авторів поставити питання про те, чи не загрожує цій галузі вимирання [14]. У Великобританії кризи пов'язують із матеріально-технічним забезпеченням практичної діяльності [15]. Але більшість учених зосереджується на обговоренні фундаментальних проблем визначення ідентичності forensic science, її мети, завдань та можливостей. При цьому, на думку Р. М. Моргана (R. M. Morgan), ця галузь пропонує міждисциплінарний підхід, який передбачає розуміння, що можна застосувати до питань права, водночас згаданий науковець наголошує, що forensic science має активно повернутись до наукового підходу у своїй діяльності [16]. Інші автори визнають необхідність та актуальність переосмислення структури forensic science [17; 18]. На наш погляд, заслуговує на увагу думка С. Роукс, Ф. Кріспіно й О. Рібо (С. Roux, F. Crispino, O. Ribaux), які пропонують повернутись до історичних витоків forensic science і вивчати злочинність та її сліди, що призведе до розроблення цілісних моделей, забезпечить стратегію інтеграції технологій та допоможе науковцям розвивати свій потенціал для більш активної участі в поліцейській діяльності з розслідування злочинів [19]. Тобто зарахування

до предметної сфери forensic science дослідження злочинної та слідчої діяльності, як це реалізовано у вітчизняній моделі криміналістики, вбачається одним із доцільних варіантів подолання кризи.

С. Фенівезі (С. Fenyvesi), розглянувши зміст forensic science і criminal investigation у джерелах США, дійшов висновку, що криміналістика поділяється на техніку розкриття злочинів, яка становить наукову частину forensic science, і тактику розкриття злочинів, що ґрунтується на соціальних наукових знаннях, які входять до criminal investigation та criminal psychology. Методика розслідування окремих видів злочинів теж належить до criminal investigation. Також згаданий автор констатує ідентичність предмета і цілей криміналістики та судової науки та поступове стирання кордонів між ними [3, с. 53–54, 57].

М. В. Шепітько, досліджуючи тенденції розвитку криміналістики та судових наук, дійшов висновку про «можливість синонімічного вживання “Криміналістики” та “Судових наук” за умови їх порівняння в конкретній ситуації, оскільки межі цих наук не збігаються» [4, с. 95].

Вищезазначені підходи, на нашу думку, різнобічно характеризують співвідношення підходів до розуміння цілей, змісту і тенденцій розвитку криміналістичної науки в континентальній Європі та країнах загального права. Але варто зауважити, що соціалістична модель криміналістики, представлена серед іншого і в Україні, дещо відрізняється від її германської моделі. При цьому головна відмінність полягає в інтерпретації цієї науки як правової (юридичної). Ця концепція стала домінуючою в СРСР в середині ХХ століття і, на нашу думку, негативно вплинула на подальший розвиток досліджуваної галузі знань. У результаті цього в сучасний період порівняльний аналіз змісту вітчизняної криміналістики зі змістом споріднених дисциплін США дає підстави для такого висновку: «Уявлення про криміналістику як науку суто юридичної природи, що залишилося в спадок від радянських часів, фактично призвело до виродження природничо-технічного напрямку криміналістичних досліджень і перетворило сучасну українську криміналістику на гуманітарну науку про кримінальне розслідування, аналогом якої можна вважати дисципліну Criminal Investigations у США. Водночас розділи криміналістичної техніки та судової експертизи належно не розвиваються через відсутність чіткого розуміння обсягу та місця відповідних знань у наявній системі наук» [5, с. 294]. Таку ситуацію не можна визнати прийнятною. Фактично ми маємо визнати, що модель криміналістики, запропонована свого часу Г. Гросом, у нашій країні продовжує існувати майже без змін. Тобто якщо у світі за понад сто років ця галузь знань значно розвинулась, то у нас залишається на рівні «науки для слідчого», хоча обсяг процесуальних повноважень слідчого, а отже, і його роль у діяльності зі встановлення істини у кримінальному провадженні

відтоді радикально знизилась. Але головна проблема в тому, що принципова відмінність між криміналістикою Г. Гросса і судовою наукою полягає в обсязі їх юридичних і природничо-технічних складових. Якщо у першій моделі домінують знання соціально-гуманітарного характеру (тактичні та методичні аспекти слідчої діяльності), то до другої їх у здебільшого не включають узагалі, акцентуючи увагу виключно на природничо-технічних розділах.

Видається, що інтеграція тактичних і технічних криміналістичних засобів та методів протидії є цілком прийнятною і не просто значно збагачує арсенал досліджуваної галузі знань, а і зумовлює її існування як самостійної науки в цілому. Саме такий підхід дає змогу відносити криміналістику не просто до одного з багатьох розділів судової науки, а виділяти як окрему найбільш об'ємну науку, яка інтегрує всі інші судові дисципліни.

Для України, як і для більшості інших країн колишнього соціалістичного табору, це питання є особливо актуальним. Пояснюється це тим, що криза криміналістики в нашій державі виникла не стільки через сумніви в науковій основі більшості технічних її розділів, як у судових науках, стільки через глухий кут у розвитку криміналістичної техніки в цілому та відсутність перспектив розвитку цілих новітніх галузей криміналістичних знань.

Наприклад, у вітчизняній системі наук узагалі не було сформовано таких галузей, як судова біологія, судова хімія, судові ІТ-технології тощо. Здавалося б, що саме криміналістика мала б містити відповідні розділи. Але цього не відбулось, унаслідок чого склалася ситуація, коли найвагоміші в правозастосовній практиці сфери судово-експертних досліджень не мають належного теоретичного обґрунтування, відсутні в освітньому процесі та застосовуються виключно у практичній площині. Українська система криміналістичної техніки досі залишається на рівні середини минулого століття, тих часів, коли криміналістику перетворили на виключно юридичну науку та фактично закрили шлях до неї фахівцям із природничо-технічних галузей. Видається, що проблема потребує термінового вирішення, з огляду на те, що в сучасний період в Україні визнаною є мультидисциплінарність криміналістики як науки синтетичної природи. Ураховуючи це, вважаємо нагальним удосконалити систему криміналістичної техніки, віднісши до неї всі новітні галузі, визнані у світі, зокрема ті, що належать до дисциплін *forensic science*, але в Україні не мають статусу окремої науки. Це криміналістичний ДНК-аналіз, ІТ-криміналістика, дослідження наркотичних засобів, судова поліграфологія тощо.

Окремої уваги заслуговує питання щодо виокремлення з криміналістики такої галузі, як теорія судової експертизи (судова експертологія).

Ця тенденція, яка спостерігається в окремих пострадянських країнах, зокрема в Україні, як ми вважаємо, негативно впливає на подальший розвиток криміналістичної науки, оскільки зовсім не відповідає завданням її інтеграції із судовою наукою. На нашу думку, якщо визнати судову експертологію окремою наукою, то саме вона претендуватиме на роль вітчизняної forensic science. У цьому разі в криміналістиці залишиться лише її частина, присвячена питанням тактики та методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, отже, знову постане питання про доцільність існування такої науки взагалі, адже ця проблематика може бути інтегрована в науку кримінального процесу як її спеціальна частина. Не кажучи про інші негативні наслідки такого варіанту розвитку подій, зауважимо, що він суперечить уявленням про сутність і зміст криміналістики не лише в Україні, а й у всьому світі. Зважаючи на вищерозглянуті її моделі, неправильно прирівнювати криміналістику до criminal investigation, а доцільно говорити або про германську модель криміналістики, яка фактично являє собою «criminal investigation + forensic science», або про модель окремих «forensic science» та «criminal investigation», де криміналістика є частиною forensic science, але не criminal investigation. Здається очевидним, що вітчизняна традиція передбачає розвиток першої моделі, тому теорія судової експертизи та її окремі галузі, які не мають розвитку в межах основних (материнських) наук, мають залишатись складовими частинами криміналістики. Це відповідатиме світовим тенденціям взаємного впливу криміналістики та судової науки, межі між якими стають дедалі менш чіткими, що поступово має обумовити їх зближення насамперед через взаємовплив щодо визначення предмета і внутрішньої будови.

Висновки

Криміналістика та forensic science являють собою дещо відмінні між собою моделі однієї сфери наукових знань. Вони збігаються за цілями та завданнями, але значно відрізняються за обсягом. До forensic science узвичаєно відносити всі наукові галузі, пристосовані до виконання завдань судочинства, а в криміналістику входять лише ті з них, які не мають статусу окремої науки. Водночас у вітчизняній моделі криміналістики представлено питання правового характеру (криміналістичну тактику та методику), що робить її наукою подвійної (синтетичної) природи, на відміну від forensic science, природа якої є природничо-технічною.

Інтеграційні процеси, які спостерігаються у розвитку криміналістики та forensic science, поступово призводять до зближення цих наук за змістом. Ураховуючи вказане, в Україні недоцільно здійснювати подальші кроки щодо розпаду криміналістики шляхом виокремлення судової експертології в окрему науку, інакше станеться повне

вихолощення природничо-технічної складової криміналістики, що може мати наслідком зникнення цієї науки взагалі. Питання щодо вдосконалення системи криміналістики, як і forensic science, з урахуванням взаємного впливу їхніх досягнень, є перспективними напрямками подальших наукових пошуків.

Список бібліографічних посилань: 1. Bouzin J. T., Sauzier G., Lewis S. W. Forensic science in Seychelles: An example of a micro-jurisdiction forensic delivery system. *Forensic Science International: Synergy*. 2021. Vol. 3. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.fsisyn.2021.100139>. 2. Сокол В. Ю. Кризис отечественной криминалистики : монография. Краснодар, 2017. 332 с. 3. Fenyvesi C. The continental and common-law conceptions of criminalistics. *US-China law Review*. 2017. Vol. 14. Pp. 46–57. DOI: <https://doi.org/10.17265/1548-6605/2017.01.004>. 4. Шепітько М. В. Концептуальні засади розвитку криміналістики та судових наук. *Архів кримінології та судових наук*. 2020. № 1. С. 89–97. 5. Степанюк Р. Л., Лапта С. П. Можливості розвитку криміналістичної науки в Україні з огляду на досвід США. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 289–297. 6. Левенстим А. А. Доктор Ганс Гросс и его проект улучшения следственной части. *Журнал юридического общества при Санкт-Петербургском университете*. 1896. Кн. 3. С. 47–66. 7. А. А. Что такое криминалистика? *Журнал министерства юстиции*. 1900. № 9. С. 114–125. 8. Рейсс Р. А. Научная техника расследования преступлений / сост. под ред. С. Н. Трегубова, ст. юрисконсульта М-ва юст. и проф. уголов. права Александр. воен.-юр. акад. и Уч-ща правоведения. СПб. : Сенатская тип., 1912. 178 с. 9. Трегубов С. Н. Основы уголовной техники. Научно-технические приемы расследования преступлений: практическое руководство для судебных деятелей. М. : Право, 1915. 334 с. 10. Шепітько В. Криміналістика в системі наук и её роль в глобальном мире. *Криміналістика та судова експертиза: наука, навчання, практика*. 2014. Т. 1. С. 143–153. 11. Halilovic H., Bojanic N. Criminalistics-Scientia Sui Generis-Arguments Pro et Contra // U.S. Department of Justice : сайт. <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/criminalistics-scientia-sui-generis-arguments-pro-et-contra> (дата звернення: 18.07.2021). 12. Birzer M. L., Roberson C. Introduction to Criminal Investigation. Boca Raton : CRC Press, Taylor & Francis Group, 2012. 372 p. 13. Lyman M. D. Criminal investigation: the art and the science. 6th ed. Hoboken : Published by Prentice Hall, 2011. 668 p. 14. San Pietro D., Kammrath B. W., De Forest P. R. Is forensic science in danger of extinction? *Science & Justice*. 2019. Vol. 59, Iss. 2. Pp. 199–202. 15. Forensic science in England & Wales, a commentary Gillian Tully forensic science Regulator, 5 St Philip's Place, Colmore Row, Birmingham, B3 2PW, United Kingdom. 16. Morgan R. M. Conceptualising forensic science and forensic reconstruction. Part I: A conceptual model. *Science and Justice*. 2017. No. 57. Pp. 455–459. 17. Roux C., Talbot-Wright B.,

Robertson J., Crispino F., Ribeaux O. The end of the (forensic science) world as we know it? The example of trace evidence. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*. 2015. No. 370. DOI: <https://doi.org/10.1098/rstb.2014.0260>. **18.** Kinder J. D., Pirée H. The future of the forensic science providers – Time to re-think our structures? *Forensic Science International*. 2020. No. 316. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2020.110471>. **19.** Roux C., Crispino F., Ribaux O. From forensics to forensic science. *Current Issues in Criminal Justice*. 2012. No. 24 (1). Pp. 7–24.

Надійшла до редколегії 22.07.2021

Stepaniuk R. L., Matiushkova T. P. Criminalistics and Forensic Sciences: Problems of Differentiation and Integration

The authors have clarified perspectives for further development of criminalistics in Ukraine under the influence of integration processes of this science from Forensic Science. The genesis of the national model of criminalistics has been briefly studied; a comparative analysis of its content with Forensic Science has been accomplished; and the ways of further development of the system of criminalistics and related sciences in Ukraine have been defined considering the global tendencies of convergence of different models of this field of scientific knowledge. It has been emphasized that the use of the terms of “Criminalistics”, “Forensic Sciences” and “Criminal Investigation” is explained not just by the specifics of terminology in different countries, but primarily due to differences in defining the nature and internal content of these disciplines. According to the authors, the integration of tactical and technical criminalistics tools and methods of combating crime is quite acceptable and not only significantly enriches the arsenal of criminalistics, but determines its existence as an independent science. Such an approach allows us to consider criminalistics not just as one of the many sections of Forensic Sciences, but to single out it as one of the most comprehensive sciences that integrates all other forensic disciplines. The domestic model of criminalistics, in contrast to Forensic Science, represents the issues of a legal nature (criminalistics tactics and methodology), which makes it a science of dual (synthetic) nature. The integration processes observed in the development of criminalistics and Forensic Science are gradually leading to the convergence of these sciences in content. Given this, it is impractical to take further steps to disintegrate criminalistics in Ukraine by separating forensic expertise into a separate science. Otherwise, there will be a complete depletion of the natural and technical component of criminalistics, which may result in the disappearance of this science in general.

Key words: criminalistics, forensic science, criminal proceedings, forensic examination, nature of criminalistics, models of criminalistics.

УДК 343.98

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.3.25>

Алла Петрівна Чиж,

*Харківський національний університет
внутрішніх справ (аспірант);*

 <https://orcid.org/0000-0002-1116-9085>,
e-mail: alla_988@ukr.net

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА УМИСНОГО ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ МАЙНА ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ: СУТНІСТЬ І ЗМІСТ

Висвітлено наукові підходи до трактування поняття «криміналістична характеристика кримінального правопорушення (злочину)», а також підходи до виокремлення її основних елементів. Сформульовано дефініцію вказаного поняття у контексті злочину, передбаченого ст. 347 Кримінального кодексу України «Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу». Визначено елементи криміналістичної характеристики досліджуваного злочину, зокрема охарактеризовано такі складові елементи, як обстановка вчинення злочину (час та місце), спосіб, знаряддя і сліди його вчинення, предмет знищення або пошкодження, особа злочинця та особа потерпілого.

Ключові слова: криміналістична характеристика, умисне знищення майна, пошкодження майна, працівник правоохоронного органу, елемент.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності є досить поширеними серед загальної кількості облікованих кримінальних проступків і злочинів. Мотивом їх учинення є помста за професійну діяльність правоохоронців, яка реалізується шляхом учинення посягань різного характеру, а метою – перешкоджання реалізації правоохоронних функцій уповноваженими на те законом суб'єктами. Одним із найтяжчих злочинів у вказаній групі є умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу (ст. 347 Кримінального кодексу України).

Для розслідування умисного знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу є характерними власна специфіка та складність. Це обумовлено тим, що від подібних за своїм складом кримінальних правопорушень воно відрізняється за такими характеристиками, як особа потерпілого, особа злочинця, мотив, спосіб підготовки, безпосереднього вчинення та приховування злочину тощо.

Установлення обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування, а також установлення особи, яка вчинила злочин, певною мірою залежить від усвідомлення слідчим криміналістичної характеристики злочину, який він розслідує. У наукових цілях дослідження криміналістичної характеристики є запорукою ґрунтовного вивчення та побудови інших елементів структури криміналістичної методики. На підставі викладеного вважаємо, що криміналістична характеристика умисного знищення або пошкодження майна є досить актуальною проблематикою, що має практичний характер, а тому потребує ретельного дослідження.

Стан дослідження проблеми

Загальнотеоретичні аспекти криміналістичної характеристики злочинів у різні часи досліджували Р. С. Белкін, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, В. К. Гавло, В. А. Журавель, В. О. Коновалова, В. О. Образцов, М. В. Салтевський, В. Л. Синчук, А. В. Старушкевич, Р. А. Степанюк, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько, А. В. Шмонін, Б. В. Щур, М. П. Яблоков та ін.

Серед останніх досліджень відзначаються праці О. М. Боднарчука, Л. В. Гусар [1], С. О. Фролова [2], Ю. О. Чаплинської [3], Г. О. Чорного [4], О. О. Шкути [5], які досліджували криміналістичні характеристики різних видів кримінальних правопорушень.

Криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності досліджувала В. О. Гусєва. Учена поділила всі кримінальні правопорушення досліджуваної нею групи на чотири підгрупи, одна з яких – кримінальні правопорушення, пов'язані з посяганнями на майно працівників правоохоронних органів, членів громадських формувань з охорони громадського порядку, їхніх близьких родичів, до якої і належить досліджуваний нами наразі злочин. Щодо кожної з цих підгруп учена визначила складові елементи криміналістичної характеристики та охарактеризувала їх [6]. Своєю чергою, криміналістичну характеристику умисного знищення або пошкодження майна досліджував Б. К. Слободянюк [7], а тих, що вчиняються шляхом підпалу, – М. Ю. Бузинарський [8]. Незважаючи на вагомий внесок вітчизняних учених, комплексних досліджень криміналістичної характеристики умисного знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу досі здійснено не було, що свідчить про актуальність обраної нами тематики дослідження.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення поняття та складових криміналістичної характеристики умисного знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу.

Для досягнення згаданої мети поставлено такі *завдання*: 1) визначити та дати наукове обґрунтування поняттю і змісту криміналістичної характеристики умисного знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу; 2) охарактеризувати елементи криміналістичної характеристики досліджуваного злочину та встановити наявність зв'язків між ними.

Наукова новизна дослідження

У статті визначено дефініцію поняття «криміналістична характеристика умисного знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу», а також охарактеризовано її елементи.

Виклад основного матеріалу

Першою складовою криміналістичної методики традиційно є криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, яка містить найбільш значущу загальну інформацію щодо певного виду чи групи кримінальних правопорушень [6, с. 126].

Визначаючи дефініцію поняття «криміналістична характеристика», учені не дотримуються єдиного підходу. В. Ю. Шепітько визначає криміналістичну характеристику як систему відомостей (інформації) про криміналістично значущі ознаки злочинів цього виду, яка відображає залежність між ними і сприяє побудові й перевірці версій у розслідуванні конкретних злочинів [9, с. 255].

У практичному аспекті визначає криміналістичну характеристику Ю. О. Чаплинська. Учена вказує, що криміналістична характеристика злочинів – це криміналістично значуща інформаційна система окремої категорії суспільно небезпечних діянь, що ґрунтується на матеріалах судово-слідчої практики та сприяє швидкому розслідуванню цих діянь шляхом побудови слідчих версій і проведення слідчих (розшукових) дій та інших розшукових заходів [3, с. 197].

Своєю чергою, О. О. Шкута визначає криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень як узагальнену інформаційну модель, що являє собою систематизований опис типових криміналістично значущих ознак окремих груп кримінальних правопорушень, які мають істотне значення для їх виявлення та розслідування [5, с. 134].

У науковому плані Г. О. Чорний визначає криміналістичну характеристику як теоретичну концепцію, основу побудови інформаційно-пізнавальної моделі певних груп, видів і підвидів злочинів із метою розроблення відповідних методик їх розслідування [4, с. 158].

А. В. Старушкевич пропонує розглядати криміналістичну характеристику злочинів як упорядковану сукупність (модель системи) даних (відомостей) про криміналістично значущі ознаки злочинів [10, с. 13].

М. Ю. Бузинарський, який займався дослідженням методики розслідування умисного знищення або пошкодження майна, вчиненого

шляхом підпалу, дійшов висновку, що під криміналістичною характеристикою досліджуваного ним злочину слід розуміти систему узагальнених фактичних даних та наукових висновків і рекомендацій, що на них ґрунтуються, про типові криміналістично значущі ознаки підпалів, знання яких є необхідним для організації і здійснення найбільш успішного розкриття, розслідування таких злочинів і запобігання їм [8, с. 7].

Більшість наведених визначень поняття «криміналістична характеристика» містять такі термінологічні конструкції, як «система ознак» або «інформаційна модель», що, безперечно, не викликає жодних сумнівів, адже відповідно до Тлумачного словника характеристика – опис, визначення істотних, характерних особливостей, ознак когось, чого-небудь¹. Крім цього, у визначеннях учені вказують на практичне призначення криміналістичних характеристик. Ми вважаємо, що, крім того, що криміналістична характеристика – це узагальнена інформаційна модель (сукупність відомостей), що характеризує групу, певний вид або підвид кримінальних правопорушень, у визначенні також слід указати джерело її формування. У цьому контексті поділяємо думку В. О. Гусевої про те, що до таких джерел належать узагальнення слідчих, судових та експертних органів, адже за таких умов існуватимуть перспективи її застосування у слідчій практиці [6, с. 138]. Більш того, вважаємо, що, визначаючи дефініцію досліджуваного поняття, доцільно наголосити на тому, що криміналістична характеристика є імовірною моделлю і може застосовуватися лише як орієнтувальна інформація. Водночас виникає питання про наявність взаємозв'язків між елементами структури криміналістичної характеристики, висновок про наявність або спростування яких ми зробимо за результатами аналізу наукових підходів до вирішення цієї проблеми.

Компонентний склад структури криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень – одне з найбільш дискусійних питань у теорії криміналістики. Серед учених нема одностайності щодо кількості та характеристики елементів, які мають входити до складу криміналістичної характеристики [6, с. 135].

Науковці розрізняють різні рівні криміналістичної характеристики та висловлюють власне бачення про можливість визначення загальної структури криміналістичної характеристики щодо всіх видів кримінальних правопорушень або щодо їх конкретних видів.

Так, Г. А. Густов, виокремлюючи три рівні криміналістичної характеристики, зазначив, що загальна криміналістична характеристика

---

¹ Характеристика // Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980) : сайт. URL: <http://sum.in.ua/s/kharakterystyka> (дата звернення: 05.09.2021)

злочину має містити: 1) опис загальної структури злочинного діяння (предмет і суб'єкт посягання, фізичні і психічні дії суб'єкта, час вчинення злочину, суспільна небезпека, а також зв'язки і відносини між ними, спільні для всіх злочинів); 2) опис загальних закономірностей злочину, що зумовляють його розслідування та розкриття (детермінуючий вплив обстановки, зв'язок злочину з поведінкою винного до вчинення, під час злочину і після нього); 3) перелік і стислий опис інших систем, пов'язаних зі злочином [11, с. 45]. Ми поділяємо погляди вченого, однак уважаємо, що під час побудови видових методик використання такої моделі криміналістичної методики занадто ускладнює її подальше практичне використання слідчими під час розслідування. Водночас ми підтримуємо вчених, які наголошують, що структура криміналістичної характеристики для окремих видів і груп злочинів відрізняється, адже в одних характеристиках деякі елементи переважають, тобто мають більш важливе криміналістичне значення, в інших – його втрачають. Усе залежить від ролі, яку цей елемент відіграє в розслідуванні певного виду злочинів [12, с. 11].

Досить розширену структуру криміналістичної характеристики визначив І. І. Когутич, який пропонує включати до неї набір узагальнених даних про: 1) способи вчинення злочинів; 2) обстановку вчинення злочину; 3) предмет злочинного посягання; 4) наслідки у вигляді будь-яких матеріальних навколишніх змін (слідової картини), обумовлених злочином, виражені у фізичній матеріальній шкоді або ж відображені в матеріальній обстановці злочину і моральній шкоді, заподіяній злочином; 5) мотиви і цілі злочинного діяння; 6) властивості особи злочинця; 7) властивості особи потерпілого [13, с. 544]. Визначені науковцем компоненти криміналістичної характеристики у цілому відповідають концепції побудови загальної криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, проте не охоплюють деякі з ключових моментів, наприклад характерні для умисного знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, зокрема щодо способів готування та приховування вчинення злочину.

Досить вагоме значення для дослідження нашої проблематики мають і висновки вчених, які займались дослідженням криміналістичної характеристики умисного знищення або пошкодження майна, вчиненого в різні способи. Так, Б. К. Слободянюк до структурних елементів криміналістичної характеристики умисного знищення або пошкодження майна відніс такі: обстановку, спосіб готування, безпосереднього вчинення та приховування, знаряддя та засоби, особу злочинця, мотиви вчинення, особу потерпілого, предмет знищення і сліди злочину [7, с. 8–9]. При цьому особливість криміналістичної характеристики знищення або пошкодження майна,

пов'язаного з пожежами, обумовлюється тим, що засобом їх учинення або наслідком є пожежа. Цим злочинам властиві сліди, які характеризують безпосередньо пожежу як природне явище, причину та механізм її виникнення, напрями розвитку, інтенсивність і шляхи поширення горіння на різних ділянках тощо [8, с. 7]. Отже, вагоме значення у криміналістичній характеристиці кримінального правопорушення мають певні елементи, адже вони обумовлюють наявність інших.

В. О. Гусева до структури криміналістичної характеристики посягань на майно працівників правоохоронних органів, членів громадських формувань з охорони громадського порядку та їхніх близьких родичів відносить відомості про особу злочинця та особу потерпілого, спосіб учинення кримінального правопорушення, місце, час та обстановку вчинення кримінального правопорушення, сліди кримінального правопорушення, знаряддя та засоби їх учинення [14, с. 113].

Визначаючись з елементами криміналістичної характеристики умисного знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, слід наголосити, що вони є подібними до тих, які визначили Б. К. Слободянюк та В. О. Гусева, однак мають певну специфіку. Отже, до елементів криміналістичної характеристики умисного знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу ми відносимо такі: обстановку (час і місце), спосіб готування, безпосереднього вчинення та приховування злочину, сліди та знаряддя їх учинення, предмет знищення або пошкодження, особу злочинця та особу потерпілого. З урахуванням матеріалів слідчої та судової практики пропонуємо охарактеризувати кожен із зазначених елементів.

Характерною ознакою обстановки вчинення умисного знищення або пошкодження майна працівників правоохоронних органів є те, що вони вчиняються як в умовах очевидності, тобто у присутності потерпілих чи свідків (39 %), так і в умовах неочевидності (61 %).

Переважає більшість досліджуваних нами злочинів учиняється у вечірню (з 19 год 00 хв до 23 год 00 хв – 49 %) та нічну (з 23 год 00 хв до 04 год. 30 хв – 22 %) пору доби, рідше вдень (з 10 год 00 хв до 18 год 00 хв – 21 %) та зранку (з 04 год 30 хв до 10 год 00 хв – 7 %). Щодо пори року, то восени вчиняється 28 % умисних знищень або пошкоджень майна працівників правоохоронних органів, узимку – 27 %, улітку – 24 %, навесні – 21 %.

Щодо тривалості вчинення злочинів досліджуваного нами виду ми згодні з В. О. Гусевою, яка вказує, що вчиняються вони протягом нетривалого проміжку часу, адже вони є пов'язаними із моментом виникнення та реалізації злочинного мотиву [6, с. 142].

Місцем учинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 347 КК України, є міста (37 %), селища міського типу (22 %) і села

(36 %). Водночас досліджувані нами злочини іноді вчиняються і поза межами населених пунктів (5 %). Безпосереднім місцем учинення умисного знищення або пошкодження майна працівників правоохоронних органів є відкриті простори (вулиці, автостоянки, розважальні заклади, магазини тощо) (79 %), території домоволодінь (13 %) і території лісництв (8 %).

Безпосередні способи вчинення умисного знищення або пошкодження майна працівників правоохоронних органів та їхніх близьких родичів полягають в активних діях, спрямованих на пошкодження цілісності або повне знищення майна вказаних суб'єктів. Аналіз слідчої та судової практики свідчить, що для цієї категорії кримінальних правопорушень характерним є вчинення активних дій, що полягають у знищенні та пошкодженні саме рухомого майна [6, с. 151].

За результатами дослідження ми встановили, що предметом знищення або пошкодження майна найчастіше виступають: 1) транспортні засоби (87 %), зокрема 23 % з них – службові автомобілі, 69 % – автомобілі, що перебували у приватній власності потерпілих, 3 % – автомобілі, що перебували у приватній власності їхніх близьких родичів, 5 % – автомобілі, що перебували у користуванні працівників правоохоронних органів; 2) речі (11 %), серед яких електронні пристрої (37 %), господарські предмети (28 %), формений одяг (35 %) тощо; 3) нерухоме майно (2 %), а саме: фасади, вікна будівель тощо.

Знищення або пошкодження рухомого майна злочинцями полягає у вчиненні активних дій, спрямованих на знищення (приведення у непридатний для використання стан) та пошкодження цілісності таких предметів (наприклад предметів побуту, господарських предметів, форменого одягу тощо). Пошкодження транспортних засобів полягає в активних діях, що полягають у: 1) підпаалі транспортних засобів; 2) пошкодженні шин транспортних засобів; 3) побитті скла, дзеркал та фар транспортних засобів; 4) наїздах на транспортні засоби.

Щодо нерухомого майна злочинці вдаються до дій, спрямованих на його пошкодження, зокрема за допомогою застосування вибухових пристроїв.

Для реалізації злочинного умислу, спрямованого на знищення чи пошкодження майна працівників правоохоронних органів, підозрювані використовують господарські ножі, запальнички, бензин та інші нафтопродукти, транспортні засоби (автомобілі та трактори), палиці, сокири тощо. Також у практиці траплялися випадки, коли злочинці застосували бойові припаси та вогнепальну зброю. Тобто злочинці використовують досить різноманітні знаряддя для вчинення досліджуваних нами злочинів.

Сліди умисного знищення або пошкодження майна ми пропонуємо класифікувати, виокремивши дві групи, дотримуючись

загальноприйнятого підходу у криміналістиці, а саме матеріальні та ідеальні. Серед матеріальних слідів найбільш поширеними є трасологічні сліди, сліди біологічного походження, сліди паливно-мастильних матеріалів, пожежне сміття та фрагменти бойових припасів. До ідеальних слідів належать відображення у пам'яті потерпілих (92 %), свідків-очевидців (75 %) і злочинців (88 %).

Вагоме місце у структурі криміналістичної характеристики досліджуваного нами злочину посідає особа потерпілого. У контексті нашого дослідження до потерпілих належать працівники правоохоронних органів або їхні близькі родичі. Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України категорія «близькі родичі та члени сім'ї» – це чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлена чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, зокрема ті, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі¹.

Проведений нами аналіз матеріалів слідчої та судової практики дозволяє дійти висновку, що найчастіше потерпілими від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 347 КК України, стають працівники поліції (71 %), Державної прикордонної служби (7 %), Державної лісової охорони України (10 %), Державного агентства рибного господарства (5 %), а також працівники Служби безпеки України (менше 1 %), органів прокуратури (менше 1 %), органів та установ виконання покарань (менше 1 %) та ін. Близькі родичі працівників правоохоронних органів ставали потерпілими у 5 % проаналізованих нами кримінальних проваджень. У разі пошкодження службового майна як потерпілі залучались юридичні особи, зокрема головні управління Національної поліції в областях, управління держлісохорони тощо.

Найчастіше потерпілими від умисного знищення чи пошкодження майна працівників правоохоронних органів стають чоловіки (93 %). Середній вік потерпілих – 25–45 років (97 %), при цьому у 97 % випадків злочин учиняється лише щодо однієї особи (одного потерпілого).

Особа злочинця є центральним елементом криміналістичної характеристики, адже саме з ним є взаємопов'язаною більшість інших

---

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 05.09.2021).

елементів. Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу завжди вчиняється одноосібно. Для особи злочинця найбільш притаманні такі ознаки та характеристики: громадянство України (99 %), середній вік – 25–45 років (86 %), відсутність офіційного місця працевлаштування (71 %), відсутність судимості (64 %), відсутність офіційного шлюбу (66 %), наявність на утриманні малолітніх і неповнолітніх дітей (52 %), повна загальна середня освіта (54 %). Лише 35 % злочинців на момент учинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 347 КК України, перебували у стані алкогольного сп'яніння.

Усі визначені вище елементи криміналістичної характеристики умисного знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу є певним чином взаємопов'язаними. Зокрема, з особою злочинця пов'язуються такі елементи, як час, місце, спосіб та знаряддя вчинення злочину. Крім того, злочинець є пов'язаним із жертвою, вибір якої обумовлюється її професійною діяльністю, за яку перший має намір помститися. З особою потерпілого є пов'язаними такі елементи, як предмет знищення або пошкодження, а також окремі сліди кримінального правопорушення. При цьому злочинець не завжди може передбачити наявність очевидців учинення кримінального правопорушення, показання яких визнаються ідеальними слідами злочину. Тобто зв'язки між елементами криміналістичної характеристики існують, однак кожен із них має різний рівень залежності.

Висновки

Розслідування умисного знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, а також побудова ефективних методик розслідування злочинів указанного виду є неможливими без знання їх криміналістичної характеристики.

Під поняттям «криміналістична характеристика умисного знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу» ми розуміємо узагальнену на підставі аналізу слідчої, судової та експертної практики систему відомостей про типові та взаємопов'язані характеристики, що можуть застосовуватися як орієнтувальна інформація під час розслідування злочинів цієї категорії.

До елементів криміналістичної характеристики досліджуваного нами злочину належать такі: обстановка вчинення злочину (час та місце), спосіб, знаряддя і сліди його вчинення, предмет знищення або пошкодження, особа злочинця та особа потерпілого. Усі визначені вище елементи криміналістичної характеристики умисного знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу є певним чином взаємопов'язаними, однак кожен із них має різний рівень залежності від інших.

Список бібліографічних посилань: **1.** Боднарчук О. М., Гусар Л. В. Поняття та специфіка криміналістичної характеристики серійних убивств. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 201–204. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.6.32>. **2.** Фролов С. О. Криміналістична характеристика легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 402–405. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-6/97>. **3.** Чаплинська Ю. О. До питання сутності та структури криміналістичної характеристики злочинів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 194–198. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2019-3-194-198>. **4.** Чорний Г. О. Криміналістична характеристика злочинів терористичної спрямованості: теоретичні проблеми формування на сучасному етапі. *Публічне право*. 2020. № 3 (39). С. 153–163. DOI: <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2020-39-17>. **5.** Шкута О. О. Загальнотеоретичні аспекти криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2021. № 49. С. 132–135. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.49.28>. **6.** Гусева В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. 538 с. **7.** Слободянюк Б. К. Розслідування умисного знищення або пошкодження чужого майна : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2016. 238 с. **8.** Бузинарський М. Ю. Методика розслідування умисного знищення або пошкодження майна шляхом підпалу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 19 с. **9.** Шепитько В. Ю. Криміналістика : курс лекцій. Харьков : Одиссей, 2003. 352 с. **10.** Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : навч. посіб. Київ : Правник, 1997. 41 с. **11.** Густов А. Г. Понятие и виды криминалистической характеристики преступления. *Криминалистическая характеристика преступлений*. 1984. № 2. С. 43–48. **12.** Макаренко Е. И. Особенности расследования квартирных краж, совершённых группой лиц : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ташкент, 1985. 22 с. **13.** Когутич І. І. Криміналістика : курс лекцій. Київ : Атіка, 2008. 888 с. **14.** Гусева В. О. Методика розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності : монографія. Харків : У справі, 2020. 452 с.

Надійшла до редколегії 09.09.2021

Chyzh A. P. Forensic Characteristics of Intentional Destruction or Damage of Property Belonging to a Law Enforcement Officer: Essence and Content

The subject matter of the study is the forensic characteristics of intentional destruction or damage of property belonging to law enforcement officers. The purpose of the article was to define the concept and components of the forensic characteristics of the studied crime.

The author has used special research methods, namely: the method of system analysis, comparative and legal, system and structural methods.

According to the results of the conducted study, the author has established that the circumstances to be clarified during the investigation, as well as the identification of a person who committed the crime, to some extent depend on the investigator's knowledge of forensic characteristics of the crime he is investigating. The study of forensic characteristics for scientific purposes is the key to a thorough research and construction of other elements of the structure of forensic methodology.

It has been determined that the term of "forensic characteristics of intentional destruction or damage of property belonging to a law enforcement officer" should be understood as a generalized system of information, based on the analysis of materials of investigative, judicial and expert practice, about typical and interrelated characteristics that can be used as indicative information while investigating this category of crimes.

It has been established that the elements of the forensic characteristics of the studied crime include: the circumstances of the crime (time and place), modus operandi, tools and traces of its commission, the object of destruction or damage, the personality of the offender and the victim. According to the results of generalization of the practice of investigative and judicial agencies, each of the mentioned elements has been characterized.

It has been proved that all the above elements of the forensic characteristics of intentional destruction or damage of property belonging to a law enforcement officer, are in some way interrelated, but each of them has a different level of dependence.

Key words: forensic characteristics, intentional destruction of property, property damage, a law enforcement officer, element.

Артем Олександрович Шаповал,

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
кафедра кримінального процесу, детективної
та оперативно-розшукової діяльності (аспірант);*

 <https://orcid.org/0000-0001-6501-5391>,
e-mail: shapoval0304@gmail.com

ОГЛЯД ТА ОБШУК ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ АДВОКАТА

Проаналізовано окремі види слідчих (розшукових) дій – огляд та обшук транспортного засобу адвоката. Досліджено статистичні дані щодо кількості проведених слідчих (розшукових) дій стосовно адвокатів. Установлено, що огляди та обшуки транспортних засобів адвокатів не завжди проводяться з дотриманням вимог закону. Розглянуто наукові підходи до визначення підстав проведення огляду та обшуку транспортного засобу адвоката. Здійснено аналіз чинного законодавства України і практики Європейського суду з прав людини. Зроблено висновки щодо необхідності внесення законодавчих змін з метою недопущення процесуальних порушень і зловживань під час проведення огляду та обшуку транспортного засобу адвоката.

Ключові слова: кримінальне провадження, слідчі (розшукові) дії, огляд, обшук, транспортний засіб, адвокат, судова практика.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Конституція України та Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (далі – Закон) регламентують, що для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура. У свою чергу, держава наділяє адвокатів цілим комплексом прав та гарантій, які є запорукою надання професійної правничої допомоги в кримінальному провадженні, зокрема під час проведення слідчих (розшукових) дій. Однак трапляються випадки, коли слідчі (розшукові) дії здійснюють щодо адвокатів. При цьому непоодинокими є випадки процесуальних порушень не лише з боку органу досудового розслідування, але й з боку самого адвоката. За інформацією Національної асоціації адвокатів України, впродовж 2014–2018 років органами досудового розслідування було проведено 983 обшуки приміщень адвокатів¹. У 2020 р. правоохоронні органи надіслали до

---

¹ Нарушения прав адвокатов в Украине в 2014–2018 годах // Національна асоціація адвокатів України : офіц. сайт. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/news/UNBA_Zahyst_Prav_2019.pdf (дата звернення: 20.08.2021).

місцевих рад адвокатів 170 повідомлень про обшуки та затримання адвокатів. За цей же час представники місцевих рад адвокатів здійснили 229 виїздів на обшуки і затримання адвокатів, а в 53 випадках обшуки й затримання адвокатів проводились без повідомлення ради адвокатів регіону¹. Очевидно, що найбільше процесуальних порушень трапляється саме під час проведення слідчих (розшукових) дій, які передбачають проникнення до житла чи іншого володіння адвоката. Тому аналіз правових аспектів проведення огляду чи обшуку транспортного засобу адвоката є надзвичайно актуальним.

Стан дослідження проблеми

Питання огляду та обшуку приміщень адвоката розробляли такі науковці, як А. Войнарович, Т. Демчина, В. Заборовський, О. Козлов, А. Лазаренко, А. Меланчук, С. Савицька, О. Скупінський тощо. Разом із тим тематика огляду та обшуку транспортного засобу адвоката досі залишилася поза увагою вчених і потребує окремого аналізу.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення правових підстав та окремих особливостей проведення огляду й обшуку транспортного засобу адвоката в кримінальному провадженні.

Для досягнення мети дослідження необхідно виконати такі *завдання*:

- визначити правові підстави проведення огляду та обшуку транспортного засобу адвоката;
- здійснити аналіз судової практики щодо огляду й обшуку транспортного засобу адвоката;
- надати пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства України.

Наукова новизна дослідження

На підставі аналізу наукової доктрини, законодавства України та судової практики вперше висвітлено правові підстави, окремі особливості та проблемні аспекти проведення огляду та обшуку транспортного засобу адвоката.

Виклад основного матеріалу

Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) чітко регламентує підстави та порядок проведення огляду й обшуку в житлі та іншому володінні особи. Зокрема, ч. 2 ст. 233 КПК України вказує, що до «іншого володіння особи» належить, серед

---

¹ Найбільше порушень прав адвокатів в 2020 році сталося у Києві та області // Національна асоціація адвокатів України : офіц. сайт. 01.02.2021. URL: <https://unba.org.ua/news/6258-najbil-she-porushen-prav-advokativ-v-2020-roci-stalosa-u-kiievi-ta-oblasti.html> (дата звернення: 20.08.2021).

іншого, транспортний засіб. Указане свідчить, що процедура проведення огляду чи обшуку житла і транспортного засобу є повністю ідентичною. Однак процедура проведення огляду та обшуку транспортного засобу в кримінальному провадженні, закріплена в статтях 233–236 КПК України, є, умовно кажучи, «базовою». Для окремої категорії осіб, перелік яких міститься в ст. 480 КПК України, законодавством передбачено додаткові гарантії під час проведення слідчих (розшукових) дій. Одним із таких суб'єктів є адвокат.

Так, зокрема, Закон містить систему гарантій, покликану мінімізувати можливість втручання в професійну діяльність адвоката. Серед них однією із найважливіших гарантій є положення щодо процедури проведення огляду та обшуку житла, іншого володіння адвоката і приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність. Однією з особливостей огляду чи обшуку транспортного засобу адвоката є обмежене коло посадових осіб, які можуть ініціювати проведення таких слідчих (розшукових) дій. Так, відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 23 Закону дозвіл на проведення огляду чи обшуку транспортного засобу адвоката суд може надати лише за клопотанням Генерального прокурора, його заступників, прокурора Автономної Республіки Крим, області, міста Києва та міста Севастополя. Отже, прокурор окружної прокуратури не може ініціювати проведення огляду чи обшуку транспортного засобу адвоката. На думку А. Меланчук, такий механізм притягнення до відповідальності є виправданим, адже адвокат є особливим учасником правових відносин, тому і процедура притягнення його до відповідальності має забезпечувати максимальний захист від можливих зловживань [1, с. 151].

У цьому контексті також слушною є думка С. Савицької. Учена зазначає, що, на відміну від п. 3 ч. 1 ст. 23 Закону, у главі 20 КПК України йдеться не про слідчі, а про слідчі (розшукові) дії. Так, у ч. 1 ст. 223 цього Кодексу вказано, що слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів у конкретному кримінальному провадженні. Підсумовуючи викладене, авторка справедливо пропонує п. 3 ч. 1 ст. 23 Закону привести у відповідність до КПК України, оскільки у ч. 3 ст. 9 цього Кодексу наголошується на тому, що закони, положення яких стосуються кримінального провадження, мають відповідати КПК України [2, с. 57].

Окрім обмеженого кола суб'єктів, які можуть ініціювати проведення огляду чи обшуку транспортного засобу адвоката, законодавець висуває додаткові вимоги до змісту ухвали про дозвіл на проведення вказаних слідчих (розшукових) дій. Так, відповідно до ч. 2 ст. 23 Закону, слідчий суддя, суд у своєму рішенні в обов'язковому порядку зазначає перелік речей і документів, які планується відшукати, виявити чи вилучити під час проведення слідчої дії. Указана норма

зобов'язує орган досудового розслідування зазначати в клопотанні про проведення огляду чи обшуку транспортного засобу адвоката не абстрактні речі чи документи, а конкретний їх перелік. Однак, як показує практика, цю норму не завжди правильно тлумачать слідчі, прокурори чи слідчі судді. Доречно із цього приводу висловився член Ради адвокатів м. Києва, заступник Голови Комітету захисту прав адвокатів Національної асоціації адвокатів України В. Клочков. За його словами, надання дозволів на проведення обшуків у адвокатів має передбачати конкретизацію даних про місцезнаходження адвоката, а також вичерпний перелік документів та речей, що підлягають вилученню. На його думку, ключовими проблемами в судовій практиці надання дозволів на обшуки адвокатів є такі: відсутність чітко визначеного приміщення, де проводитиметься обшук, розмитість переліку речей та документів, наприклад формулювання «та інші» / «тощо», яке відкриває можливості до необмеженого доступу до адвокатських дос'є і документів адвокатських об'єднань¹.

На проблему відсутності в ухвалях суду конкретного переліку речей і документів указує також Європейський суд з прав людини. Зокрема, в рішенні у справі «Колесніченко проти Росії» суд зазначив, що в ухвалях на обшук не було зазначено, які предмети чи документи передбачалося виявити в будинку чи офісі адвоката, або який стосунок вони мають до слідства. Ці постанови дозволили слідчим органам провести обшуки в будинку й офісі адвоката в загальному та широкому розумінні. Подальший судовий перегляд підтвердив, що ухвали на обшук не містили «конкретного переліку предметів або документів» і що таким чином слідчому було надано необмежену свободу розсуду щодо визначення документів, які «становлять інтерес» для слідства. Схожу думку суд також висловив у справах «Німітц проти Німеччини», «Смірнов проти Росії», «Ернст та інші проти Бельгії»².

Наступною особливістю проведення огляду чи обшуку транспортного засобу адвоката є необхідність залучення органу адвокатського самоврядування. Так, відповідно до ч. 2 ст. 23 Закону під час проведення обшуку чи огляду житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, має бути присутній

---

¹ Надання дозволів на обшуки адвокатів має ґрунтуватися на деталізованих відомостях – член РАМК Володимир Клочков // Національна асоціація адвокатів України : офіц. сайт. 10.09.2020. URL: <https://unba.org.ua/news/5847-nadannya-dozvoliv-na-obshuki-advokativ-mae-runtuvatisya-na-detalizovanih-vidomostyah-chlen-ramk-volodimir-klochkov.html> (дата звернення: 20.08.2021).

² Case of Kolesnichenko v. Russia (Application no. 19856/04) : 9 April 2009 // HUDOC : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92147> (дата звернення: 20.08.2021).

представник ради адвокатів регіону. Для забезпечення його участі службова особа, яка проводитиме відповідну слідчу дію, завчасно повідомляє про це раду адвокатів регіону за місцем проведення такої процесуальної дії. Варто зазначити, що саме це положення закону є найбільш дискусійним із наукового погляду та породжує багато запитань на практиці. Так, зокрема, А. Меланчук указує, що можуть виникати певні труднощі під час реалізації зазначеної гарантії, адже закріплено, що неявка представника ради адвокатів регіону за умови його завчасного повідомлення не перешкоджає проведенню відповідної процесуальної дії. Зважаючи на те, що завчасність такого повідомлення є доволі суб'єктивним поняттям, а Закон не встановлює форму та порядок такого повідомлення, ефективність реалізації вказаної норми є сумнівною, і її треба конкретизувати [1, с. 152]. Дійсно, таке абстрактне формулювання правової норми може призвести до процесуальних порушень та зловживань як з боку органу досудового розслідування, та і з боку органу адвокатського самоврядування. У зв'язку з цим пропонуємо внести зміни до законодавства, доповнивши п. 2 ч. 2 ст. 23 Закону після слова «завчасно» словами: «(але не пізніше ніж за 24 години до її початку)». Указані зміни дозволять мінімізувати процесуальні порушення та зміцнити гарантії адвокатської діяльності під час проведення огляду чи обшуку транспортного засобу.

Невирішеним залишається ще одне питання: у який спосіб слідчий чи прокурор повинні повідомляти про проведення огляду чи обшуку транспортного засобу адвоката представників ради адвокатів регіону? У законодавстві відповідь на це питання відсутня, але очевидно, що таке повідомлення слід здійснювати у письмовій формі. У зв'язку з цим пропонуємо внести зміни до законодавства та закріпити в п. 2 ч. 2 ст. 23 Закону обов'язок органу досудового розслідування повідомляти про проведення процесуальних дій раду адвокатів регіону саме «в письмовій формі».

У цьому контексті А. Войнарович указує на ще одну проблему. Так, згідно зі ст. 387 КК України розголошення без дозволу прокурора, слідчого даних досудового розслідування особою, яку попереджено в установленому законом порядку про обов'язок не розголошувати такі дані, є кримінально караним діянням. Однак тут ідеться про розголошення особами, попередженими про заборону цього у встановленому законом порядку. Тобто КПК України має вказати на такого суб'єкта як на особу, що зобов'язана зберігати таємницю досудового розслідування і регламентувати обов'язок слідчого та прокурора попереджати таких осіб про це. Згідно зі ст. 222 КПК України у необхідних випадках слідчий чи прокурор попереджає осіб, яким стали відомі відомості досудового розслідування, у зв'язку з участю в ньому, про їх обов'язок не розголошувати такі відомості без його

дозволу. Тут також указано, що за незаконне розголошення відомостей досудового розслідування передбачається кримінальна відповідальність, встановлена законом. Тож, і у нормах КПК і КК України йдеться про учасників кримінального провадження. Стаття 3 КПК України не зараховує представника ради адвокатів регіону до учасників кримінального провадження. З огляду на вищевказане може виникати ситуація, за якої дані досудового розслідування будуть легально розголошені, а це зашкодить ефективності та дієвості кримінального провадження [3, с. 129].

Важливою гарантією під час проведення огляду чи обшуку транспортного засобу адвоката є збереження адвокатської таємниці. Стаття 161 КПК України визначає перелік речей і документів, до яких заборонено доступ. Так, до них належать: листування або інші форми обміну інформацією між захисником та його клієнтом або будь-якою особою, яка представляє його клієнта, у зв'язку з наданням правової допомоги; об'єкти, додані до такого листування або інших форм обміну інформацією. Незважаючи на категоричну законодавчу заборону доступу до речей і документів, які містять адвокатську таємницю, інколи учасники кримінального провадження зловживають або неправильно трактують указану процесуальну норму. Слушно з цього приводу висловився А. Лазаренко. Дослідник зазначає, що на практиці дедалі частіше виникають ситуації, коли органи досудового розслідування не зазначають, що інформація має такий статус, не вказують, що особа має статус діючого адвоката, й намагаються всіляко трактувати неоднозначні положення з метою будь-що отримати інформацію, яка містить охоронювану законодавством таємницю [4, с. 267].

У цьому контексті яскравий приклад порушення адвокатської таємниці навели у Раді адвокатів міста Києва. Так, за її інформацією, 11 травня 2017 р. слідчі воєнної прокуратури обшукали автомобіль, що перебував у володінні одного з адвокатів. Суддя достеменно знав, що він є адвокатом і що це саме його автомобіль, оскільки сам указав про це в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку. Проте, порушуючи норми Закону, суддя не згадав в ухвалі про необхідність дотримуватися недоторканності адвокатської таємниці. Це призвело до певних наслідків. По-перше, на час початку проведення обшуку адвокат був затриманий працівниками воєнної прокуратури, а отже, перебував у їхньому повному розпорядженні. Достеменно ідентифікувати, які документи становлять адвокатську таємницю, може лише сам адвокат. Проте слідчий воєнної прокуратури у відповідь на клопотання представника Ради адвокатів міста Києва відмовився доставити адвоката на місце проведення обшуку, натомість оглянув велику кількість документів, які перебували в його автомобілі та мали явні

ознаки, притаманні документам з адвокатською таємницею. Більш того, слідчий усіяко намагався приховати факт огляду документів, які містять адвокатську таємницю. Крім того, намагання представника Ради адвокатів міста Києва задокументувати незаконні дії слідчого були розцінені війсьними прокурорами як намагання перешкодити проведенню слідчої дії¹.

Висновки

Процедура проведення огляду та обшуку транспортного засобу адвоката в кримінальному провадженні має певні особливості. Так, законодавство містить систему гарантій, покликану мінімізувати можливість втручання в професійну діяльність адвоката. До таких гарантій, зокрема, належать обмежене коло посадових осіб, які можуть ініціювати проведення огляду чи обшуку транспортного засобу адвоката, додаткові вимоги до змісту ухвали про дозвіл на проведення огляду чи обшуку транспортного засобу адвоката, необхідність залучення до проведення огляду чи обшуку транспортного засобу адвоката представника ради адвокатів регіону й необхідність збереження адвокатської таємниці. Але, незважаючи на те, що адвокат є особливим учасником правових відносин, непоодинокими є випадки зловживань і процесуальних порушень під час проведення огляду та обшуку його транспортного засобу. Серед них можна виокремити такі: «розмитість» переліку речей та документів, які орган досудового розслідування планує вилучити під час проведення огляду чи обшуку транспортного засобу (наприклад, формулювання «та інші», «тощо»); неповідомлення або запізніле повідомлення представника ради адвокатів регіону про проведення огляду чи обшуку транспортного засобу адвоката; порушення адвокатської таємниці тощо. У зв'язку з цим пропонуємо внести зміни до законодавства та закріпити в п. 2 ч. 2 ст. 23 Закону положення, що службова особа, яка проводитиме відповідну слідчу дію, завчасно «(але не пізніше ніж за 24 години до її початку)» повідомляє про це раду адвокатів регіону за місцем проведення такої процесуальної дії. Окрім цього, пропонуємо доповнити п. 2 ч. 2 ст. 23 Закону та закріпити обов'язок органу досудового розслідування повідомляти про проведення процесуальних дій раду адвокатів регіону саме «в письмовій формі». Указані зміни до законодавства допоможуть мінімізувати процесуальні порушення та зловживання під час проведення слідчих (розшукових) дій щодо адвоката, зокрема огляду та обшуку транспортного засобу.

---

¹ Вимагаємо збереження права на адвокатську таємницю! // Рада адвокатів міста Києва, Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури міста Києва, Центр стажування та підвищення кваліфікації адвокатів : сайт. 19.12.2017. URL: <https://klnkdka.com/novini/603> (дата звернення: 20.08.2021).

Список бібліографічних посилань: 1. Меланчук А. В. Розвиток юридичних гарантій використання прав адвокатами та виконання ними своїх обов'язків. *Університетські наукові записки*. 2017. Вип. 2 (62). С. 143–155. 2. Савицька С. Деякі кримінально-процесуальні гарантії діяльності адвоката. *Закон и жизнь*. 2013. № 3 (255). С. 55–58. 3. Войнарович А. Б. Особливості проведення окремих процесуальних дій стосовно адвоката у кримінальному провадженні як гарантії адвокатської діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 36, т. 2. С. 126–130. 4. Лазаренко А. С. Втручання в адвокатську таємницю як обмеження права особи на правову допомогу. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2018. № 3–4. С. 264–271. DOI: <https://doi.org/10.33244/2521-1196.3-4.2018.264-271>.

Надійшла до редколегії 23.08.2021

Shapoval A. O. Examination and Search of a Defense attorney's Vehicle

The author has analyzed some types of investigative (search) actions – examination and search of a defense attorney's vehicle. Statistical data on the number of conducted investigative (search) actions against defense attorneys have been studied. It has been established that investigative (search) actions against defense attorneys are not always carried out in compliance with the law. It has been argued that most procedural violations occur while conducting investigative (search) actions that involve penetration into a defense attorney's dwelling or other property. In this regard, it has been concluded that the analysis of legal aspects for conducting examination or search of the defense attorney's vehicle is currently relevant.

The legal grounds for conducting an examination and search of a defense attorney's vehicle have been studied. It has been defined that the procedure of examination and search of a defense attorney's vehicle has certain peculiarities in criminal proceedings. It has been concluded that the law provides a defense attorney with certain guarantees during the examination and search of the vehicle. Such guarantees include: a limited number of officials who may initiate an examination or search of a defense attorney's vehicle; additional requirements to the content of the decision on permission to conduct examination or search of a defense attorney's vehicle; the need to involve a representative of the Bar Council of the region while conducting examination or search of the defense attorney's vehicle; the need to maintain legal secrecy. The views of scholars on the procedure of conducting examination and search of a defense attorney's vehicle have been analyzed. The author has accomplished the analysis of the caselaw of the European Court of Human Rights on the grounds and procedure for conducting an examination or search of a defense attorney's dwelling or other property.

It has been emphasized that the guarantees and rights of defense attorneys during investigative (search) actions are insufficiently defined in Ukraine at the legislative level. It has been concluded that there is the need to make legislative amendments in order to prevent procedural violations and abuse during the examination and search of vehicles.

Key words: criminal proceedings, investigative (search) actions, examination, search, vehicle, a defense attorney, case law of courts.

Олександр Олександрович Южно,

доктор юридичних наук, професор,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

кафедра кримінального процесу та

організації досудового слідства (завідувач);

 <https://orcid.org/0000-0002-4771-0531>,

e-mail: u-kafedra@ukr.net

**КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ І ДІЗНАННЯ
У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ**

Розглянуто проблемні питання криміналістичного забезпечення діяльності органів досудового розслідування і дізнання у протидії кримінальним правопорушенням. Проаналізовано національне кримінально-процесуальне законодавство, відомчу нормативно-правову базу, генезис наукових позицій щодо теоретичних і прикладних питань криміналістичного забезпечення у вказаному напрямі, а також щодо поняття та сутності криміналістики як науки. Досліджено питання сучасного стану її розвитку, наявні проблеми та визначено шляхи удосконалення. За результатами дослідження надано конкретні пропозиції і рекомендації щодо вивченого напрямку діяльності.

Ключові слова: криміналістика, генезис, наукова позиція, удосконалення, слідчий, дізнавач, прокурор, забезпечення, протидія злочинності, наука, форми, методи, методика, науково-технічні засоби.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Сьогодні протидія злочинності виступає одним із головних чинників забезпечення стабільного політичного, економічного та соціального розвитку України, що знаходить своє закріплення в окремих галузях права, у законодавчій та правозастосовній практиці. Криміналістика завжди забезпечувала значну кількість функцій у діяльності органів досудового розслідування та дізнання, зокрема в питаннях протидії злочинності. Згідно з генезисом зародження криміналістики було пов'язано з потребами країни та науки в розробленні нових форм, методів та засобів викриття, розкриття і розслідування злочинів. Водночас сучасний стан розвитку суспільства, реформування законодавства, правоохоронних, зокрема слідчих органів і дізнання, експертних установ та судових інстанцій, значні зміни в криміногенній обстановці країни, поява нових видів злочинів і механізмів їх учинення із застосуванням сучасних досягнень науки і техніки, зокрема

комп'ютерних і телекомунікаційних технологій, та наявність проблем у правозастосуванні потребують подальшої, але досить кардинальної зміни та розвитку криміналістики і наукової її парадигми з використанням при цьому інновацій та доцільністю визначення шляхів їх удосконалення. У зв'язку з указаним теоретичні та прикладні проблемні питання криміналістики необхідно ретельно дослідити. При цьому слід звернути увагу на наявність таких проблемних питань, як удосконалення криміналістичної характеристики окремих видів злочинів, криміналістичної методики, що поєднає криміналістичну техніку й тактику, питань подальшого розповсюдження і застосування у правозастосовній та експертній діяльності перспективних для досудового розслідування молекулярно-генетичних експертиз, зокрема методів ДНК-аналізу тощо.

Стан дослідження проблеми

Проблемні питання криміналістики, зокрема порушеної теми, досліджували такі вчені, як В. П. Бахін, В. Д. Берназ, Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, І. Ф. Герасимов, В. І. Гончаренко, І. Ю. Горбатенко, М. М. Дидик, О. О. Ейсман, В. А. Журавель, Н. С. Карпов, В. В. Кікінчук, В. А. Коновалова, Г. А. Матусовский, Е. І. Мостовщиков, С. І. Перлін, В. Д. Пчолкін, Р. А. Степанюк, М. С. Строгович, В. В. Тищенко, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков, І. М. Якимов та ін. Однак більшість зазначених учених досліджувала вказану проблематику з погляду аналізу окремих тенденцій розвитку криміналістичної науки. В їх наукових роботах наголошувалось на окремих тенденціях розвитку криміналістичної науки та її завданнях, ролі в системі наукового знання, але їх праці зазвичай не мали концептуального та системного характеру, комплексно проблема місця криміналістики в системі юридичних наук і криміналістичного забезпечення органів досудового слідства і дізнання, зокрема у протидії злочинності, не досліджувалась. У 70-ті роки минулого століття Г. А. Матусовський на рівні докторської дисертації сформулював принципово важливі положення криміналістичної науки, які тривалий час були загально-визнаними, але у подальшому, попри зміни у державотворенні, розширення самого спектру наукового уявлення тощо, вони не переглядалися. Пізніше на базі кореляції призначення правових наук Є. В. Смахтінний на монографічному рівні дослідив взаємозв'язок криміналістики з кримінальним правом і кримінальним процесом, але поза увагою цього автора залишилися питання інтеграції всіх галузей єдиної системи кримінально-правових наук та місця серед них криміналістики. Досить потужну спробу вирішити окремі та суто важливі питання криміналістики в національній системі юридичних наук здійснив у 2014 р. М. В. Даньшин у докторській дисертації «Місце криміналістики у системі юридичних наук», в якій на підставі

динамічної трансформації наукових знань розглянуто питання визначення місця і зв'язків криміналістики з огляду на кардинальні зміни у КПК України, появу нових юридичних наук, а також різних теоретичних конструкцій: «судова експертологія», «криміналістична адвокатологія», «криміналістична ейдологія», «криміналістична феноменологія» тощо, які відображають певні тенденції розвитку науки криміналістики або ідеї окремих груп науковців. У своїй роботі М. В. Даньшин доцільно порушив такі проблемні питання, як і кому адресовано наукові положення криміналістики та її рекомендації, і хто є користувачем її знань, і наголосив, що така обставина є детермінантною і зумовлює зміни в криміналістиці, інтегрує її з іншими науками і визначає шляхи її розвитку [1, с. 2–3]. Указане ним та іншими вченими і спонукало обрати цю тему нашої статті.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є аналіз національного кримінального процесуального законодавства й відомчих нормативно-правових актів, що регламентують криміналістичне забезпечення органів досудового розслідування і дізнання у протидії злочинності, а також визначення проблемних теоретичних і прикладних питань сучасного стану розвитку криміналістики. Основними *завданнями* є напрацювання відповідних пропозицій і рекомендацій щодо шляхів вирішення виявлених проблемних питань на теоретичному і законодавчому рівні та у правозастосовній діяльності.

Наукова новизна дослідження

Наукове дослідження має такі елементи новизни: уперше його здійснено на стику криміналістики та кримінального процесу з установами наявних проблемних питань стану розвитку науки криміналістики в сучасному періоді; удосконалено розроблення пропозицій і рекомендацій щодо вирішення виявлених проблем розвитку за допомогою кардинальних змін наукової парадигми криміналістики із застосуванням інновацій.

Виклад основного матеріалу

Протидія злочинності прийшла на заміну більш сталому поняттю «боротьба зі злочинністю», яке використовувалося радянською владою як ідеологічний постулат кінцевої мети щодо перемоги над злочинністю. Історія та правозастосовна діяльність усієї правоохоронної системи довели абсурдність цієї політичної платформи. На нашу думку, протидія злочинності складається із системи та комплексного впливу на злочинність та окремі її чинники. З нами погоджуються і інші вчені. Так, А. В. Майоров визначає, що наявні способи реагування на злочинність можна уявити у вигляді певної системи, а саме системи протидії злочинності, яка охоплює заходи профілактичного

і попереджувального впливу як на окремі види злочинів, так і на злочинність у цілому. Така система має містити в собі засоби, способи і прийоми, які застосовують не лише правоохоронні органи, але й органи місцевого самоврядування, громадські та інші організації, а також самі громадяни. При цьому механізм реалізації протидії злочинності потребує серйозних зусиль не лише з боку держави, але й суспільства та окремих індивідів. Очікуваного результату протидії злочинності можна досягти тільки на основі використання широкого комплексу загальносоціальних і спеціальних заходів попередження [2, с. 57], що ми підтримуємо, і це підтверджує актуальність обраної теми нашого дослідження.

За визначенням Р. С. Белкіна, формування криміналістики як науки вчені відносять до кінця XIX століття [3, с. 5]. При цьому історично вона формувалась із надр кримінальної процесуальної науки, у зв'язку з чим є тісно пов'язаною з теорією доказів. Інші науковці зазначали, що криміналістика є наукою про судові докази – наукою доказового права, і вона є діалектикою кримінального процесу, це процедура в динаміці, в розвитку, вона передбачає використання творчого підходу, ситуаційної зумовленості, наявності альтернативи в обранні певних шляхів, методів, прийомів і методик. За визначенням сучасних криміналістів, криміналістика є самостійною галуззю наукового знання, яка привертає до себе насамперед тим, що допомагає встановити істину, проникнути у невідоме. Її формування і становлення супроводжувались гострими дискусіями та суперечностями. Сьогодні існують різні наукові погляди щодо предмета криміналістики, зокрема, вона визначається, як: 1) наука про розслідування злочинів; 2) наука про сукупність технічних засобів, тактичних прийомів і методичних рекомендацій. Однак щодо першої наукової позиції слід зазначити, що вона застаріла, оскільки наразі розслідуються не лише злочини, але й кримінальні проступки. Разом із тим усі вищезазначені наукові погляди звужують реальний предмет криміналістики і закономірності, які вона вивчає, але підкреслюють її забезпечувальний характер у протидії злочинності. Водночас Р. С. Белкін зазначав, що як процесуальна, так і непроцесуальна діяльність правоохоронних органів виконує усі види завдань на базі своїх теоретичних засад, використовуючи для цього весь властивий їм арсенал засобів і методів, а по змозі застосовуючи сили й методи суміжних галузей діяльності.

Окрім цього, слід зазначити, що особливо гострою була дискусія щодо предмета криміналістики в 50-х і в 70-х роках XX ст. Це було пов'язано зі складністю об'єкта пізнання, зокрема з вивченням самої злочинної діяльності і діяльності щодо протидії злочинності. У процесі дискусії у 1967–1968 рр. Р. С. Белкін намагався сформулювати

визначення предмета криміналістики, яке тоді стало найбільш поширеним, зокрема, що ним є «наука про закономірності виникнення, збирання, дослідження, оцінювання та використання доказів і засоби і методи судового дослідження та попередження злочинів, що ґрунтуються на пізнанні цих закономірностей» [4, с. 20]. Указане поняття враховувало основний зміст предмета криміналістики.

Сьогодні в криміналістиці розглядають «двоєдиний» об'єкт пізнання, а саме злочинну діяльність (злочинну поведінку) та діяльність з виявлення і розкриття, досудового розслідування слідчим і дізнавачем та встановлення істини у кримінальному провадженні. Найбільш панівним визначенням, на нашу думку, слід вважати запропоноване В. Ю. Шепітьком, який зазначає, що криміналістика – це наука про закономірності злочинної діяльності та її відображення в джерелах інформації, що слугують основою для розроблення засобів, прийомів і методів збирання, дослідження, оцінювання та використання доказів з метою розкриття, розслідування, судового розгляду та попередження злочинів [5, с. 7–8]. Указана дефініція підкреслює прагматичний характер криміналістики, спрямованість її на створення наукових концепцій для практики протидії злочинам і кримінальним проступкам (кримінальним правопорушенням). У свою чергу, В. І. Гончаренко зазначав, що у прикладному аспекті розвитку криміналістики завжди характеризувався постійним залученням, удосконаленням або пристосуванням для своїх потреб досягнень природничих і технічних наук [6, с. 75–76], що ми підтримуємо.

Теоретичні напрями криміналістики потребують свого переосмислення з урахуванням реформування правоохоронних органів, експертних установ, прокуратури і судових інстанцій, удосконалення правозастосовної діяльності і кримінального, кримінального процесуального та іншого законодавства, а також нормативно-правових актів, зокрема відомчих та міжвідомчих, появи нових учасників кримінального провадження – дізнавача, керівника органу дізнання тощо – та напрацювання її нових концепцій. У сучасному стані розвиток криміналістики характеризується формуванням загальної та окремих теорій, створенням і запровадженням сучасних науково-технічних розробок, засобів зв'язку, телекомунікаційних та інформаційних мереж і технологій у практику протидії злочинам і кримінальним проступкам, що пов'язано з удосконаленням прийомів криміналістичної тактики і створенням сучасних методик розслідування нових видів кримінальних правопорушень.

Накопичення нових наукових знань на певних історичних етапах призводить до змін наукової парадигми криміналістики, зокрема зміни систем пануючих ідей. Криміналістика – це наука, яка вдосконалюється в динаміці, змінюються її межі та сфери впливу, запроваджуються

нові напрями та пропонуються нові теорії. Одним із важливих напрямів криміналістичного забезпечення діяльності органів досудового розслідування і дізнання у протидії з кримінальними правопорушеннями є запровадження сучасних інновацій. Їх запровадження у діяльність слідчого, дізнавача, прокурора, детектива, працівника оперативного підрозділу Національної поліції, працівників Служби безпеки України, НАБУ, Державного бюро розслідувань тощо зумовлено обов'язками щодо виконання великої кількості завдань у розумні, але обмежені строки, браком технічних засобів, що є сьогодні на озброєнні відповідних правоохоронних органів, наявними проблемами у координації та взаємодії з відповідними спеціалістами, фахівцями різних галузей знань та оперативними працівниками, браком та дефіцитом інформації про розслідувану подію, що відбулася в минулому; обмеженістю надійних джерел отримання відповідної інформації і протидією досудовому розслідуванню з боку зацікавлених осіб. Запровадження інновацій сприяє підвищенню ефективності досудового розслідування і дізнання та унеможливленню помилок або зменшенню їх кількості в такій діяльності. Їх запровадження в діяльність слідчих, дізнавачів і прокурорів може відбуватися у вигляді таких заходів: а) розроблення та запровадження у практичну діяльність новітніх науково-технічних засобів з метою виявлення, збирання, фіксування та оцінювання і попереднього дослідження доказів; б) опрацювання пропозицій щодо впровадження нових телекомунікаційних та інших інформаційних технологій у діяльності слідчого, дізнавача або прокурора; в) розроблення нових прийомів, методів і методик проведення окремих слідчих (розшукових) дій та досудового розслідування і дізнання у цілому. Криміналістична техніка є розділом криміналістики, який виник унаслідок запровадження досягнень природничих і технічних наук для виявлення слідів кримінальних правопорушень та отримання іншої криміналістично необхідної інформації.

Розширення та оновлення переліку науково-технічних засобів, що використовуються у протидії кримінальним правопорушенням із дотриманням кримінального процесуального механізму, порушує питання про доцільність перевірки їх науковості, заборону використання антинаукових прийомів і тих із них, що не відповідають принципу демократичності та доктринальності кримінального судочинства. Для того щоб науково-технічні засоби під час виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень сприяли підвищенню якості й ефективності досудового розслідування, пропонується більш широко застосовувати допомогу спеціалістів. Не випадково в чинному КПК України у 2012 р. введено новели, які уточнювалися і доповнювалися і у 2020 р., зокрема ст. 71 «Спеціаліст» і

ст. 72 «Відповідальність спеціаліста»¹. Крім цього, у підрозділах районних відділів поліції та при слідчих управліннях ГУНП в областях згідно з наказом Голови Національної поліції України від 24 грудня 2020 р. «Про організаційно-штатні зміни» посади «інспекторів-криміналістів» (введених раніше у 2017 р.) перейменовано у посади «спеціалістів-криміналістів», завдання яких – надавати допомогу слідчим поліції під час проведення оглядів місць події вчинених кримінальних правопорушень та під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій тощо. Водночас простежується тенденція щодо протиставлення спеціаліста і слідчого або дізнавача, відмежування слідчого й дізнавача від застосування науково-технічних засобів, виконання спеціалістом діяльності на свій розсуд, а не надання допомоги слідчому.

У сучасних умовах появи нових видів кримінальних правопорушень, більшої технічної та іншої оснащеності осіб, які їх вчиняють, діяльність слідчого, дізнавача, прокурора та судді потребує негайного технічного переоснащення. За останні роки було здійснено певні заходи з упровадження в діяльність органів досудового розслідування та дізнання комбінованих комплектів слідчого, зокрема уніфікованого комплекту слідчого, комплектів вузької спрямованості, комплекту пошукових засобів слідчого (набір-пошук), комплекту науково-технічних засобів для огляду місця пожежі (набір-пожежа), комплекту науково-технічних засобів для огляду вибухових пристроїв і місця вибуху (набір-вибух), комплекту науково-технічних засобів для роботи з мікрооб'єктами (набір-мікро, або «Молекула»), комплекту для роботи зі слідами рук (дактилоскопічний набір), набору слідчого для огляду документів тощо.

Сьогодні одним із найбільш важливих досягнень ХХ ст. у цій сфері є розроблення і впровадження методів ДНК-аналізу у діяльність правоохоронних органів, установ судової експертизи і судових інстанцій з метою збирання, дослідження, оцінювання та використання орієнтуючої та доказової інформації у кримінальному судочинстві. Досі в національній криміналістиці не приділялось належної уваги питанням криміналістичного дослідження ДНК (молекулярно-генетичним дослідженням). Немає і єдиного підходу до визначення місця молекулярно-генетичного аналізу в судовій експертизі, паралельно розвиваються криміналістичний і судово-медичний аспекти цієї проблематики. Першу в колишньому СРСР генно-ідентифіковану експертизу було проведено у 1988 р., зокрема експертом П. Івановим у справі розумово відсталого безхатька Сопова, якого було викрито у з'ялтуванні та

---

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: станом на 18 вересня 2020 р. Харків : Право, 2020. 428 с.

вбивстві двох літніх жінок [7]. В Україні молекулярно-генетичні експертизи почали проводити у 1992 р., зокрема із застосуванням радіаційної позначки таку експертизу було проведено експертом Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України Н. М. Дяченко у справі про вбивство [8, с. 166–167]. У цьому ж році такі експертизи почали проводитись в Одеському обласному бюро судово-медичної експертизи [9, с. 179]. Досліджуючи стан їх використання сьогодні, Р. А. Степанюк, С. І. Перлін і В. В. Кікінчук зазначили, що застосування технологій криміналістичного дослідження ДНК у діяльності під час розслідування кримінальних правопорушень є потужним інструментом протидії злочинності та застосування у молекулярно-генетичних дослідженнях, які з кожним роком відіграють дедалі більшу роль, зокрема у протидії тяжким злочинам, а також проти життя та здоров'я громадян, проти статевої свободи і статевої недоторканності, проти власності тощо. В умовах воєнних дій на Сході України та збільшення терористичних загроз важливе значення має застосування можливостей таких досліджень з метою встановлення особистості невідомих трупів та їх частин, обгорілих трупів тощо. Окрім цього, методи ДНК-аналізу ефективно використовуються у цивільному судочинстві під час вирішення справ про встановлення батьківства, визначення біологічної спорідненості людей, а також у випадках виявлення бездомних дітей та неповнолітніх, осіб, які втратили пам'ять, тощо. Отже, судова молекулярна генетика по суті є міждисциплінарною сферою наукових знань, досягнення якої активно використовуються в криміналістиці і судовій медицині. Її криміналістичне значення є особливо важливим, тому що ідентифікація особи за її генетичними ознаками належать до найбільш точних методів ототожнення людини. У свою чергу, генотипоскопія як розділ криміналістичної техніки має посісти гідне місце в структурі криміналістичної науки, а відповідні положення мають стати частиною фахової підготовки юристів, зокрема майбутніх слідчих, прокурорів, адвокатів і суддів [10, с. 7–8], що ми підтримуємо.

Сьогодні досить актуальним напрямом удосконалення діяльності слідчого, дізнавача та прокурора є її комп'ютеризація, тому що їм складно ефективно працювати без створення інтегрованих баз даних, банків знань та інформаційних систем, які можуть у багато разів спростити пошук, аналіз, передання та оброблення інформації. Правоохоронні органи й експертні установи використовують у практичній діяльності такі інформаційні системи: автоматизовані, експертні, консультаційні системи штучного інтелекту, криміналістичні, інформаційно-аналітичні, системи оброблення статистичної інформації, оперативно-розшукові тощо.

За останні роки сталися суттєві зміни у визначенні предмета криміналістичної тактики, а її становлення характеризується нерівномірністю розвитку, гіперболізацією окремих її частин і напрямів. Згідно з генезисом цього питання встановлено, що в окремі часи була тенденція до вивчення тактики злочинної діяльності, вивчення особи і типу злочинця. Під час дослідження встановлено, що криміналістичне забезпечення діяльності органів досудового слідства і дізнання складається із напрацювання і впровадження систем тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) дій і їх систем у вигляді тактичних комбінацій, типових тактичних комплексів і тактичних операцій. За визначенням відомого криміналіста В. Ю. Шепітька, сучасний стан криміналістичної теорії дає змогу поставити питання щодо необхідності розроблення і застосування систем тактичних прийомів, які виступають оптимальним засобом виявлення доказової інформації та її використання у судово-слідчій практиці [11, с. 112], що ми підтримуємо.

Новою проблемою в криміналістиці є використання негласних заходів під час розслідування, які доцільно використовувати як докази в досудовому розслідуванні та під час дізнання, зокрема це стосується застосування комплексів слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових та організаційно-технічних заходів стосовно завдань розслідування, тобто тактичних операцій, доцільність чого підтверджується практикою. Так, на підставі емпіричних досліджень І. М. Комаров обґрунтував, що проанкетовані ним працівники слідства і дізнання заявили про те, що вони застосовують криміналістичні операції у своїй практичній діяльності, а 75 % із них указали на особливу потребу у цьому криміналістичному способі під час виявлення, розкриття, розслідування та попередження складних видів злочинів [12, с. 33]. У свою чергу, згідно з нашим опитуванням працівників поліції, які проходили підвищення кваліфікації, про вказану тенденцію згадали 89,9 % працівників досудового розслідування, 79,9 % дізнання поліції та 93,7 % працівників Державного бюро розслідування.

Синтезуюче значення у криміналістиці має криміналістична методика, що поєднує рекомендації криміналістичної техніки й тактики, яка допомагає досудовому розслідуванню певних видів кримінальних правопорушень. За визначенням І. Ф. Герасимова і Л. Я. Драпкіна, методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень є частиною криміналістики, в якій розглядаються методи і засоби, що використовуються під час виявлення, розкриття та розслідування певних видів та груп кримінальних правопорушень на підставі криміналістичної характеристики і типових слідчих ситуацій [13, с. 325]. Більш широке визначення криміналістичної методики дає відомий криміналіст В. Журавель, який зазначив, що криміналістична

методика як система знань і самостійний розділ криміналістики має вдосконалюватись через узагальнення та теоретичне пояснення накопиченого емпіричного матеріалу і пізнання наукових фактів, що належать до сфери вчинення, розкриття та попередження кримінальних правопорушень, на його думку, доцільно викладати методичні рекомендації у найбільш доступній для сприйняття формі, зокрема у вигляді певних алгоритмічних схем, які реалізуються на базі сучасних комп'ютерних технологій [14, с. 177–178], що ми підтримуємо.

У криміналістичній літературі поширювались пропозиції щодо запровадження програмування та алгоритмізації процесу розслідування, створення доцільних програм для слідчого. Із цього приводу ще у 2007 р. одна із відомих криміналісток В. О. Коновалова зазначала, що перспективним є впровадження певних алгоритмічних схем (програм) дій слідчого в тих чи інших ситуаціях розслідування [15, с. 169–174], що вказувало на один із перспективних напрямів розвитку криміналістики. Указане підтверджує і сьогодення, і нікого з учених та практиків не здивуєш, коли в дисертаціях пропонуються конкретні алгоритми дій для слідчого, дізнавача і прокурора, а на практиці це теж не є новиною не лише для слідчого, а й для інших представників правоохоронних органів, наприклад поліції.

Щодо перспектив подальшого розвитку видів та змістовного наповнення криміналістичних методик В. Журавель досить доречно зауважив, що з'ясування цієї проблеми залежить насамперед від наявності єдиної загальновизнаної та несуперечливої класифікації методик розслідування злочинів, оскільки щодо різних класифікаційних рівнів методик можуть бути запропоновані різні технологічні підходи до їх утворення (розбудови). Дослідник запропонував чотирирівневу структуру з таких елементів: 1) міжвидові (групові) окремі криміналістичні методики розслідування; 2) видові окремі криміналістичні методики розслідування; 3) підвидові окремі криміналістичні методики розслідування; 4) комплексні окремі криміналістичні методики розслідування [14, с. 184], що ми підтримуємо.

Висновки

Криміналістичне забезпечення діяльності слідчого і дізнавача у протидії злочинності можна класифікувати таким чином: техніко-криміналістичний – завдяки запровадженню і розробленню нових науково-технічних засобів, техніко-криміналістичних прийомів, телекомунікаційних та інших сучасних інформаційних технологій; організаційно-тактичний – завдяки напрацюванню відповідної тактики досудового розслідування і слідчих дій у разі запровадження новітніх тактичних прийомів, алгоритмів та їх систем, використання при цьому тактичних операцій та оперативних комбінацій; методичний – формування і запровадження окремих криміналістичних методик.

Системне криміналістичне забезпечення досудового розслідування, яке проводиться слідчим і дізнавачем, прокурором, спеціалістом-криміналістом та експертами за певними напрямками знань, сприяє вдосконаленню виявлення, розкриття і розслідування та дізнання кримінальних правопорушень, здійсненню протидії кримінальним правопорушенням відповідно до наукових пропозицій і рекомендацій щодо організації їх службової діяльності.

Отже, обґрунтовано, що концептуальні дослідження щодо подальшого вдосконалення криміналістики та її місця в правовій науці наразі є нагальними з урахуванням сучасного стану розвитку України. Втім, порушені в статті питання не є остаточними і підлягають додатковому й окремому науковому вивченню.

Список бібліографічних посилань: 1. Данышин М. В. Місце криміналістики у системі юридичних наук : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2014. 39 с. 2. Майоров А. В. Виктимологическая модель противодействия преступности : монография. М. : Юрлитинформ, 2014. 224 с. 3. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. 2-е изд., доп. М. : Мегатрон XXI, 2000. 334 с. 4. Белкин Р. С. Общая теория советской криминалистики. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1986. 398 с. 5. Криміналістика : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ : Ін Юре, 2004. 736 с. 6. Гончаренко В. И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном производстве (методологические вопросы) : монография. Киев : Вища шк., 1980. 160 с. 7. Мостовщиков Е. Профессор на тропе войны. *Русский репортер*. 2014. № 4 (342). С. 38–44. 8. Дяченко Н. М. Основні етапи розвитку молекулярно-генетичної експертизи в Державному науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі МВС України. *Криміналістичний вісник*. 2011. № 1 (15). С. 166–167. 9. Дунаев О. В. Актуальні питання судово-медичної генетики в Україні. *Український медичний альманах*. 2013. № 1, т. 16. С. 179–183. 10. Степанюк Р. А., Перлін С. І., Кікінчук В. В. Криміналістичне дослідження ДНК: технології та можливості : навч. посіб. Харків : ФОП Панов А. М., 2019. 144 с. 11. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Харків : Харків юрид., 2007. 432 с. 12. Комаров И. М. Криминалистические операции в досудебном производстве : монография. Барнаул : Изд-во Алтайск. гос. ун-та, 2002. 346 с. 13. Герасимов И. Ф. Общие положения методики расследования преступлений // Криминалистика : учебник / под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. М. : Высшая шк., 1994. 528 с. 14. Журавель В. А. Сучасні концепції формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. Вип. 2 (49). С. 177–184. 15. Коновалова В. О. Алгоритмізація в теорії криміналістики. *Вісник академії правових наук України*. 2007. Вип. 1 (48). С. 169–174.

Надійшла до редколегії

Yukhno O. O. Forensic Support of Pre-Trial Investigative and Inquiry Agencies' Activities on Combating Crime

The problematic issues of forensic support of the pre-trial investigation and inquiry agencies' activities on counteracting criminal offenses on the territory of Ukraine have been studied. The elements have been characterized and the concept and essence of counteraction to crimes both from the theoretical point of view and from law enforcement activity have been defined. The author has analyzed national criminal procedural legislation, departmental normative and legal base and amendments to them concerning, in particular, introduction of a new position – the expert in criminalistics and the researched direction, as well as the genesis and further development of scientific points of view in regard to theoretical and applied issues of forensic support of the pre-trial investigation and inquiry agencies' activities in the specified direction, as well as on improving the concept and essence of criminalistics as a science and its role in combating criminal offenses. The author has studied the issues of current state and tendencies of criminalistics development, existing problematic issues and expediency of changing the scientific paradigm of criminalistics, application of innovations, introduction of modern achievements in the field of telecommunication and digital technologies, communication lines, Internet and the ways of their practical usage and further improvement. It has been stated that today's theoretical and applied problems of criminalistics are subject to careful study, it is necessary to introduce radical changes in general and in some areas, which requires its consolidation in the current legislation, with further reform of law enforcement agencies, expert institutions, prosecutor's office and courts, as well as in law enforcement activity, which introduces modern advances of science and technology, including artificial intelligence and modern advances in chemistry, including molecular one, as well as physics, cybernetics, technologies for the manufacture of new metals, their alloys and innovation in other areas of knowledge. The author has argued the existence of such problematic issues as the improvement of forensic characteristics of certain types of crimes, forensic methodology that combines forensic techniques and tactics, contributes to the further improvement of methods of investigating certain types of crimes. The issues of further dissemination and application in law enforcement and expert activities of molecular genetical examinations promising for pre-trial investigation, in particular methods of DNA analysis, have been separately and widely studied. According to the results of the research, the author has provided specific propositions and recommendations on the researched direction of activity in the whole and its separate branches.

Key words: criminalistics, genesis, scientific point of view, improvement, an investigator, an interrogator, a prosecutor, provision, counteraction to crime, science, forms, methods, methodology, scientific and technical means.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ НАПРЯМ

УДК 343:340.65

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.3.28>

Катерина Володимирівна Катеринчук,

доктор юридичних наук, доцент,

Навчально-науковий гуманітарний інститут

Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського, кафедра публічного та приватного права (завідувач);

 <https://orcid.org/0000-0002-6700-2831>,

e-mail: k_katerinchuk@ukr.net;

Ольга Леонідівна Мацюк,

Навчально-науковий гуманітарний інститут

Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського (студентка);

 <https://orcid.org/0000-0003-0883-9073>,

e-mail: olga23071999@ukr.net

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ У ГАЛУЗІ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ

Проаналізовано сучасний стан захисту дітей для виявлення основних проблем у сфері захисту прав дитини. Розглянуто законодавство деяких країн для подальшого встановлення особливостей і мінімізації випадків насильства над дітьми та дискримінації щодо них. Запропоновано створити відповідні програми та проводити інформаційні заходи для протидії і попередження жорстокого поводження з дітьми.

Ключові слова: права дитини, насильство над дітьми, захист дітей, дитячий омбудсмен, протидія насильству.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Усе в житті людини починається зі сприйняття світу очима дитини. Саме тому важливо, щоб вона знала свої права з дитинства. Кожна дитина становить надзвичайну цінність не лише для своїх батьків, а й для всього світу, саме тому що вона є унікальною, і другої такої немає і не буде [1]. Тому ця тематика є актуальною, адже саме через нездатність захистити себе діти часто страждають від насильства, що призводить до невтішних наслідків, зокрема психічних проблем.

Поняття «дитина» та її вікові межі чітко визначено у ст. 1 Конвенції про права дитини (далі – Конвенція): «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до

даної особи, вона не досягає повноліття раніше»¹. Відповідно до Сімейного кодексу України (ч. 2 ст. 6) малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років². Отже, поняття «дитина» має чітко встановлені вікові межі, а також особливий правовий статус. Діти мають конкретні права й обов'язки, які викладено у положеннях Цивільного та Сімейного кодексів України, ці права встановлено також у міжнародно-правових актах: Конвенції про права дитини, Європейській конвенції про здійснення прав дітей, Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення тощо, які гарантують та захищають права дітей.

Стан дослідження проблеми

Питанню захисту прав дітей приділяють увагу такі науковці, як О. А. Беспаль, Ю. О. Буров, А. В. Дакал, Н. І. Дідик, Л. Л. Лабенська, А. І. Ніколачук, І. В. Полат, Ю. О. Трестер, Н. Д. Щербак, Я. І. Юрків та інші. Сьогодні наукові здобутки вчених є вагомими та актуальними, але це питання не окреслює всіх нормативних проблем, тому потребує всебічного розгляду та доопрацювання.

Мета і завдання дослідження

Метою роботи є аналіз законодавства деяких країн для подальшого встановлення особливостей і шляхів протидії насильству над дітьми. Для досягнення поставленої мети виділено такі *завдання*: аналіз вітчизняних і зарубіжних законодавчих положень, визначення основних проблем у сфері захисту прав дитини та з'ясування шляхів їх усунення.

Наукова новизна дослідження

У роботі проаналізовано вітчизняний та зарубіжний стан міжнародно-правових стандартів у галузі захисту прав дитини. Досліджено сучасний стан захисту дітей крізь призму міжнародного, кримінального та конституційного права. Особлива увага приділялася дослідженню таких положень чинного законодавства, як умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини та онлайн-цькування дітей. Розроблено пропозиції з удосконалення законодавчих положень, які допоможуть врегулювати проблемні питання захисту дітей від різних проявів насильства.

---

¹ Конвенція про права дитини : від 21.11.1995 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 11.09.2021).

² Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 11.09.2021).

Виклад основного матеріалу

Ще з давніх-давен люди мріяли про вільне щасливе життя без насильства, жорстокості та приниження, для досягнення чого потрібні певні задекларовані права [1]. В Україні зараз загострилася проблема цькування, приниження, заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, особливо в освітньому процесі – булінгу [2]. Тому однією з умов забезпечення прав і свобод людини є протидія вчиненню насильницьких дій. Діти є найбільш незахищеною, уражливою групою, тому часто стають потерпілими від правопорушень проти особи. Проблема застосування насильства щодо дітей є актуальною для України та багатьох країн світу.

Розвиток концепції прав людини сприяв тому, що права дитини були виділені в особливу категорію. На початку ХХ ст. права дітей зазвичай розглядалися в контексті наявних проблем використання дитячої праці, торгівлі дітьми та сексуальної експлуатації неповнолітніх. Необхідність законодавчого забезпечення охорони життя та здоров'я дітей і захисту їх прав спонукала Лігу Націй ухвалити Женевську декларацію прав дитини в 1924 р. Наступним важливим кроком стало ухвалення ООН в 1959 р. Декларації прав дитини, в якій були проголошені соціальні та правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей. У ній зазначалося, що «дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист, як до, так і після народження». Документ складається з 10 положень (принципів, як зазначено у Декларації), визнання і дотримання яких мало дозволити «забезпечити дітям щасливе дитинство» [2].

У Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р.¹ визначено, що «держави-учасниці цієї Конвенції, визнаючи, що в усіх країнах світу є діти, які живуть у виключно тяжких умовах, і що такі діти потребують особливої уваги, враховуючи належним чином важливість традицій і культурних цінностей кожного народу для захисту і гармонійного розвитку дитини, визнаючи важливість міжнародного співробітництва для поліпшення умов життя дітей в кожній країні». Аналізуючи положення Конвенції, можна дійти висновку, що держави-учасниці здійснюють захист дітей від будь-якої форми насильства, покарання та утисків.

Європейська конвенція про здійснення прав дітей (далі – ЄКЗПД) від 21 січня 1996 р.² проголошує, що «Держави – члени Ради Європи

---

¹ Конвенція про права дитини : від 21.11.1995 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 11.09.2021).

² Європейська конвенція про здійснення прав дітей : від 25.01.1996 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135 (дата звернення: 11.09.2021).

та інші держави, що підписали Європейську конвенцію, визначають, що для підтримки прав дитини має надаватися відповідна інформація. Європейська конвенція про здійснення прав дітей базується на принципах: захисту дитинства, протидії насильству, покарання винуватого у насильстві» [3].

У ст. 3 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення¹ визначено, що дитина – це будь-яка особа віком до 18 років. Держави-члени цієї Конвенції вважають, що кожна дитина має право на захист від сексуальної експлуатації та розбещення, адже такі форми насильства над дітьми набули великих масштабів, а також руйнують здоров'я дітей та соціально-психологічний розвиток, тому ця проблема потребує протидії та боротьби на міжнародному законодавчому рівні. Конвенція закликає до розроблення плану заходів щодо припинення сексуальної експлуатації дітей. Також слід звернути увагу на рекомендації Комітету міністрів № R (91) 11 щодо сексуальної експлуатації, порнографії, проституції та торгівлі дітьми і підлітками та рекомендації Res (2001) 16 щодо захисту дітей від сексуальних посягань. Сьогодні ця Конвенція є надзвичайно важливою, адже через пандемію COVID-19 рівень сексуальної експлуатації дітей зростає, необхідно звернути увагу на онлайн-насильство. За словами колишнього дитячого омбудсмена М. Кулеби, «якщо говорити про світові дослідження, то вони вказують на те, що кожна п'ята дівчинка страждає від сексуального насильства у віці до 18 років. Це жахлива статистика, і це не тільки Україна. Але якщо говорити про Україну і про ті кримінальні справи, які були заведені, то це – 410 випадків торік, 70 випадків вже за два місяці цього року»².

Ми вважаємо, що саме через самоізоляцію діти багато часу проводять перед гаджетами (телефони, ноутбуки, планшети) та стають більш уразливими і таким чином потрапляють «на гачок» аферистів, які втираються у довіру, просять надіслати фото сексуального характеру й потім шантажують, але часто діти стають потерпілими і від знайомих. З огляду на вищевказане 18 лютого 2021 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи

---

¹ Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse : 25.10.2007 // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://rm.coe.int/1680084822> (дата звернення: 11.09.2021).

² За сексуальне насильство над дітьми торік порушили понад 400 справ – омбудсмен // Укрінформ : сайт. 19.03.2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3211908-za-seksualne-nasilstvo-nad-ditmi-torik-porusili-ponad-400-sprav-ombudsmen.html> (дата звернення: 11.09.2021).

про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції)», який набрав чинності 17 березня 2021 р.¹. Він посилює відповідальність за дитячу порнографію та сексуальне насильство над дітьми (статті 300, 301-1, 301-2, 156-1 КК України). Кримінальні правопорушення, вчинені стосовно малолітніх або неповнолітніх, слід розслідувати невідкладно й розглядати в суді першочергово. Закон запроваджує особливий механізм захисту дітей, які постраждали від сексуального насильства або стали його свідками. Посилення відповідальності не вирішує проблему повною мірою, але дає поштовх до мінімізації випадків сексуального насильства стосовно дітей та їх сексуальної експлуатації. Також необхідно створити умови (заходи), щоб діти не боялися говорити про свої проблеми та знали свої права і розуміли, як захистити себе.

Китайська Народна Республіка (далі – КНР) захищає широкий спектр прав дітей за допомогою внутрішнього законодавства та ратифікації і приєднання до відповідних міжнародних договорів. Конституція КНР передбачає державний захист дітей та забороняє жорстоке поводження з ними. Серед багатьох законів та нормативних актів, що забезпечують захист прав дітей, первинним законом у цій галузі є Закон КНР про захист неповнолітніх (уперше ухвалений у 1991 р., переглянутий у 2006 р.). Закон про захист неповнолітніх набув чинності 1 червня 2007 р., ним встановлено обов'язки сімей, шкіл та уряду щодо захисту прав дітей, а також судового захисту². Китайська народна республіка має низку законів щодо захисту дітей: про охорону здоров'я матері та дитини, контроль народжуваності, освіту, включно з особливими потребами дитини, дитячу працю та експлуатацію (ст. 15 Трудового закону наголошує, що «жодним підрозділам, які працевлаштовують, не дозволяється наймати неповнолітніх, які не досягли 16 років. Установи відділення літератури та мистецтва, фізичної культури та спеціальних декоративно-прикладних мистецтв, які приймають на роботу неповнолітніх, що не досягли 16-річного віку, повинні пройти формальну перевірку та затвердження згідно з відповідними положеннями держави та гарантувати

---

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції) : Закон України від 18.02.2021 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-20> (дата звернення: 11.09.2021).

² Legal Reports (Publications of the Law Library of Congress) // Library : сайт. URL: <https://www.loc.gov/law/help/child-rights/china.php> (дата звернення: 11.09.2021).

своє право на обов'язкову освіту»¹), про продаж та торгівлю дітьми тощо. Ми розглянули чимало наукових статей та нормативно-правових документів, які стосуються захисту дітей у КНР, однак інформацію щодо повноважень омбудсмена там належним чином не висвітлено.

Федеральне бюро з питань гендерної рівності Швейцарії підрахувало, що близько 300 тис. дітей та молоді нині є свідками насильства між батьками. Вони не отримують достатнього захисту, і цю несправність треба терміново виправити. Уряд Швейцарії ратифікував Стамбульську конвенцію – Конвенцію Ради Європи про протидію домашньому насильству – у 2017 р. У Конвенції чітко обговорюється, як слід захищати дітей, які є свідками насильства у своїх сім'ях. Однак у Швейцарії її впровадження відбувалося повільно. 18 червня цього року уряд опублікував свій перший національний звіт про Конвенцію Ради Європи про запобігання та протидію насильству проти жінок та домашньому насильству (Стамбульську конвенцію). У звіті також обговорюється необхідність розширеного захисту дітей-свідків. Стамбульська конвенція закликає держави надавати відповідну кількість місць у притулках для жертв насильства. Наразі у Швейцарії є лише один будинок для дівчат у Цюріху. Після ратифікації Федеральна рада створила фонд для підтримки проєктів та заходів щодо запобігання насильству на загальну суму близько 3 мільйонів швейцарських франків на рік². Зараз у країні працюють над тим, щоб захистити дітей, особливо звертаючи увагу на психологічне та фізичне насильство. Також у Швейцарії, як і у деяких інших європейських країнах, встановлено кримінальну відповідальність за вбивство новонародженої дитини: відповідно до ст. 116 Кримінального кодексу Швейцарії «вбивство матір'ю своєї дитини під час пологів або у період того часу, коли вона перебуває під впливом процесу пологів, карається позбавленням волі до трьох років або грошовим стягненням»³.

В Україні також є стаття 117 КК України «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини»⁴. Положення цих статей є схожими, і,

---

¹ Labour Law of the People's Republic of China // Database of Laws and Regulations : сайт. URL: http://www.npc.gov.cn/zgrdw/englishnpc/Law/2007-12/12/content_1383754.htm (дата звернення: 11.09.2021).

² Children who witness domestic violence experience direct psychological abuse // Ombud : сайт. 13.07.2021. URL: <https://www.ombuds-office-childrens-rights-switzerland.ch/news/children-who-witness-domestic-violence-experience-direct-psychological-abuse> (дата звернення: 11.09.2021).

³ Swiss Criminal Code of 21.12.1937 // Legislationline : сайт. URL: https://www.legislationline.org/download/id/8991/file/SWITZ_Criminal%20Code_as%20of%202020-07-01.pdf (дата звернення: 11.09.2021).

⁴ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 11.09.2021).

досліджуючи це питання [4, с. 44], ми виявили, що в Україні необхідно виключити дискусійну термінологію – «одразу після пологів», адже це негативно впливає на кваліфікацію.

Закон Республіки Польщі від 26 жовтня 1982 р. «Процедурний порядок для неповнолітніх» вважає неповнолітніми осіб старше 13, але молодше 17 років, які вчинили кримінальне правопорушення. Права дітей гарантуються Конституцією Республіки Польщі, а також Конвенцією 1989 р. про права дитини (ратифікованою Польщею в 1991 р.). У Республіці Польща, як і в Україні, є омбудсмен / захисник прав дітей¹. Кримінальне законодавство Республіки Польща² передбачає відповідальність за посягання на життя та здоров'я дитини у розділі XIX «Злочини проти життя та здоров'я» (статті 148–162). Статті цього розділу не передбачають окремого виділення дитини як потерпілого від посягань на життя і здоров'я, законодавець лише передбачає у ст. 149 відповідальність за дії, коли «мати вчиняє вбивство своєї дитини під час пологів під впливом процесу пологів».

У Республіці Польща велику роль у захисті дітей виконує омбудсмен, який вживає заходів для забезпечення повноцінного та гармонійного розвитку дитини, поважаючи її гідність та суб'єктивність (ст. 3 Закону про Омбудсмена у справах дітей Республіки Польщі). Для виконання цих завдань дитина має бути захищена від усіх форм насильства, жорстокості й експлуатації, а також від деморалізації, нехтування та інших форм жорстокого поводження. Усі діти є об'єктом турботи омбудсмена; особливий догляд надається дітям-інвалідам. У цій країні існує низка установ, які опікуються правами дітей. Однак часто вони діють лише в конкретному соціальному середовищі або в певній галузі, й іноді ситуація дитини не є головною метою їх діяльності. Призначення омбудсмена у справах дітей означало створення незалежної установи з повноваженнями наглядати, попередження та ініціативи для підтримки зусиль з максимального захисту прав дітей. Обов'язок омбудсмена полягає у наданні Сейму та Сенату інформації про його діяльність та коментарів щодо стану дотримання прав дітей у Республіці Польща. Оскільки ця інформація оприлюднюється, це чудова можливість розпочати загальнонаціональну дискусію про стан дотримання прав дітей у Польщі³.

---

¹ Children and youth protection in Poland // Protection of Minors : сайт. URL: <https://www.protection-of-minors.eu/en/country/PL> (дата звернення: 11.09.2021).

² Kodeks karny : Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. // ISAP : сайт. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20200001444/U/D20201444Lj.pdf> (дата звернення: 11.09.2021).

³ Czym zajmuje się Rzecznik Praw Dziecka? // Rzecznik Praw Dziecka : сайт. URL: <https://brpd.gov.pl/czym-zajmuje-sie-rzecznik-praw-dziecka/> (дата звернення: 11.09.2021).

В Індії основні положення про захист дітей містяться в Законі про ювенальну юстицію (піклування та захист дітей) 2015 р. У главі VI Закону викладено процедуру стосовно дитини, яка потребує догляду та захисту, а в главі IX описано певні правопорушення проти дітей, включно із жорстокістю. Закон про захист дітей від сексуальних правопорушень 2012 р. містить положення, що захищають дітей від сексуального насильства, сексуального домагання та порнографії, а також передбачає створення спеціальних судів для розгляду таких правопорушень. Національна комісія з питань захисту прав дитини була створена в березні 2007 р. відповідно до Закону про комісії з питань захисту прав дитини від 2005 р. для періодичного перегляду законів, політики та програми для забезпечення їх сумісності з правами дитини, закріпленими в Конституції Індії та Конвенції ООН про права дитини, учасником якої є Індія¹. В Індії є конституційні гарантії, які регулюють права дітей та урівнюють їх з іншими дорослими громадянами: право на ефективність (ст. 14), право проти дискримінації (ст. 15), право на особисту свободу та заступний закон (ст. 21), право на захист від торгівлі людьми та примусової праці (ст. 23), право меншин на захист їх інтересів (ст. 29), право слабких верств населення щодо захисту від соціальної несправедливості та всіх форм використання (ст. 46), право на харчування, рівень життя та покращення здоров'я населення (ст. 47)². На наш погляд, є правильним, щоб діти мали рівні права з дорослими.

Франція почала розробляти законодавство про захист дітей наприкінці XIX ст. Відповідальність за насильство та інші зловживання щодо дітей передбачено її Кримінальним кодексом³. Існують також цивільні та адміністративні заходи щодо захисту дітей від жорстокого поводження та бездіяльності щодо дітей. Цивільний кодекс визначає обов'язки батьків забезпечувати безпеку своїх дітей, їх здоров'я, моральний розвиток та отримання освіти. Він надає право дітям, що постраждали від домашнього насильства, клопотати перед суддею про запобіжний захід. Кодекс сім'ї та соціальних дій визначає загальну суспільну мету – захист дітей і встановлює адміністративні

---

¹ India Child Protection Law and Policy // Ministry of Women & Child Development : сайт. URL: https://wcd.nic.in/sites/default/files/Download%20File_1.pdf (дата звернення: 11.09.2021).

² The Constitution of India as on 19-th December 2020 // Legislative Department : сайт. URL: https://legislative.gov.in/sites/default/files/COI_1.pdf (дата звернення: 11.09.2021).

³ Code pénal // Legislationline : сайт. URL: https://www.legislationline.org/download/id/8546/file/France_CC_am012020_fr.pdf (дата звернення: 11.09.2021).

межі для реалізації такої політики щодо дітей та їх добробуту¹. На жаль, проаналізувавши деякі джерела, ми виявили, що поодинокі права дітей у Франції зневажають. Уповноважений з прав дітей вважає, що нездатність інституцій урахувати інтереси дитини є формою інституційного насильства, а також він підтвердив, що часто ігноруються дитячі «травми», яких діти зазнали у своїй країні та під час міграції. Це становить серйозну дискримінацію щодо дітей-мігрантів без супроводу, яких слід вважати насамперед дітьми, які потребують захисту, і не обмежувати їх імміграційним статусом². Насамперед вищевказане стосується дітей-мігрантів, але, на нашу думку, будь-яка дитина, незалежно від статусу та походження, має права та потребує захисту.

Австрія робила особливий акцент на правах дитини, включно із захистом від насильства та експлуатації, не лише під час членства в Раді Безпеки ООН з 2009 по 2010 роки, але і під час членства в Раді ООН з прав людини з 2011 по 2014 роки, зокрема в Резолюції «Права людини під час здійснення правосуддя, включно з ювенальною юстицією», яку зосереджено на захисті дітей та неповнолітніх. Австрія також підтримує розроблення нових стандартів ООН стосовно ліквідації насильства щодо дітей у галузі попередження кримінальних правопорушень. Ці модельні стратегії та практичні заходи спрямовано на підтримку держав у запобіганні насильству щодо дітей, які контактували із системою правосуддя. Австрія пропагує підхід, що ґрунтується на правах людини, щодо боротьби з дитячою смертністю. Управління Верховного комісара ООН з прав людини спільно зі Світовою організацією охорони здоров'я розробляє керівні принципи боротьби з дитячою смертністю. Австрія здійснює захист прав дітей у межах проєктів ЮНІСЕФ (наприклад, заходи проти калічення жіночих статевих органів в Ефіопії)³. Також в Австрії на підставі Закону про добробут молоді 1989 р. та підкріпленого Законом про службу у справах дітей та молоді 2013 р. провінції (землі) були зобов'язані створити офіси омбудсмена у справах дітей та молоді, які

---

¹ The Protection of Children in France // Humanium : сайт. URL: <https://www.humanium.org/en/the-protection-of-children-in-france-2/> (дата звернення: 11.09.2021).

² Marquis C. France Slammed Over Treatment of Migrant Children // Human Rights Watch : сайт. 19.11.2019. URL: <https://www.hrw.org/news/2019/11/19/france-slammed-over-treatment-migrant-children> (дата звернення: 11.09.2021).

³ Rights of the Child // Federal Ministry Republic of Austria : сайт. URL: <https://www.bmeia.gv.at/en/european-foreign-policy/human-rights/priorities-of-austrian-human-rights-policy/rights-of-the-child/> (дата звернення: 11.09.2021).

пропонують комплексні послуги з консультування та допомоги дітям та молоді, а також батькам або законним опікунам. Робота омбудсмена з питань дітей та молоді охоплює індивідуальні справи, такі як юридичні та психологічні консультації, посередництво між постраждалими, проекти посередництва та направлення до конкретних (наприклад терапевтичних) закладів, а також загальне представництво інтересів дітей та молоді. Отже, цей інститут відіграє головну роль у боротьбі із сексуальною експлуатацією дітей, підтримує дітей та молодь у разі розлучення батьків, захищає дітей-біженців без супроводу, які ще є неповнолітніми, та сприяє участі дітей у політичних процесах та імплементації Конвенції ООН про права дитини. Для створення мереж офісів омбудсмена дітей та молоді на національному рівні було створено Постійну конференцію омбудсменів у справах дітей та молоді в Австрії¹.

Україна, як і інші країни світу, також здійснює нормативний захист прав та свобод дітей. Основні нормативно-правові акти, що захищають та регулюють права дитини в цій державі, це Конституція України, Закон України «Про охорону дитинства», Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Цивільний кодекс України, Кодекс про адміністративні правопорушення та інші законодавчі акти. Також Кабінет Міністрів України затвердив Державну соціальну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період від 30 травня 2018 року до 2021 року². Програму спрямовано на запобігання всім формам насильства над дітьми. 11 серпня 2011 р. були вперше видані укази Президента України про Уповноваженого Президента України з прав дитини, а також призначено особу на цю посаду. Це стало позитивним моментом, і уже у 2013 р. Україна вперше стала членом Європейської мережі омбудсменів з прав дітей (ENOC)³. Посада дитячого омбудсмена є надзвичайно важливою, адже через інститут Уповноваженого Президента з прав дитини відбувається співпраця з міжнародними організаціями. Тому необхідно звертати

---

¹ Organisation of the Austrian Federal Chancellery // Federal Chancellery Republic of Austria : сайт. URL: <https://www.bundeskanzleramt.gv.at/en/federal-chancellery/organisation.html> (дата звернення: 11.09.2021).

² Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 № 453 // ВД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-p> (дата звернення: 11.09.2021).

³ Права дитини // Судова влада України : офіц. сайт. 19.06.2019. URL: <https://bl.od.court.gov.ua/sud1506/pres-centr/news/731075/> (дата звернення: 11.09.2021).

увагу на випадки знущань над дітьми, адже у деяких випадках саме бездіяльність призводить до трагічних наслідків [5].

Висновки

Отже, кожна держава у межах своїх можливостей намагається захистити дітей від фізичного, економічного, психологічного та сексуального насильства. Діти – це особлива група, тому потрібні відповідні умови для нормального всебічного (фізичного, духовного, психологічного, морального) розвитку індивіда. Також необхідно звернути увагу на те, що у різних країнах по-різному ставляться до проблеми умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини. Деякі держави, як і Україна, виокремлюють статтю у кримінальному кодексі (ст. 117 КК України), а деякі кваліфікують це як убивство. Ми вважаємо, що таке кримінальне правопорушення треба виокремити в самостійну статтю, особлива увага має приділятися психологічному стану матері та часу вчинення цього кримінального правопорушення.

Сьогодні необхідно захищати дітей в Інтернеті, тому що почастилися випадки, коли вони стають потерпілими від сексуальної експлуатації (зображення та відео сексуального характеру) та цькування онлайн. Тому ми вважаємо, що доречно розробити план заходів щодо протидії та захисту прав дітей, включно з онлайн-безпекою.

Міжнародний механізм захисту прав дітей свідчить про актуальність цієї проблеми в усьому світі. Державну політику багатьох країн спрямовано на боротьбу з різними видами насильства щодо дітей, тому розробляється і реалізується система законодавчого захисту на різних рівнях. Права дитини треба реалізовувати, щоб діти були повноцінними членами суспільства. Тому важливим у цьому питанні є проведення різних інформаційних заходів, за допомогою яких дитина стає більш свідомою та розширює свої правові знання, а також має уявлення про особисту безпеку та недоторканність. Також необхідно інформувати дитину та її батьків про те, куди вона може звернутися у разі побиття, цькування, іноді катування та інших форм знущань над нею. Для протидії та попередження жорстокого поводження з дітьми необхідно створити відповідні програми (наприклад, поетапні на декілька років, програми соціального захисту дітей, *програми захисту прав дітей* та розвитку сімейних форм виховання, програми захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також програми, які матимуть інформативну функцію).

Список бібліографічних посилань: 1. Власенко М. Н. Загальні поняття про права дитини // ДНЗ «Київський професійний коледж з посиленою військовою та фізичною підготовкою»: сайт. 12.02.2016. URL: <https://pkvfr.kiev.ua/2016/02/12/prava-cheldren/> (дата звернення: 11.09.2021). 2. Катеринчук К. В., Мацюк О. А. Булінг: правові та соціально-психологічні аспекти. Слово Національної школи суддів України.

2020. № 3 (32). С. 113–124. **3.** Мамич О. В. Конвенція Ради Європи «Про здійснення прав дітей» 1996 р. та виконання її положень в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. № 64. С. 40–46. **4.** Катеринчук К. В. Проблеми кримінально-правової характеристики умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2020. Т. 31 (70), ч. 3, № 2. С. 41–46. **5.** Беспаль О. Л., Катеринчук К. В. Детермінанти злочинів проти життя та здоров'я, що вчиняються щодо дітей у сім'ї. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2020. Т. 31 (70), № 3. С. 161–165.

Надійшла до редакції 14.09.2021

Katerynychuk K. V., Masiuk O. L. Comparative Characteristics of International and Legal Standards in the Field of Children Rights Protection

The current state of child protection through the prism of international, criminal and constitutional law has been studied. The concept of “a child” and the age limits, which are contained in the Convention on the Rights of the Child and the Family Code of Ukraine, have been analyzed. The legislation of some countries has been studied for further establishment of features and ways of counteraction to violence against children.

The emphasis has been placed on the current legislation, such as the murder of a newborn by the mother and the online harassment of children.

Child abuse and neglect of the interests have serious consequences: deterioration of the health; developmental delay; socialization of a child; threat to life and sometimes death of a child. It has been stated that every child, regardless of status and origin, has rights and has to be protected.

It has been established that the issues in the field of children rights' protection currently need to be comprehensively considered and supplemented. At the legislative level, a system of measures for the rights and interests of the child has been developed, but according to the practice, it is ineffective, because there is no control over children rights' protection in Ukraine. An important role in this matter is played by the Ombudsman, who must monitor the rights of the child, as well as must respond to cases of abuse and take appropriate measures to prevent and counteract them.

It has been noted that the international mechanism for children rights' protection testifies to the urgency of this problem throughout the world. Public policies in many countries are aimed at combating various forms of violence against children, but such measures in most countries are ineffective. To solve this problem, we need appropriate programs of a social protection and informational function. The authors have elaborated propositions to improve the legal provisions that can help to resolve the problematic issues of protecting children from various forms of violence.

Key words: children rights, child abuse, children protection, Child Ombudsman, counteraction to violence.

Дмитро Володимирович Швець,

доктор юридичних наук, доцент,
заслужений працівник освіти України,
Харківський національний університет
внутрішніх справ (перший проректор);

 <https://orcid.org/0000-0002-1999-9956>,

e-mail: pershuyprorektor@ukr.net;

Наталія Олегівна Расторгуєва,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-1234-2767>,

e-mail: natalina17.r@gmail.com

**ВИМОГИ ДО ОСОБИСТОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО В УМОВАХ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ
ПОВЕДІНКИ ПРАВООХОРОНЦІВ**

Акцентовано на тому, що підготовка правоохоронця сьогодні має враховувати глобальні виклики суспільству, державі та міжнародному співтовариству. Метою дослідження є визначення вимог до особистості поліцейського в умовах глобалізації та впровадження міжнародних стандартів поведінки правоохоронців. Завданнями є визначити перелік актуальних питань, які слід враховувати під час підготовки поліцейського, й окреслити основні характеристики сучасного поліцейського відповідно до міжнародних стандартів поведінки правоохоронця. Виокремлено вимоги, що ставляться до особистості поліцейського в умовах глобалізації та впровадження міжнародних стандартів поведінки правоохоронця, та визначено актуальні напрями освітнього процесу закладах вищої освіти МВС України з урахуванням положень міжнародних стандартів правоохорончої діяльності.

Ключові слова: особистість поліцейського, професійна ідентичність, демократичні основи поліцейської діяльності, верховенство права, міжнародні стандарти правоохорончої діяльності.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Наразі підготовка поліцейського потребує постійного критичного оцінювання освітньої діяльності на відповідність сучасним викликам та загрозам, з якими доведеться зустрітися у професійній діяльності. Міжнародне співтовариство зосереджує увагу на принципах роботи правоохоронця як на важливих засадах побудови демократичного суспільства. Поліцейський у своїй діяльності повинен керуватися не лише Конституцією України, законами та підзаконними актами, а й міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України.

Підготовка правоохоронця сьогодні має враховувати глобальні виклики суспільству, державі та міжнародному співтовариству. Водночас під час підготовки поліцейського важливо враховувати як юридичні, так і психологічні аспекти професійної реалізації положень міжнародно-правових норм і принципів.

Співробітництво з Європейським Союзом, євроатлантична інтеграція та участь поліцейських України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки потребують оновленого підходу до підготовки працівника поліції. Вона має враховувати важливість і значення міжнародного співробітництва поліції з відповідними органами інших держав, а також міжнародними організаціями. Ця співпраця ґрунтується на нормах міжнародних договорів, установчих актах і правилах міжнародних організацій. З метою забезпечення прав людини і громадянина створюються відповідні принципи та рекомендації, які необхідно враховувати під час підготовки поліцейського та у повсякденній професійній діяльності.

Поліція у своїй діяльності керується принципом верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями, визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Дотримання принципу верховенства права з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, забезпечення дотримання прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України, ратифікованими парламентом, потребує від поліцейського не лише знання і розуміння, а й готовності та спроможності впроваджувати ці принципи. Також варто враховувати, що боротьба з міжнародною злочинністю теж потребує відповідних знань, умінь та навичок. Крім того, значну увагу слід приділити підготовці поліцейського до роботи в умовах окупації іншою державою території України.

Психологічна готовність, знання, навички та вміння, сформовані з урахуванням міжнародних стандартів, дадуть змогу вивести діяльність поліції на якісно новий рівень. Держави – учасниці Організації безпеки та співробітництва в Європі (далі – ОБСЄ) вважають демократичний політичний контроль поліції незамінним елементом стабільності та безпеки. Дедалі більший акцент робиться на верховенстві права. Це виявило відсутність стандартизованої концептуальної основи для керування цією діяльністю, пов'язаною з поліцією, що породило низку різних підходів до впровадження поліцейської підготовки, а також програм реформування поліції.

Поліція є найбільш помітним інститутом державної влади, відповідальним за громадську безпеку. Перебуваючи під величезним тиском у всьому регіоні, ОБСЄ протидіє зростаючому припливу організованої злочинності та появі нових загроз міжнародній і національній безпеці,

включно з тими, що випливають із тероризму. У зв'язку з цим поліція повинна діяти відповідно до національного та міжнародного законодавства й поважати права людини будь-коли і за будь-яких умов.

Усі ці аспекти підготовки правоохоронця ставлять важливі завдання перед закладами вищої освіти Міністерства внутрішніх справ України. Саме наука «Юридична психологія» покликана вирішити питання перенесення міжнародних принципів забезпечення прав і свобод людини та стандартів правоохоронної діяльності у практичну діяльність поліцейського.

Значну увагу слід приділяти питанням міжнародно-правового регулювання правоохоронної діяльності принципами й нормами, визаними європейською спільнотою, закріпленими в міжнародно-правових актах, що охоплюють усі природні та невід'ємні права людини, а також механізм їх гарантій, захисту та забезпечення на практиці.

Однак, попри всі проведені реформи, наразі ми не можемо з упевненістю стверджувати, що діяльність української поліції повною мірою відповідає міжнародним стандартам [1, с. 92]. Як справедливо зазначає Ю. Давигора, нова концепція діяльності Національної поліції України передбачає вдосконалення системи професійної підготовки особового складу [2, с. 57]. Реформування системи правоохоронних органів та створення Національної поліції України потребують формування професіонала нового типу, який відповідає сучасним вимогам розвитку суспільства та правоохоронної системи в цілому [3, с. 5].

Отже, вимоги до особистості поліцейського з урахуванням глобалізаційних викликів і міжнародних стандартів поведінки правоохоронця, політико-правових, культурно-соціальних та економічних реалій сучасної України є актуальною науковою проблемою. Це дослідження сприятиме поглибленому оцінюванню сучасних стандартів правоохоронної діяльності з метою виявлення компетентностей, які є необхідними для забезпечення прав і свобод людини.

Стан дослідження проблеми

Удосконаленню системи професійного навчання працівників правоохоронних органів присвячено праці багатьох науковців, серед яких С. Альошкін, Ю. Давигора, О. Даценко, К. Бугайчук, О. Євдокімова, І. Жданова, Т. Малиновська, В. Сокурєнко, Д. Швець, К. Шеремет та ін.

Питання міжнародних стандартів прав людини та поведінки правоохоронців досліджувалися переважно з юридичного погляду. Зокрема, Т. Малиновська та Г. Шорохова дають характеристику загальним положенням щодо дотримання поліцією України міжнародних стандартів у сфері прав і свобод людини, розкриваючи права, завдання поліції, права та обов'язки поліцейського й вимоги до поліцейських заходів [4]. Однак питання професійної підготовки кадрів та характеристики вимог до особистості поліцейського у цій праці не висвітлюються.

Ю. Давигора висвітлює питання тактичної підготовки правоохоронців у контексті нової концепції діяльності Національної поліції України [2]. В. Бондаренко, Н. Худякова та Ю. Давигора спільно дослідили практичні аспекти формування професійної компетентності працівників патрульної поліції [5]. Однак ці праці не звертають увагу на міжнародні стандарти поведінки правоохоронця і вимоги до особи правоохоронця, які ними передбачено.

Проблеми професійно-психологічної підготовки працівників поліції стали вже традиційним предметом досліджень юридичної психології. Серед найбільш актуальних – питання національно-патріотичного виховання молоді в сучасних умовах, виховний потенціал процесу навчання курсантів у відомчих закладах вищої освіти, формування загальної і спеціальної компетентності правоохоронців. З актуалізованою тематикою прямо пов'язані питання, які стосуються становища людини в державі, її громадянських прав і свобод, міжнародних стандартів прав людини, їх історичного розвитку, правового забезпечення і діяльності правоохоронних органів щодо їх захисту [1]. Однак комплексного, системного дослідження, спрямованого на поєднання юридично-психологічних аспектів особистості поліцейського та міжнародних стандартів поведінки правоохоронця, досі не було проведено.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є визначення вимог до особистості поліцейського в умовах глобалізації та впровадження міжнародних стандартів поведінки правоохоронців. *Завданнями* є: визначити перелік актуальних питань, які слід ураховувати під час підготовки поліцейського; окреслити основні характеристики сучасного поліцейського відповідно до міжнародних стандартів поведінки правоохоронця.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній висвітлено вимоги до особистості поліцейського в умовах глобалізації, а також окреслено можливі шляхи впровадження міжнародних стандартів поведінки правоохоронців.

Виклад основного матеріалу

Під час підготовки поліцейського заклад вищої освіти має враховувати міжнародні стандарти прав людини та правоохоронної діяльності. Відповідно до Керівництва Організації з безпеки і співробітництва в Європі з демократичних основ поліцейської діяльності 2008 р. обстоювання верховенства права виступає основоположним принципом у діяльності поліцейського. Досягаючи цих цілей, поліція повинна діяти відповідно до національного законодавства та міжнародних стандартів правоохоронної діяльності, ухвалених державами –

учасницями ОБСЄ, та продемонструвати прихильність до верховенства права на практиці. Законодавство, що регулює діяльність поліції, має бути зрозумілим, точним, а також доступним громадянам для ознайомлення з ним.

Наближення стандартів професійної підготовки та службової діяльності правоохоронних органів до загальновизначених у міжнародних відносинах норм і стандартів прав людини, а також до відповідних європейських стандартів прав людини є одним з основних напрямів діяльності правоохоронних органів. Поліція (поліцейська функція) у стандартах Ради Європи та ОБСЄ розуміється з урахуванням динамічних змін, які відбуваються в глобалізованому світі та є пов'язаними з новими проявами злочинності [6, с. 216].

Слід усвідомлювати, що стандарти правоохоронної діяльності ґрунтуються на міжнародних стандартах прав людини. Будь-яка резолюція, рекомендація чи будь-який інший міжнародний документ, який регулює практичні питання поліцейської діяльності, містить відсилання до міжнародних стандартів прав людини і формується на основі їх положень.

У свою чергу, міжнародно-правові стандарти правоохоронної діяльності – це уніфіковані для правоохоронної діяльності принципи та правила поведінки посадових і службових осіб цих органів публічної влади, що містяться в міжнародно-правових актах і рішеннях міжнародних правозахисних інституцій, одноманітне застосування яких визнається необхідним на міждержавному і внутрішньодержавному рівнях з метою вирішення завдань правоохоронної діяльності. Отже, ці стандарти, спрямовані на забезпечення прав і свобод людини, забезпечують координацію зусиль міжнародного співтовариства у напрямі до створення належного, безпечного міжнародного правопорядку, де людина і її права та безпека виступають найважливішою цінністю.

Особливу увагу слід звернути на характеристику вимог до особистості поліцейського і до його поведінки з огляду на специфіку професійної діяльності, що надається у відповідних міжнародних документах.

Наприклад, у Резолюції 690 (1979) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Декларація про поліцію» 1979 р. звертається увага на те, що діяльність органів поліції є пов'язаною з ризиком для співробітників, і що виконання ними своїх обов'язків ще більше ускладнюється, якщо відсутні чітко визначені правила поведінки. З огляду на ці положення слід зауважити, що міжнародно-правові акти в галузі прав людини не деталізують усіх аспектів діяльності поліцейського у сфері забезпечення прав і свобод. Знання та розуміння змісту міжнародних стандартів прав людини є дуже важливими, однак підготовка майбутнього поліцейського потребує формування відповідних компетентностей, практичних навичок у цій сфері. Зокрема, діяльність

у сфері забезпечення права на життя та права на недоторканність особи передбачає істотні відмінності у діяльності поліцейського.

Ризик для співробітників поліції істотно підвищується через мобільність їхньої роботи, оскільки контакти з порушниками громадського спокою відбуваються як у приміщенні, так і на вулиці, у парку, біля будівлі, автомобіля тощо. Дуже часто трапляються випадки зіткнення з агресивно налаштованими особами [7, с. 14]. У таких ситуаціях важливою є тактична підготовленість працівників поліції, яку розглядають як сформованість спеціальних рухових умінь і навичок, спрямованих на забезпечення особистої безпеки під час виконання службових обов'язків, пов'язаних з контактом із правопорушником. Проте психологічна складова поведінки є не менш важливою в таких ситуаціях. В умовах ризику важливими для правоохоронців є вчасний вибір і застосування засобів фізичного впливу, які відповідають ступеню загрози [2, с. 57–58].

Також слід урахувати, що Резолюцію 690 (1979) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Декларація про поліцію» 1979 р. ухвалено, спираючись на думку, що на посаді поліцейського не можуть працювати особи, які, перебуваючи на службі в поліції, порушили права людини, або особи, які працювали в підрозділах поліції, розформованих у зв'язку з антигуманною практикою; вважається, що співробітникам поліції потрібна активна моральна та фізична підтримка суспільства, якому вони служать; поліцейський повинен діяти рішуче і в розумних межах; професійні, психологічні та матеріальні умови, в яких поліцейський повинен виконувати свої обов'язки, у свою чергу, мають захищати його честь, гідність і неупередженість.

Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН «Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку» 1979 р. передбачає, що від кожного органу з охорони порядку відповідно до основної передумови будь-якої професії необхідно вимагати здійснення самоконтролю в повній відповідності до принципів і норм, викладених у цьому документі, і що дії посадових осіб з підтримання правопорядку мають піддаватися ретельній перевірці з боку громадськості; норми як такі не матимуть практичної цінності до тих пір, доки їх зміст і значення шляхом навчання і підготовки, а також здійснення відповідного контролю не стануть частиною кредо кожного посадовця з підтримання правопорядку. У цій Резолюції відзначається високий ступінь відповідальності, якого вимагає професія правоохоронця.

Зі змісту Резолюції восьмого Конгресу ООН щодо запобігання злочинності та поводження з правопорушниками «Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку» 1990 р. випливають такі якості необхідної характеристики правоохоронця: нетерпимість до будь-якої дії, що

являє собою тортури або інші жорсткі, нелюдські або такі, що принижують гідність, види поведження і покарання (ст. 5), нетерпимість до корупції (ст. 7) і повага до закону (ст. 8).

Рекомендація Rec (2001) 10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про європейський кодекс поліцейської етики» 2001 р. передбачає характеристики особистості поліцейського та поліцейської діяльності. Зокрема, поліція повинна з повагою ставитися до ролі адвокатів захисту в кримінальному судочинстві, а за необхідності сприяти реальному здійсненню права на юридичну допомогу, особливо щодо позбавлених волі осіб. Поліцейські – це професіонали, на яких покладено забезпечення виконання закону, які готові особисто відповідати за свої дії, бездіяльність або за накази, що віддаються підлеглим на усіх посадових рівнях; розвивати нормальні відносини з населенням, а за необхідності бути готовими до реальної співпраці з іншими організаціями, органами місцевого самоврядування, неурядовими організаціями та іншими представниками населення, включно з етнічними меншинами.

Організація поліцейських служб має передбачати ефективні заходи щодо забезпечення непідкупності співробітника поліції, особливо щодо дотримання основних прав і свобод людини, закріплених, зокрема, в Європейській конвенції про права людини. Особи, визнані винними у вчиненні тяжких правопорушень, не можуть здійснювати поліцейські функції. Крім того, співробітники поліції повинні бути в змозі виявляти розважливість, відкритість, зрілість, почуття справедливості, комунікативні здібності, а в разі необхідності – керівні й організаційні якості. Також поліцейські повинні добре розбиратися в соціальних, культурних і громадських проблемах.

Наведені приклади особистої компетентності є важливими для оперативних співробітників служб поліції в демократичному суспільстві. Цей перелік не є вичерпним. У кінцевому підсумку йдеться про те, щоб можна було розраховувати на таких співробітників поліції, які добре знають суспільство і поведінка яких відповідає їх завданням і цілям поліції в цілому.

Рекомендація Rec (2001) 10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про європейський кодекс поліцейської етики» 2001 р. зазначає також принципи підготовки співробітників поліції: демократії, верховенства права та захисту прав людини. Загальна підготовка співробітників має бути максимально відкритою для суспільства. Багато забезпечити підвищення кваліфікації, а в разі необхідності – спеціальну підготовку і навчання управлінської діяльності.

Практична підготовка щодо застосування сили та допустимих її меж із погляду принципів, установлених у галузі прав людини, зокрема в Європейській конвенції про права людини й у відповідній

правозастосовчій практиці, має бути складовою частиною професійної підготовки поліцейських на всіх рівнях. Крім того, у професійну підготовку поліцейських має входити необхідність підготовки до протидії расизму і ксенофобії.

Керівництво Організації з безпеки і співробітництва в Європі з демократичних основ поліцейської діяльності 2008 р. (далі – Керівництво ОБСЄ) містить необхідні і важливі рекомендації для поліцейських. Етика поліції відповідно до Керівництва ОБСЄ має містити низку важливих аспектів. Для того щоб виправдати довіру громадськості, поліція повинна дотримуватись професійного кодексу та демонструвати **професіоналізм** і **чесність**. Цей кодекс має відображати найвищі етичні цінності, виражені в заборонах та імперативних приписах щодо роботи поліції.

В аспекті досліджуваної проблематики слід звернути увагу на такі положення Керівництва ОБСЄ.

1. Поліція має особливі повноваження: тимчасово позбавляти людей їх свобод, обмежувати права людини, в екстремальних обставинах навіть застосовувати заходи примусу, спрямовані на позбавлення життя. Тому захист і збереження життя мають бути найвищим пріоритетом для поліцейських. Оскільки деталізувати поведінку в усіх життєвих випадках неможливо, то загальні принципи права допомагають правоохоронцю зорієнтуватися у будь-якій ситуації. У цьому і виявляється важливість викладання міжнародних стандартів прав людини.

2. Відповідальність і прозорість поліцейської діяльності також створюють певне психічне навантаження. Демократичні основи поліцейської діяльності вимагають, щоби поліція була і вважала себе підзвітною громадянам та їх представникам, державі і закону. Тому діяльність працівників поліції, від поведінки окремих поліцейських до стратегії здійснення поліцейської діяльності, процедури призначення і навіть управління бюджетом, має бути відкритою для перевірки різними наглядовими установами. Крім того, центральною рисою демократичного підходу здійснення повноважень поліції є розуміння того, що потрібна суспільна підтримка. Передумовами для отримання суспільної підтримки є забезпечення прозорості операцій поліції та культивування комунікації та взаєморозуміння з громадськістю, якій поліція надає свої послуги та які захищає.

3. Держави – учасниці ОБСЄ зобов'язані створити такі структурні та управлінські умови, які дадуть змогу поліції якісно й ефективно забезпечувати реалізацію принципу верховенства права, національного та міжнародного права й ухвалені стандарти прав людини.

4. Прогрес у напрямі демократичних основ поліцейської діяльності досягається, коли відбувається перехід від підходу, орієнтованого на контроль, до підходу, орієнтованого на обслуговування. Основними

обов'язками поліції є підтримка громадського спокою і правопорядку, захист основних прав і свобод людини, попередження та виявлення злочинів, зменшення страху в суспільстві, а також надання допомоги і послуг громадськості.

5. Демократичні основи поліцейської діяльності передбачають діяльність відповідно до потреб громадськості та держави з акцентом на допомозі тим членам спільноти, які потребують її невідкладно. Поліція повинна прагнути надавати свої послуги оперативно, для всіх однаковою мірою і неупереджено. Завдяки своїй діяльності поліція повинна бути частиною спільних зусиль суспільства щодо сприяння правовому захисту та формуванню почуття безпеки. Поліцію можна вважати вартовими рівності, інтеграції та згуртованості в часи швидкої зміни складу населення у більшості великих міст.

6. Рівень впровадження демократичних основ поліцейської діяльності демонструє проблеми, які постають перед поліцією, з якими верствами населення, а також те, як поліція на них реагує. Поліція підвищить легітимність держави, якщо у своїй повсякденній роботі продемонструє, що реагує на суспільні потреби й очікування, а також використовує авторитет держави в інтересах людей. Якщо поліція виконує свої обов'язки таким чином, що відображає демократичні цінності, справа демократії та легітимність держави просуваються вперед. Отже, поліцейський, стикаючись із вирішенням складних і часто небезпечних життєвих ситуацій та обставин, повинен демонструвати професійність у сфері забезпечення прав людини, реалізації принципу верховенства права та поваги до закону.

7. Громадська довіра до поліції є передумовою ефективної роботи поліції. Без довіри громадськість не захоче повідомляти про злочини та надавати поліції інформацію, необхідну для успішної роботи. Крім того, демократичність поліцейської діяльності вимагає, щоби поліція одночасно стояла поза політикою та захищала демократичні основи політичної діяльності (наприклад свободу слова, публічні зібрання і демонстрації), інакше демократія опиниться під загрозою. Для того щоб виправдати довіру громадськості, поліція повинна продемонструвати професіоналізм та чесність, дотримуючись кодексу професійної поведінки. Поліція повинна продемонструвати високий рівень доброчесності у своїй діяльності й бути готовою протистояти спокусам зловживати поліцейськими повноваженнями.

8. Поліція скрізь зазнає тиску, щоб протистояти зростанню злочинності та загрозам міжнародній та національній безпеці, включно з тими, що є результатом міжнародного тероризму.

9. Поліція завжди повинна перевіряти законність своїх дій і мусить утримуватися від виконання будь-якого наказу, який є незаконним. Поліцейським слід також запобігати будь-яким (учиненим

поліцією) порушенням законодавства та міжнародних стандартів і рішуче їм протидіяти. Працівники поліції на всіх рівнях несуть персональну відповідальність і відповідальність за свої дії чи бездіяльність або за накази підлеглим.

10. Поліцейські завжди в межах своїх можливостей повинні втручатися в ситуації, що загрожують правопорядку, навіть якщо вони на той момент не перебувають на службі.

11. Поліція зобов'язана дотримуватись закону незалежно від соціального становища підозрюваного чи його організаційної або політичної належності.

12. Поліція повинна виконувати свої обов'язки високопрофесійно, чесно, неупереджено й ефективно, враховуючи лише суспільні інтереси та людей, яким вони служать. Поліцейські повинні утримуватися від будь-якої діяльності поза межами поліції, яка може перешкоджати неупередженому виконанню ними своїх поліцейських обов'язків або яка може посягати сумніви серед громадськості в тому, що упередженість допустима.

Однак серед проблем, які сьогодні потребують швидкого реагування, є проблема корупції. Керівництвом ОБСЄ передбачено, що поліцейські не повинні допускати, щоб їхні приватні інтереси перетиналися з їх суспільним становищем, і відповідають за уникнення такого конфлікту інтересів. Вони ніколи не мають користуватися перевагами їхнього професійного становища для забезпечення особистих інтересів або інтересів їхньої сімей, близьких родичів, друзів та осіб чи організацій, з якими вони перетинаються у приватному житті.

Слід звернути увагу, що під час оцінювання особистості працівника поліції варто враховувати професійну ідентичність як складову характеристики особистості, яка, серед іншого, виявляється в усвідомленій належності до поліцейської спільноти. Саме професійна ідентичність може стримувати поліцейського від повідомлення про корупційні та інші порушення своїх колег. Тому варто напрацювати відповідні методи повідомлення та проводити постійну роз'яснювальну діяльність.

Керівництво ОБСЄ акцентує на тому, що корупція є серйозним кримінальним правопорушенням, яке потребує конкретного висвітлення у національному законодавстві. Більш того, корупція спотворює справедливість і рівність надання послуг поліцією. Обидва аспекти завдають серйозної шкоди суспільному іміджу поліції та авторитету держави. Такі дії не призведуть до підвищення рівня довіри до правоохоронних органів.

Виконуючи свій обов'язок, посадові особи правоохоронних органів повинні поважати й захищати людську гідність та основні права людини. Відповідно до демократичного принципу рівності перед законом поліція зобов'язана захищати всіх громадян однаково, без дискримінації та відмінностей щодо статі, раси, кольору шкіри,

мови, релігії, думок, соціального, національного чи етнічного походження, власності, народження або іншого статусу. Поліція повинна прагнути використати свої особливі й унікальні повноваження для боротьби з діями, мотивованими расизмом та ксенофобією.

Дискримінаційна діяльність поліції призводить до криміналізації цілих громад. У цьому контексті особливу увагу слід приділити практиці етнічного профілювання. Профілювання само по собі може бути корисним інструментом для допомоги правоохоронцям у виконанні їхніх обов'язків. Однак Керівництво ОБСЄ передбачає, що слід уникати упередженого профілювання (тобто вибору осіб виключно на основі спільних рис групи). Наприклад, належність до певної (етнічної) групи, яка за стереотипами вважається більш схильною до вчинення злочинів, не може бути підставою для підозри. Дискримінаційна практика профілювання груп ромів та мандрівників, зазвичай поширена у всій Європі, була визнана державами – учасницями ОБСЄ особливою проблемою.

Необхідно уникати надмірно високого рівня присутності правоохоронних органів у громадах меншин, який має форму, наприклад, непропорційно великої кількості патрулів, а іноді важкоозброєних підрозділів.

Поліцейські розслідування мають ґрунтуватися на обґрунтованій підозрі щодо справжнього або можливого правопорушення чи злочину. Публічна інформація, яка слугує ініціатором поліцейських розслідувань, має оцінюватися і сприйматися неупереджено. У своїй (слідчій) роботі поліцейські повинні дотримуватися презумпції невинуватості, поки суд не визнає підозрюваного винним, а також принципу належного досудового розслідування.

Усі згадані аспекти слід враховувати під час підготовки поліцейського в Україні. Крім того, важливі положення щодо діяльності правоохоронця містяться в інших документах, зокрема в Рішенні 1049 Постійної ради Організації з безпеки і співробітництва в Європі «Діяльність, пов'язана з поліцейськими функціями» 2012 р., Рекомендації Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики», ухваленій Комітетом Міністрів 19 вересня 2001 р., тощо.

У грудні 1998 р. міжнародна неурядова організація «Amnesty International» («Міжнародна амністія») спільно з поліцейськими й експертами з різних країн розробила **«Десять основних правозахисних стандартів поведінки для правоохоронних органів» (POL 30/04/98)**. Це основоположні стандарти, які треба враховувати під час навчання та практичної роботи поліцейських.

Перший стандарт – рівність перед законом. Особливу увагу необхідно приділяти вразливим групам населення – дітям, людям похилого

віку, жінкам, біженцям, переселенцям і представникам національних меншин. Другий стандарт – прояв співчуття й поваги до всіх жертв злочинів, охорона їх безпеки та приватного життя. Третій стандарт – незастосування сили, за винятком тих випадків, коли вона є конче необхідною, й у мінімально необхідному обсязі. Четвертий стандарт – уникнення застосування сили проти незаконних, але мирних зібрань. П'ятий стандарт наголошує на тому, що смертоносну силу варто застосовувати лише там, де це абсолютно неминуче, щоб урятувати своє життя або життя інших людей. Шостий стандарт стосується арешту, який має здійснюватися на достатніх підставах та відповідно до законних процедур арешту. Сьомий стандарт – усі затримані відразу після арешту мають отримати можливість зв'язатися з родичами та юристом, а також отримати необхідну медичну допомогу. Восьмий стандарт розкривається в контексті гуманного поводження з усіма затриманими. Дев'ятий стандарт забороняє вчиняти, наказувати вчиняти й приховувати позасудові страти або «зникнення». Десятий стандарт – про всі порушення цих основних стандартів необхідно повідомляти керівництву та в прокуратуру. Необхідно робити все для того, щоб забезпечити розслідування таких порушень.

У межах проекту Ради Європи «Боротьба з насильством щодо жінок та дітей в Україні» Е. Вілс та О. Калашник розробили практичний посібник для поліцейських «Протидія домашньому насильству» [8]. Водночас слід зважати на те, що висловлені у цій роботі думки є позицією лише автора та не обов'язково відображають офіційну політику Ради Європи. У цьому посібнику виокремлено керівні принципи для працівників поліції під час реагування на домашнє насильство. Водночас важливо, щоб під час підготовки поліцейського такі рекомендації не використовувались як заміна вивчення чинного законодавства та міжнародних стандартів у відповідній сфері.

Більш повними та змістовними є методичні рекомендації «Запобігання та протидія домашньому насильству підрозділами Національної поліції», розроблені Національною академією внутрішніх справ [9] та Методичний посібник «Протидія домашньому насильству органами Національної поліції», підготовлений Департаментом превентивної діяльності Національної поліції України та науково-дослідною лабораторією з проблем протидії злочинності Харківського національного університету внутрішніх справ [9].

Крім того, в реаліях сьогодення слід підготувати майбутнього поліцейського до того, що довіра суспільства є низькою, і це чинитиме додатковий тиск на нього. Водночас слід звернути увагу на позитивні зрушення, що відбулися у суспільстві внаслідок проведених реформ. Зокрема, за даними соціологічного опитування населення Фонду «Демократичні ініціативи» імені І. Кучеріва спільно із соціологічною службою

«Центру Разумкова», «скоріше довіряє» Міністерству внутрішніх справ понад 21 % опитаних, Національній поліції України – майже 28 %. При цьому з липня 2020 р. дотепер показник балансу довіри / недовіри має позитивну тенденцію як у МВС (+3,7 %), так і в Нацполіції (+5,8 %).

Актуальні питання розвитку особистості поліцейського у процесі впровадження міжнародних стандартів поведінки правоохоронців є перспективним напрямом подальших наукових досліджень.

Висновки

З огляду на проведення дослідження слід зробити такі висновки.

1. Сучасні глобалізаційні виклики потребують постійного моніторингу необхідних компетентностей працівника поліції. Сьогодні важко переоцінити роль і значення міжнародних стандартів у діяльності поліції. Зокрема, боротьба з міжнародною злочинністю потребує відповідних знань, умінь та навичок. Крім того, значну увагу слід приділити підготовці поліцейського до роботи в умовах окупації іншою державою території України. Поліцейський, стикаючись із вирішенням складних і часто небезпечних життєвих ситуацій та обставин, повинен демонструвати професійність у сфері забезпечення прав людини, реалізацію принципу верховенства права та повагу до закону незалежно від умов та обставин, у яких ці повноваження реалізуються.

2. Міжнародно-правові стандарти правоохоронної діяльності спрямовано на забезпечення прав і свобод людини та координацію зусиль міжнародного співтовариства у напрямі створення належного, безпечного міжнародного правопорядку, де людина і її права та безпека виступають найважливішою цінністю.

3. До особистості поліцейського в умовах глобалізації та впровадження міжнародних стандартів поведінки правоохоронця ставляться такі вимоги: вміння одночасно бути представником суспільства, держави та закону; повага до закону, чесність, професіоналізм; **нетерпимість** до будь-якої дії, що являє собою **тортури** або інші жорсткі, нелюдські або такі, що принижують гідність, види поведінки і покарання, **нетерпимість до корупції**; нетерпимість до проявів расизму та ксенофобії; здатність виявляти розважливість, відкритість, зрілість, почуття справедливості та комунікативні здібності, а за необхідності – керівні й організаційні якості; перебування поза політикою, що забезпечує об'єктивність у діяльності поліцейського та рівне ставлення до громадян; високопрофесійність, чесність, неупередженість та ефективність, урахування лише суспільних інтересів та інтересів людей, яким вони служать, тощо.

4. З огляду на сучасні вимоги та загрози, а також з урахуванням положень міжнародних стандартів правоохоронної діяльності освітній процес у закладах вищої освіти МВС України слід спрямовувати

на: 1) забезпечення поглибленого вивчення міжнародних стандартів прав людини та поведінки правоохоронців з метою забезпечення позитивного розвитку особистості майбутнього поліцейського; 2) оновлення й розширення методів проблемного навчання з метою формування компетентностей, передбачених міжнародними стандартами діяльності правоохоронців; 3) використання інтерактивних форм, методів та інноваційних засобів, що дають змогу сформуванню відповідні особистісні якості поліцейського за допомогою моделювання ситуацій професійної діяльності; 4) практичну підготовку щодо застосування сили та допустимих її меж з погляду принципів, установлених у галузі прав людини, зокрема в Європейській конвенції про права людини, й у відповідній правозастосовчій практиці, що має бути складовою частиною професійної підготовки поліцейських на всіх рівнях.

Список бібліографічних посилань: 1. Швець Д. В. Формування особистості поліцейського в умовах фахової підготовки та професійної діяльності: правові та психологічні аспекти : дис. ... д-ра юрид. наук : 19.00.06. Київ, 2019. 454 с. 2. Давигора Ю. І. Тактична підготовка правоохоронців у контексті нової концепції діяльності Національної поліції України. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2020. № 7 (127). С. 56–62. DOI: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2020.7\(127\).10](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2020.7(127).10). 3. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посіб. / О. О. Євдокімова, І. В. Жданова, Д. В. Швець та ін. ; за заг. ред. В. В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 426 с. 4. Малиновська Т. М., Шорохова Г. М. Загальні положення щодо дотримання поліцією України міжнародних стандартів у сфері прав і свобод людини // *Справедливість у юриспруденції: теорія та практика : зб. матеріалів Міжнар. юрид. наук.-практ. конф. (м. Київ, 23 лют. 2017 р.)*. Київ : АртЕк, 2017. С. 46–48. 5. Бондаренко В. В., Худякова Н. Ю., Давигора Ю. І. Практичні аспекти формування професійної компетентності працівників патрульної поліції. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2020. Вип. 5 (125). С. 29–35. DOI: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2020.5\(125\).05](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2020.5(125).05). 6. Копча В. Поняття поліції (поліцейських функцій) у стандартах Ради Європи та ОБСЄ. *Публічне право*. 2017. № 2 (26). С. 211–218. 7. Бондаренко В. В. Формування рухових умінь та навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС України у процесі занять зі спеціальної фізичної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Чернігів, 2012. 219 с. 8. Вілас Е., Калашник О. Протидія домашньому насильству : практич. посіб. для поліцейських. Київ, 2018. 77 с. URL: <https://rm.coe.int/cvavgu-jan2018-4-ua-web/16807874e0> (дата звернення: 10.09.2021). 9. Костюк В. А., Федоровська Н. В., Пашковська М. В. Запобігання та протидія домашньому насильству підрозділами Національної поліції : метод. рек. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 42 с. 10. Протидія домашньому насильству органами Національної

поліції : метод. посіб. / С. В. Альошкін, О. В. Даценко, К. Л. Бугайчук та ін. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2019. 93 с.

Надійшла до редколегії 14.09.2021

Shvets D. V., Rastorguyeva N. O. Requirements for Police Officer's Personality in Terms of Globalization and the Implementation of International Standards of Law Enforcement Officers' Conduct

The emphasis has been placed on the fact that the training of law enforcement officers must currently take into account the global challenges to society, the state and the international community.

The purpose of the research is to determine the requirements for the police officer's personality in terms of globalization and the implementation of international standards of law enforcement officers' conduct. The tasks are to determine the list of topical issues that should be taken into account during the training of police officers, and to outline the main characteristics of a modern police officer in accordance with international standards of law enforcement of officer's conduct.

The following requirements to the police officer's personality have been singled out on the basis of international documents: ability to be at the same time the representative of a society, the state and the law; respect for the law, honesty, professionalism; intolerance to any action that constitutes torture or other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, intolerance to corruption; intolerance to racism and xenophobia; ability to show prudence, tolerance, maturity, sense of justice and communication skills, and if necessary – leadership – leadership and organizational qualities; indifference to politics that ensures objectivity of policing and equal treatment of citizens; high professionalism, honesty, impartiality and efficiency, taking into account only the public interests and the interests of the people they serve to, etc.

It has been concluded that the educational process in higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine given the current requirements and threats, as well as taking into account the provisions of international law enforcement standards, should be aimed at: 1) providing in-depth study of international human rights standards and law enforcement officers conduct in order to guarantee a positive development of future police officer's personality; 2) updating and expanding the methods of problem-based learning in order to form the competencies provided by international standards of law enforcement activity; 3) using interactive forms, methods and innovative tools that allow to form the relevant personal qualities of police officers by modeling situations of professional activity; 4) practical training on the use of force and its permissible limits in terms of the principles established in the field of human rights, in particular in the European Convention on Human Rights, and in relevant law enforcement practice, which should be a part of police professional training at all levels.

Key words: police officer's personality, professional identity, democratic basis of policing, rule of law, international standards of law enforcement activity.

НАШІ АВТОРИ

- Агапова О. В.** ➤ Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», відділ міжнародного співробітництва та роботи з іноземцями (завідувач), канд. юрид. наук
- Бершадська Ю. В.** ➤ Харківський національний університет внутрішніх справ (далі - ХНУВС) (аспірант), відділення юридичного забезпечення Кременчуцького льотного коледжу ХНУВС (завідувач)
- Білевський П. С.** ➤ Український НДІ спеціальної техніки та судових експертиз СБУ (м. Київ, Україна) (старший науковий співробітник)
- Бортник С. М.** ➤ ХНУВС (проректор), д-р юрид. наук, доц.
- Бригадир І. В.** ➤ ХНУВС, кафедра трудового та господарського права (доцент), канд. юрид. наук, доц.
- Берегін С. В.** ➤ ХНУВС (аспірант)
- Гайдар О. В.** ➤ ХНУВС (ад'юнкт)
- Головін Д. В.** ➤ Одеський державний університет внутрішніх справ, кафедри криміналістики та психології (аспірант)
- Греченко В. А.** ➤ ХНУВС, кафедра соціально-гуманітарних дисциплін (професор), д-р іст. наук, проф., заслужений працівник освіти України
- Грищенко Л. В.** ➤ , Коледж «Універсум» Київського університету імені Бориса Грінченка, (м. Київ, Україна) (викладач), канд. пед. наук
- Гусева В. О.** ➤ ХНУВС, кафедра криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки (доцент) д-р юрид. наук, доц.
- Джафарова О. В.** ➤ ХНУВС, кафедра поліцейської діяльності та публічного адміністрування (професор), д-р юрид. наук, проф.
- Єлісеєва О. С.** ➤ ХНУВС (курсант)
- Забураний М. В.** ➤ Одеський державний університет внутрішніх справ, кафедра адміністративної діяльності поліції (викладач)

- Катеринчук К. В.** ➤ Навчально-науковий інститут права та сучасних технологій навчання Київського національного університету технологій та дизайну, кафедра приватного та публічного права (професор), д-р юрид. наук, доц.
- Князюк О. Г.** ➤ Головний сервісний центр МВС (начальник)
- Коваленко К. В.** ➤ ХНУВС, кафедра трудового та господарського права (доцент), канд. юрид. наук, доц.
- Комзюк А. Т.** ➤ ХНУВС, кафедра адміністративного права та процесу (професор), д-р юрид. наук, проф., заслужений діяч науки і техніки України
- Куценко К. Д.** ➤ Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (аспірант)
- Лазебний В. М.** ➤ Український НДІ спеціальної техніки та судових експертиз СБУ (м. Київ, Україна) (старший науковий співробітник)
- Лизогуб Я. Г.** ➤ ХНУВС, кафедра кримінального права і кримінології факультету № 1 (доцент), канд. юрид. наук, доц.
- Маляр С. А.** ➤ Інститут екології, економіки і права (м. Київ) (адвокат)
- Матюшкова Т. П.** ➤ ХНУВС, кафедра криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки (доцент), канд. юрид. наук, доц.
- Мацюк О. Л.** ➤ Навчально-науковий гуманітарний інститут Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського (студентка)
- Медведенко С. В.** ➤ Одеський державний університет внутрішніх справ, кафедра адміністративної діяльності поліції (старший викладач), д-р філософії
- Могілевський Л. В.** ➤ ХНУВС (проректор), д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України
- Подзіров А. О.** ➤ Луцький міськрайонний суд Волинської області (суддя)
- Расторгусьва Н. О.** ➤ ХНУВС
- Салманов О. В.** ➤ ХНУВС, кафедра кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1, канд. юрид. наук

- Салманова О. Ю.** ➤ ХНУВС, кафедра адміністративного права та процесу (завідувач), д-р юрид. наук, проф., заслужений працівник освіти України
- Сокурєнко В. В.** ➤ АТ «Legal Strategy», канд. юрид. наук
- Степанюк Р. Л.** ➤ ХНУВС, кафедра криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки (професор), д-р юрид. наук, проф.
- Теремецький В. І.** ➤ Західноукраїнський національний університет, кафедра цивільного права і процесу (професор), д-р юрид. наук, проф.
- Чиж А. П.** ➤ ХНУВС, відділ організації освітньо-наукової підготовки (аспірант)
- Чумак В. В.** ➤ ХНУВС, кафедра адміністративного права та процесу факультету № 1 (професор), д-р юрид. наук, проф.
- Шаповал А. О.** ➤ Національний університет «Одеська юридична академія», кафедра кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності (аспірант)
- Швець Д. В.** ➤ ХНУВС (проректор), д-р юрид. наук, доц., заслужений працівник освіти України
- Юхно О. О.** ➤ ХНУВС, кафедра криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки факультету № 1 (професор), д-р юрид. наук, проф.
- Яценко В. П.** ➤ ХНУВС, кафедра адміністративного права та процесу факультету № 1 (доцент), канд. юрид. наук, доц.

ДО УВАГИ АВТОРІВ

**ПЕРІОДИЧНІ НАУКОВІ ВИДАННЯ
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Крім збірника наукових праць «Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ», Університет є засновником і видавцем ще трьох періодичних наукових видань – збірника наукових праць «**Вісник Кримінологічної асоціації України**», наукового журналу «**Право і безпека**» та електронного видання «**Форум права**».

Вісник Кримінологічної асоціації України

Збірник наукових праць «**Вісник Кримінологічної асоціації України**» видається з 2012 року. За період існування було видано 20 номерів збірника, в яких опубліковано близько 550 наукових статей та значну кількість інформаційних матеріалів з питань, що стосуються діяльності Кримінологічної асоціації України. У 2016 році збірник став переможцем конкурсу на краще видання в системі МВС України.

Програмні цілі: розвиток теоретичної складової наук кримінально-правового циклу, здійснення наукового передбачення тенденцій розвитку науки і практики боротьби зі злочинністю, наукове забезпечення діяльності Національної поліції, сприяння реалізації правоохоронними органами державної політики у сфері протидії злочинності, співробітництво з міжнародними кримінологічними організаціями, аналіз та поширення кращих зразків та досвіду їх роботи.

Категорії читачів: науковці, юристи, курсанти, слухачі та студенти навчальних закладів МВС України, юридичних закладів вищої освіти, працівники правоохоронних органів.

Із 2018 року **періодичність** випуску видання становить 2 рази на рік.

Мови видання: українська, російська, англійська.

Сайт видання: <https://visnikkau.webnode.com.ua>.

Право і безпека

Науковий журнал «Право і безпека» видається з 2002 року. За період існування було видано 72 номери журналу, в яких опубліковано близько 3300 наукових статей та значну кількість інформаційних матеріалів наукового спрямування з питань, що стосуються тематики видання. Журнал неодноразово ставав призером конкурсів на краще видання в системі МВС України.

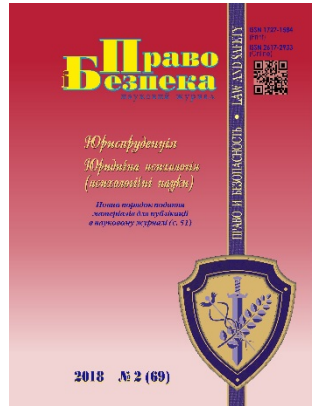
Програмні цілі: поширення результатів наукових досліджень теоретичних і практичних проблем права і безпеки, наукове забезпечення законотворчого процесу та практичної діяльності правоохоронних органів України, сприяння реалізації державної політики у сфері забезпечення прав і свобод громадян та протидії злочинності тощо.

Категорії читачів: усе населення.

Періодичність випуску видання: 4 рази на рік.

Мови видання: українська, російська, англійська.

Сайт видання: <http://pb.univd.edu.ua>.

Форум права

Електронне видання «Форум права» видається з 2005 року. За період існування було видано 55 номерів збірника, в яких опубліковано близько 4100 наукових статей.

Призначення журналу: досягнення якісно нового рівня повноти й оперативності задоволення інформаційних потреб суспільства в сучасних знаннях у галузі права.

Категорії читачів: науковці-юристи, працівники правоохоронних органів.

Нинішня **періодичність** випуску видання становить 5 разів на рік.

Мови видання: українська, російська, англійська.

Сайт видання: <http://forumprava.pp.ua>.

Редагування *С. С. Тарасової, М. В. Цветкової-Верніченко,
Г. Я. Ступницької, Т. Д. Мельник*
Внесення правок *С. С. Тарасової, К. О. Сологуб*
Комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі*
Переклад анотацій *Л. О. Осятинської*
Дизайн обкладинки *І. Є. Єсіної*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації КВ № 23375-13215 ПР від 27.12.2018.

Підп. до друку 28.09.2021. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 19,6. Тираж 50 прим. Зам. № 2021-18.

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Льва Ландау, 27, Харків, 61080;
тел. 7398-342, факс 7398-181; адреса електронної пошти:
visnyk.hnuvs@ukr.net; сайт: <http://visnyk.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.